

ALİ HASANOV

**GÜNEY KAFKASYA'NIN ASKERÎ-
JEOSTRATEJİK DURUMU VE
AZERBAYCAN'IN GÜVENLİK
POLİTİKASI**

İÇİNDEKİLER

Giriş

I. BÖLÜM: Uluslararası Güvenlik Sisteminin Temelleri ve Jeopolitik Şartları. Azerbaycan'ın Uluslararası Güvenlik Politikası

1.1. Uluslararası güvenlik Sistemi: Ortaya Çıkışı, Hukuki Dayanakları, Mahiyeti, Jeopolitik Ölçütleri ve Şartları

1.2. Uluslararası Güvenlik Alanında Azerbaycan'ın Dış Politika Stratejisi ve Etkinliği

II. BÖLÜM: Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenlik Ortamı, Azerbaycan'ın Bölgesel Güvenlik Politikası ve Dış Dünyayla Askerî-Jeostratejik İlişkileri

2.1. Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenlik Ortamı: Bölgesel Kamplaşma Gerçeklikleri ve Beklentileri, Askerî-Jeostratejik Güçlerin Sınıflandırılması

2.2. Rusya, ABD, NATO ve Avrupa Birliği Arasındaki İlişkilerin Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Bölgesel Güvenliği Üzerindeki Etkisi

2.3. Azerbaycan'ın Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'da Takip Ettiği Bölgesel Güvenlik Politikası: Güvenlik Alanında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Ortaklığı Platformu

2.4. Türkiye'nin Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenlik Yapılanmasına Yaklaşımı ve Azerbaycan'ın Jeostratejik Güvenlik Çıkarları

2.5. İran'ın Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Güvenliğine Yaklaşımı ve Azerbaycan'ın Jeostratejik Çıkarları

2.6. Güney Kafkasya ve Karadeniz Havzasının Önemli Bir Ülkesi Olarak Gürcistan: Güvenlik Alanında Azerbaycan-Gürcistan Ortaklığının Temel Koşulları ve Bölgesel Şartları

2.7. Güney Kafkasya'nın Bölgesel Güvenliği ve Ermenistan: Komşularına Karşı Toprak İddialarının Doğurduğu Jeopolitik Beklentiler

2.8. Hazar Denizi, Karadeniz Havzaları ve Güney Kafkasya'nın Diğer Ülkeleriyle Askerî-Jeostratejik İlişkiler ve Azerbaycan'ın Bölgesel Güvenlik Politikası

III. BÖLÜM: Güney Kafkasya'nın Temel Güvenlik Sorunu Olarak Dağlık Karabağ Çatışması: Uluslararası, Bölgesel, Lokal Çıkarlar ve Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Sorunu

3.1. Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Dağlık Karabağ Sorununun Tarihî Kökleri

3.2. 20. Yy. Sonlarında Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karşı Toprak İddiaları ve SSCB Yönetiminin Ermeni Yanlısı Kafkasya Politikası

3.3. Azerbaycan Topraklarının Ermenistan Silahlı kuvvetleri Tarafından İşgali ve Sorunun BM Güvenlik Konseyi'nin Müzakeresine Çıkarılması

3.4. AGİT Minsk Grubu'nun Kurulması, Soruna Barışçıl Yollardan Çözüm Arayışları, Çatışan Tarafların Tutumu ve Genel Sonuçlar

3.5. Diğer Uluslararası Örgütleri Dağlık Karabağ Sorunundaki Tutumu ve Azerbaycan'ın Diplomatik Girişimlerinin Sonuçları

IV. BÖLÜM: Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Başlıca Ulusal Çıkarları, Jeopolitik Kodu ve Güvenlik Öngörülleri

4.1. Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Şekillenmesi, Temel Ölçütleri ve Mekanizmaları

4.2. Güvenlik Ortamının Şekillenmesi ve Uluslararası İmajın Kazanılması

4.3. Azerbaycan'ın Ulusal Çıkarları ve Ulusal Çıkar Çerçevesi: Ulusal Güvenliğe Yönelik Tehditler

4.4. Azerbaycan'ın Ulusal Güvenliğinin Sağlanmasında Temel Araç ve Rezervler

V. BÖLÜM: Ulusal Güvenlik Politikasının Başlıca İstikametleri

5.1. Azerbaycan'ın Askerî Güvenlik Politikası

5.2. Azerbaycan'ın Sınır Güvenliği Politikası

5.3. Azerbaycan'ın Ulusal Enerji Yeterliliği ve Enerji Güvenliği Politikası

5.4. Azerbaycan'ın Jeoekonomik Bağımsızlığı ve Doğal Rezervlerin Güvenli Kullanımı Politikası

5.5. Azerbaycan'ın Sosyopolitik, Sosyal ve Etnik Güvenlik Politikası, İnsan Kaynaklarının Güvenli Kullanımı ve Yönetimi Politikası

5.6. Azerbaycan'ın Gıda Güvenliği Politikası

5.7. Azerbaycan'ın Bilişim Güvenliği Politikası

5.8. Azerbaycan'ın Çevre Güvenliği Politikası

GİRİŞ

SSCB'nin parçalanması ve sosyalist rejimin sukutu, yeryüzündeki total çatışmanın ve bu çatışmadan kaynaklanan Soğuk Savaş'ın bitmesi, bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin uluslararası hukukun birer öznesine dönüşmeleri gibi küresel çapta gelişmeler 20. Yy. sonunda yeryüzünün genel jeoekonomik durumunu değiştirmenin ötesinde, uluslararası ilişkiler sisteminde de esaslı değişimlerin temellerini attı, bu sistemin yapısını ciddi ölçüde değiştirdi.

Günümüzde uluslararası ilişkiler sistemi ve küresel çıkarların yapısı kapsamı ve coğrafyası açısından, sosyalist ve kapitalist kamplar arasında ideolojik çekişme çerçevesinde değil, ulusal, bölgesel ve küresel olmak üzere üç ayrı coğrafi ölçüt çerçevesinde ve her ülkenin ulusal çıkarları, ulusal güvenliği düzleminde şekillenmektedir. Uluslararası ilişkilerin ve uluslararası sistemin bu tipoloji çerçevesinde sınıflandırılması hem yeryüzünün tamamının, hem de bölgelerin ve devletlerin jeopolitik çıkarlarının, askerî-jeostratejik durumlarının ve güvenlik ortamlarının özelliklerine bağlı bulunmaktadır. Ulus devletlerin yalnız başına ya da politik, askerî, ekonomik kamplar halinde uluslararası ilişkiler üzerinde yaptıkları etki, devletlerin ulusal güvenlik politikaları, ulusal çıkarları ve egemenlikleri gibi etkenler de bu sınıflandırmayı önemli ölçüde etkilemektedir.

Fakat farklı düzlemlerde yapılan sınıflandırmalar bir yana, çağdaş dünya düzeninin ve küresel jeopolitik çıkarların genel yapısı ve bunların sürekliliğinin sağlanması ihtiyacı küresel ölçekli ve yekpare, hiyerarşik bir iletişim sisteminin (yapılanmasının) mevcudiyetini de kaçınılmaz kılmaktadır. Küresel, bölge-

sel ya da ulusal ölçekte bulunmasına bakılmaksızın, söz konusu sistemin güvenilirliğı ve işlevselliğı her düzeydeki ilişkilerin özelliklerinin, tehlike kaynaklarının, araç ve mekanizmalarının göz önünde tutulmasını da zorunlu etmektedir.

Mevcut şartlarda yeryüzünün jeopolitik realitesini en fazla etkileyen ve bu realiteye birtakım özellikler kazandıran etkenlerden bir tanesi de Avrasya’da, yani Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya’da bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan ölkelerin takip ettikleri jeopolitik çizgidir. Yeryüzünün tamamında olduğı gibi, söz konusu coğrafyada da bağımsızlık kazanarak uluslararası ilişkiler sisteminin bir öznesine dönüşen her ölkeler; jeopolitik statüsünü ve etkinlik normlarını, ulusal kalkınma ve güvenlik meselelerini, ulusal çıkarlarının çerçeve ve görevlerini tahlil ve analiz eder, iç ve dış kaynaklı jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarlarını korumak amacıyla çeşitli mekanizmalar dener, uluslararası güvenlik doktrini ve askerî doktrinin oluşturulması gibi stratejik görevlerini gerçekleştirir. Her ölkenin ilgili kurumlarının, politik ve bilimsel çevrelerinin geniş ölçekli jeopolitik araştırmaları ve stratejik analizler yapmalarını tüm bu görevlerin başa rılması açısından gereklidir.

Her bağımsız ölkenin uluslararası arenadaki konumu ve nüfuzu ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte gerçekleştirdiğı kalkınma çizgisine, takip ettiğı jeopolitik çizginin çevikliğine ve verimliliğine, dış dünyayla kurduğı jeopolitik ilişkilerin etkinliğine bağılı bulunmaktadır. Azerbaycan’ın bölge ve dünya ölkeleriyle tesis ettiğı jeopolitik ilişkilerin, ulusal kalkınma ve güvenlik alanında izlediğı stratejinin temel görevlerinden bir tanesini Cumhurbaşkanı İlham Aliyev “bağımsızlığın pekiştirilmesi, sürekli kalkınmanın ve devletin egemenlik haklarının temin edilmesi,

uluslararası ilişkilerin pek çok öznesiyle karşılıklı çıkarlara dayalı verimli ilişkilerin kurulması ve ulusal çıkarların azami düzeyde korunması” şeklinde ifade etmiştir.¹

Avrupa’yla Asya arasında ulaşım ve iletişim hatlarının kesişme noktasında, jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan büyük önemi haiz, zengin enerji rezervlerine sahip bulunan bir coğrafyada yer alması Azerbaycan’ın ulusal, bölgesel ve küresel ölçekli çıkarlarının ana istikamet ve mekanizmalarının şekillenmesi üzerinde belirleyici ölçüde tesire sahiptir. Avrasya’nın en önemli bölgelerinden bir tanesi olarak kabul edilen Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’nın Rusya açısından daima özel bir önem arz ettiği, son iki yüzyıldan beridir Rusya’nın jeopolitik etkisi, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan Rusya’nın kontrolü altında bulunduğu bilinmektedir. Sovyetler Birliği’nin çöküşünün ardından söz konusu bölgede bir süreliğine göreceli olarak “jeopolitik boşluk” oluşması genel anlamıyla jeopolitik ortamı olumsuz etkilemiş, etnik ayrılıkçılık ve çekişmeleri, ayrışma süreçlerini teşvik etmiştir. Diğer yandan, söz konusu coğrafya üzerinde kontrole sahip bulunma ayrıcalığının Avrasya’nın daha geniş bölgelerini de etki altında tutma olanağı vermesi nedeniyle, Rusya’yla beraber diğer küresel güçler ve büyük devletler de bu coğrafyaya yönelik olarak jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarını belirginleştirmişlerdir.

20. Yy. sonlarından itibaren Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya kıtalar arası enerji, ulaşım ve iletişim bağlarının, küresel enerji güvenli sisteminin etkili merkez-

¹ Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Konuşma ve Demeçleri. //http://president.az/articles/11725

lerinden bir tanesine dönüşmüştür. Bu durum bölgenin genel jeopolitik durumuyla beraber, bölge ülkelerinin ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte takip ettikleri politikaları da önemli boyutta etkilemiştir.

Uzmanlara göre, Azerbaycan'ın 1993 yılından itibaren Haydar Aliyev önderliğinde takip ettiği ulusal, bölgesel ve küresel ölçekli politika çizgisi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya bölgesinde elverişli jeopolitik ortamın şekillenmesi ve istikrarın sağlanması sürecinde özel bir öneme sahip bulunmuştur. Bu politik çizginin temel istikametlerinden bir tanesi, bölgedeki jeopolitik gelişmelere azami ölçüde etkin bir şekilde katılmaktan ve her alanda ulusal çıkarların korunmasından ibarettir.

Günümüzde söz konusu bölgenin jeopolitik yaşamında bölge ülkeleri yanında üç ana jeopolitik güç, Rusya, ABD ve AB bulunuyor ve bunlar kendi ulusal çıkarlarını azami ölçüde temin etmek için çalışmaktadırlar. Bu coğrafyadaki küresel, bölgesel ve lokal ölçekli çıkarların sınıflandırılması, bölgenin genel jeopolitik ortamın ve bölgede etkin tüm jeopolitik aktörlerin faaliyetini etkileyen faktörlerin araştırılması, bölgede çıkarları bulunan ülkelerin ve uluslararası güç odaklarının jeopolitik stratejilerinin, bölgeye ilişkin olası senaryoların tetkik edilmesi gitgide daha fazla önem kazanmaktadır.

Azerbaycan'ın ulusal kalkınmasının, güvenlik, enerji, ulaşım, iletişim, enformasyon ve diğer alanlarda takip ettiği politik çizgilerin teorik ve pratik dayanaklarının, ülkenin temel kalınma rezervlerinin oluşturulması, bağımsız bir ülke olarak hayati çıkarların çerçevesinin belirlenmesi ve bu çıkarların temin edilmesi, toplumun sosyoekonomik, politik ve manevi dayanaklarının yeni değer ve ilkeler temelinde şekillendirilmesi gibi görev-

ler ulusal politikanın özel bir kolunu oluşturmaktadır ve devlet yapılanması sürecinin öncelikli, önemli meselelerine dönüşmüştür. Bu nedenledir ki ulusal ve jeopolitik çıkarların her düzeyde temin edilmesine yönelik olarak gerçekleştirilen dış politikanın araştırılması, bu politikanın hedef ve görevlerinin bilimsel ve teorik açılardan incelenmesi Azerbaycan'da siyaset biliminin öncelikli meseleleri arasındadır. Azerbaycan'ın dış dünyayla jeopolitik ilişkilerini, ulusal, bölgesel ve küresel ölçekli politikasının temel hedeflerini, her seviyede görev ve yönelimlerini tespit ve tetkik eden kapsayıcı eserlerin ortaya konması büyük bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Okurların dikkatine takdim edilen *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve az'ın Jeopolitiği* adlı işbu çalışmada dünyanın önde gelen ülkelerinin ve bölgesel güçlerinin Avrasya coğrafyasında sergiledikleri jeopolitik tutum, bu tutumun Azerbaycan'ın bugünkü ve gelecek jeopolitik durumu üzerindeki mevcut ya da muhtemel etkileri incelenmektedir. Çalışmada Azerbaycan'ın takip ettiği jeopolitik çizgi, dış dünyayla tesis ettiği jeopolitik ilişkilerin temel dayanak, amaç ve görevleri, ana yönelim, mekanizma ve araçları da siyaset bilimi açısından

Bir bilim olarak jeopolitik insanlığın bir arada var olma normlarını, güvenli bir şekilde ortak faaliyetlerini planlamanın yanında, uluslararası politika arenasında mevcut açık ve kapalı toplulukları da değerlendirir, ekonomik, sosyal, çevresel, dinî, kültürel, bilişimsel ve demografik açılardan farklı durumlarda bulunan ülkelerle doğru ilişkiler kurmayı öğretir, devlet yöneticilerinin, politikacıların, yöneticilerin, askerî alanda, güvenlik ve strateji alanlarında planlamayla uğraşan devlet görevlilerinin jeopolitik bakış açısına sahip olmalarına katkıda bulunur.

Okurların dikkatine sunulan işbu çalışmanın bu açıdan önemli olacağını sanıyoruz.

I. BÖLÜM

ULUSLARARASI GÜVENLİK SİSTEMİNİN TEMELLERİ VE JEOPOLİTİK ŞARTLARI.

AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI GÜVENLİK POLİTİKASI

1.1. ULUSLARARASI GÜVENLİK SİSTEMİ: ORTAYA ÇIKIŞI, HUKUKİ DAYANAKLARI, MAHİYETİ, JEOPOLİTİK ÖLÇÜT- LERİ VE ŞARTLARI

Bugünkü uluslararası ilişkiler ve güvenlik sisteminin oluşması öncesinde insanlık binlerce yıl süren zorlu ve çekişmeli bir tarihten geçmiştir. İnsan toplulukları ve toplumlar arasında sosyal ve siyasi özelliklerden, maddi ve manevi ihtiyaçlardan kaynaklanan ve çeşitlilik arz eden ilişkiler mevcut olmuş, ekonomik, politik ve kültürel bağlar tesis edilmiş, zaman zaman uzun süren savaşlar, kanlı çekişmeler yaşanmış, büyük devletler ve imparatorluklar kurulmuş, yıkılmıştır. Her şeye rağmen yeryüzünde hayat devam edip gitmiş, insanoğlu en zor şartlara uyum sağlamayı, güç durumlardan kurtulmanın bir yolunu bulmayı, kendini sürekli geliştirmeyi başarmış, yeni yerleşim birimleri, köyler, kentler, ülkeler kurmuştur. İnsanların uzunca bir süre birbirinden kopuk ve habersiz yaşaması elbette ki mümkün değildi. Bu nedenle, kurulan yerleşim birimleri arasında da çeşitli düzeylerde ilişkiler tesis edilmiş, ülkeler ve halklar arasında

farklı temaslar yaşanmış, savaşlar, barışlar, anlaşmalar ve ilişkilerinin geleceği hakkında mutabakatlar söz konusu olmuştur. Tüm bu gelişmeler bugün uluslararası ilişkiler ve uluslararası güvenlik sistemi adını verdiğimiz realiteyi şekillendirmiştir.

Uluslararası (kolektif) güvenlik alanında devletler hukukunun tarihi gelişim süreci de aynen uluslararası ilişkiler sisteminin oluşum süreci gibi Ortaçağ'dan başlar, pek çok Avrupa ülkesinin çeşitli bölgesel ve uluslararası örgütlerde bir araya gelmesi, kolektif iradenin eseri olan bağlayıcı hukuki ve normatif belgelerin ortaya çıkması, birtakım normların öncelikle Avrupa coğrafyasında ve akabinde, sömürgeciliğin yaygınlaştığı dönemde tüm dünyada uygulamaya konması şeklinde devam eder. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin akabinde BM çerçevesinde kolektif güvenlik alanında uluslararası hukuk normlarının belirlenerek uygulamaya konmasına kadarki dönemde her ülke askerî gücüne dayalı olarak ulusal güvenliğini bireysel şekilde temin etmeye çalışmış ve sonuçta hiçbir ülkenin güvenliği uluslararası garanti kapsamında bulunmamıştır.

Tarihin farklı dönemlerinde devletler, güvenlik çıkarları adına çeşitli askerî ve politik ittifaklar, koalisyonlar kurmaya teşebbüs etmişlerse de bu oluşumlar fazla uzun ömürlü olmamış, birtakım gelişmelerin akabinde parçalanmış ya da şekil değiştirmiştir. Her dönemde jeoekonomik, askerî-jeostratejik durumun gerektirdiği şartlar, özellikler, güvenlik alanında mevcut tehditler, risk ve hedefler yeni yaklaşımların ve mekanizmaların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu ihtiyaçtan hareketle her ülke yeni duruma hızla tepki vermek zorunda kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Birleşmiş Milletler Örgütü'nün, daha sonrasında sosyalist ve kapitalist kamplar arasında başlayan Soğuk Savaş çerçevesinde NATO ve Varşova Paktı gibi askerî it-

tifakların oluşturulması, 20. Yy.ın 70'li yıllarında AGİK'in (AGİT) kurulması bu duruma birer örnek olarak sikredilebilir.

Çağdaş uluslararası güvenlik sistemi ve bu sistemin jeopolitik açıdan incelenmesi yalnızca II. Dünya Savaşı'nın akabinde, 1945 yılı sonrasında başlamıştır. BM'nin kurulması ve üye ülkeler arasındaki ilişkileri düzenleyen BM Anlaşması'nın kabulü hem jeopolitik literatüründe, hem de bağımsız bir araştırma alanı olarak uluslararası güvenlik konusunu gündeme getirdi.

Aradan geçen süre zarfında Avrupa coğrafyasında Avrupa Konseyi'nin, Batı Avrupa Birliği'nin, Avrupa Birliği'nin kurulması, silahsızlanma ve kolektif güvenlik konulu birtakım uluslararası anlaşmaların yapılması, zamanla Avrupa'da bölgesel güvenlik ve işbirliği sisteminin şekillenmesine olanak verdi. Sonuçta uluslararası güvenlik sistemi düşüncesi yeni modeller sayesinde daha da geliştirildi ve Avrupa, birtakım siyaset bilimcilerin tabiriyle ifade edecek olursak, "yeryüzünün güvenlik laboratuvarına" dönüştü. Günümüzde "kolektif güvenlik", "küresel güvenlik", "kooperatif güvenlik", "demokratik güvenlik" vb. kavram ve teoriler tüm dünyada incelenmekte, analiz edilmekte, "güvenliğin bölünmezliği" ilkesi de herkesçe kabul görmektedir.

Geleneksel uluslararası güvenlik konularında 1990'ların başlarından itibaren pek çok yeni yaklaşım ortaya çıkmaya başlamıştır. Çift kutuplu dünya düzeninin ve Soğuk Savaş'ın sonu uluslararası ilişkiler sisteminde daha önceden var olan düzenin de değişmesiyle sonuçlandı. Fakat bu durum ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları, toplumlar arasındaki çekişmeleri bitirmedi, bilakis lokal ve bölgesel çatışmaların sayısında artış gözlemlendi. Dünya çapında etnik ayrılıkçılıktan, milli, dinî ve diğer nedenlerden kaynaklanan çatışmaların sayısında

1990'lardan sonra büyük bir artış olmuştur. Çoğu zaman bir iç çekişme, lokal ya da bölgesel özellikli bir çatışma olmasına rağmen, arka planında hep çeşitli devletlerin bulunması, bu sorunların uluslararası arenadaki konumuna işaret etmekteydi. Böylesi lokal çatışmalar gerçekte belirli bir coğrafi bölgenin ve son tahlilde tüm dünyanın güvenlik ortamını olumsuz etkilemekteydi. Mesela Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu uzunca süre Ermeni basınında ve Ermeni yanlısı dünya basınında Azerbaycan'ın iç sorunu olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Oysa burada başlangıçtan itibaren bir ülkenin (Ermenistan'ın) diğerine (Azerbaycan'a) karşı toprak iddiaları ve bu çerçevede sergilediği askerî saldırganlık söz konusuydu. Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu yalnızca bölgede değil, Avrupa'nın ve yeryüzünün tamamında siyasi istikrarın ve uluslararası güvenliğin temelini teşkil eden "toprak bütünlüğü ve uluslararası sınırların dokunulmazlığı" ilkesinin oldukça kaba bir şekilde ihlali anlamına gelmekteydi.

Çift kutuplu dünya düzeninin çöküşü Soğuk Savaş'ı sonlandırmakla beraber, uluslararası ilişkiler sisteminde sınır ve toprak sorunları, lokal ve bölgesel çatışmalar, örgütlü suçlar, kitle imha silahlarının yaygınlaşması tehlikesi, dinî ve etnik aşırılıkçılık, terör gibi tehditlerin sayısının artmasına da ortam oluşturmuştur. Tüm bu gelişmeler, 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan malum terör olayının da eklenmesiyle, uluslararası arenada yeni ve daha etkin bir güvenlik modelinin oluşturulması zarureti doğurmuş, öncü dünya ülkeleri nezdinde güvenliğin mevcut uluslararası birlikler çerçevesinde geliştirilerek mükemmelleştirilmesi düşüncesini gündeme getirmiştir.

Uluslararası hukuk alanındaki boşluklar, özellikle alınan kararların uygulanmasını sağlayacak mekanizmaların eksikliği, hukuki ilke ve normların teorik açıdan farklı yorumlanmaları ve uluslararası iradenin uygulanmasında öznel mülâhazalara dayanılması gibi hususlar günümüzde de uluslararası güvenlik sisteminde ciddi sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır. Çağımızda uluslararası ilişkiler sisteminin öncelikli görevlerinden bir tanesi kalıcı uluslararası barış ve güvenlik ortamının sağlanmasıdır.

Günümüz jeopolitik literatüründe her ülkenin ulusal kalkınma ve güvenliği, bunların ölçütleri ve hangi düzeyde temin edildiği sorunu her zaman uluslararası ve bölgesel jeopolitik, askerî-jeostratejik ve jeoekonomik ortam, uluslararası gelişmeler ve küresel güvenlik şartları bağlamında değerlendirilmektedir.

Jeopolitikte “uluslararası güvenlik” kavramı öncelikle uluslararası ilişkiler sisteminin ve uluslararası hukukun savaşlardan, silahlı çatışmalardan, devletler arası çatışmalar ve istikrarsızlıklardan korunmasını, uluslararası sistemin ana özneleri olan devletlerin ulusal çıkar ve güvenliklerinin dengeli bir biçimde sağlanmasını ifade etmektedir.

Uluslararası güvenlik sisteminin öncelikli amacının kişilerin, toplumların ve devletlerin güvenliğinin temin edilmesi olduğu hususu göz önünde tutulursa, bu sistem aynı zamanda insan hayatını etkileyebilecek tehlike ve tehditlerin, potansiyel risklerin ortadan kaldırılmasına yönelik kolektif faaliyet normlarını da ihtiva etmektedir.

Uluslararası güvenlik; coğrafi kapsamı itibarıyla **küresel** (tüm dünyayı kapsayan), **bölgesel** (dünyanın belirli bir bölgesini ilgilendiren) ve **kolektif** (birtakım ülkelerin katılımıyla gerçekleşen) olmak üzere üç grup halinde değerlendirilmektedir.

Uluslararası güvenlik bu üç grup bağlamında sırasıyla tüm dünya ülkelerinin, belirli bir bölgedeki ülkelerin ya da somut olarak bir grup ülkenin taraf olduğu uluslararası ilişkilerin, uluslararası hukukun ve birlikte yaşama normlarının büyük ya da küçük çaplı savaşlardan, silahlı çatışmalardan, kriz ve istikrarsızlıklardan korunmasını, herhangi bir ülkenin uluslararası hukuka uymayan hareketlerden ortak çabalarla çekindirilmesini, hakları çiğnenen ülkelerin ortak çabalarla savunulmasını kapsamaktadır.

Uluslararası güvenlik bağlamında ülkelerin dış politika etkinliklerinin temel ölçütlerinden biri elverişli uluslararası güvenlik ortamının oluşturulmasından, kolektif ve ulusal güvenliğin sağlanmasından ibarettir. 20. Yy. ortalarından itibaren BM üyesi ülkeler uluslararası arenada ağırlıklı olarak ulusal çıkarlarından hareket etmektedirler, fakat diğeryandan BM ve bu örgütün çeşitli kurumları genel ve ortak çıkarlar sisteminin ilkelerini hazırlamış ve çıkarların sağlanması mekanizmalarını şekillendirmiştir. Uluslararası güvenlik sisteminin özü tüm ülkelerin açık savaşlara, dış askerî müdahalelere, diğery ülkelerin tehditlerine karşı korunması, bireylerin ve toplumun güvenliğinin sağlanması, devletlerin egemenlik haklarının kolektif olarak savunulması şeklinde açıklanabilir.

Uluslararası güvenlik sisteminin temel ilkeleri BM Antlaşması çerçevesinde şu şekilde sıralanabilir:

- Devletlerin ortak güvenlik çıkarlarının tespit edilerek uluslararası barışın bu düzlemde sağlanması;
- Devletler arasında silahlı çatışma ve savaşların önlenmesi, sorunların müzakereler aracılığıyla çözülmesi;

- Devletlerin ulusal güvenliğinin uluslararası güvenlik sistemiyle ilişkilendirilmesi;
- Kitle imha silahlarının yasaklanması ve yayılmasının önlenmesi;
- Etnik ayrılıkçılık, terör, silah kaçakçılığı, yasadışı uyuşturucu ticareti gibi uluslararası güvenliğe yönelik tehditlerin önlenmesi;
- Halklar arasında iyi ilişkilerin hak eşitliği temelinde geliştirilmesi ve dünya barışının pekiştirilmesine yönelik önlemlerin alınması;
- Uluslararası ekonomik, sosyal, kültürel ve insani sorunların çözümünde işbirliği yapılması, devletlerin ekonomik güvenliğine tehdit oluşturan durumların ortadan kaldırılmasına yönelik ortak çalışmalar vb.

BM Anlaşması'nda açıkça belirtilmiştir: "Anlaşma'ya taraf olan devletler birbirlerinin ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünü, sınırlarının dokunulmazlığını kabul eder, halen ya da gelecekte diğer ülkelerin sınırlarını ihlal edecek faaliyette bulunmaz, üye devletlerden başka birinin toprakları üzerinde hak iddia etmez ve işgalden çekinir."

Devletlerin BM tarafından tanınan sınırlarının dokunulmazlığı, toprak bütünlüğü, ülkeler arasında sorun ve silahlı çatışmaların ortadan kaldırılması, tartışmalı konuların müzakereler yoluyla çözülmesi ilkesi AGİT'in 1975 yılında onaylanan ve bağımsızlığını bu tarihten sonra kazanan tüm Avrupa ülkelerinin, bu arada Azerbaycan'ın da katıldığı, Avrupa'da güvenlik ve işbirliği konulu Helsinki Nihai Senedi'nde de uluslararası hukukun başlıca şartlarından biri olarak tespit edilmiştir.

Helsinki Nihai Senedi'nde şöyle ifade edilmiştir: “Anlaşma’ya taraf olan ülkeler diğer ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı göstermek ve bu doğrultuda BM Anlaşması’nın amaç ve ilkelerini kılavuz edinerek üye ülkelerin toprak bütünlüğünü tanımak, siyasal egemenlik ve bütünlüklerini hiçbir surette ihlal etmemek, özellikle tehditlerden ve benzer hareketlerden sakınmak zorundadırlar.”

Belgede şu hususun da altı çizilmiştir: “Dünya kamuoyu, uluslararası hukuk normlarını çiğneyen ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünü ihlal eden işgal girişimlerini asla kabul etmeyecektir.”

Azerbaycan Cumhuriyet ve diğer Post-Sovyet Cumhuriyetlerinin 1992 yılında AGİT üyesi oldukları sırada imza koydukları Helsinki Nihai Senedi devletlerin toprak bütünlüğünün ve egemenliklerinin dokunulmazlığı yanında uluslararası güvenlik ve işbirliği konulu 10 ana ilkeyi de ihtiva eder. Söz konusu ilkeler şunlardan ibarettir:

- Egemen eşitlik ve egemenlik haklarına saygı ilkesi;
- Sınırların dokunulmazlığı ilkesi;
- Devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi;
- Sorunların barışçıl yollardan çözülmesi ilkesi;
- İçişlerine karışmama ilkesi;
- İnsan hak ve özgürlüklerine saygı ve bu arada düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerine saygı ilkesi;
- Halkların kendi kaderini tayin etme hakkı ve eşitliği ilkesi;
- Devletler arasında işbirliği ilkesi;
- Uluslararası hukuk çerçevesinde sorumlulukların vicdanla yerine getirilmesi ilkesi.

SSCB'nin parçalanmasının hemen öncesinde, ideolojik ve sınıfsal çatışmanın en üst düzeye erdiği bir dönemde 1990 yılında gerçekleşen AGİT Paris Zirvesi'nde uluslararası ilişkiler sistemine ve uluslararası güvenliğe ilişkin temen ilke ve normları belirleyen Avrupa'nın Geleceği İçin Paris Şartı adlı önemli bir belge onaylandı. Paris Şartı Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'da güvenlik ve işbirliği sorunlarının çözülmesini AGİT'in öncelikli görevi olarak gündeme getirmiştir.

Paris Şartı "Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Dönemi", "Geleceğe Yön Verecek İlkeler" ve "AGİT Örgütlenme Konferansı" adlı üç bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde Avrupa'da güvenlik ve işbirliği sorunları, bu alanda yapılacak çalışmalarda gözetilecek temel ilkeler ifade edilmiştir.

Paris Şartı'nda; Avrupa'daki çatışmalar, egemenlik haklarına saldırı durumları, ülkelerin politik ve ekonomik bağımsızlıklarına, toprak bütünlüğüne yönelik tehditler insanlığın geneli açısından bir tehlike kaynağı olarak değerlendirilmiş, bunların önlenmesi için ortaklaşa yapılacak çalışmaların ana istikametleri tespit edilmiştir.

Katılımcı ülkeler Paris Şartı'nda terörün her türlüünü kesin bir dille lanetlemiş, terörle hem ikili, hem de çoklu işbirlikleri şeklinde mücadele edilmesini öncelikli hedef olarak belirlemişlerdir.

Paris Şartı'nda katılımcı ülkelere her türlü sorunun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması, başka ülkelere karşı tehdit ve güç kullanımına başvurulmaması da tavsiye edilmiştir. Katılımcı ülkeler için; bölgede ve tüm dünyada barış ve güvenliğin korunması, çatışmaların barışçı yollardan sonlandırılması ve uluslararası hukuk çerçevesinde çözüme kavuşturulması açısından birtakım görev ve sorumluluklar da belirlenmiştir.

Avrupa'da güvenlik ve işbirliği konusunda AGİT Paris Şartı'yla başlayan örgütlenme süreci 1992 yılında Helsinki'de, 1994 yılında Budapeşte'de, 1996 yılında Lizbon'da ve 1999 yılında İstanbul'da gerçekleşen Zirve Toplantıları'yla sürdürülmüş ve bu Zirve'lerde onaylanan belgelere yansımıştır.

Bu Zirve'lerde Avrupa'da güvenlik ve işbirliği alanında yeni mekanizmalar oluşturulmuş, ilgili kurumlar tesis edilmiş ve güvenlik sorunlarının çözüme kavuşturulmasının genel ilkeleri şekillendirilmiştir. 1994 yılında Budapeşte Zirvesi'nde Konferans statüsü kaldırılan AGİK Avrupa'da güvenlik ve işbirliği konulu sürekli örgüt (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) hüviyeti kazandı. SSCB ve Yugoslavya'nın parçalanması sonrasında ortaya çıkan sorun ve memnuniyetsizliklerden kaynaklanan çatışmaların engellenmesi amacıyla örgütün faaliyet alanı genişletildi. 1992 tarihli Helsinki Nihai Senedi örgüte güvenlik konularında önceden ihtar, silahlı çatışmaları önleme ve kriz yönetimi gibi ciddi yetkiler vermiştir. Bu sayede AGİT Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da barış ve güvenliğin sağlanmasına, yeni dünya düzeninde işbirliğinin sürdürülmesine katkıda bulunabilecek çok önemli bir örgüte dönüştü.

AGİT'in güvenlik konusuna yaklaşımı çok yönlü olup silahlanmanın kontrol altında tutulması için önleyici diplomasi, güven ve güvenlik arttırıcı önlemler, insan hakları, seçimlerde gözlemcilik, ekonomik ve çevresel konularda işbirliği gibi alanları da kapsar. AGİT üyesi tüm ülkeler eşit haklara sahiptirler ve burada kararlar ortak mutabakat temelinde alınır.

AGİT'in özel bir statüsü bulunuyor. Bir yandan AGİT çerçevesinde alınan kararlar hukuki değil, daha ziyade siyasi özelliktedir. Fakat diğer yandan AGİT, uluslararası örgütlerin birtakım özelliklerini kendi bünyesinde ihtiva etmektedir, yani sürekli et-

kin organları, merkezi, kurumları, personeli, mali rezervleri ve şubeleri vardır.

Devletlere politik sorumluluklar yükleyen AGİT belgelerinin çoğu, hayata geçirilmek için uluslararası anlaşma biçimine dönüştürülmeye muhtaçtır. 1975 Nihai Senedi, Paris Şartı ve daha sonraki Zirve'lerde onaylanan belgeler hukuki açıdan birer devletler arası anlaşma değildir ve devletler açısından bağlayıcı nitelik taşımaz. Fakat AGİT belgeleri uluslararası hukuka kaynaklık etmekte ve uluslararası hukuk ilkelerini belirlemede önemlidir. Oysa mahiyet itibarıyla hukuki değil, yalnızca siyasi sorumluluk yükleme gücündedir.

Diğer yandan, bağlayıcı bir hukuki gücünün olmaması, AGİT sorumluluklarının verimliliğini azaltmaz. Politik açıdan en ileri düzeyde kişiler tarafından imzalandığından, bu belgeler uluslararası hukuk çerçevesinde devletler arası anlaşmalar kadar önemli kabul edilir.

Günümüzde AGİT, Avrupa'da güvenlik konularıyla NATO ve diğer askerî bloklar kadar doğrudan ilgilnememekle beraber, uluslararası güvenliğin işbirliği zemininde pekiştirilmesi sürecine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu açıdan AGİT, diğer bölgesel ve küresel örgütler ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği çerçevesinde çalışmalarını yürütmektedir.

Uluslararası güvenlik her ülke için öncelikle toprak bütünlüğü, yurttaşlarının ve toplumunun güvenliği, egemenlik haklarının dış askerî müdahale ve saldırılara karşı korunması ve güvenliğinin uluslararası garanti altına alınması anlamına gelmektedir. Uluslararası güvenliğin başlıca garantörü BM ve BM Güvenlik Konseyi'dir. Nükleer silaha sahip bulunan beş ülke (ABD, Çin, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa) Güvenlik Konseyi daimi üyeleridir. İki yılda bir değişmekle iki ülke Güvenlik Kon-

seyi geçici üyesi olmaktadır. Küresel öneme sahip bütün güvenlik meseleleri Güvenlik Konseyi'nde tartışılır ve karara bağlanır. Herhangi bir ülkeye karşı güç kullanma, yaptırım uygulama, herhangi bir ülkenin güvenliğini ortak çabalarla sağlama, uluslararası barış gücü oluşturma ve savaş bölgelerine gönderme, uluslararası güvenliğe yönelik tehditleri önleme gibi meseleler Güvenlik Konseyi'nde karara bağlanır.

Uzmanlara göre mevcut uluslararası güvenlik sistemi gelişmiş bir sistem değil ve verimli çalışmamaktadır. Yine uzmanlara göre BM Güvenlik Konseyi'nin karar alma ilke ve yöntemleri çatışmaların önlenmesi, uluslararası ve bölgesel güvenliğe yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi hususunda hızlı ve etkili bir müdahaleye müsaade etmemektedir. BM Antlaşması'ndaki tahhütler doğrultusunda, üye ülkelerin güvenliğinin sağlanması, dış askerî müdahalelere karşı korunması gibi konularda da tam bir garanti verilememektedir. BM istikrarsız, çifte standartlı ve ilkesiz politikaları nedeniyle örneğin Ermenistan gibi cüce ülkenin bile uluslararası hukuk normlarına uymasını sağlayamamaktadır. Uzmanlar bu durumu BM Güvenlik Kurulu'nun daimi üyelerinin ulusal çıkarları ve kendilerini doğrudan alakadar eden konular dışında hiçbir sorunla gerçekten ilgilenmemeleriyle açıklıyorlar.

BM güvenlik sisteminin ve Güvenlik Konseyi'nin faaliyetinin yeniden yapılandırılması düşüncesi nice yıllardır uluslararası kamuoyunun gündemindedir. Araştırmacılara göre, işgalci politika izleyen ülkelere, uluslararası hukuk normlarını ihlal eden, uluslararası güvenliğe tehdit oluşturan ve açıkça meydan okuyan ülkelere ya da ülkeler grubuna tüm diğer ülkelerin ortak çabasıyla karşı konulması mekanizması oluşturulmadan ve bu doğrultuda alınacak önlemler için değişmez ilkeler tespit edil-

meden uluslararası kolektif güvenlik alanında bugünkü iç açıcı olmayan durum sürüp gidecek ve her ülke kendi güvenliğini gücü yettiği ölçüde sağlamaya çalışacaktır.

1.2. ULUSLARARASI GÜVENLİK ALANINDA AZERBAYCAN'IN DIŞ POLİTİKA STRATEJİSİ VE ETKİNLİĞİ

SSCB'nin çöküşünün ardından Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da çeşitli askerî-jeostratejik kamp-
ların çatışan çıkarları nedeniyle Azerbaycan'ın uluslararası ve
ulusal güvenlik politikasını ilk günden itibaren net bir şekilde be-
lirlmesi, bölgenin genel güvenlik sistemi içinde kendi güvenlik
ölçütlerinin sınırını çizmesi çok zor olmuştur. SSCB'nin parça-
lanmanın eşiğine geldiği dönemde Azerbaycan topraklarında
etnik ayrılıkçılığın körüklenmesi, bunun sonucunda Azerbay-
can'ın bir savaşın içine çekilmesi ve topraklarının bir bölümünün
Ermenistan tarafından işgal edilmesi yeni başlayan ulusal devlet
yapılanması sürecinin iç ekonomik, politik ve sosyal sorunlarına
dış askerî ve ulusal güvenlik sorunlarını da eklemiş bulunuyor-
du. Ermeni askerî birliklerinin bazı dış güçlerin desteğini de al-
mak suretiyle kısa sürede Azerbaycan topraklarının yüzde 20'lik
bir bölümünü işgal ettiği Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini güç bir
duruma sokmuştur. BM'nin kararlarını hiçe sayan ve kendisine
yapılan çağrıları dinlemeyen Ermenistan karşısında ulusal sa-
vunma ve uluslararası baskı mekanizmalarının seferber edilme-
si, işgalin durdurulması için etkili önlemler alınması, Azerbay-
can'ın tutumunu uluslararası arenada destekleyecek askerî ve
politik ortakların ve müttefiklerin bulunması, bu ortakların ve
müttefiklerin olanaklarından faydalanılması gerekliliği iyi hesap-

lanmış ve her yönüyle düşünülmüş bir askerî ve ulusal güvenlik politikası uygulanmasını zorunlu kılıyordu.

Azerbaycan'ın dış güvenlik politikasının ve bu politika temelinde oluşturacağı güvenlik stratejisinin iyi düşünülmüş ve çok yönlü olması, riskli ve tehlikeli politik girişimlere izin vermemesi gerekiyordu. Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki konumunun pekiştirilmesi, bölgesinin lider ülkesine dönüştürülmesi, ortak stratejik hedefler doğrultusunda bölgesel güvenlik projesinin tüm katılımcılarıyla eşit şartlara dayalı işbirliğinin tesis edilmesi, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nce işgal edilen Dağlık Karabağ'ın ve diğer bölgelerin işgalden kurtarılması bu dış güvenlik stratejinin ana çizgisini oluşturmak zorundaydı.

Azerbaycan'ın dış politik astraitejinin şekillenme süreci üzerinde etkili olan unsurlar iki grup halinde değerlendirilebilir. **Birinci gruba** uluslararası arenada mevcut olan ve Azerbaycan'ın stratejik, hayati çıkarlarıyla ilişkili bulunan politik, ekonomik ve askerî gelişmeler dâhildir. Bu etkenler diğer ülkelerin hükümetlerinin, Azerbaycan'ın önemli ortaklarının ya da karşılarının faaliyeti sonucunda ortaya çıkar. Bu etkenleri belirleyen şey küresel siyasetin başlıca öznelerinin ekonomik, politik ve askerî gücü, bölgesel ve küresel ölçekte uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde etkili ilke ve mekanizmlerdir. **İkinci gruba** Azerbaycan'ın içinden gelen ve ulusal sınırları dışındaki faaliyetini belirleyen itici güç (yaşam gücü) unsurları dâhildir.

Jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarların ve bu çıkarlar doğrultusunda dış ülkeler ve diğer jeopolitik aktörlerle güvenlik ilişkilerinin stratejisinin ve temel ilkelerinin belirlenmesi, uluslararası arenada müttefiklerin, yandaşların ve rakiplerin sınıflandırılması ve bunlarla askerî-jeostratejik ilişkilerin karakteristiğinin oluşturulması, geleceğe yönelik tahminlerin müm-

kün mertebede yapılabilmesi gibi gereksinimler her ülkenin güvenlik alanında Dış Politika Konsepti'ni hazırlayarak ortaya koymasını kaçınılmaz kılmaktaydı.

Azerbaycan'ın uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik alanında dış politikasının analizi 1991-1993 yılları arasının buharanlı devlet yapılanması sürecinin, Azerbaycan hükümetinin karşı karşıya kaldığı iç ve dış sorunların güvenlik politikası ve ülkenin uluslararası ilişkileri üzerinde de olumsuz etki bıraktığı gerçeğini açığa çıkarmaktadır. SSCB'nin ve sosyalist kampın geleneklerinden ve etkisinden kısa sürede kurtulmak, ulusal kalkınma ve güvenlik alanında bağımsız bir iç ve dış politika oluşturmak, bu politikanın önceliklerini, amaç ve görevlerini belirlemek, uluslararası güvenlik politikalarına entegre olmak ve dünyayla bütünleşmek; bağımsızlığını yeni kazanan bir ülke için kolay başarılabacak hedefler değildi. Diğer yandan Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları ve askerî saldırısı, Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmesi, halkını zorunlu göçmen ve sığınmacı konumuna düşürmesi gerçeği de Azerbaycan'ın güvenlik alanında takip ettiği dış politika çizgisi önünde büyük engel teşkil etmekteydi. Bu nedenledir ki bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın uluslararası güvenlik alanında takip ettiği dış politikada ve hükümetin uygulamalarında çok ciddi hatalar yapılmış, birbiriyle çelişen, karmaşık, süresiz adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler Azerbaycan'da hem iç durumu ve bağımsız devlet yapılanması sürecini, hem de bölge ve dünya ülkeleriyle ilişkileri çok olumsuz etkilemiştir. Uzunca bir süre dış dünyayla iyi ekonomik, politik, sosyal ve kültürel ilişkiler tesis edemeyen Azerbaycan'ın resmî kurumları da Dağlık Karabağ sorunu bağlamında uluslararası arenada cereyan eden enfor-

masyon savaşını kaybederek ülkeyi ulusal güvenlik açısından zor bir jeopolitik durumda bırakmıştır.²

Güvenlik alanında Azerbaycan'ın pratik bir dış politika şekilendirmesi ve takip etmesi, bu politikanın başlıca hedeflerini belirlemesi Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde olmuştur. Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın uluslararası sisteme katılması ve iyi bir konum elde etmesi için gereken önlemler alınmış, ülkenin jeopolitik ve jeoekonomik önemi doğru bir şekilde değerlendirilmiş, uluslararası aktörlerin Güney Kafkasya'da, Hazar havzasında ve Azerbaycan'da örtüşen ve çelişen çıkarları tespit edilmiştir. Yine Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminde uluslararası ilişkilerin, uluslararası güvenlik ortamının durumu ve şartları, devletler arası ilişkilerin ilkeleri, uluslararası hukukun etki gücü ve kapsamı, bölgenin önemli ülkelerinin, dünyanın büyük güçlerinin ve uluslararası kurumların Güney Kafkasya ve Azerbaycan'la ilgili takip ettikleri ya da gelecekte takip etmeleri beklenen politikalar, doğabilecek tehlikeler analiz edilmiştir.³

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın güvenlik alanında öncelikli görevlerinin bağımsızlığın korunmasından, toprak bütünlüğünün sağlanması, yurttaşların güvenliğinin temin edilmesinden ve güvenlik alanında hem bölgenin, hem de dünyanın tüm ülkeleriyle eşit ve karşılıklı çıkarlara dayalı

² Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası*. Bakü, Azerbaycan Yay., 2005, s. 211-263.

³ Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Ana Amaç, Görev ve Mekanizmaları" // *Haydar Aliyev ve Kalkınmanın Azerbaycan Modeli*. Bakü, 2010, s. 32-48.

ilişkiler tesis edilmesinden ibaret olduğunu daima vurgulamıştır.

1993 yılından itibaren Azerbaycan, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev önderliğinde pragmatik bir güvenlik politikası ve dengeli dış politika çizgisi şekillendirmiş, öncelikle bağımsız bir ülke olarak uluslararası arenadaki yerini belirlemiş, uluslararası ilişkiler sistemindeki konumunun stratejik amaçlarını, taktik görevlerini, dış dünya ile ilişkilerinin ve güvenlik alanında dış politikasının ana hatlarını, önceliklerini tespit etmiş, dünyanın büyük devletleriyle karşılıklı çıkar temelli işbirliğine, uluslararası camiayla bütünleşmeye, kendi jeopolitik güvenliğini sağlamak için bölgenin ve dünyanın güvenlik sistemleriyle ortaklığa dayalı bir yol tercih etmiştir.

Daha önce yabancı istihbarat kurumlarının istihbarat savaşı arenasına çevirdikleri, siyasi, askerî, dinî kurumların ve misyoner örgütlerin iyiden iyiye yerleştiği Azerbaycan'ın ulusal ve uluslararası güvenliğe ilişkin sorunları 1993-1995 yılları arasında çözümlenmiş, ihlal edilen toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması, bağımsızlığın ve egemenliğin pekiştirilmesi, bölgesel ve ulusal güvenliğin temin edilmesi gibi sorunların çözümünde uluslararası camianın, öncelikle BM, AGİT, NATO gibi etkili kurumların ve büyük devletlerin desteğini almanın yolları aranmaya başlanmıştır.

Söz konusu dönemde Azerbaycan gerilimli ilişkiler yaşadığı iki bölge ülkesiyle, yani Rusya ve İran'la, Ermeni lobisinin etkin çalışmaları sonucunda kendisi aleyhinde çeşitli yaptırım kararları almış bulunan ABD'yle, Avrupa'nın etkin ülkelerinden Fransa, Almanya ve İngiltere'yle, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerle, Merkezî Asya ülkeleriyle, bölgenin ve dünyanın diğer ülkeleriyle güvenlik alanında ortaklık ilişkileri tesis etmiş-

tir. Yine aynı dönemde bölgesel ve uluslararası örgütlerle ve bu arada güvenlik örgütleriyle ilişkiler pekiştirilmiş, Azerbaycan'ın sorunlarının çözüme kavuşturulmasında bu örgütlerin sahip oldukları olanaklardan yararlanmak için adımlar atılmıştır.

Uluslararası güvenlik açısından büyük önem arz eden dış propaganda ve enformasyon çalışmalarının düzenlenmesi amacıyla önemli adımlar atılmış, yabancı istihbarat, enformasyon ve propaganda kurumlarının Azerbaycan'daki bozguncu çalışmaları kontrol altına alınmıştır.

Bağımsız Azerbaycan'ın güvenlik alanında dış politikasının kavramsal dayanakları, temel amaç, ilke ve özellikleri belirlenerek Anayasa'ya ve diğer dış politika mevzuatına dâhil edilmiş, bu alanda resmî bir politika oluşturulmuştur.

Söz konusu resmî belgelerde, uluslararası güvenlik alanında **Azerbaycan'ın dış politikasının başlıca görev ve hedefleri** *çağdaş dünya sistemine entegre olmaktan, ülkesinin dayanıklı kalkınmasını, egemenlik haklarını, topraklarının ve halkının güvenliğini, barış ve refah ortamında yaşamasını sağlamaktan, ulusal rezervleri üzerinde tam bir siyasi, ekonomik ve jeostratejik kontrole sahip bulunmak amacıyla bölge ve dünya ülkelerinin, diğer yabancı aktörlerin olanaklarından azami derecede faydalanmak* vb. şeklinde tanımlanmıştır. Bu görevlerin başarılmalarıyla beraber, dış dünyayla, çeşitli ülkelerle, uluslararası kurumlarla ikili ve çoklu politik, ekonomik, hukuki, kültürel ve diğer ilişkiler tesis edilmesi devletin dış politika etkinliğinin temelini oluşturmaktadır.

Sözü edilen belgelerde ve bu arada BM Anlaşması'nda, AGİT Zirve Toplantıları Nihai Kararlarında, Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası konvansiyonlarda, imzaladığı devletler ara-

sı antlaşmalarda, tesis ettiği ikili ve çoklu ilişkilerin sözleşmelerinde tespit edilmiş olan uluslararası hukuk normlarından hareketle güvenlik alanında Azerbaycan'ın dış politikasının başlıca görev ve hedefleri şu gruplar halinde değerlendirilebilir:

- Ermenistan tarafından işgal edilen toprakları kurtarmak, ülkenin bağımsızlığını ve egemenliğini, uluslararası düzeyde tanınan sınırlar içinde toprak bütünlüğünü ve halkın güvenliğini sağlamak;
- Uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik çıkarları sistemini oluşturmak, bu çıkarların temin edilmesinin mekanizma ve araçlarını belirlemek, söz konusu mekanizma ve araçları uluslararası ve bölgesel güvenlik sistemleriyle ilişkilendirmek;
- Ulusal güvenlik çıkarları doğrultusunda uluslararası ve bölgesel güvenlik kurumlarıyla işbirliği yapmak, uluslararası güvenlik etkinliklerine, güvenlik alanında uluslararası ve bölgesel ilişkiler sistemine etkin bir şekilde katılmak;
- Güvenlik alanında dünya ülkeleriyle eşit şartlarda ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği yapmak ve ulusal güvenliğin sağlanmasında bu ilişkilerden verimli bir şekilde faydalanmak;
- Güvenlik çıkarları Azerbaycan'ın çıkarlarıyla örtüşen devletler ve uluslararası kurumlarla ortaklık ve müttefiklik ilişkileri tesis etmek, ülkenin güvenliğinin uluslararası ve bölgesel ölçekte sağlanabilmesi için bunların olanaklarından azami düzeyde faydalanmak;
- Tercih edilen demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve Avrupa'yla bütünleşme yolunda dış müdahaleler olmadan ve güvenli bir şekilde ilerlemek, bağımsız iç ve dış politika izle-

yebilmek için elverişli uluslararası ve bölgesel ortam ve şartların oluşması için çalışmak;

- Ülke halkının barış ortamında güvenli yaşama hakkını savunan uluslararası normların uygulanması için gereken ortamı hazırlamak;

- Güney Kafkasya ve Hazar bölgesinde etnik çatışmaların, ulusal sorunların ve ülkeler arası gerilimin ortadan kaldırılması, iyi komşuluk ilişkilerinin tespit edilmesi için çalışmak;

- Her türlü dış askerî, politik, ekonomik vb. tehdit, baskı ve etkiyi önleyici ya da en aza indirici uluslararası garanti mekanizmalarının oluşturulmasını sağlamak;

- Azerbaycan'ın dış ekonomik etkinliğinin güvenliğinin sağlanması, ulusal ekonominin şah damarı konumundaki enerji kaynaklarının üretimi ve ihracatının güvenliği için uluslararası garantilerin pekiştirilmesi, Azerbaycan'ın dünya enerji güvenliği sisteminin bir parçası haline gelmesi ve uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesi için dış etkenlerden yararlanmak;

- Güvenlik alanında dış ülkelerle askerî, jeostratejik, bilimsel, teknik, bilişimsel değişim mekanizmaları oluşturarak kullanmak vb.

Bağımsız Azerbaycan'ın güvenlik alanda takip ettiği dış politikanın birtakım karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Uluslararası hukuk norm ve ilkelerine dayanmak suretiyle devletler arasında uygar ilişkiler tesisinin takdir edilmesi, uluslararası, bölgesel ve devletler arası sorunların barışçıl yollardan çözülmesi yolunda gayret sarf edilmesi, diğer ülkelerin egemenlik haklarına ve güvenlik çıkarlarına saygılı yaklaşım bu özelliklerin en önemlileridir. Dinamiklik, pragmatiklik ve dengelilik, kom-

şu ülkelerle ortak güvenlik çıkarlarında buluşmanın tercih edilmesi, uluslararası güvenlik ortamını önemli ölçüde etkileyen büyük devletlerle ortak ilişkiler tesisine çalışmak, bu ülkelerin güvenlik çıkarlarıyla kendi stratejik menfaatlerini birbirine uyumlu hale getirme çabası da Azerbaycan'ın güvenlik alanında takip ettiği dış politikanın önemli özellikleri sırasında anılabilir.

Demokratik bir hukuk devleti kurma yolunu tercih eden Azerbaycan'ın dış güvenlik politikası da açık ve demokratik ilkeler temelinde oluşturulmuştur. Bu politika uluslararası konvansiyonlarda tespit edilen hukuk normlarına, uluslararası güvenlik örgütlerinin ilkelerine, ortak küresel güvenlik çıkarlarına, insanlığın uygarca bir arada yaşama kurallarına uyumlu bir politikadır.

Güvenlik alanında Azerbaycan'ın dış politikasının temel ilkelerinin de bazı karakteristik özellikleri vardır. Azerbaycan Anayasası'nda bu konuda şöyle denmektedir: "Azerbaycan Cumhuriyeti diğer devletlerle ilişkilerini herkesçe kabul edilmiş uluslararası hukuk normları çerçevesinde tesis eder." Uluslararası hukukun norm ve ilkeleri Azerbaycan'ın da katıldığı BM ve AGİT Antlaşmaları'nda, çok sayıda uluslararası konvansiyonda ve diğer uluslararası mevzuatta ifade edilmiştir. Bu norm ve ilkelere uyulması, söz konusu uluslararası örgütlere üye devletlerin tamamı için zorunludur. Ortak güvenlik ilkelerini uluslararası ilişkiler sisteminin ve yeryüzünde uygarca bir arada yaşamanın başlıca hukuki normuna dönüştürebilmek için insanlık yüzyıllarca süren ve kanlı savaşlarla dolu bir tarihi geride bırakmak zorunda kalmıştır. Bu nedenledir ki BM Antlaşması'nda, uluslararası konvansiyonlarda, AGİT'in 1975'te imzalanan Helsinki Nihai Senedi'nde, 1990 Paris Şartı'nda ve 1999

İstanbul Şartı'nda ifade edilen ilke ve normlara tüm devletlerin, uluslararası ve bölgesel kurumların uyması, bunların gereğini yerine getirmesi son derecede önemlidir.

Uluslararası hukuka, uluslararası güvenlik norm ve ilkelerine günümüzde de herkesçe kabul edilebilecek, devletler arasında uygarca ilişkilerin gelişmesini ve pekişmesini olumlu etkileyecek sözleşmelerin, belge ve maddelerin eklenmesi devam etmektedir. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan bu türden çok sayıda anlaşmaya taraf olmuş, kendi hukuki etkinlik ve sorunluluk alanını genişletmiştir.

Azerbaycan güvenlik alanında dış politika ilkeleri; dünyada cereyan eden jeopolitik süreçler, bölgesel ve küresel güvenlik gereksinimleri, etkili uluslararası örgütlerin belgelerinde ifade edilen temel normlar çerçevesinde şekillenmiştir. Azerbaycan 20. Yy. sonlarında bağımsızlığına kavuşmasının akabinde dünyada barıştan, karşılıklı güvenlikten, dostluk ve işbirliğinden yana olduğunu bu konudaki tüm başlıca uluslararası anlaşmalara katılmak suretiyle açıkça ortaya koymuştur. Azerbaycan 1992 yılında BM Anlaşması'yla beraber AGİT Helsinki Nihai Senedi'ni (1975) de imzalamış ve bu belgede ifade edilen 10 ana ilkeye bağlılığını göstermiştir.

1993 yılının Aralık ayında ise Azerbaycan bölgesel ve küresel güvenlik konusunda büyük önem arz eden başka bir belgeyi, AGİT Paris Şartı'nı imzalamıştır. 1990 yılında onaylanan Paris Şartı Soğu Savaş sonrasında Avrupa'da uluslararası ilişkiler sisteminin şekillenme sürecinde kendine özgü bir role sahiptir ve Paris Şartı'nı imzalayan ülkeler Helsinki Nihai Senedi'nin ilkelerine bütünüyle katıldıklarını, bu ilkelerin pratikte uygulanması hususunda kararlılık sergileyeceklerini bir kez daha ifade etmişlerdir.

Sözü edilen belgelerin onaylanmasının akabinde dünyada cereyan eden jeopolitik süreçler bölgesel ve küresel güvenliğin sağlanması amacıyla yeni mekanizmaların geliştirilmesi ihtiyacını gözler önüne sermiş ve kalıcı bir barışın sağlanması açısından büyük tehdit arz eden uluslararası terör, aşırılıkçılık, örgütlü suçlar ve uyuşturucu kaçaklığıyla mücadelenin ortak yürütülmesinin zorunluluğunu açıkça göstermiştir. Böyle bir gereksinimden hareketle, 1999 yılında gerçekleşen AGİT İstanbul Zirvesi'nde yeni bir belge hazırlandı. AGİT üyesi ülkeler Avrupa'yı özgürlükler ve demokrasi mekânına dönüştürmek amacıyla yeni adımlar atılması gerektiğine karar verdiler ve işbirliğine dayalı bir güvenlik platformunun oluşturulması hususunda mutabakata vardılar. Zirve'ye katılan Azerbaycan da İstanbul Zirve Bildirisi ve Avrupa Güvenlik Şartı'nı imzalamıştır.

Güvenlik alanında Azerbaycan'ın dış politikasının öncelikleri Azerbaycan Cumhuriyeti Dış Politika Konsepti'nin maddeleriyle uyumlu olarak belirlenmiştir. Dış Politika Konsepti'nin diğer yandan güvenlik alanında uzun vadeli stratejik görevlerin ve yurtdışında gerçekleştirilecek cari operatif çalışmaların planlanması ve uygulanması yöntemlerini de ihtiva etmesi gerekmektedir.

Güvenlik alanında uzun vadeli dış faaliyet programı *devletlerin askerî gücüne, ekonomik, politik ve mali kaynaklarına, uluslararası politikadaki rolüne ve konumuna bağlı olmakla ulusal güvenliğinin hedeflerine, uluslararası ve bölgesel görevlerine dayanılarak* oluşturulur. Bunlardan hayati önem arz eden görevleri şöyle sıralayabiliriz:

- Ülkenin bağımsızlığının korunması;
- Ülke topraklarının ve halkının güvenliğinin sağlanması;

- Devletin egemen haklarının temin edilmesi;
- Uluslararası güvenlik garantisinin elde edilmesi;
- Ulusal güvenlik sisteminin uluslararası güvenlik sisteme uyumlu hale getirilmesi;
- Uluslararası ve bölgesel güvenlik kurumlarıyla ortaklık ilişkilerinin tesis edilmesi.

Bu süreçte dış politika kurumlarının öncelikli görevi yukarıdaki maddelerin başarılması için dış desteğin temin edilmesinden ve uluslararası camianın olanaklarından yararlanmaktan ibarettir.

Uzun vadeli dış politika stratejisi somut zaman, mekân ve şartlar çerçevesinde devletin güvenliğine ilişkin dış politika programının hazırlanmasını ve takip edilecek politikanın, yapılacak çalışmaların önceliklerinin (belirli zaman ve mekân çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken birincil görevlerin) belirlenmesini gerektirmektedir. Gerçekte bu alandaki öncelikler devletin uzun vadede dış politika etkinliğinin bir parçası ve başarılması gereken görevlerin belirli zaman ve mekân çerçevesi içinde sınıflandırılarak, gruplandırılarak netleştirilmiş bölümüdür.

Dış politika öncelikleri gibi güvenlik alanında en önemli görevler de resmî ve gayriresmî kurumların, sivil toplum kuruluşlarının ve toplumun talep ve dileklerinin sentezinden oluşan ortak düşünce dikkate alınarak şekillendirilmektedir. Ortak düşüncenin etkinlik programına dönüşmesi ve ulusal düzeyde uygulanmasının örgütlenmesi ise devlet kurumları, gerçek ve tüzel kişiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası güvenlik alanında takip edilen dış politikanın örgütlenmesini Dışişleri Bakanlığı yapar, fakat diğer güvenlik ku-

rumları da bu sürece doğrudan katılır. Güvenlik kurumları belirli zaman ve mekân çerçevesinde devletin güvenlik ortamını araştırır, ilgili görevleri belirler ve atılacak adımları planlar. Bu görevlerin dış dünyayla temas halinde gerçekleştirilmesi ise Dışişleri Bakanlığı'nca diplomatik araçlarla yapılır. Uluslararası güvenlik alanında ulusal programın hazırlanması sürecine İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları, güvenlik kurumları ve askerî kurumlar, diğer ilgili kurumlar ve uzman kişiler katılırlar. Bunların ortaklaşa hazırladıkları uluslararası güvenlik belgesi Devlet Başkanı'na sunulur ve uygulanması için Devlet Başkanı'nın onayı alınır. Uluslararası güvenlik politikasının uygulanması sürecinde Dışişleri Bakanlığı devletin mevcut rezervlerini ve gücünü, yurttaşların ve devlete sadık siyasi partilerle sivil toplum kuruluşlarının, gerçek ve tüzel kişilerin ellerindeki olanakları kullanır. Bu bağlamda dış politika ve dış politikanın öncelikli görevlerinden olan ulusal güvenlik meselelerinin başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulması ülke içinde mevcut ulusal birliğin ve yurttaş dayanışmasının düzeyine de bağlıdır ve gerçekte bu birlik ve dayanışmanın oluşmasını teşvik edici etkindir. Özellikle kriz ve savaş dönemlerinde, ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü ve halkın yaşamı tehlike altına girdiğinde insanlarda vatanseverlik duyguları kabarır, kişilerin düşünce ve çıkarlarının yakınlaşması süreci gerçekleşir. Bu duyguların doğru kullanıldığı, ulusun talep ve dileklerinin mevcut zaman ve şartlar dâhilinde doğru yönlendirildiği, gerçek ekonomik, politik, askerî, demografik durumun ve diğer olanakların doğru değerlendirildiği ülkelerde ulusal güvenliğe ilişkin görevlerin başarılanması süreci daha kolay ve daha dayanıklıdır. Aksi halde bütünüyle halk, özellikle halkın en etkin kesimleri gerçek dışı yollara sevk edilmiş ve maceraya sürüklenmiş olur. Bu durum ülkenin ve

halkının diğerk ÷lkeler ve halklarla ciddi sorunlar yaşamasına neden olur.

Herhangi bir ÷lkenin uluslararası güvenlik alanında dış politika etkinliğinin başarısı gereksinimlerin, ulusal rezervlerin ve olanakların doğru değerkendirilmesine, talep ve dileklerin gerçek durumla uyumlu olmasına büyük ölçüde bağılıdır. Çünkü küresel süreçlerin etkisiyle uluslararası politik, ekonomik, askerî, demografik ve bilişimsel ortam, şart ve olanaklar uluslararası ve ulusal çıkarlara neyin uyup neyin uymadığını tespit edebilmeyi epey zorlaştırmıştır ve bunun için özel bilgi ve birikime sahip olmak gerekmektedir.

Dış politika öncelikleri diplomasinin alanına girmekle beraber, uluslararası güvenliğe ilişkin pek çok konu Devlet Başkanları, Güvenlik Konseyleri, askerî kurumlar, güvenlik ve dış politika kurumlarının dikkatlerine sunulmak üzere hazırlanmaktadır. Bu öncelikler genellikle yüksek sesle telaffuz edilmez. Dış politika ve uluslararası güvenlik alanında ortaya konan önceliklerin temel dayanağı dünya ÷lkelerinin ortak çıkarlarının dengelenmesi bağlamında her ÷lkenin ulusal çıkarı ve devlet çıkarlarıdır. Devletlerin uluslararası çıkarlarının çerçevesini BM Antlaşması ve diğerk uluslararası hukuk normları, ulusal çıkar ölçütünü ise her ÷lkenin Anayasa'sı belirler.

Dış güvenlik politikasının önceliklerinin doğru belirlenmesi ve temin edilmesi ulusal çıkarların, komşu ÷lkelerin ve bölge ÷lkelerinin olanaklarının ve tutumlarının, uluslararası ilişkilerin mahiyetinin ve realitesinin, yeryüzünde bir arada yaşama normlarını belirleyen büyük devletlerin, uluslararası örgütlerin ve diğerk güç odaklarının çıkarlarının ve tüm bunlar üzerindeki etki gücünün doğru bir şekilde değerkendirilmesine çok bağılıdır.

İktidar çevrelerinin dış güvenlik ortamını ve bu ortama ilişkin geleceğe yönelik tahminleri, dış müdahalelere karşı koyma gücünü, ülkesinin dünya ülkeleri arasındaki yerini, jeopolitik konumunu abartısız, gerçekçi, pragmatik bir şekilde değerlendirebilmesi, devletin elindeki kaynakları, diğer ülkeler açısından ekonomik, politik ve kültürel önemini doğru kavraması, uluslararası ilişkilerin durumunu, yönelimlerini ve gerçek güvenlik çıkarlarını iyi hesaplaması gerekmektedir.

Azerbaycan'ın Dış Güvenlik Politikasının Temel Öncelikleri

Bağımsızlığını tekrar kazandığı günden itibaren Azerbaycan'ın **dış güvenlik politikasının temel önceliklerini** bağımsızlığın korunması ve pekiştirilmesi, Ermenistan'ın gerçekleştirdiği işgal politikasına son verilmesi, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması, uluslararası ve bölgesel çapta ülke güvenliğinin sağlanması, dayanıklı güvenlik garantisinin uluslararası güvenlik sistemiyle uyumlu hale getirilmesi gibi konular teşkil etmiştir. Bu öncelikler bugün de Azerbaycan'ın dış güvenlik politikasının ve çizgisinin başlıca görevlerini oluşturmaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2014 yılında İngiltere'de gerçekleşen NATO Zirvesi'nde yaptığı konuşmada bu hususun altını bir keze daha çizmiştir. Azerbaycan'ın bölgesel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasına yaptığı katkılardan bahsederken Cumhurbaşkanı Aliyev, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bölgesel güvenliğe en büyük tehdidin halen Azerbaycan topraklarının %20'lik bir bölümünü, Dağlık Karabağ'la beraber daha yedi vilayeti işgal altında tutan Ermenistan'dan kaynaklandığını bir kez daha hatırlatmıştır. Aliyev, Ermenistan'ın takip ettiği etnik arındırma politikası sonucunda 1 milyonu aşkın Azerbaycanlının mülteci ve

zorunlu göçmen haline geldiğini, BM Güvenlik Konseyi'nce Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarından derhal çekilmesini talep eden 4 ayrı karar alındığını, fakat ne yazık ki Ermenistan'ın bu kararlara uymadığını ve sorunun halen çözüme kavuşturulamadığını da anımsatmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığına yönelik tehditler 1995 yılından itibaren büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, uluslararası güvenliğin sağlanmasının dayanıklı garantisi meselesi henüz çözümlenmiş değildir. Çünkü işgalci dış ülkenin ordusu halen Azerbaycan topraklarını terk etmiş değil, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığı hakkı temin edilmemiş ve güvenliğine dair tam bir uluslararası garanti alınamamıştır.

Diğer yandan Azerbaycan'ın ekonomik, politik güvenliğinin, çevre, bilişim ve gıda güvenliğinin sağlanmasına yönelik dış dünyayla temaslar halen sürmektedir ve dış güçlerin Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri uluslararası projeler ulusal güvenlik çıkarlarına uyumlu hale getirilmektedir.

Azerbaycan'ın savunma gücünün artırılması, ordu yapısının modern standartlar düzeyine ulaştırılması ve askerî güvenliğinin sağlanması alanında da dış ülkelerinin olanaklarından yararlanılması konusu öncelikli bir görev olarak gündemdeki yerini muhafaza etmektedir.

Uluslararası güvenliğin sağlanması alanında Azerbaycan'ın dış politika önceliklerini Ermenistan'la mevcut çatışma ortamının barışçıl yollardan sonlandırılması, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması, işgal altındaki toprakların geri alınması, devletin egemen haklarının tüm ülke çapında temin edilmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması gibi konular oluşturmaktadır. Bu sorunların çözüm sürecinde Azerbaycan'ın ulus-

lararası hukuka dayalı haklı tutumunu destekleyen ülkelerle beraber, Azerbaycan aleyhinde tavrı alan ya da tarafsızlığını koruyan ülkeler, uluslararası ve bölgesel örgütler bulunmaktadır. Burada öncelikli görev elbette ki Azerbaycan'ı destekleyen ülkelerin sayısının artmasını sağlamaktan, dış politikada etkinliği artırarak bu ülke ve örgütlerle daha fazla işbirliği yapmaktan, sorunların çözümünde uluslararası destek sağlayabilmekten ibarettir. Güney Kafkasya'da ve tüm dünyada uluslararası hukuk normlarına dayalı uygarca bir arada yaşama standartlarının uygulanabilmesi için etkili önlemler alınması, uluslararası kurumların, özellikle BM, AGİT, NATO gibi örgütlerin bölge barışına ve güvenliğine daha fazla katkıda bulunmasının sağlanması gibi meseleler de Azerbaycan'ın uluslararası güvenlik politikasının önceliklerindendir.

Günümüzde Azerbaycan uluslararası politikaya etkin bir şekilde katılmaktadır. Uluslararası ilişkiler sisteminde cereyan eden tüm gelişmeler Azerbaycan'ın iç ve dış politikasını doğrudan etkilemektedir. Küreselleşme ve dünya politikasının çok uluslu politika hüviyeti kazanması, bölgesel entegrasyon, uluslararası demokratikleşme ve liberalleşme süreçlerinde Azerbaycan'ın somut bir stratejik yaklaşım ortaya koyması dünya kamuoyu tarafından takip edilerek değerlendirilmektedir. Bu nedenle söz konusu alanda pratik adımların atılması ve yapılan çalışmaların uluslararası camiaya doğru bir şekilde sunulması Azerbaycan'ın dış politikasının öncelikleri sırasındadır. Günümüzde ABD'nin ve AB ülkelerinin kendi dış politikalarını dünya ülkelerinde demokratik değişikliklerin yaşanmasına yönelik olarak şekillendirmeleri, uluslararası ilişkiler sisteminde ülkelerin demokratik değerlere karşı takındığı tutuma göre de-

ğerlendirilmeleri gerçeği de konunun önemini gözler önüne sermektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti yeryüzündeki tüm Azerbaycanlıların dayanağı, övünç kaynağı ve vatanıdır. Bu nedenledir ki dış ölkelerde ikamet eden Azerbaycanlıların hayatının, malvarlıklarının ve mülklerinin, millî haklarının ve yurttaşlık haklarının korunması da Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası güvenlik alanında takip ettiği dış politikanın önceliklerindendir. Dış ölkelerde ikamet eden Azerbaycanlılar diğer yandan Azerbaycan Cumhuriyeti için çeşitli ölk ve bölgelerde, uluslararası arenada cereyan eden olayları etkileme potansiyeli açısından bir dış politika ve güvenlik rezervi konumundadırlar. Söz konusu rezervin muhafaza edilmesi, olanaklarının artırılması, Azerbaycanlıların haklarının savunulmasında ve Azerbaycan'ın çıkarlarının korunmasında bu rezervden doğru bir şekilde faydalanılması da dış politikanın öncelikleri arasında bulunuyor.

Uluslararası güvenlik alanında Azerbaycan'ın dış politika öncelikleri sırasında bölgesel güvenlik çıkarlarının sistematik hale getirilmesi ve gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalar da zikredilebilir. Örneğin Dağlık Karabağ sorununu çözüme kavuşturma çabaları yanında Azerbaycan'ın İran, Türkmenistan ve Rusya'yla örtüşen ve çelişen güvenlik çıkarlarını tespit ederek ortak noktaların bulunması ve bu ölkelerle ilişkilerin daha fazla iyileştirilmesi, Türkiye, Ukrayna, Gürcistan ve stratejik çıkarları Azerbaycan'ın çıkarlarıyla örtüşen diğer bölge ölkeleriyle müttefiklik ilişkilerinin geliştirilmesi, Hazar'ın statüsü, TRACECA, Doğu-Batı Enerji Ulaşım ve İletişim projelerinin güvenliğinin sağlanması alanında bu ölkelerle işbirliği yapılması gibi görevlerin de üstesinden gelmek gerekmektedir.

Diğer yandan Azerbaycan Avrasya'da uygulamaya konan uluslararası ve bölgesel entegrasyon süreçlerinde yerini almak, uluslararası ve ulusal güvenlik çıkarlarını azami derecede temin edebilmek için iyi hesaplanmış ve dengeli bir güvenlik politikası takip etmek zorundadır. Bu politikanın Rusya önderliğinde Bağımsız Devletler Topluluğu'yla, İran önderliğinde Ekonomik İşbirliği Örgütü'yle, Türkiye önderliğinde Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'yle, Avrupa Birliği, Çin, ABD ile ve daha başka ülkelerle ilişkiler sisteminin karmaşık ve çelişkili noktalarını göz önünde bulundurması gerekmektedir. Azerbaycan'ın hem dış politikada, hem de güvenlik konularında dengeli bir bölgesel siyaset takip etmeyi sürdürmesi gerekmektedir. Dengeli bölgesel siyaset Azerbaycan'ın hem bugünkü güvenliğini, hem de bağımsız geleceğini garanti edebilecek en önemli etkidir.

Uluslararası güvenlik alanında dış politika çalışmalarının örgütlenmesi, bunun başlıca mekanizmaları, dış politika rezervlerinin belirlenmesi ve kullanılması taktiği de Dış Politika Konsepti'nde ifade edilir. Azerbaycan'ın dış politika etkinliğinin temel ilkeleri, mekanizmaları, örgütlenmesi, bu etkinlikte rol alan merkezî ve yerel yönetim kurumları, sivil aktörlerin yetkileri ve rolü Anayasa'da ve diğer yasalarda ifade edilmiştir.⁴

Uluslararası güvenlik alanında sahip olunan ve kullanılan başlıca rezervler, devletin maddi ve manevi hayatının tüm varlığını (güç etkenlerinin toplamını) kapsar. Devletler; uluslararası ilişkiler sisteminde bu rezervlerinden güç olarak kendi gü-

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası*. Bakü, Azerbaycan Yay., 2005, s. 247- 263.

venlik politikalarını uygular, bu alanda bilinçli bir şekilde çalışmalarını sürdürürler.

Araştırmacılar dış politika ve güvenlik alanında kullanılan rezervleri maddi ve maddi olmayan rezervler şeklinde iki grupta değerlendirmektedirler:

Maddi rezervler:

- *Coğrafi rezervler:* Devletlerin coğrafi mekânlarını ve bu mekânın karakteristiğini, askerî-jeostratejik konumunu, jeoekonomik değerlerini, ulaşım güzergâhlarına yakınlığını, coğrafi mekânı çevreleyen dış dünyanın durumunu;
- *Demografik rezervler:* Nüfusun sayısını, etnik yapısını, artış hızını, devlete karşı tutumunu, sosyal durumunu, nitelik göstergelerini, ülkede mevcut göç ve kentleşme yönelimlerini;
- *Ekonomik rezervler:* Ulusal üretim ve endüstri sistemlerinin durumunu, dış ülkelerdeki ilgili alanlara kıyasla avantaj ya da dezavantajlarını, kendi askerî endüstrisinin gereksinimlerini karşılama gücünü, başka ülkelerin ekonomisini etkilene olarak ve mekanizmalarını;
- *Askerî rezervler:* Devletlerin savunma gücünü ve askerî kudretini, sınırları dışında güç kullanma olanaklarını vb. kapsar.

Maddi olmayan rezervler:

- *Politik rezervler:* Devletlerin verimli politik ve idari etkinliklerini, yabancı güçlerle yapılan ittifaklara katılımını, dünya politikasını etkileyebilen ülkelerle ilişkilerinin durumunu, uluslararası politik ve hukuki örgütlerle güvenlik örgütlerine katılımını ya da bunlarla ilişkilerinin durumunu, küresel ve böl-

gesel siyaseti etkileme gücünü, verimli iç ve dış politika mekanizmalarına sahip bulunmasını;

- *Sosyal rezervler:* Ülke içinde yurttaşlar arasında dayanışmanın durumunu, yurttaşların uygulanan dış politika hakkında görüşlerini, devlet çıkarlarının korunması konusunda halkın ortaya koyduğu millî irade ve azmi;

- *Nüfuz rezervleri:* Devletin ve siyasi liderin uluslararası camiada kabul edilmiş nüfuzunu ve bu nüfuzun diğer ülkelerin çalışmaları üzerindeki etki gücünü;

- *İdeolojik ve kültürel rezervler:* Devletin; dış ülkelerin toplumunu entelektüel, ideolojik ve dinî açıdan etkileme olanağını;

- *Bilişim rezervleri:* Devletin küresel bilişim mekânına katılım ve bu mekânı etkileme, dünyada enformasyon akışını yönlendirme olanağını ve bağımsız uluslararası bilişim rezervlerine sahip olma gücünü;

- *Bilimsel ve teknik rezervler, eğitim rezervleri:* Devletin entelektüel potansiyelini ve bunu geliştirme olanaklarını, ekonomi, politika, askeriye ve diğer alanlarda uzman kadro gereksinimini karşılama gücünü vb. kapsar.

Bu rezervler uluslararası güvenliğin başlıca amaç ve görevlerinin gerçekleştirilmesini hem olumlu, hem de olumsuz etkileyebilir.

Devletlerin dış politika rezervlerinin rolü ve bundan hareketle şekillenen devletler arası hiyerarşi uluslararası ilişkiler ve güvenlik sisteminin şekillenmesi ve gelişmesi süreci içinde farklı dönemlerde değişiklik göstermiştir. Belirli dönemlerde ülke yüzölçümünün, askerî gücün, doğal kaynakların ve nüfusun önem arz etmesine karşılık, başka bir dönemde ekonomi, bilim

ve teknik, bilişim ve mali akışı kontrol altında tutma faktörü daha fazla önem kazanmıştır. Küreselleşmenin ve uluslararası politikaların etkisi sonucunda modern dünya ülkeleri dış politika rezervlerinin ana çizgisini, yani güvenlik ortamını daha fazla etkileyen çizgiyi eskiden beri var olan geniş topraklara ve büyük orduya sahip olma mücadelesinden günümüzde uluslararası mali ve entelektüel kaynaklara, bilişim, ulaşım, iletişim ve enerji kaynaklarına sahip olma mücadelesine kaydırmışlardır.

Azerbaycan'ın dış politika ve güvenlik rezervleri esasında bu ülkenin SSCB'nin bir parçası olduğu dönemde şekillenmiş, fakat bu rezervlerin bağımsız devletin çıkarlarının gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılmasına 1990'ların başından, yani bağımsızlığın tekrar kazanılmasından sonra başlanmıştır.

II. BÖLÜM

HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA’NIN GÜVENLİK ORTAMI, AZERBAYCAN’IN BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKASI VE DIŞ DÜNYAYLA ASKERÎ-JEOSTRATEJİK İLİŞKİLERİ

2.1. HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA’NIN GÜVENLİK ORTAMI: BÖLGESEL KAMPLAŞMA GERÇEKLERİ VE TAHMİNLERİ, ASKERÎ-JEOSTRATEJİK GÜÇLERİN SINIFLANDIRILMASI

SSCB’nin parçalanmasının ardından Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’nın güvenlik ortamı değişikliğe uğradı, bu ortamı etkisi altında bulunduran bölgesel ve uluslararası aktörler arasında ilişkiler gerildi. Bölgenin büyük ülkeleri (Rusya, Türkiye ve İran), diğer bölge ülkeleri (Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan vb.), bölge dışındaki lider ülkeler (ABD, AB ülkeleri, Çin vb.), uluslararası jeopolitik, jeoekonomik, askerî-stratejik aktörler (BM, AGİT, AB, NATO, BDT, İKÖ, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi, çok uluslu petrol ve doğalgaz, taşımacılık, ulaşım şirketleri vb.) arasında özel ve kolektif çıkarlar doğrultusunda yeni ilişkiler şekillenmeye başla-

dı. Bölgede en önemli görüş ayrılıkları bölge ülkelerinin toprak bütünlüğü ve bazı ülkelerin arazi iddiaları, Hazar havzasının enerji rezervleri, petrol ve doğalgaz ihracatı güzergâhları ve bunların güvenlik mekanizmaları, Doğu-Batı Koridoru'nda ulaşım, iletişim ve transit geçiş altyapısı, bölge ülkelerinin çokuluslu politik, ekonomik ve askerî bloklarla ilişkilerini etkileme çabaları gibi konularda ortaya çıktı. Bazı yerlerde, örneğin Karadeniz ve Hazar Denizi havzalarında daha çok ulaşım ve taşımacılık koridorları, ihracat güzergâhları, bölge ülkelerinin ve çokuluslu yapılanmaların güvenliği konularında çatışma yaşanmasına karşın, Merkezî Asya ve Hazar Denizi etrafında enerji rezervleri ve askerî-jeostratejik meseleleri, Güney Kafkasya'da ise bölge ülkelerini etki alanı içinde tutma mücadelesi öne çıktı. Bölge ülkelerinin jeopolitik çıkarları ve bunları temin etme iddiaları birbirinden farklıydı. Bölgede yeni güç dengesi, bölge ülkeleri arasındaki politikalar ve istikrar gibi hayati konular büyük ölçüde tüm bu aktörlerin birbirleriyle ilişkilerine bağlı bulunuyordu.

Günümüzde Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın askerî-jeostratejik önemi, uluslararası ilişkilerde ve uluslararası güvenliğin sağlanmasında rolü ve konumu gibi meselelerde hem Post-Sovyet coğrafyasının, hem de diğer dış ülkelerin bilim adamları, strateji ve jeopolitik uzmanları birbirinden farklı görüş ve yaklaşımlar sergilemektedirler. Jeopolitik açıdan özel önemi haiz bu bölgede küresel, bölgesel ve ulusal güvenlik çıkarları arasında uyum sağlanması taktiği, jeopolitik aktörlerin çıkarlarının örtüşen ve çakışan noktalarının tespiti çalışmaları uzun zamandan beridir ilgili kurumların ve kişilerin hedefindedir. Bütünüyle Avrasya bölgesinin, bu arada Güney Kafkasya coğrafyasının ve bu coğrafyanın stratejik açıdan en

önemli ülkesi olan Azerbaycan'ın jeostratejik ve askerî sorunları, bölgede barışın ve işbirliğinin sağlanması, mevcut sorunların çözüme kavuşturulmasının yöntem ve araçları, küresel ve yerel çıkarlar arasında uyum, bölge ülkelerinin güvenlik politikaları gibi konular son zamanlarda yalnızca dış dünyanın değil, Azerbaycan gibi bölge ülkelerinin de resmî çevrelerinin, uzmanlarının ve kamuoyunun dikkatini meşgul etmektedir.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın, bütünüyle Avrasya'nın günümüzde uluslararası politikada sahip olduğu jeopolitik, askerî-stratejik ve jeoekonomik rol Rusya'nın resmî ve bilimsel çevreleri yanında ABD'li jeopolitikçiler tarafından da takdirle değerlendirilmektedir. Ünlü ABD'li siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski küresel dünyanın gelecek jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik çıkarlarının kaderinin Avrasya'da, özellikle Merkezî Asya'da, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da belirlendiğini iddia etmektedir. Bölgeyi "dünyanın politik kaderinin belirlendiği büyük satranç tahtasına" benzeten Brzezinski ABD'ye ve Batılı güçlere söz konusu bölgeye önem vermeleri, bağımsızlıklarını yeni kazanan bölge ülkelerini desteklemeleri, bu ülkeleri Rusya'nın jeopolitik etkisinden kurtarmaları, gelişmiş Avrupa ülkeleriyle bütünleşmeleri için kendilerine yardım etmeleri çağrısını yapmaktadır.⁵ Siyaset bilimciye göre Batı'nın öncelikle Azerbaycan, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan, Özbekistan gibi bağımsız politika takip eden bölge ülkelerinin uluslararası jeopolitik ve

⁵ Бжезинский, З., *Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство*, Москва, 2004, с. 136-137 [Brzezinski, Z., *Tercih: Küresel Hakimiyet mi? Küresel Liderlik mi?*, Moskova, 2004, s. 136-137].

jeoekonomik projelerini desteklemesi, bunlar aracılığıyla bölgedeki konumunu pekiştirmesi gerekmektedir.⁶

ABD'li diplomat Henry Kissinger Avrasya'nın dünya jeopolitiğindeki rolünden bahsederken Rusya'nın bölgede izlediği politikaya ve bu politikanın doğurması muhtemel askerî-jeostratejik sonuçlara özellikle önem atfetmektedir. Rusya'nın "yakın çevre" olarak gördüğü Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'daki jeostratejik çıkarlarının Post-Sovyet coğrafyasının diğer bölgelerindeki çıkarlardan daha önemli ve stratejik olduğunun altını çizen Kissinger, bu ülkenin "kendi çıkarlarını uygarca olmayan yöntemlerle ve uluslararası hukuka ters yollardan temin etmeye çalıştığını" da belirtir.⁷

SSCB'nin parçalanmasından önce söz konusu bölgede durağan bir jeopolitik yaşam olduğunu ve devletler arasında herhangi bir gerilimin bulunmadığını da burada vurgulamak gerekiyor. Bu durumun başlıca nedeni bölgenin bir tek SSCB'nin etki alanı içinde bulunmasıydı. Söz konusu dönemde ABD ve NATO'nun Türkiye aracılığıyla bu bölgede kendi çıkarlarını temin etme çabaları bulunmasına karşılık, bu çabaların somut bir başarıya ulaşmadığının da bilinmesi gerekir. Bölgesel politikalarında SSCB'yle gerilime meydan vermemeyi ve bu ülkenin onaylayacağı bir çizgi izlemeyi yeğleyen Çin, İran gibi büyük

⁶ Бжезинский, З., *Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы*, Москва, 1998, с. 232-234 [Brzezinski, Z., *Büyük Satranç Tahtası. Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Moskova, 1998, s. 232-234].

⁷ Bkz. Киссинджер, Г., "Нужна ли Америке внешняя политика?" // *Геополитика. Антология*. Москва, 2006, с.562-568 [Kissinger, H., "Amerika'nın Bir Dış Politikaya İhtiyacı Var mıdır?" // *Jeopolitik. Antoloji*. Moskova, 2006, s. 562-568.

dünya ve bölge ülkeleri ise Avrasya'nın bahsi geçen bölümünde ciddi bağımsız aktörler değildiler.

SSCB'nin parçalanmasının ardından bölgenin hem jeopolitik, hem de güvenlik ortamının karakteri ve yönelimleri kökten değişmiştir. SSCB'nin mirasını devralan ülke konumunda ortaya çıkan Rusya artık bölgede ABD, NATO, Türkiye gibi jeopolitik aktörlerle karşı karşıya kalmıştır. Öte yandan bağımsızlıklarını kazanarak uluslararası hukukun birer öznesine dönüşen yeni devletler de bölgede kendi çıkarları doğrultusunda alternatif jeopolitik yönelimler sergilemeye ve bölgesel politika uygulamaya başlamışlardır. Tüm bu etkenler bölgedeki jeostratejik ilişkileri karmaşıklştırmış ve bölgenin uluslararası önemini daha fazla arttırmıştır.

Bölgede çıkarları olan ülkeler ve çeşitli askerî-jeostratejik bloklar hem özel, hem de kolektif olarak bölge ülkeleriyle jeopolitik, askerî ve jeostratejik ilişkiler tesis ederek burada kendi ulusal çıkarlarını temin etmenin, bölgesel güvenlik sistemlerini genişletmenin yollarını aramaktadırlar. Büyük ülkeler ve bloklar bölge ülkelerini kendi taraflarına çekmek suretiyle lokal ittifaklar kurmak, bölge ülkelerini politik, ekonomik ve askerî açılardan desteklemek, bunlara özel politik ve ekonomik destekler oluşturmak, ideolojik, kültürel ve bilişimsel etkinlikleri arttırmak, bazı etnik çatışmaları ve ayrılıkçı hareketleri körüklemek gibi faaliyetleri kendilerinin bölgesel ve küresel güvenlik çıkarlarıyla ilişkilendirme çabası içindedirler. Fakat 20. Yy. sonlarından itibaren tüm dünyada jeopolitik durumun hızla değişmesi, bu devletleri tutum ve hedeflerinde sürekli ve dinamik değişiklikler yapmak zorunda bırakmıştır. Birtakım ülkelerin birkaç yıl zarfında birbirinden büsbütün farklı ilkelere ve çıkarlara dayalı

oluşturulan örgütlere girmeleri, dış politika çizgilerini, öncelik ve hedeflerini sıklıkla değiştirmeleri artık sıradanlaşmıştır.

Avrasya'nın karmaşık ve kırılğan jeopolitik ortamı bölgede etkin uluslararası ve bölgesel örgütlerin taktik ve stratejileri üzerinde de büyük ölçüde etkili olmakta, birtakım jeopolitik sorunlarda bu örgütlerin tutumlarını değiştirmelerine yol açmaktadır. Örneğin Rusya ve Çin'in öncelikli söz sahibi olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü Avrasya'daki askerî ve stratejik çıkarları doğrultusunda 2005 yılına gelinceye değin ABD'nin Merkezî Asya'daki askerî üslerine karşı ılımlı ve anlayışlı bir tavır sergilemekle beraber, 2005 yılından sonra tutumunu bütünüyle değiştirmiş ve bu askerî üslere sertçe karşı çıkmaya başlamıştır. ABD'nin Merkezî Asya'daki askerî üslerinin kapatılması talebi günümüzde bu örgütün gündemindeki en önemli konulardandır.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da büyük ve küçük bölge ülkelerinin ulusal çıkarları ile uluslararası çıkarlar bazı noktalarda örtüşmekte, bazı konularda ise ciddi biçimde çakışmaktadır. ABD ve AB ülkeleriyle bunları askerî-jeostratejik anlamda temsil eden NATO, diğer yandan Çin ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerle bunları temsil eden çokuluslu şirketler günümüzde bölgede uluslararası çıkarların savunucuları, Rusya, Türkiye, İran, Ukrayna, Azerbaycan ve Gürcistan gibi bağımsız ülkeler ise bölgenin jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik çıkarlarının savunucuları konumunda bulunuyor.

Güney Kafkasya ve Hazar havzası ülkelerinin hem dış politikaları, hem de güvenlik politikaları öncelikle uluslararası güçlerin ve büyük devletlerin çeşitli amaçlar, yollar ve araçlarla bölgeye müdahale etmelerine ve bunların bölgede takip ettikleri

askerî-jeostratejik çıkarlarına tepkiden doğmaktadır. Bölgenin güvenlik ortamını etkileyen böyle güç odakları öncelikli olarak ABD, NATO ve AB, Rusya, BDT ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü, İran, Türkiye ve diğer jeopolitik aktörlerdir. Bu güç odakları bir yandan da bölgenin jeopolitik ortamını ve bölgesel güvenlik yapılanmasını belirlemekte, jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik kamplaşmayı teşvik etmektedirler.

Uzmanlara göre Güney Kafkasya'nın ve Hazar havzasının bölgesel güvenlik ortamının durumu ve dayanıklılığı, bölge ülkelerinin uluslararası ve ulusal güvenlik çıkarlarının ne derecede sağlanacağı gibi konular günümüzde büyük ölçüde bölgenin lider ülkesi konumundaki Rusya'ya, kısmen Türkiye ve İran'a, diğer yandan bölgenin dışında bulunan ABD ve Avrupa Birliği'ne bağlıdır. Bölgede herhangi bir konuda yaşanan tüm gelişmeler bu ülkelerin ve blokların ekonomik, politik, askerî çıkarlarıyla ilişkilidir.

Araştırmacılardan çoğuna göre Rusya'nın bölgedeki konumu ve çıkarları İran ve Ermenistan'la örtüşmektedir, dolayısıyla bunlar bölgenin başlıca askerî-jeostratejik kamplarından birini oluşturmaktadırlar. ABD, AB, NATO ve bunların bölgedeki yandaşları konumunda bulunan Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna ise diğer askerî-jeostratejik kampı (farklı bir güvenlik çizgisini) oluşturmaktadırlar. Bazı araştırmacılar ise Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Kafkasya'da birbirine bağlı ve birbiriyle ilişkili üç güvenlik çizgisi (Rusya çizgisi, İran çizgisi, NATO çizgisi) bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu araştırmacılara göre bölgedeki istikrarsızlığın ve çatışmalı güvenlik ortamının kaynağı bu üç çizginin birbiriyle çakışmasıdır. Bölgede çatışma halinde bulunan Azerbaycan ile Ermenistan

arasındaki ilişkilerin “ne barış, ne savaş” durumunda sürüp gitmesine, bu iki ülkenin birbirine karşı hızla silahlanmasına, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözülmesi çabalarının sonuçsuz kalmasına, soruna uluslararası müdahalelerin gündeme gelmesine neden olan da bu çakışma ortamıdır. Yine aynı çakışma Gürcistan’ın da istikrarsız ve zayıf bir ülke konumundan çıkmasına izin vermemektedir.⁸

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’nın güvenlik ortamını doğrudan ve çok ciddi etkileyen daha başka faktörler de vardır. Bu faktörler ulusal güvenliğini sağlayabilmek amacıyla hem NATO ve Batı’yla, hem de Rusya ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’yle arasında belirli bir mesafe bırakan, yukarıda adları anılan tüm güç odaklarıyla ortaklık ve işbirliğine yeşil ışık yakan Azerbaycan, bölgede Rusya’ya ve dünyada Ermeni diasporasına dayanarak Güney Kafkasya’da açıkça işgalci politika uygulayan Ermenistan ve son zamanlarda kesin bir şekilde Rusya’ya sırt çeviren, yüzünü Batı’ya ve NATO’ya dönen Gürcistan’la ilgilidir.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’nın güvenlik ortamını belirleyen bir etken de adları anılan güç odaklarının, askerî-jeostratejik blokların birbirleriyle ilişkileri, öncelikle ABD-Rusya, NATO-Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü arasındaki ilişkilerin karakteristiğidir. Bu bağlamda tarafların takip ettikleri açık ya da gizli askerî-jeostratejik çıkarlarla beraber, bu bloklara doğrudan ya da dolaylı yollardan bağlı bulunan ülkelerin izledikleri askerî-jeostratejik politika da belirleyi-

⁸ Greg Hansen, Humanitarian Action in the Caucasus: A Guide for the Practitioners // The Thomas J. Watson Jr. Institute for International Studies, Brown University, USA, P.396.

ci olmaktadır. Bölgede herhangi bir ülkenin güvenlik politikası alanında attığı bir adım, sergilediği jeopolitik tutum derhal karşı tarafın tepkisini doğurmaktadır.

Dünya politikasında ve uluslararası güvenlik konusunda Rusya ile ABD arasında bir rekabet olduğu kuşkusuzdur. Aynı rekabet Avrasya'nın, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik ortamını da etkilemektedir. Bölgede terazinin bir gözüne Rusya'yla beraber İran ve Ermenistan'ı, diğer gözüne ise ABD'yle beraber Azerbaycan, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan'ı koyan, gelecekte bunlar arasında askerî-stratejik kampaşma olacağını tahmin eden siyaset bilimcilerin de kendilerine göre delilleri bulunuyor. Son yıllarda Rusya-Gürcistan sorununun şiddetlenerek açık çatışmaya dönüşmesi, Cumhurbaşkanı Yuşçenko döneminde Ukrayna'nın bölgesel süreçlerde açıkça Rusya karşıtı bir tutum sergilemesi, Rusya ile Ermenistan arasında askerî ittifak anlaşmasının 2010 yılında 49 yıllığına uzatılması ve iki ülke arasında askerî ittifakın daha fazla pekiştirilmesi gibi bölgesel gelişmeler siyaset bilimcilerin yukarıda söz konusu edilen jeopolitik kampaşmaya yönelik tahminlerinin önemli argümanlarıdır. Rusya, İran, Ermenistan gibi ülkelerin Güney Kafkasya'daki askerî-jeostratejik ve güvenlik çıkarlarında örtüşen pek çok nokta vardır ve bu durumun inkâr edilmesi mümkün değildir. Fakat bu ülkeler arasında, özellikle İran ile Rusya arasında örtüşmeyen, hatta ciddi boyutta bölgesel rekabet doğuran diğer jeopolitik çıkarlar bulunduğu da göz ardı edilemez.

Aynı şeyler diğer grup için, yani Batı'nın son zamanlara kadar ciddi bir şekilde desteklediği Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna (bazen Moldova ile Özbekistan da bu gruba dâhil edilir) grubu için de söylenebilir. Bu ülkelerin pek çok örtüşen çıkarı

bulunuyor. Yine de söz konusu çıkarların ve benzer güvenlik politikalarının bu ülkeleri günün birinde gerçek stratejik ortaklığa ya da askerî ittifaka sevk edeceğine, ciddi boyutta bir örgütlenmeye götüreceğine kesin gözüyle bakılamaz. Son dönemde Ukrayna'nın siyasi hayatında ve askerî güvenlik alanında yaşanan gelişmeler de bunun bir göstergesidir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı gibi Transavasya projelerinin güvenliğinin sağlanması Batılı ülkelerin, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin stratejik ittifakını gerektiren önemli faktörlerdir. Bununla beraber Kiev'in Hazar petrollerinin Odessa-Brodi-Gdansk güzergâhından Avrupa'ya ulaştırılması için harcadığı çaba Ukrayna'nın küresel enerji projelerinde lider konumuna iddialı olduğunun da bir göstergesidir.

Günümüzde bölgenin enerji, ulaşım, iletişim ve diğer uluslararası projelerinin güvenliğinin sağlanması konusu bölgesel güvenliğin en hassas meselesi olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda gelişmeler yalnızca bölge ülkelerinin tutumuna değil, ABD'nin sergileyeceği jeopolitik etkinliklere de bağlı olacaktır. Uzmanlara göre, bir süper güç olarak ABD'nin gelecekte yalnızca ulusal çıkarlarını ve NATO'nun askerî menfaatlerini temin etmekle yetinmemesi, Güney Kafkasya'da uluslararası ve bölgesel güvenliği açıkça tehdit eden çatışma ve ayrılıkçılığa, Ermenistan gibi "ileri karakol" konumunda bulunan ülkelerin komşularına karşı takip ettiği işgalci politikalara ve toprak iddialarına, BM kararlarına uyulmamasına, uluslararası camianın hafife alınmasına izin vermemesi, bu konularda ilkeli ve ciddi bir tavır sergilemesi, sahip olduğu uluslararası statüye uygun hareket etmesi gerekmektedir. Öte yandan Kafkasya'da Gürcistan ile Rusya'nın Ermenistan-Azerbaycan sorununu ciddiye alması,

bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünü ve egemen haklarının uluslararası hukuk çerçevesinde savunması gerekmektedir.

Öte yandan bazı uzmanlara göre ABD Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi uluslararası enerji projeleri konusunda hedeflerine ulaştıktan sonra bu projelerde önemli role sahip bulunan Azerbaycan ve Türkiye'ye verdiği önemi azaltacak, jeostratejik planlarını Gürcistan'a yönelik yapacak, bu ülkeye ciddi boyutta uluslararası destek sağlayacak, mali ve teknik yardımda bulunacak, Güney Kafkasya'da yeni stratejik konum elde etmeye çalışacaktır.⁹ Bu durum Azerbaycan ile Türkiye'nin kendi jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarını sağlamak amacıyla yüzlerini başka yönlerle (örneğin Rusya'ya) dönmelerine neden olabilir. Gürcistan'ın Türkiye ile beraber Karadeniz'de sahip olduğu stratejik konum ve jeopolitik önemin benzerine Azerbaycan'ın da Hazar havzasında, Doğu-Batı koridorunda, ulaşım ve taşımacılık güzergâhlarında, enerji kaynaklarının transit geçişinde, Merkezî Asya ve İran'a çıkışta sahip bulunduğu göz önünde tutulursa, ABD'nin bu ülkeyi göz ardı ettiği yalnızca Azerbaycan'da ve dünyada değil, ABD'de bile farklı tepkiler doğurmaktadır. Her halükarda ABD'nin günümüzde Güney Kafkasya'daki gelişmeler, Ermenistan'ın saldırganlığının bir sonucu olarak ortaya çıkan Dağlık Karabağ çatışması ve diğer çatışmalar, Azerbaycan'ın yüz yüze kaldığı uluslararası, bölgesel ve lokal sorunlar karşısında takındığı tavır ve attığı adımlar Azerbaycan'ı tam anlamıyla memnun etmemektedir. Bu durum Azerbaycan'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik, askerî-

⁹ Bkz. Raar, A., S. Riider. "Azerbaycan'ın Karadeniz Havzası ve Hazar Bölgesindeki Jeopolitik Rolü" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 44-46.

jeostratejik meselelerinde ABD'ye güvenerek kesin kararlar almasını engellemektedir.

Benzer bir durum Rusya-İran-Ermenistan jeostratejik ortaklığı için de söz konusudur. Rusya ve İran'ın bölgede zaman zaman tek taraflı etkinliklerde bulunmaları, sıkça değişen ekonomik ve politik şartlar, yandaşlarına karşı bazen haksız tavır sergilemeleri bu jeopolitik blok konusunda da yalnızca olumlu şeyler söylenmesini mümkün kılmamaktadır. Günümüzde hızla değişen uluslararası ilişkiler bağlamında bu blok içinde gelecekte neler cereyan edeceğini kestirmek de çok güçtür.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da Rusya'nın, ABD'nin, AB ülkelerinin, diğer büyük devletlerin, askerî-jeostratejik ve jeoekonomik aktörlerin takip ettikleri güvenlik politikası itibari olarak üç döneme ayrılabilir:

Birinci dönem (1980'lerin sonundan 1990'ların ortalarına): Dünyanın jeopolitik haritasında "Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya" denen yeni bir jeopolitik bölge ortaya çıktı. SSCB döneminde yalnızca iki devletin (SSCB ve İran) kontrolünde bulunan Hazar Denizi kıyısında artık beş ülke vardı. Karadeniz havzasında eskiden SSCB ile beraber sosyalist kampın Romanya ve Bulgaristan gibi ülkeleri, bir de NATO üyesi Türkiye'nin bulunmasına karşılık, yeni dönemde Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler sırasına Ukrayna ve Gürcistan da girmiştir. Birinci dönemde Hazar'ın enerji rezervlerinin tam kapasitesi ve dünya pazarlarına ulaştırılma olanakları, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın uluslararası politika ve ticaretteki yeri, küresel önemi geniş jeopolitik değerlendirmelere konu olmamıştır.

İkinci dönem (1990'ların ortalarından 2001 yılına): Bu dönemde "Hazar'ın jeopolitik ve askerî-jeostratejik aktörleri" terimi

ortaya çıktı ve bölge ABD, Rusya, AB ülkeleri arasında enerji, güvenlik, taşımacılık, transit geçiş vb. alanlarda rekabet arenasına dönüştü. Bu dönemde dünyanın tüm büyük devletleri ve jeopolitik aktörleri Hazar'ın; zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olduğu, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik önemi, elverişli transit geçiş konumunda bulunduğu bilgisini edinmişlerdi.

Üçüncü dönem (21. Yy. başlarından itibaren): Dünyanın lider ülkelerinin bölgedeki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarına yenileri eklendi. 11 Eylül 2001 olaylarının ardından tüm dünyada güvenlik algısının ve stratejik şartların değişmesi Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'nın jeopolitik durumunu da etkiledi.

Uzmanlar Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik yapılanmasını ve geleceğini iki temel etkenle ilişkilendirmektedirler. Bu etkenlerden birincisi bölgede en büyük askerî-jeostratejik nüfuz sahibi Rusya ve bu ülkenin takip ettiği bölgesel güvenlik politikası, ikincisi ise Batı İttifakı adı verilen (ABD, NATO ve AB) kampın bölgedeki güvenlik politikasıdır. Uzmanlara göre SSCB'nin parçalanmasının ardından da bir süre (yaklaşık olarak 1990'lar sonuna değin) Rusya bölge ülkelerinin jeoekonomik, jeopolitik, askerî-jeostratejik çıkarlarını büyük ölçüde inkâr etmiş ve Post-Sovyet coğrafyasında her türlü rekabetin üzerinde kendine avantajlı haklar ve şartlar talebinde bulunmuştur. Bu sürede Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da izlediği uluslararası ve bölgesel güvenlik politikasının temelini bölge için hayati öneme sahip tüm iç strateji alanları, yani askerî-jeostratejik mekanizmalar, ulaşım ve taşımacılık, enerji

altyapıları, dış sınırlar ve gümrük geçiş sistemleri üzerinde SSCB dönemindeki nüfuzunu korumakla beraber kendine ait yeni kontrol mekanizmaları oluşturmak ve tüm bu alanları yönetmek gibi jeopolitik görevler oluştuyordu.

Rus bilim adamları Rusya, ABD, NATO, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ülkeleri arasında geleceğe dönük stratejik kampaşma faaliyetini üç temel etkenle ilişkilendirmektedirler:

1. Güney Kafkasya'da mevcut çatışmaların (Dağlık Karabağ, Abhazy vb.) ortadan kaldırılmasında Moskova, Washington, Brüksel, Ankara ve Tahran'ın sergileyecekleri tavırlar;
2. Hazar'ın gelecek statüsü ve denizde askerî-stratejik güvenlik meselelerinin geleceği ile Azerbaycan'ın buradan hareketle işbirliği yapmayı tercih edeceği askerî blok (burada Rusya'yı tedirgin eden en önemli etken gelecekte NATO'nun Azerbaycan aracılığıyla Hazar Denizi'nde askerî mevcudiyeti konusudur);
3. Gürcistan ve Ukrayna'nın gelecek askerî-stratejik tercihi ve yukarıda zikredilen ilgili ülkelerin bu iki ülkede cereyan eden olaylar karşısındaki tutumları.¹⁰

Araştırmacılar, her üç konuda Azerbaycan'ın sergileyeceği jeopolitik tutumun, alacağı stratejik kararların ve yapacağı tercihlerin belirleyici olacağı görüşündedirler.

¹⁰ Вкз. Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной // "Независимая газета", 19 ноября 2010 г. [Hazar'ı Bölemediler, Fakat Güvenli Bölge İlan Etiler // *Nezavisimaya Gazeta* gaz., 19 Kasım 2010].

Avrasya'da ve özellikle Ukrayna'da cereyan eden son jeo-politik gelişmeler, Batı'yla Rusya arasında dozunu gitgide arttıran gerilim ortamında Hazar havzasının lokal ve uluslararası güvenlik meseleleri açısından somut sonuçlar veren son bölgesel etkinlik 29 Eylül 2014 tarihinde Rusya'nın Astrahan kentinde gerçekleşen Hazar'a Kıyısı Bulunan Ülkelerin IV. Zirve Toplantısı'dır. Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve İran Cumhurbaşkanı bu Zirve'de bir araya gelerek Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, havza ülkeleri arasında bölgesel güvenlik ve işbirliği gibi konuları görüşmüş ve ortak bir bildirge imzalamışlardır. 19 maddeden oluşan bu bildirgede kıyı ülkelerinin Hazar Denizi'nde ortak faaliyetinin ve bu arada güvenlik alanındaki işbirliğinin pek çok ilkesi ilk defa olarak ifade edilmiştir.

Ortak bildirgede, taraflar arasında birbirlerinin egemenlik haklarına, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı, birbiri aleyhinde güç kullanmama ve güç kullanmakla tehdit etmeme konusunda mutabakat sağlandığı da ifade edilmiştir.

Havza dışından askerî ittifakların ve dış ülkelerin Hazar havzasına girişine izin verilemeyeceği, havza ülkelerinin denizdeki askerî güçleri arasında dengenin korunması ve askerî yapıların mantık sınırları içinde ve yeterli düzeyde gerçekleştirilmesi gerektiği de Zirve Bildirgesi'nde kendi ifadesini bulmuştur.

Zirve'de bir konuşma yapan Rusya Devlet Başkanı Putin, kıyı ülkelerinin Hazar'daki işbirliğinin bölgesel güvenliğin pekişmesine katkıda bulunacağını, terör, aşırılıkçılık, uyuşturucu ticareti ve diğer tehditlerle mücadelede verimliliği arttıracığını, kıyı ülkelerinin ekonomik kalkınmalarını hızlandıracığını ve dünya pazarında rekabet güçlerini arttıracığını vurgulamıştır.

Zirve'deki konuşmasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ise daha önce, 2010 yılında Bakü'de gerçekleşen III. Zirve Toplantısı'nda imzalanan ve güvenlik alanında işbirliğini öngören anlaşma sonrasında kıyı ülkelerinin resmî kurumları arasında kaçakçılık, yasadışı avlanma, yasadışı göç, insan ticareti, örgütlü suçlar ve terörle mücadelede işbirliği ve yardımlaşmanın mekanizmasının oluşturulduğunu anımsatmıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev, aradan geçen süre zarfında Hazar havzasında işbirliğinin hukuki altyapısının geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atıldığını, Hazar Denizi'nde afet durumlarında haberleşme ve afet sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik işbirliği anlaşmasının imzalanmaya hazır duruma getirildiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev, kıyı ülkelerinin bu alanda yapacakları işbirliği sayesinde Hazar'da yürütülecek çalışmaların daha verimli ve güvenli olacağını da sözlerine eklemiştir.

Havza ülkelerinin güvenlik alanında işbirliğine ilişkin olarak imzaladıkları anlaşma uluslararası hukukun ilke ve normları çerçevesinde, BM Anlaşması'nda tespit edilen bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, güç kullanmama, içişlerine karışmama gibi ilkeler doğrultusunda hazırlanmıştır. Kıyı ülkeleri, askerî konu istisna tutulmakla, güvenliğe ilişkin diğer konularda da işbirliği yapma niyetlerini de ortaya koymuşlardır.

Siyaset bilimcilere göre, Hazar havzası ülkelerinin 2010 Bakü ve 2014 Astrahan Zirvelerinde güvenlik konusunda imzaladıkları belgelerin (2010 Bakü Zirvesi'nde Hazar'da Güvenlik Konusunda İşbirliği Anlaşması, 2014 Astrahan Zirvesi'nde ise ortak bildirge imzalanmıştır) asıl mahiyeti, Hazar'ın ve havza ülkelerinin güvenliğine ilişkin meselelerin yalnızca kıyı ülkeleri-

nin istisnai hakkı olarak tanınmasından ibarettir. Astrahan'da masaya yatırılan ve imzalanan belgede Rusya, Hazar'a kıyısı bulunan 4 ülkeye de bir sorumluluk yüklemiş oldu. Bu bildirgenin imzalanmasının ardından, bölge dışında hiçbir ülkenin askerî gücünün havzaya girişine izin verilmeyecektir. Astrahan'da imzalanan bildirge gerçekte Azerbaycan'ın güvenlik alanında NATO ve Türkiye'yle askerî işbirliğine engel olma amaçlıdır. Türkiye NATO'nun bölgedeki en büyük ortağı konumunda bulunuyor ve Azerbaycan'ın hem bu ülkeyle, hem de NATO'yla askerî işbirliği açıktır ki Rusya'yı ve İran'ı tedirgin etmektedir.

2.2. RUSYA, ABD, NATO VE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA'NIN BÖLGESEL GÜVENLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik ortamı da aynen modern uluslararası ilişkilerin genel manzarası gibi bir yandan günümüz dünya güçleri, yani ABD, NATO, Rusya, Çin ve AB arasındaki karşılıklı ilişkilerin karakteristiğine, BM Güvenlik Konseyi kararlarına ve bu kararların uygulanma durumuna, diğer yandan söz konusu ülkelerin, güvenlik çıkarlarına dokunulan diğer bölge ve ülkelerin halkının takip edilen güvenlik politikalarına karşı tutum ve tepkisine bağlı olarak şekillenmekte ve değişmektedir. Örneğin uzmanlara göre Rus toplumu Post-Sovyet ülkelerinde izlenen güvenlik politikasını tamamen anlamakla beraber, ABD'nin ve NATO'nun dünyada ve söz konusu bölgede izlediği jeopolitik ve askerî jeostrateji konusunda net bir tavır belirlemiş değildir. Rus yetkililerin Batı'nın ekonomik ve askerî ittifaklarıyla ilişki-

lerde net bir jeopolitik ve askerî-jeostratejik çizgi belirlememeleri bu ülkenin Post-Sovyet coğrafyasındaki güvenlik politikasını olumsuz etkilemektedir. Günümüzde Rusya'da ABD, AB ve NATO'yu uluslararası terörle mücadele, etnik çatışmaların çözümü ve modern güvenlik politikaları konusunda Rusya'nın eşit haklara sahip ortakları konumunda görenlerle beraber, Avrasya'da askerî ve politik konumlarını pekiştirerek Rusya'nın çıkarlarına zarar vermeye çalışan rakipler olarak değerlendirilenler de az değildir. Çoğu Rus siyaset bilimciye göre birkaç sene önce Rusya Cumhurbaşkanı Dmitri Medvedev, ABD ve Avrupa ülkeleriyle yapıcı işbirliğini ve ortaklığı Bağımsız Devletler Topluluğu'yla ilişkilere tercih etmiş bulunuyordu. Medvedev ABD'yle Rusya arasında son yıllarda imzalanan stratejik anlaşmaların, ABD'nin 2010 yılında duyurduğu Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ve bazı diğer gelişmelerin iki ülke arasındaki eski gerginliğin geride kaldığının göstergesi olduğunu, gelecekte daha iyi işbirliği ve ortaklık için ortam hazırladığını, Avrupa'da ve dünyada ABD-Rusya rekabetinden doğan çatışmaların kısa sürede sona ereceğine inandığını ifade etmiştir. Bununla beraber bazı Rus yetkililer ABD'nin Post-Sovyet coğrafyasına ilişkin politikasının ve Rusya'yla ilişkilerinin samimiyetine inanmadıklarını söylemekte, ABD'nin fırsat bulunca Rusya'nın çıkarlarına zarar vereceğini iddia etmektedirler. Diğer yandan 2009 yılında onaylanan "2020 Yılına Kadar Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Stratejisi"nde ve 2010 yılı başlarında onaylanan Rusya Federasyonu Askerî Doktrini'nde¹¹ ABD ve NATO Rusya açısından öncelikli dış tehdit mihrakları

¹¹ İlgili belgeler için şu internet sitelerine bakılabilir: <http://nvo.ng.ru> ve <http://rg.ru>

olarak gösterilmiştir. Rusya'nın jeostrateji uzmanlarından bazıları iki ülke arasında son dönemde başlayan diyalog ve işbirliği sürecinin tüm dünyada ve bu arada Yakın ve Ortadoğu'da, Hazar havzasında ve Güney Kafkasya'da mevcut askerî-jeostratejik sorunları, bölgesel güvenlik sorunlarını ve NATO-Rusya rekabetini olumlu sonuçlandıracağına, iki tarafın ortak çıkarlarda buluşacağına ve bütünüyle Rusya-ABD ilişkilerinin gelecekte daha iyi yönde gelişeceğine inandıklarını ifade etmektedirler. Fakat Putin Rusya Başbakanı olarak 30 Ağustos 2010 tarihinde gazetecilere verdiği demeçte Rusya-ABD ilişkilerinde ABD Başkanı'nın çabalarıyla bazı alanlarda iyileşmeler olduğunu ve bunu olumlu karşıladıklarını ifade etmekle beraber, pek çok alanda ciddi sorunların varlığını koruduğunun da altını çizmiştir. Putin Rusya'yla çatışma ortamında bulunan Gürcistan'ın silahlandırılmasını, Avrupa'da füze savunma sistemlerinin ve erken uyarı radarlarının kurulmasından henüz tam anlamıyla vazgeçilmemesini bu sorunlar arasında göstermiştir.¹²

ABD'nin yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi'ni yorumlarken Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov da yaklaşık olarak aynı tutumu sergilemiştir. Bu durum Rusya'nın dış politikasında birbirinden farklı jeopolitik, askerî-jeostratejik çizgilerin mevcut olduğunun işaretidir ve bu farklılık Güney Kafkasya'nın hassas güvenlik ortamını etkilemekte, bölge ülkelerinin ve bu arada Azerbaycan'ın da uluslararası ve bölgesel güvenlik konusunda kesin bir tavır belirlemesini, dış jeopolitik aktörlerle serbest iliş-

¹² Bkz. раз. "Зеркало", 2 сентября 2010 г. [*Zerkalo* gaz. 2 Eylül 2010].

kiler tesis etmesini, kendi çıkarları doğrultusunda serbest adımlar atmasını belirli ölçüde zorlaştırmaktadır.

Bazı siyaset bilimcilere göre, ABD'nin Güney Kafkasya'nın güvenliğine ve askerî jeostratejik meselelerine ilişkin bölgesel politikası (Post-Sovyet coğrafyasının ve eski sosyalist kampın bazı ülkelerinin katılımıyla NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi, Avrupa'da füze savunma kalkanının kurulması çalışmaları, Gürcistan ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün ve egemen haklarının ABD ve NATO bloku tarafından açıkça savunulması, Gürcistan ve Ukrayna'ya sağlanan askerî destek vb.) Rusya tarafından sürekli biçimde eleştirilmekle beraber, Rusya'nın bölgedeki güvenlik politikasında biraz farklı bir biçimde yinelenmektedir. Örneğin 2010 yılında onaylanan Askerî Doktrin'de ve Güvenlik Stratejisi'nde Rusya ABD'nin ve NATO ülkelerinin uluslararası arenadaki etkinliklerini açıkça "dış tehditler" sırasında göstermiştir. Öte yandan Rusya, "ulusal ve hayati güvenlik çıkarlarını temin etmek amacıyla" ihtiyaç gördüğünde Post-Sovyet ülkelere doğrudan askerî birlik sevk etme "hakkını" ilan etmiştir. Oysa bu tarz yaklaşımlar Rusya'nın daha önce duyurduğu "uygar ortaklık girişimlerinin" ruhuna da, uluslararası hukuk normlarına da asla uymamaktadır. ABD'yi kendisiyle çatışma halinde bulunan Gürcistan'ı silahlandırmakta ve Avrupa'da füze savunma kalkanıyla erken uyarı radar sistemleri kurmakta suçlayan Rusya diğer yandan Azerbaycan topraklarının bir bölümünü işgal altında tutan Ermenistan'ı açıktan açığa silahlandırmakta, Dağlık Karabağ'da ve Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerinde ayrılıkçı rejimleri desteklemekte, bu rejimlere her türlü askerî ve teknik yardım yapmaktan kaçınmamaktadır. Dolayısıyla iki tarafın da Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda sergilediği çifte standart hem böl-

genin güvenlik ortamını, hem de bölge ülkeleriyle ilişkileri olumsuz etkilemektedir.¹³

Son zamanlarda Rusya'nın takip ettiği bölgesel ve uluslararası güvenlik politikası, Ukrayna'da takip ettiği askerî-jeostratejik çizgi, Rusya'daki bazı resmî çevrelerin Batı ve NATO karşıtı beyanları ABD, NATO ve AB'de ciddi tedirginliğe neden olmuştur. Fakat yine Rusya'nın yıllardan beri Güney Kafkasya'da işgalci ülke Ermenistan'a AGİT'in kontrolü dışında büyük partilerle ve karşılıksız askerî yardım göndermesi, Ermenistan aracılığıyla dolaylı olarak Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı rejimi de silahlandırmış olması ABD, NATO ve AB'nin tepkisini çekmemiştir. Rusya'nın 2010 yılında hazırladığı Askerî Doktrin'de sıralanan "dış tehdit kaynakları" sırasında isimleri anılan ABD ve NATO'nun böyle bir durum karşısında kendilerini rahat hissetmeleri elbette ki mümkün değildi. Nitekim NATO Genel Sekreteri Andres Rasmussen kısa bir süre sonra bu duruma itiraz etmiştir. Reuters'e verdiği demeçte Rasmussen, söz konusu ülkenin Askerî Doktrin'inin mevcut askerî gerçeklikleri asla yansıtmadığını ve NATO'nun Rusya'yla tesis ettiği ortaklık ilişkilerinin ruhuna uymadığını ifade etmiştir. Rasmussen, NATO'nun, kendini Rusya'nın hasmı olarak görmediğini de bildirmiştir.¹⁴

Uzmanlara göre, Obama'nın ABD Başkanı olmasının ardından bu ülkenin ve NATO'nun Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da hiçbir somut faaliyette bulunmaması ve oldukça ılımlı politika izlemeleri Rusya'nın bölgede

¹³ Aynı yer.

¹⁴ Bkz. газ. "Зеркало" , 12 февраля 2010 г. [*Zerkalo* gaz. 12 Şubat 2010].

fazlaca etkin olmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu dönemde Batılı çevrelerin Rusya'yla ilişkileri iyileştirmek için ciddi çaba sarfetmeleri, ABD ve Rusya Devlet Başkanları arasında gerçekleşen pek çok görüşme, bu görüşmelerde imzalanan belgeler, ABD'nin Avrasya politikasını daha ılımlı hale getirmesi ve bölgedeki geleneksel jeopolitik çıkarlarından Rusya lehinde tavizde bulunması da siyaset bilimciler tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Uzmanlar arasında ABD'nin söz konusu ılımlı politikasının "Batı'yla ilişkilerinde Rusya'nın açık bir kamplaşmadan uzak tutulmasını" hedeflediğini düşünenler ağırlıktadır. Bu uzmanlara göre Barack Obama hükümetinin uygulamaya çalıştığı yeni dünya politikası ve güvenlik platformu ile Rusya-ABD ilişkilerinde yakınlaşma ve işbirliği evresine girilmesi yalnızca ABD'nin değil, NATO blokunun ve AB ülkelerinin de tüm dünyadaki ve bu arada Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki konumlarını ve SSCB'nin parçalanmasının ardından takip ettikleri çok açık politika çizgisini büyük ölçüde etkilemiştir. NATO'nun 19-20 Kasım 2010'da gerçekleşen Lizbon Zirvesi'nde üye ülkelerin Devlet Başkanlarının Rusya konusunda sergiledikleri yaklaşım ve kabul edilen yeni Güvenlik Stratejisi de bu durumu bir kez daha gözler önüne sermektedir. 1999 yılında kabul edilen bir önceki Güvenlik Stratejisi'nden farklı olarak NATO 15 yıllık süreyi kapsayan yeni stratejisinde Rusya'yı "Batı'nın güvenliğini tehdit eden tehlike kaynağı" olarak değil, bilakis "Avrupa'nın ortak güvenliği alanında stratejik ortak" şeklinde tanımlamış ve bu ülkeyle ilişkilerde daha farklı bir taktik ortaya koymuştur. ABD Başkanı Barack Obama söz konusu zirvedeki konuşmasında Rusya'nın Avrupa ve ABD'nin füze kalkanı sistemine nasıl katkıda bulunabileceğinden bahsederken, konuyu Rusya Devlet Başkanı

Dmitri Medvedev'le görüştüğünü de bildirmiştir. Rus uzmanlar ertesi gün ABD Başkanı'nın sözlerini ve NATO'nun Lizbon Zirvesi'ndeki tutumunu değerlendirirken, hatta zirvenin bitmesini bile beklemeden, NATO'nun Rusya için tehdit olmaktan çıktığını, hatta güvenlik alanında ortak konumunda bulunan "ilerici bir blok" olduğunu ilan etmişlerdir.¹⁵

Pek çok uzmana göre, söz konusu dönemde AB ve ABD'nin Rusya'yla ilişkileri iyileştirmeye yönelik politikaları Batılı müttefiklerin tüm dünyadaki askerî-jeostratejik konumunu büyük ölçüde etkilemiş ve NATO'nun Karadeniz ile Hazar Denizi havzalarında bulunan pek çok ülke karşısında üzerine götürdüğü sorumluluğu hangi düzeyde yerine getireceği konusunda soru işaretleri oluşmasına yol açmıştır. Rusya-Gürcistan Savaşı sırasında Batı'nın Gürcistan'ın egemen haklarını savunma bağlamında somut bir netice alamaması NATO ile stratejik işbirliğini pekiştiren Ukrayna'nın da, ilişkilerinde belli bir mesafe bırakmayı yeğleyen Azerbaycan'ın ve Merkezî Asya ülkelerinin de tutumunu doğrudan olumsuz etkilemiştir ve aynı etki günümüzde bile sürmektedir.¹⁶

ABD ile NATO'nun bazı Avrupalı üyeleri arasında da uluslararası güvenlik konusunda son yıllarda ciddi görüş ayrılıkları gözlemlenmektedir. ABD NATO'yu tüm dünyada yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda, istediği ülkeyi cezalandırmak ya da yeryüzünün herhangi bir noktasına asker sevk etmek suretiyle dilediğini yaptırmak amacıyla kullanmaya çalışmaktadır. Avru-

¹⁵ Bkz. газ. "Известия", 18 ноября 2010 г. [*İzvestiya* gaz., 18 Kasım 2010]; "Прогрессивный блок НАТО" // газ."Известия", 22 ноября 2010 г. ["İlerici Blok NATO" // *İzvestiya* gaz., 22 Kasım 2010].

¹⁶ Bkz. Petersen, A. "Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Görüşleri" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu. 2, 2010, s.197.

pa'nın Fransa, Almanya, Türkiye gibi büyük ülkeleri ABD'nin bu yaklaşımını hiçbir zaman desteklememişlerdir. Bu ülkeler AB'nin dünya çapında liberal demokratik bir politika takip ettiği süreçte ABD'yi de kendi yanlarında görmek, Avrupa'nın güvenliği konusunda ve Avrasya'da, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da jeoekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek ve enerji güvenliklerini pekiştirmek amacıyla ABD'den faydalanmak istemektedirler. Doğu Avrupa'nın bazı ülkeleri ABD ve NATO'yu Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması amacıyla Rusya üzerinde bir baskı aracı olarak görmekte, Batı Avrupa ülkeleri ve Türkiye ise Rusya'yla ortaklık kurma çabalarının ABD ve NATO tarafından engellenmemesini arzu etmektedirler. NATO Genel Sekreteri Rasmussen'in 2010 yılında konuya ilişkin olarak yaptığı açıklama oldukça aydınlatıcıdır. Rasmussen, ABD'den sonra NATO'nun da Rusya'yla ilişkilerinde gerginliği sonlandırması, bu ülkeyle işbirliği yapması ve hatta ihtiyaç duyarsa Rusya'yı da kendi saflarına alması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷ Rasmussen'in bu açıklaması ve Lizbon Zirvesi'nde resmen teyit edilen Rusya'yla "ortaklık ilişkisi" çoğu NATO üyesi tarafından desteklenmiş ve daha sonraki dönem için NATO'nun yeni Güvenlik Stratejisi'ne, örgütün Avrasya'da ve bu arada Karadeniz-Hazar Denizi havzalarında takip edeceği politikaya yeni ilkelerin eklenmesini sağlamıştır. Yeni Güvenlik Stratejisi NATO'nun gelecek 10 yılda uluslararası güvenlik alanındaki öncelikli görevlerinden birini *"büyük ülkeler ve bölgesel liderlerle ilişkileri iyileştirmek ve işbirliğini pekiştirmek"* şeklinde tanımlamıştır. Siyaset bilimciler NATO'nun günümüz-

¹⁷ Bkz. газ. "Зеркало", 22 июля 2010 г. [Zerkalo gaz. 22 Temmuz 2010].

de Güney Kafkasya'da takip ettiği askerî-jeostratejik ve güvenlik çizgisinin daha çok Batı'nın enerji güvenliğinin sağlanması konusuna odaklandığı kanısındadırlar.

Anlaşılabacağı üzere ABD, AB ve NATO 1995-2008 yılları arasındaki dönemden farklı olarak 2008 yılından itibaren Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ülkelerinin ulusal çıkarlarını, güvenlik çıkarlarını, bu ülkelerle daha önce tesis edilmiş olan jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik ilişkileri, bu ülkelerden bazılarıyla kurulan stratejik ortaklığı ve gelecekte bölgede ortaya çıkabilecek jeopolitik durumu göz ardı ederek Rusya'yla her alanda, bu arada jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik alanlarda da ortaklık yapmayı dış politikalarının önceliklerinden biri konumuna getirmişlerdir. Rusya da Batı'yla aynı şekilde bir yakınlaşma çizgisi takip etmeye başlamıştır. İki kamp arasında askerî-jeostratejik işbirliği ve ortaklık konulu birkaç anlaşma bile imzalanmıştır. Fakat böyle bir durumda Gürcistan'ın, Ukrayna'nın, Özbekistan'ın, Kırgızistan'ın, Azerbaycan'ın ve diğer bölge ülkelerinin (Ermenistan hariç) yukarıda adları anılan aktörlerle benzer ilişkiler tesis etme girişimlerinin her iki kampta nedensiz kıskançlıklar doğurması çelişkili bir hal olarak yorumlanabilir. Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ülkeleri Rusya'yla Batı arasındaki güvenlik ilişkilerinin gündemine oturunca, önceden üzerinde mutabakata varılan tüm ilkeler, imzalanan ortaklık belgeleri ikinci plana itildi, karşılıklı güven kayboldu ve yerini gerilimli bir havaya bıraktı.

Rusya'yla Batı arasındaki askerî-jeostratejik durumu analiz eden uzmanlara göre, bu iki kampı temsil eden resmî kurumlar ve askerî bloklar (NATO ve KGAÖ) arasında daha önce imzalanan anlaşmaların büyük bir bölümü günümüzde yalnızca kâ-

ğıt üzerinde kalmıştır ve ilişkilere hiçbir olumlu etkisi bulunmamaktadır. Karşılıklı işbirliğine hazır olduklarını geçici bir süre sergileyen iki tarafın da gerçekte yapıcı bir işbirliğini amaçlamadığı, yalnızca bölge ülkelerini etkileri altına almayı ve bunların karşı kampla ilişkilerini kontrol altında tutmayı hedefledikleri yönünde bir izlenim uyanmaktadır. Hem Rusya, hem de Batı bölge ülkelerinin siyasi, ekonomik ve askerî faaliyetlerini kontrol altında tutmak ve yönlendirmek istemektedir.

Bu nedenle, Rusya'yla Batı arasındaki yapıcı işbirliği ilişkilerinin sınırları, bu iki kampı temsil eden ittifaklarla (AB, BDT, Avrasya Birliği, NATO, KGAÖ vb.) Post-Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerle kesişmektedir. Post-Sovyet ülkelerinden herhangi birinin iki kamptan herhangi biriyle ortaklığı ya da herhangi bir kuruma üyeliği söz konusu olunca, bu ülkeye hemen karşı kamp tarafından ciddi bir baskı uygulanmaya başlamakta ve dolayısıyla kamplar arasında gerilim de artmaktadır. Bu durumun açık bir örneği ABD, AB ve NATO ile Rusya, Avrasya Birliği ve KGAÖ arasında Ukrayna bağlamında cereyan eden çekişmede görülmüştür. Birkaç yıl öncesine kadar ortak, hatta neredese müttetik olarak değerlendirilen Rusya, AB, ABD ve diğer güç odakları Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda, Avrasya'nın bugünkü ve gelecekteki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik mimarisinin belirlenmesi hususunda ciddi bir rekabetin içindedirler. Günümüzde her iki kamp; bölge ülkelerinin olanaklarından ve sahip bulundukları ekonomik, politik, askerî rezervlerden faydalanamak suretiyle, söz konusu coğrafyada güç dengelerini kendi lehinde değiştirmek istemektedir. Böyle bir rekabet bölge ülkelerinin hem kendi aralarındaki ilişkileri, hem de çokuluslu aktörlerle ilişkileri olumsuz yönde etki-

lemekte, bölgede zaten var olan gerilimi arttırmakta, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik ortamını bozmaktadır. NATO Enformasyon Dairesi Başkanı Robert Pszczel'in sözüyle ifade edersek:

“Kamplar arasındaki başlıca sorunlardan bir tanesi karşılıklı güvenin kaybolmasıdır.”

Rusya, NATO, AB ve ABD'nin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da günümüzde takip ettikleri askerî-jeostratejik ve güvenlik çizgisini söz konusu ülkelerin resmî ya da gayriresmî çevreleri ve siyaset bilimciler gibi bölge ülkelerinin resmî ve gayriresmî çevreleri, kamuoyu da farklı şekillerde değerlendirmektedirler. Batı kampının bölgede izlediği politika Post-Sovyet ülkelerinden yalnızca Gürcistan ve Ukrayna tarafından, Rusya'nın bölge politikası ise yalnızca Ermenistan tarafından açık ve net biçimde kabul edilerek desteklenmektedir. Batı kampının bölge ülkelerine güvenlik meselelerine ilişkin bağımsız seçim yapma hakkı tanınması talebi ve buna dayanarak tüm dünyada yeni bir jeopolitik, askerî-jeostratejik yapılanmaya gitme çabalarıyla beraber, Rusya'nın güvenlik alanında ortak bölgesel işbirliği ilkelerinin oluşturulması önerisi bazı istisnalarla Azerbaycan tarafından desteklenmektedir.

Günümüzde Batılı müttefikler Güney Kafkasya'da Gürcistan'la oluşturdukları stratejik ortaklığı Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarında Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova ile de tesis etmek ve bu arada gelecekte Ermenistan'ı Rusya'dan kopararak kendi yörüngelerine çekmek için çalışmaktadırlar. Batılı müttefikler Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarının güvenliğini, Batı'nın bölgedeki enerji güvenliği çıkarlarını korumak amacıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'da istikrarlı bir

ortamın temin edilmesini, bölgenin bütünüyle NATO'nun askerî-jeostratejik etki alanına girmesini istemektedirler. Öte yandan Batı bölgede enerji çıkarlarını gerçekleştirmek, Avrupa'nın enerji güvenliğini Rusya'ya bağılıktan kurtarmak, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da jeoekonomik konumlarını pekiştirmek amacıyla ciddi çalışmalar yürütmektedir. Fakat bu noktada Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik ortamını ve bölge ülkelerinin kamuoyunu büyük ölçüde etkileyen bir gerçeğin de altının çizilmesi gerekir: Batılı müttefikler yukarıda sıralanan tüm amaçlarına bölgede Rusya'yla ciddi boyutta bir politik, ekonomik ve askerî soruna mahal vermeden ulaşmaya çalışmaktadırlar. Örneğin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton 2010 Temmuz'unda Güney Kafkasya ülkelerine yaptığı resmî ziyaret sırasında ABD'nin bölgeyi tamamen Rusya'ya terk etmek niyetinde olmadığını beyan etmiştir. ABD özellikle Avrupa'nın askerî-jeostratejik güvenliğinin, enerji ve ulaşım güvenliğinin sağlanması konularında Hazar havzasını, Merkezî Asya'yı, Güney Kafkasya'yı, Azerbaycan ve Gürcistan'ı çok önemsemekte, söz konusu bölgelerde istikrar ortamının oluşması ve bölge ülkelerinin Rusya'dan bağımsız adımlarının desteklenmesi için çalışmaktadır. Fakat son zamanlarda Rusya'nın bölgedeki etkinliğini arttırması ve Ukrayna'da cereyan eden olayların doğurduğu durumun daha çok Rusya'nın lehinde değişmesi AB ve NATO'daki müttefikleriyle beraber ABD'yi yeni bir jeopolitik realiteyle karşı karşıya getirmiş ve etkinliklerini arttırmak zorunda bırakmıştır. Yine aynı jeopolitik realite karşısında NATO; Gürcistan'ın ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğü, egemenliği ve güvenliği sorunlarını ön plana çıkarmakla beraber, Rusya'yla gerilen ilişkileri ve askerî-jeostratejik ortamı yumuşatmak amacıyla, bu ülkelerin yakın zamanda Örgüt'e katılmalarının da mümkünsüz olduğunu ifade

etmiştir. Bu durumda Batılı ülkeler ve NATO bir yandan Ukrayna ve Gürcistan'ı içinde bulundukları zor durumdan kurtarmaya çalışmakta, bu ülkeleri ısrarlı ve ilkeli bir şekilde desteklemeye devam ediyor. Diğer yandan NATO, Doğu'ya doğru genişleme planı açısından, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da elverişli jeopolitik konumlarından taviz vermek zorunda kalmıştır.

Batı'nın hem eskiden, hem de yeni ortamda Güney Kafkasya'nın güvenliği konusunda izlemeye başladığı yeni politika ve Rusya'yla istikrarsız ilişkileri bölgenin çoğu ülkesi gibi Azerbaycan'ın da ulusal güvenlik açısından konumunu ve tutumunu etkilemiştir. Örneğin iki kamp arasında 2008-2013 yılları arasında mevcut şartlara göre, Rusya'nın girişimleriyle 18 Kasım 2010 tarihinde gerçekleşen Hazar Havzası Ülkeleri 3. Bakü Zirvesi'nde Azerbaycan, Rusya, Kazakistan, İran ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları Hazar'da Güvenlik Alanında İşbirliği-ne Dair Anlaşma'yı imzaladılar. Bu anlaşma Hazar havzasında güvenliğin sağlanmasına dair ortak ilkeleri belirlemekle beraber, sınır bölgelerinde terörle, suçlarla, kaçakçılık ve uyuşturucu ticaretiyle ortak mücadelenin mekanizmalarını da hazırlamıştır. Uzmanlar söz konusu anlaşmayı “bölgedeki yeni jeopolitik, askerî-jeostratejik durumun somut bir sonucu” olarak değerlendirmektedirler. Anlaşmanın en önemli yanının “Hazar havzasının güvenliğini ilgilendiren konularda dış güçlerin müdahalesine izin verilmemesi, bölgede barış ve istikrarın kıyı ülkelerinin iç potansiyeline dayanılarak sağlanması ilkesi” olduğunu vurgulayanlarla beraber,¹⁸ “bölgesel güvenlikte yerel ve

¹⁸ Bkz. Период полураздела // газ.“Коммерсант”, 19 ноября 2010 г. [“Yarı Ayrılıkçı Dönem” // *Kommersant* gaz., 19 Kasım 2010].

uluslararası güçler dengesinin oluşturulduğuna” dikkat çekenler¹⁹ de bulunmaktadır. Bazı uzmanlar ise söz konusu anlaşmayı “Rusya ve İran ikilisinin NATO tehlikesinden kurtulmak ve bölge ülkelerinin NATO’ya yönelmelerini önlemek amacıyla harcadıkları özel çabaların ürünü” olarak değerlendirmektedirler. Özellikle Batı’nın stratejik araştırma merkezlerinin uzmanları ABD ve NATO’nun 2008-2013 yıllarında Rusya karşısında belirli ölçüde geri çekilmesini bölge ülkelerinin çıkarlarına zıt olarak değerlendirmişlerdir. Bu uzmanlara göre, Hazar Denizi havzasında ve Güney Kafkasya’da “oyunun kurallarını belirleyen” Rusya gelecekte bölge ülkelerinin ve uluslararası güç odaklarının ciddi direnişiyle karşılaşacak ve çeşitli çıkar çevreleri üzerinde şekillendirdiği üstün konumundan geri adım atmak zorunda kalacaktır.

Günümüzde hem Rusya Federasyonu’nun, hem de Batılı ülkelerin Ukrayna konusuna yaklaşımlarına, karşı kampa güvensizliğin etkileri hâkimdir. Örneğin İngiliz *The Financial Times* gazetesinin ne yazdığına bakalım:

“Ruslar, Kiev’deki gösterilerin Batılı ülkelerin istihbarat kurumlarınca organize edildiğini düşünüyorlar. Batı ise Yanukoviç ve çevresindekilerin Moskova’nın kukla olduğu kanısında.”

Ukrayna’da kanlı olaylar henüz başlamadan Rusya ve AB birbirini Kiev’e karşı açık bir şantaj yapmakla suçluyorlardı. Rusya Devlet Başkanı Putin, Avrupa’yla bütünleşme konusun-

¹⁹ Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной // “Независимая газета”, 19 ноября 2010 г. [Hazar’ı Bölemediler, Fakat Güvenli Bölge İlan Etiler // *Nezavisimaya Gazeta* gaz., 19 Kasım 2010].

da anlaşmayı imzalaması için AB'nin Ukrayna'ya baskı yaptığı ve bu ülkeyi şantaj ettiği konusunda kesin bir inanca sahipti.

Buna karşılık, AB de Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in, Moskova'nın baskıları sonucunda Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan kaçındığını iddia etmiştir. Avrupa Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy açıkça meydan okumuştur: "Baskılara boyun eğmeyi düşünmüyoruz. Özellikle de Rusya'nın baskılarına."

Ukrayna'da sivil gösterilerden silahlı çatışmaya geçen gerilimin tırmanmaya başlaması, jeopolitik aktörlerin kendi tutumlarını daha fazla sertleştirmelerine neden olmuş ve taraflar karşılıklı ithamlardan açık tehdit ve ikazlara geçmişlerdir. Federasyon Konseyi'nin 1 Mart 2014 tarihinde Ukrayna'ya asker gönderilmesine ilişkin tezkereyi onaylamasının akabinde Kırım'ın Rusya Federasyonu'na ilhakıyla jeopolitik aktörler arasında yalnızca Post-Sovyet coğrafyasında değil, küresel ölçekte çekişmenin yeni bir aşamasına geçildi. Rusya'nın Ukrayna'ya asker göndermesini NATO "Avrupa ölçeğinde barışa tehdit" olarak değerlendirdi. ABD Başkanı Obama ise "Ukrayna'ya herhangi bir askerî müdahalenin bir bedeli olacağı" yönünde açıkça ikazda bulundu.

AB de Rusya'yla ekonomik ortaklık programlarının gözden geçirileceğine ilişkin birtakım imalarda bulunmuş ve Güney Akımı projesinin başarısı konusunda tereddüde düşmeye başlamıştır. Güney Akımı'nın inşasında %20 pay sahibi bulunan İtalyan Eni şirketinin Genel Müdürü Paolo Scaroni, "Projenin geleceğinin Rusya ve AB'nin Kırım krizine nasıl bir çözüm yolu bulacaklarına bağlı olduğunu" ifade etmiştir:

“Bir anlaşma sağlanırsa, Avrupa Rusya doğalgazına bağıllılığını azaltmak amacıyla ciddi bir girişimde bulunma ihtiyacı hissetmeyecektir.”

Burada öncelikle Avrupa’da alternatif yakıt üretiminden ve Libya, Cezayir, Norveç’ten yapılan likit doğalgaz ithalatının artırılması söz konusu edilmiştir.

Pek çok uzmana göre, NATO’yla Rusya arasındaki ilişkilerin bir kez daha gözden geçirilmesi kaçınılmaz olacaktır. NATO’nun Doğu’ya doğru genişlememek konusunda gayriresmi vaadinin tutmayışının Rusya’nın güvensizliğinin öncelikli nedeni olduğu günümüzde Batı’da bile itiraf edilmeye başlanmıştır. *The Financial Times* buradan hareketle şöyle yazar: “Ukrayna krizinin çözümlenebilmesi için ABD ve AB yazılı bir vaatte bulunabilir, gelecekte Ukrayna’ya NATO üyeliğinin teklif edilmeyeceğini açıkça ilan edebilirler.”

Uzunca yıllardan beridir “Rusya karşıtı ittifakın” başlıca ideologu olarak kabul edilen Zbigniew Brzezinski de aynı düşünceye destek vermektedir. Brzezinski henüz 1997 yılında yayınlanmış olan *Büyük Satranç Tahtası* adlı kitabında şöyle der:

“Ukrayna’sız Rusya artık Avrupa’da egemen bir devlet değildir. Gerçi Rusya yine bir imparatorluk olmak için çalışacaktır fakat Ukrayna olmadan yalnızca bir Asya imparatorluğu olabilir. Fakat Ukrayna’yı bir kez daha 52 milyonluk nüfusu, önemli doğal kaynakları ve Karadeniz’e çıkış olanaklarıyla beraber kontrol altına almayı başarırsa, Avrupa ve Asya’yı kapsayan büyük bir imparatorluğa dönüşebilmek için güzel bir araç kazanmış olacaktır.”

Brzezinski'ye göre Ukrayna'da mevcut durum öylesine tehlikeli bir çizgiye gelmiştir ki Ukrayna'nın NATO üyeliğinin şimdilik unutulması gerekir:

“Ukrayna'nın yardıma ihtiyacı var. Fakat biz Rusları, askerî açıdan bir tehdit olarak gördükleri şeyi, yani Ukrayna'yı kandırarak NATO'ya almayı amaçlamadığımız konusunda ikna edebiliriz. Nitekim çoğu Ukraynalı NATO'ya girmek için çabalamıyor, fakat bağımsız olmayı istiyor. Dolayısıyla bu durum politik gerçeklikle tamamen örtüşmektedir.”

Eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger de Ukrayna'nın NATO'ya katılmaması gerektiği görüşünde:

“Rusya açısından Ukrayna'nın asla sıradan bir dış ülke olamayacağını Batı'nın anlaması gerekir. Ukrayna ayakta kalmak ve gelişmek istiyorsa, hiçbir tarafın diğerine karşı ileri karakolu konumunda bulunmamalı. Ukrayna politik ve ekonomik ilişkilerini, Avrupa'yla ilişkileri de dâhil, özgürce belirlemek hakkına sahip olmalı. Ukrayna NATO'ya katılmamalı.”

Yine Kissinger'e göre:

“Bu ve benzer argümanlar temelinde bir çözüm bulunamazsa, zıtlaşma daha da şiddetlenecektir.”

ABD Başkanı Obama'nın 26 Mart 2014 tarihinde Brüksel'de verdiği demeç de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Obama, “Ne Ukrayna'nın, ne de Gürcistan'ın NATO üyeliği yolunda ol-duklarını” açıkça ifade etmiştir.

The Daily Beast gazetesi Obama'nın sözlerinin Gürcistan'da “sarsıntı ve üzüntüye” yol açtığını yazar. Fakat ABD'nin baştan beri böyle politika takip etmekte olduğunu da anımsatır:

“ABD on yılı aşkın bir süreden beridir Tiflis'e teşvik edici mesajlar vermektedir. Tabii ki Gürcistan'ın NATO'yu destekle-

mesi ABD açısından önemli olduğu sürece. Böyle bir şey jeopolitik açıdan faydalı olmayınca, NATO davetiyesi de ertelenip durmaktadır... Böyle devam ederse ABD Güney Kafkasya'da tüm sadık yandaşlarını kaybedecek ve Azerbaycan'la beraber Hazar Denizi'ni ve Hazar'ın petrol rezervlerini Karadeniz'e ve Avrupa'ya bağlayan stratejik Gürcistan koridorundan da mahrum kalacaktır.”

Ukrayna krizinin sonuçları her ne olursa olsun, Rusya'yla Batı arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başladığı söylenebilir ve pek çok uzman bunu Soğuk Savaş dönemine dönüş olarak yorumlamaktadır. Örneğin NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen NATO'nun sivil ve askerî işbirliği düzeyinde Rusya'yla her türlü görüşmeyi dondurduğunu ilan etmiştir.

Başkan Obama, ABD'ye göre Ukrayna'daki gerilimin tırmanmasından sorumlu Ruslara vize kısıtlaması getirilmesine ve banka hesaplarının bloke edilmesine ilişkin bir karar imzalamıştır.

Buna karşılık Rusya Dışışleri Bakanlığı da “Uluslararası arenada yurttaşlarının haklarını savunmaya devam edeceğine ve bu hakların çiğnenmesini asla kabul edemeyeceğine” ilişkin açıklama yapmıştır. Federasyon Konseyi ise Rusya'ya karşı yaptırımların söz konusu olması durumunda Avrupa ve ABD şirketlerin mülk, malvarlığı ve hesaplarına el konmasına izin veren yasa tasarısının onaylanabileceği işaretini vermiştir.

ABD ve AB'nin Rusya'yı politik ve ekonomik ambargoyla tehdit etmesi yalnızca jeopolitik düzlemde güç dengesini değil, bölgedeki ticari ve ekonomik dengeleri de değiştirebilir. Rusya'nın, Batılı şirketlerin malvarlığına el koymak gibi bir karşı adımı ise sermayenin ve dış yatırımların ülkeyi terk etmesiyle sonuçlanabilir. Uzmanlara göre, 2014 yılının ilk çeyreğinde

Rusya'dan 73-75 milyar dolar civarında sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Oysa 2013 yılının tamamı için aynı rakam 62.7 milyar dolardı. Böyle bir gelişmenin bölgenin tamamının güvenlik durumunu etkilediği çok açıktır.

Rusya Federasyonu ile ABD ve AB arasında Ukrayna konusundaki çekişme, bölge ülkelerinin güvenlik konusunda değişmez bir tutum belirlemelerinin ve tüm jeopolitik aktörlerle kendi çıkarları doğrultusunda ilişkiler tesis etmelerinin çok zor olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bugün Ukrayna gerçekte başlıca jeopolitik aktörler, yani Rusya'yla Batı arasındaki ilişkilerde var olan güven eksikliğinin kurbanına dönüşmüş durumdadır.

Aynı açıdan bakıldığında, Güney Kafkasya ve Hazar bölgesinde de küresel güçler arasında ilişkilerde benzer bir gerilim kendini göstermektedir.

Rusya'nın da, ABD, NATO ve AB'nin de Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da takip ettikleri askerî-jeostratejik çizgi ve güvenlik politikası ister Rusya'daki resmî ve gayriresmî çevreler ve uzmanlar, ister bölge ülkelerinin resmî kurumları ve kamuoyu tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Mesela Batı'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bugüne kadar takip ettikleri askerî-jeostratejik çizgi ve güvenlik politikası Post-Sovyet ülkelerinden Gürcistan tarafından, Rusya'nın politikaları ise yalnızca Ermenistan tarafından desteklenmekteydi. Azerbaycan ve Ukrayna ise Batı'nın "bölge ülkelerinin güvenlik meselelerinde özgür seçim yapma hakkının tanınması ve buna dayalı olarak yeni bir jeopolitik, askerî-jeostratejik durumun oluşturulması" politikasını, Rusya'nın "güvenlik konusunda bölgesel işbirliğinin

ortak ilkelerinin belirlenmesi” önerisini birtakım r tu larla desteklemektedirler.

2.3. AZERBAIJAN’IN HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA’DA TAKİP ETTİĞİ BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKASI: GÜVENLİK ALANINDA AZERBAIJAN-GÜRCİSTAN-TÜRKİYE ORTAKLIĞI PLATFORMU

1993 yılında Azerbaycan’da tekrar iktidara gelen Haydar Aliyev  ncelikle Azerbaycan’ın bölge ve dünya ülkeleriyle jeopolitik, jeoekonomik ilişkilerini düzene sokmak, ülkesinin uluslararası haklarını ve tutumunu savunacak, bağımsız devlet yapılmasını ve jeostratejik güvenliğini destekleyecek ortaklar, askerî ve siyasi müttefikler bulmak, bölgede ve dünyada Azerbaycan karşıtı havayı ortadan kaldırmak için ciddi bir çalışma başlattı. Bu yönde somut adımlar atıldı, bölgesel barış ve güvenlik konusunda bölge ve dünya ülkeleriyle, uluslararası örgütlerle ikili ve çoklu görüşmeler gerçekleştirildi.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Azerbaycan’ın Güney Kafkasya’da uygulayacağı bölgesel barış politikasını ve bu politikanın temellerini ilk kez 1993 Eylül’ nde KGAÖ Zirvesi’nde ve AGİT’in 1994 Budapeşte Zirvesi’nde açıklamıştır.

Söz konusu dönemde Azerbaycan’ın takip edeceği bölgesel ve uluslararası güvenlik politikası, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması çabaları, ulusal, askerî, jeopolitik güvenliğin ve sınırların güvenliğinin sağlanması gibi konuların kaderi büyük  l de Rusya’yla ve bu ülkenin önderliğinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu’yla karşılıklı ilişkilerin düzeyine bağlı bulunmaktaydı. Bu yüzden Haydar Aliyev:

- Post-Sovyet coğrafyasında cereyan eden askerî, ekonomik, siyasal süreçlerin ve güvenlik sisteminin içinde yer alabilmek;
- Geçmişte Azerbaycan'la aynı rejimde bulunmuş olan ülkelerle mevcut siyasal ilişkilerdeki gerginliği ortadan kaldırmak;
- Rusya'nın Ermenistan'a sürekli askerî ve teknik yardımlarda bulunmasını önlemek ve Güney Kafkasya ülkelerinin askerî güvenliği konusunda daha dengeli bir yaklaşım sergilemesini sağlamak;
- BDT ve Güney Kafkasya'da Azerbaycan karşıtı yönelimlerin önüne geçmek;
- Ulusal ordunun yapılandırılması ve askerî kalkınma konularında Rusya'nın ve diğer Post-Sovyet ülkelerinin olanaklarından faydalanmak

gibi hedefler doğrultusunda 1993 Eylül'ünde Bağımsız Devletler Topluluğu'na ve Rusya önderliğindeki bölgesel güvenlik sistemi olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne katılma kararı aldı.

Bunun akabinde Azerbaycan Cumhuriyeti Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki bölgesel güvenlik politikasının şekillendirilmesi ve diğer askerî-jeostratejik bloklarla ilişkilerin düzene sokulması yönünde çalışmalara başlamıştır.

Fakat daha sonraki dönemin gelişmeleri KGAÖ'yü oluştururken Rusya'nın gerçekte "Post-Sovyet ülkelerinin kolektif ve ulusal güvenliğinin sağlanmasını, askerî-jeostratejik çıkarlarının teminini" amaçlamadığını, bilakis bu ülkelerin dış dünyayla ilişkilerini kontrol altında tutmayı, egemen devlet haklarına ve

çıkarlarına müdahalede bulunmayı hedeflediğini ortaya çıkardı. 1993-1998 yılları arasında Rusya'nın izlemiş olduğu bölgesel güvenlik politikası KGAÖ üyesi ülkelerin ulusal ve kolektif güvenliğini sağlamaya yönelik değildi, bilakis bu ülkelerin bağımsızlığını kısıtlamaya, bağımsız politika izlemek isteyen ülkelerin içinde siyasal, etnik ve toplumsal kargaşalar çıkarmaya, etnik ayrılıkçılığı desteklemeye ve bu vesileyle söz konusu ülkeleri kontrol altında tutmaya yönelikti. Örneğin Azerbaycan'ın BDT ve KGAÖ'ye katılmasını sağlamak amacıyla Rusya Devlet Başkanı 1993 yılında Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Rusya Federasyonu'nun Arabuluculuğuna Dair²⁰ özel bir belge imzalamış, tarafsız bir arabuluculuk görevini üstlenmiş, çatışma taraflarından hiçbirine askerî yardımda bulunmamayı taahhüt etmiş olduğu halde, gerçekte Ermenistan'ı her açıdan desteklemeyi, bu ülkeye askerî yardım yapmayı sürdürmekteydi. Söz konusu dönemde Rusya'nın siyasi ve askerî yönetiminin, özellikle Rusya Başbakanı V. Çernomırdin'in, Savunma Bakanı P. Graçev'in, Genelkurmay Başkanı M. Kolesnikov'un ve diğerlerinin tutumu Azerbaycan'ın KGAÖ'de Rusya ve Ermenistan'la aynı çatı altında kalmasını büsbütün imkânsız hale getirdi. Söz konusu dönemde Rusya Savunma Bakanlığı Basın Sözcülüğü yetkililerinden Albay V. N. Baranets şöyle yazar: "Azerbaycan'ın tedirginliğine ve tüm ikazlarına aldırmayan Rusya'nın askerî yetkilileri hükümetin de onayıyla Ermenistan'ı hızla silahlandırmaya devam etmişlerdir."²¹

²⁰ Bkz. газ. «Красная звезда», 1 марта 2003 г. [*Krasnaya Zvezda* gaz., 1 Mart 2003].

²¹ Bkz. Баранец, В. Н. Генштаб без тайн. Москва, 1999 [Baranets, V. N. *Genel Karargah: Gizlisi Saklısı Yok*. Moskova, 1999].

Anlaşılabacağı üzere, söz konusu dönemde Azerbaycan KGAÖ ve Rusya'yla işbirliğinden ulusal güvenliğinin sağlanması, Ermenistan'ın işgaline son verilmesi ve toprak bütünlüğünün sağlanması yönünde faydalanamamış ve beklediğini alamamıştır. Bilakis Rusya, bölgede bağımsız bir politika izlemeye çalışan Azerbaycan'la eşit şartlarda ilişkiler tesis etmekten, askerî-jeostratejik işbirliği yapmaktan kaçınmış, Azerbaycan'a silah satışını bile tamamen yasaklamıştır. Azerbaycan, sınırlarının güvenliğinin Rus ordusuna havale edilmesi ve topraklarında Rusya'nın askerî üssünü bulundurması konusundaki önerileri geri çevirince, Gabele Radar İstasyonu'nun ortak kullanımı hariç, Rusya'yla her türlü askerî ortaklık ve müttefiklik ilişkisi de tamamen sona ermiş oldu.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1993-1998 yıllarında Azerbaycan'ın bölgesel güvenliğini sağlamak amacıyla hem bağımsız dış politika ve güvenlik politikası çizgisini sürdürmek, hem de Ermenistan tarafından işgal edilen toprakların geri alınmasının alternatif yöntem ve araçlarını aramak zorunda kalmıştır. Rusya ve KGAÖ ile bağları koparmadan²² NATO ve Türkiye'yle, Bağlantısızlar Hareketi ülkeleriyle, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da Rusya'nın marifetiyle benzer çekişmelerin içine çekilen ve haksızlıkla yüzleşen Ukrayna, Gürcistan, Moldova ve diğer ülkelerle ikili ve çoklu askerî ve teknik işbirliği ilişkilerinin kurulması, bölgede ve tüm dün-

²² Özbekistan ve Gürcistan'la beraber Azerbaycan 2 Nisan 1999 tarihine kadar KGAÖ üyesi olarak kalmıştır. Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova 1997 yılında Rusya'nın BDT içinde yanlı bölgesel güvenlik politikası takip etmesine karşı çıkmış ve GUAM adlı bölgesel işbirliği kurumunu oluşturarak bölgede eşit işbirliği ilişkisi örneği sergilemişlerdir. Bir süre sonra Özbekistan da aynı projeye katılmıştır.

yada yeni siyasi ve askerî ortakların ve müttefiklerin bulunması çabaları bu yönde gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında değerlendirilebilir.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın bölgesel güvenliğine ilişkin sorunların giderilmesinde en güçlü ve etkin askerî-politik örgüt olan NATO'yla işbirliğinden çok şeyler beklenmekteydi. 1994 yılından itibaren Azerbaycan bölgede ve tüm dünyada NATO'yla barış için ortaklık ve işbirliği yapmaya başladı. Azerbaycan NATO aracılığıyla işgalci ülke Ermenistan üzerinde baskı oluşturmayı, uluslararası hukuk normları çerçevesinde toprak bütünlüğünü sağlamayı, Güney Kafkasya'da dayanıklı bir barış ortamı tesis etmeyi düşünüyordu. Aynı dönemde Güney Kafkasya'yı özellikle önemseyen NATO da bölge ülkeleriyle askerî ve politik ortaklıklar tesis etmeyi istiyordu. Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'yla askerî ve jeostratejik ilişkilerini mühimseyen NATO Rusya'nın ve KGAÖ'nün tutumundan ve bölgede mevcut çatışmaların sonlandırılmasına yönelik çalışmalarından memnuniyetsizlik duyan bu üç ülkeyle özel bir işbirliği yapmaya hevesli görünüyordu. Üç ülkenin NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı kapsamına alınmasının temel nedeni de bundan ibaretti.

Azerbaycan NATO'yla ortaklığa başladıktan sonra, örgütün üye ülkeler için uyguladığı ciddi kısıtlamalara uymak zorunda kalan, daha önce Azerbaycan'ın ordu yapılanması çalışmaları-na askerî ve teknik açılardan yardım edemeyen ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin de önüne geçemeyen Türkiye, Azerbaycan ordusunun Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesi sürecine katılma olanağı elde etti.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın güvenlik alanında tek seçiminin Batı'yla bütünleşme ve NATO'yla işbirliği olduğunu siyaset bilimciler bugün de onaylamaktadırlar. Çünkü Rusya'nın

adaletsiz tutumuyla karşı karşıya kalan ve bu ülkeyle askerî işbirliğini reddeden Azerbaycan hem kendini savunmak, hem de Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi önemli uluslararası hatların güvenliğini sağlamak için askerî desteğe, özellikle Batı'nın ileri askerî teknolojilerine, NATO'nun güvenlik sistemine ihtiyaç duymaktaydı.²³

Şu gerçeği de anımsatmak gerekir ki Azerbaycan'ın NATO'yla yaptığı işbirliği ve özellikle Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması amacıyla ABD'nin ve diğer Batılı ülkelerin çeşitli imkânlarından faydalanmaya çalışması bölge ülkelerinden bazıları (Rusya ve İran) tarafından daima açık bir memnuniyetsizlikle karşılanmıştır ve bu ülkeler, Azerbaycan'ın söz konusu girişimlerini kendi ulusal güvenlik çıkarlarına tehdit olarak değerlendirmişlerdir. Azerbaycan-NATO ilişkilerine ve bu ilişkilerin geleceğine dair siyaset bilimcilerin ve siyasi analizcilerin yaklaşımları iki ana istikamet olarak ele alınıp değerlendirilebilir kanısındayız.

Birinci istikamet: Azerbaycan-NATO ilişkilerinin stratejik düzeye yükselmesi ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte Azerbaycan'ın güvenliği açısından ciddi bir garanti olacak, bu ülkenin jeopolitik konumunu önemli ölçüde pekiştirecektir. Böyle düşünenlere göre, NATO'nun lider ülkelerinin çıkarları doğrultusunda Türkiye-Ermenistan sınırının açılması konusunun gündeme gelişi bile Ermenistan'ın zamanla Rusya'nın nüfuz alanından çıkmasına ve dış politika çizgisini değiştirmesine sebebiyet verebilecektir. Bu durumda Dağlık Karabağ sorununun barışçı yollardan çözümlenmesi için elverişli bir ortam doğacaktır.

²³ Freitag-Wirminghaus, Rainer. "Azerbaycan'ın Dış Politikası ve Güvenlik Politikası" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 101.

İkinci istikamet: Azerbaycan-Nato ilişkilerinin derinlik kazanması Rusya ve İran'ın bölgesel güvenliği açısından ciddi ölçüde tehdit oluşturmaktadır. Bu iki ülke, Azerbaycan da NATO'nun bölgeye doğru genişlenmesinden yana olduğunu düşünmektedir ve örgütün askerî altyapısının Hazar Denizi aracılığıyla Rusya ve İran sınırlarına yaklaşması, böyle bir yönelimin ne derecede tehlikeli olduğunu da gözler önüne sermektedir. Böyle düşünenlere göre, Azerbaycan-NATO ilişkilerinin askeri-stratejik düzeye ulaşması durumunda Rusya Azerbaycan ve Ermenistan güçlerinin temas çizgisinde gerilimin artması için her yolu deneyebilir ve geniş ölçekli silahlı çatışmaların başlamasını müteakiben bir bahaneyle Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanıyarak kendi silahlı kuvvetlerini burada konuşlandırabilir. Yine böyle düşünenlere göre, NATO üyeliği diğer yandan Azerbaycan'ı Batı'ya bağımlı hale getirir ve NATO'nun genişlemesine karşı çıkan bölge ülkelerinin Azerbaycan'a husumetinin artmasına neden olur. Bu uzmanlar, NATO'yla stratejik işbirliğinin Azerbaycan'ın güvenliği açısından herhangi bir garanti oluştacağı hususuna da kuşkuyla bakmakta ve Gürcistan 2008 yılında cereyan edenleri hatırlatmaktadırlar. Bu uzmanlara göre, NATO'ya girmek için sürekli çaba harcamasına ve Batı yanlısı bir dış politika takip etmesine rağmen Gürcistan 2008 Ağustos'unda Rus işgaliyle karşı karşıya kalmış ve kimseden yardım görmemiştir. ABD başta olmaklı NATO üyesi ülkeler Gürcistan'a ciddi anlamda hiçbir destek vermemiş ve Rusya'nın uluslararası hukuka aykırı hareketlerini kabullenmek zorunda kalmışlardır.

2008 yılında Rusya'yla Gürcistan arasında yaşanan askerî çatışmaların Güney Kafkasya'daki jeopolitik durumu ve bölgedeki güç dengesini önemli ölçüde değiştirdiği bilinmektedir.

Söz konusu olaylar Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğiyle ilgilenen bölgesel ve küresel ölçekli tüm aktörlerin birtakım yeni önerilerde bulunmalarıyla sonuçlanmıştır. Türkiye; Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu denen yeni bir bölgesel güvenlik projesi önerdi. Bu platformun Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tarafından imzalanması öngörülmektedir. Söz konusu proje Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2008 Ağustos'unda gerçekleşen Moskova ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Medvedev'le geniş bir şekilde görüşülmüştür. Daha sonra Erdoğan, projenin formatına ilişkin görüşmelere BM'nin katılımının da şart olduğunu ifade etmiştir. Proje Azerbaycan ve Ermenistan tarafından desteklenmiş, oysa Gürcistan bölgesel bir ittifaka katılmayı reddetmiştir. Gürcistan, "kendi topraklarını işgal altında tutan Rusya'yla aynı ittifak içinde bulunmasının imkânsız olduğunu" ifade etmiştir. Söz konusu proje daha sonraki gelişmelerle başarısızlığa uğradı.

NATO'yla ilişkilerinde Azerbaycan'ın dış güvenlik çıkarlarıyla örtüşen en önemli etkenlerden bir tanesi, bu örgütün, Post-Sovyet ülkelerinin toprak bütünlüğünü ve egemenlik haklarını savunması gerçeğidir. Aynı tutumunu NATO, 4-5 Eylül 2014 tarihlerinde gerçekleşen Galler Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde bir kez daha yinelemiştir:

"NATO Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Moldova'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin korunmasına ilişkin yükümlülüklerine bağlı kalmaktadır. Mevcut şartlarda NATO Güney Kafkasya ve Moldova'daki çatışmaların uluslararası yasalar çereçvesinde ve barışçı yollardan çözümüne yönelik çabaları desteklemeye devan edecektir."

Bildirge'nin Post-Sovyet coğrafyasındaki çatışmalarla ilgili bölümünde daha sonra şöyle denmiştir:

“Bu çatışmaların maalesef sürmesi özel bir tedirginlik kaynağıdır, çünkü mevcut durum bölge halklarını Avro-Atlantik Birliği’ne üye olma imkânından yoksun bırakmaktadır.”

Bölgesel ve ulusal güvenliğini temin etmek, topraklarının bir bölümünün Ermenistan tarafından işgaline son vermek ve Güney Kafkasya’da dayanıklı bir barış ortamı sağlamak amacıyla Azerbaycan aradan geçen sürede pek çok uluslararası ve bölgesel kurumla işbirliği yapmıştır. BM, AGİT, AB, Avrupa Konseyi, BDT, İKÖ, Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi bu kurumlar arasındadır. Bu kurumların hepsi Azerbaycan’ın haklılığını BM’nin ardından onaylamış, bazıları Ermenistan’ı işgalci ülke olarak tanımlamışlardır. Adları anılan uluslararası kurumlar ve bunlara üye ülkelerden bazıları Azerbaycan’ı politik, teknik ve insani yardımlarla desteklemişlerdir.

Son zamanlarda Azerbaycan dünya siyasetinde, bu arada uluslararası güvenlik alanında da belli bir etki gücüne ulaşmış bulunan Bağlantısızlar Hareketi’yle²⁴ işbirliğini yoğunlaştırmış, harekete katılan birtakım ülkelerle güvenlik alanında ikili ilişkiler tesis etmiştir. Bağlantısızlar Hareketi’ne katılan ülkelerin Dışişleri Bakanlarının 2011 yılının 25-27 Mayıs günlerinde Endo-

²⁴ Bağlantısızlar Hareketi uluslararası arenada gitgide gerilen SSCB-ABD ilişkileri ortamında taraf olmak istemeyen ve Soğuk Savaş’a katılmayan ülkelerce 1961 Eylül’ünde Belgrad’ta tesis edilmiştir. “Ne Doğu, ne Batı” sloganıyla ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketi öncelikle Jawaharlal Nehru önderliğinde İngiliz sömürgeciliğinden kurtulmayı başaran Hindistan’da ortaya çıkmış, daha sonra Mısır, Yugoslavya, Endonezya, Myanmar, Sri Lanka ve diğer 20 kadar ülkeye yayılmıştır. Günümüzde bu ülkelerin sayısı 119’a ulaşmıştır. Bunlardan 38’i Asya, 53’ü Afrika, 26’sı Latin Amerika, 2’si Avrupa (Beyaz Rusya ve Azerbaycan) ülkesidir. İlaveten 14 ülke Bağlantısızlar Hareketi’ne gözlemci statüsüyle katılmaktadır.

nezya'da gerçekleşen 16. toplantısında Azerbaycan da bu gruba katılmıştır.²⁵

Siyaset bilimcilerin farklı yorumlarına neden olan bu adım gerçekte Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı günden beri takip ettiği uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik politikasının doğal bir sonucu olarak değeriendirilebilir.

Aradan geçen 20 yılda bölgesel güvenlik alanında tüm askerî-jeostratejik bloklarla işbirliği tesis etmiş olmasına karşı Azerbaycan, kendi ilkelerini de ilk günden itibaren net bir şekilde ortaya koymuştur. Azerbaycan'ın ilkeleri şunlardan ibarettir:

- Kafkasya'nın militaristleştirilmesine, askerî bloklar arasında çatışma alanına dönüştürölmesine karşı olmak;
- Dış ölkelerin askerî üslerinin ve ordularının bölge ölkelerinin sınırları içinde konuşlandırılmasına ve çatışmaya neden olabilecek diğer gelişmelere karşı olmak.

Topraklarının işgal edilmiş olmasına, komşusu Ermenistan'ın askerî saldırısına maruz kalmasına rağmen Azerbaycan yalnızca Güney Kafkasya'da değil, Post-Sovyet coğrafyasının tamamında en etkili barış politikası ve barış diplomasisi uygulayan ölkedir. Bu nedenledir ki Güney Kafkasya'da jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarları bulunan NATO, KGAÖ gibi askerî-politik bloklar ve bu blokların ABD, Rusya, Türkiye, AB ölkeleri gibi üyeleriyle çoklu ve ikili işbirliğini durdurmadan ve bağlarını koparmadan Bağlantısızlar Hareketi'ne katılması Azerbaycan'ın son zamanlarda aldığı en doğru jeopolitik kararlardan biri olarak değeriendirilebilir. Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel ölçekte güvenliğin sağlanması sürecindeki

²⁵ Bkz. газ. «Зеркало», 20 мая 2011 г. [Zerkalo gaz., 20 Mayıs 2011].

rolünün artması ve jeopolitik gelişmelerde önemli bir taraf olarak yer alması, özel bir önemi haiz ulaşım ve enerji koridorları projelerine önyak olması da uluslararası arenada bu ülkenin nüfuzunun artmasını ciddi boyutta etkilemektedir. Bu durumun açık örneklerinden bir tanesi 2011 yılının Ekim ayında BM üyesi ülkelerden 155'inin oyunu alarak 2012-2013 yılları için BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyesi seçilmesidir.

Azerbaycan'ın Dengeli ve Pragmatik Bölgesel Güvenlik Politikasının Mahiyeti ve Ana Şartları

Azerbaycan bugüne kadar üç askerî-jeostratejik ve politik blokla da ortaklık ilişkileri tesis ederek, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da dengeli bir güvenlik politikası takip etme ilkesine sadık kalmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti; güvenliği ve toprak bütünlüğü uluslararası arenada somut bir şekilde temin edilmenden, Dağlık Karabağ konusunda BM Güvenlik Konseyi'nin kararları yerine getirilmeden ve Güney Kafkasya'da uluslararası hukuk normlarına herkesin ciddi bir şekilde uyması sağlanmadan hiçbir askerî-siyasi bloka ve bu arada NATO ile KGAÖ'ye de katılmayacağını net bir dille ifade etmiş, her iki örgütle arasında hem belli bir mesafe bırakmış, hem de belli düzeyde işbirliği yapmayı sürdürmüştür.

Öte yandan Azerbaycan hem NATO içinde lider konumuna sahip olan ABD ve müttefikleri, hem de Post-Sovyet coğrafyasında askerî-jeostratejik avantajlarını koruyan Rusya ve KGAÖ üyeleriyle güvenlik alanında ikili ilişkilerini belli düzeyde tutmaya çalışmış, bölgesel güvenlik meselelerinde her iki ülkeyle ortaklığı sürdürmüştür. Bu ilişkilerinde Azerbaycan söz konusu askerî bloklardan herhangi birine katılmayı değil, ulusal güven-

liğine, egemen devlet haklarının korunmasına ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına ilişkin uluslararası garanti almayı amaçlamıştır.

Söz konusu dönemde, Güney Kafkasya'nın uluslararası ve bölgesel güvenliği konusunda Azerbaycan Batılı müttefiklerle (ABD, NATO, AB) Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu arasında bir çatışmanın değil, ortaklığın meydana gelmesinden yanadır ve bu tutumunu resmî beyanlarla duyurmuştur. Azerbaycan'ın hem Batılı ülkeler ve NATO, hem de Rusya ve KGAÖ karşısında öncelikli şartı *çifte standarttan uzak, tarafsız ve gerçekçi, uluslararası hukuk normlarına dayalı bir güvenlik sisteminin oluşturulmasından, bağımsız ülkelerin eşit şartlar altında bu güvenlik sistemine katılma haklarının tanınmasından ve uluslararası hukuk normları çerçevesinde ülkelerin toprak bütünlüğünün ve ulusal güvenliğinin etkili bir şekilde sağlanmasından* ibarettir.

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda Azerbaycan *etnik ayrılıkçılık ve toprak iddialarından kaynaklanan çatışmalara son verilmesine, bölge ülkelerinin barış ortamında iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmelerine, bölge ülkelerinin egemen devlet haklarının korunmasına yönelik somut güvenlik önlemlerinin alınmasına, Hazar'ın enerji rezervlerinin taşınmasında kullanılan hatların güvenliğinin sağlanmasına* yönelik bir politika izlemektedir. Fakat günümüzde uluslararası ve bölgesel güvenlik konularında ne Batı'nın, ne de Rusya'nın tutumu Azerbaycan'ın güvenlik politikasının şartlarını tam olarak karşılamaktadır. Güney Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın hayati öneme sahip sorunlarının çözümünde hem Batı, hem de Rusya somut adımlar atmaktan sakınmakta, bölgedeki askerî-jeostratejik ilişkilerin ge-

rilmesine neden olan Ermenistan'ın işgal politikasına ve komşu ülkelere karşı toprak iddialarına son verilmesi, etnik çatışmaların ve ayrılıkçılığın sonlandırılması, Azerbaycan'ın ihlal edilen toprak bütünlüğünün sağlanması yönünde kayda değer çaba harcamaktan geri durmaktadırlar.

Hazar havzasında bulunması ve İran'la ortak sınırlara sahip olması Azerbaycan'ı ABD ve NATO için özellikle önemli bir ülke haline getirmiştir. Bu nedenle NATO yönetimi ve Avrupa Yüksek Komutanlığı Azerbaycan'la askerî ve teknik işbirliğini geliştirmek ve gelecekte bu ülkenin kuruma kabulünü sağlamak için yoğun bir çalışma başlatmışlardır. Benzer çalışmalar Batı'nın Azerbaycan aracılığıyla Hazar havzasına çıkışını engellemek isteyen Rusya tarafından da yapılmıştır. Azerbaycan, daha önce de belirtildiği üzere, güvenlik alanında dengeli politika ilkesine dayalı olarak hem ABD ve NATO ile, hem de Rusya ve KGAÖ ile işbirliği yapmış ve bu güç odaklarının güvenliğe ilişkin ortaklık normlarını kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemeyi başarmıştır. Azerbaycan, hem ABD'nin, hem de Rusya'nın; askerî güvenlik alanında işbirliğini derinleştirme, sınırları içinde yabancı askerî üs bulundurma ya da askerî bloklara doğrudan katılma önerilerini yumuşak bir şekilde geri çevirmiştir. Azerbaycan aracılığıyla ABD'nin İran'a, Rusya'nın ise Gürcistan'a herhangi bir şekilde askerî müdahalede, jeopolitik ve jeoekonomik baskıda bulunma ihtimalleri ve diğer jeostratejik öneriler de kesinlikle kabul edilmemiştir. 29 Eylül 2014 tarihinde Astrahan'da gerçekleşen Hazar'a Kıyısı Olan Ülkeler Devlet Başkanları IV. Zirve Toplantısı'nda, Hazar havzasının bölgesel güvenliği konusunda Azerbaycan'ın tutumunu ifade ederken Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkesinin askerî ve teknik alanlarda uluslararası ortaklarla beraber, komşularıyla

işbirliğini de önemseydiğini ifade etmiştir: “Hazar Denizi’nde askerî etkinliğin Hazar’a kıyısı olan tüm ülkelerinin güvenliğinin garanti edilmesi ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu durum, bölge ülkeleri arasında karşılıklı güvenin artmasına hizmet edecek, bölgenin dostluk, işbirliği ve iyi komşuluk alanına dönüşmesini sağlayacaktır.”

Siyaset bilimcilere göre, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarında ve özellikle Güney Kafkasya’da dayanıklı bir barış ortamının sağlanabilmesi için barış çalışmalarına ve güvenlik etkinliklerine yalnızca bölge ülkelerinin değil, bölgede çıkarı bulunan uluslararası güç odaklarının da yakından katılmaları gerekmektedir. Çünkü Güney Kafkasya’da barış ve istikrarın şartları yalnızca bir iki büyük ülkenin jeostratejik çıkarları doğrultusunda sağlanamaz, bölge ülkelerinin ulusal çıkarlarının, bölgede gerçekleştirilen çokuluslu enerji ve ulaşım projelerinin, enerji nakil hatlarının ve koridorlarının güvenliği, tüm bu süreçlere katılan ülkelerin ve büyük şirketlerin sermayesinin korunması ve jeoekonomik çıkarları da işin içine girmektedir.

Günümüzde Kafkasya’da üç Post-Sovyet ülkesi etnik ayrılıkçılıktan kaynaklanan çatışmaların içine çekilmiştir. Dağlık Karabağ (Azerbaycan), Abhazya, Güney Osetya (Gürcistan) ve Çeçenistan (Rusya) çatışmaları bölgedeki göreceli istikrarı da her an bozabilecek ciddi tehlikelerdir. Bu nedenledir ki Hazar havzası ve Kafkasya’nın bölgesel güvenlik sisteminin ilkelerinin belirlenmesi ve ortak güvenlik önlemlerinin alınması gerekliliği son zamanlarda Avrupa’da ve tüm dünyada sıkça yinelenmekte, hem bölge ülkelerinin, hem de bölgede çıkarı bulunan uluslararası jeopolitik aktörlerin gündemini meşgul etmektedir.

Güney Kafkasya ve Hazar havzasının jeopolitik geleceğinin ve bölge ülkelerinin kalkınmasının öncelikle mevcut çatışmalarla

rın çözümlenmesine ve bölgesel güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasına bağlı bulunduğu gerçeği 2003 yılından itibaren Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından da en etkili uluslararası kurumların kürsülerinde defalarca dile getirilmiştir. Kafkasya'daki çatışma noktaları bölgenin istikrarlı kalınması önünde ciddi bir engel olmakla beraber, bölgesel ve uluslararası kurumların güvenliği açısından da tehlike arz etmektedir.²⁶

Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikasının mahiyetinden bahsederken, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın güvenlik sistemine ilişkin tutumunu her zaman net bir biçimde ortaya koyduğunun, Kafkasya'nın çeşitli güç odaklarının etki alanına bölünmesine, askerileştirilmesine ve kamplar arasında askerî çatışma alanına dönüştürülmesine kesinlikle karşı çıktığının altını çizmek gerekmektedir. Aradan geçen sürede Azerbaycan uluslararası ve bölgesel jeopolitik aktörlerle ilişkilerinde Güney Kafkasya'nın diğer iki ülkesinden ve Rusya'dan biraz farklı bir tutum sergilemiştir. Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan Güney Kafkasya'nın herhangi bir şekilde bloklar arasında askerî çatışma alanı olmaya sürüklenmesine, dış ülkelerin bölge ülkelerinde askerî üs bulundurmalarına açık ve net bir şekilde karşı çıkmıştır.

Azerbaycan Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da barış, huzur ve güven ortamı oluşmasını isteyen tün ülkelerle ikili ve çoklu ilişkilerinde de aynı politikayı takip etmiştir. Azerbaycan'ın dış politika ve güvenlik kurumları, aske-

²⁶ Bkz. Aliyev, İlham. "Doğal Kaynakların Güvenliği ve Değişen Küresel Güç" konulu Münih Uluslararası Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması // *Azerbaycan gaz.*, 7 Şubat 2010.

rî kurumları da NATO bloku ve NATO üyeleriyle olduğu kadar Rusya ve BDT ülkeleriyle de ortak güvenlik programlarına ve askerî-stratejik işbirliği etkinliklerine katılmışlardır. Azerbaycan, ulusal ordusunun dünya standartlarına uygun hale getirilmesi, uluslararası terörle mücadele, uluslararası ve bölgesel barışı sağlama operasyonları ve çatışmaların önlenmesi programlarında özellikle NATO'yla işbirliği yapmaktadır. Buna rağmen Azerbaycan hiçbir askerî bloka katılmak isteğini resmî olarak dile getirmiş değil. Azerbaycan'ın devlet yetkilileri bu ülkenin askerî bloklar arasında nüfuz mücadelesine, dünyanın çeşitli kampların nüfuz alanlarına bölünmesine ve yeryüzünün askerileştirilmesine karşı olduklarını, uluslararası hukuk normlarına ve diğer ülkelerin ulusal haklarına herkesin saygı duymasını, barış ve güvenliğin korunması şartlarına herkesçe uyulmasını istediklerini sürekli olarak yinelemişlerdir.

Azerbaycan bu yaklaşımıyla herhangi bir askerî bloka katılmayı hedef edinmemiş, yalnızca tüm ülkelerin, bu arada Azerbaycan'ın da topraklarının ve halkının güvenliğinin sağlanması, egemen devlet haklarının, barış ve huzur ortamının temin edilmesi amacını gütmüştür. Saflarına katılması durumunda ne NATO'nun, ne de KGAÖ'nün Azerbaycan'ın ihlal edilen toprak bütünlüğünün sağlanacağını, bölgede ve tüm dünyada barışın temin edileceğini garanti edemediği gerçeği de göz önünde bulundurulursa, askerî örgütlere üye olmanın Azerbaycan'a ek sorun ve sorumluluklar dışında hiçbir şey kazandırmayacağı daha iyi anlaşılır.

Azerbaycan'ın KGAÖ'ye katılmayı reddedişinin nedenleri arasında daha önce değinilen etkenler ve jeopolitik çıkarlarla beraber, öncelikle, işgalci ülke Ermenistan'ın da bu kurum içinde yer alması faktörü öne çıkmaktadır. Diğer yandan KGAÖ

Azerbaycan'ın temel sorunu olan Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesine yönelik somut bir mekanizmaya da sahip değildir ve bu konuda herhangi bir adım atmaktan kaçınmaktadır. Kurulduğu günden beri KGAÖ'nün "iç çatışmaların çözümlenmesini" değil, "muhtemel dış tehditlere karşı koymayı" amaç edindiği duyurulmuştur. Azerbaycan'ın, topraklarının bir bölümünün Ermenistan tarafından işgal edilmesi gerçeğini "iç çatışma" olarak nitelendiren bir askerî kuruma üyeliğinin hiçbir mantığı olamaz. Mevcut yaklaşımda, günün birinde gündeme gelmesi ihtimalinden bahsedilen İran-Azerbaycan sorunu istisna tutulmakla, KGAÖ Azerbaycan'ın dış güvenliği açısından hiçbir jeostratejik öneme sahip değildir. Bilakis, böyle bir kuruma üyelik Güney Kafkasya'da dış ülkelerin askerî üs bulundurmalarına karşı çıkan ve tam bir tarafsızlık sergileyen Azerbaycan'ın Batı'yla askerî-jeostratejik ortaklık ilişkilerini olumsuz etkileyebilir.

Bununla beraber, günümüzde Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikası ağırlıklı olarak Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk normları çerçevesinde ve adil bir şekilde çözümlenmesine doğrudan bağlı bulunmaktadır. Uzmanlara göre, herhangi bir askerî blokun ya da herhangi bir ülkenin bu çözüm sürecine doğrudan katılması, Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını savunması, Azerbaycan'ın güvenlik konusunda gelecek jeostratejik tercihini önemli ölçüde etkileyebilecektir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve ege-men haklarının sağlanmasına pratik şekilde yardım eden ve gelecekte ulusal güvenliği konusunda garanti verebilen herhangi bir güvenlik örgütü Azerbaycan'ın askerî müttefikine dönüşecektir ve Azerbaycan Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da jeostratejik çıkarlarını bu kurumla ortak bir şekilde ger-

çekleştirecektir. Fakat şimdilik NATO ve KGAÖ de, bu kurumların üyesi olan ülkeler de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sözde desteklemenin ötesinde, bu toprak bütünlüğünün sağlanması için hiçbir ciddi girişimde bulunmamaktadırlar.

Birtakım Batılı jeopolitikçilere göre Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik konusundaki tutumu bir yandan pragmatik ve dengeli, diğer yandan bugün için sergilenebilecek en iyi tutumdur. 1990'ların ortalarından itibaren Azerbaycan, oluşan elverişli ortamdan faydalanarak Avro-Atlantik mekânı ve Batı'yla bütünleşmeye yönelik pragmatik bir politika uygulamış, Hazar havzasının enerji rezervlerini diğer ülkelerin kontrolünden çıkararak Türkiye ve Gürcistan üzerinden Doğu-Batı güzergâhıyla dünyaya ulaştırmış, bu sayede hem kendi egemenliğini, hem de zengin enerji rezervlerine sahip bulunan diğer ülkelerin egemenliğini pekiştirmiş, bağımsız jeoekonomik çıkarlarını temin etmiştir. Takip ettiği dengeli güvenlik politikasıyla Azerbaycan bölgenin Rusya ve İran gibi rakip ülkelerinin etkisini nötrleyerek bu ülkelerle ortaklık ilişkisi tesis etmeye ve bu ilişkiyi sürdürmeye muvaffak olmuştur.²⁷

Enerji güvenliği alanında Batı'yla ortaklık kurulması, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatları inşaatı, ileri Batı teknolojisinin ve Batı sermayesinin bölgeye getirilmesi, uzmanlara göre, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki jeopolitik konumunu pekiştirmiş, bölgesel güvenliği ve egemen haklarının temini açısından olumlu bir etkiye sahip olmuştur. Azerbaycan'ın elde ettiği büyük jeopolitik nüfuz Rusya gibi ülkeleri Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bulu-

²⁷ Bkz. Petersen, A. "Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Görüşleri" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu. 2, 2010, s.198.

nan bağımsız devletlerin tercihlerine saygı duymak, bölgede ABD ve Batı faktörünü kabullenmek zorunda bırakmıştır.²⁸

Fakat tüm bunlara rağmen Rusya-Gürcistan Savaşı çevresinde gelişen olaylar Rusya'nın Güney Kafkasya'daki jeostratejik etkinliğinin henüz çok büyük olduğunu, BM'nin tüm dünyadaki etkisiz faaliyeti de göz önünde bulundurulunca, Rusya faktörünü dikkate almamanın hiçbir komşu ülke, özellikle de Azerbaycan ve Gürcistan açısından iyi şeyler vaat etmediğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Bölgesel Güvenlik Alanında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye İşbirliği

Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sisteminde ve iki ülkenin ulusal güvenliklerinin sağlanması bağlamında Azerbaycan'ın en yakın stratejik ortakları Türkiye ile Gürcistan'dır. Azerbaycan'la Gürcistan arasında yüzyıllardan beri mevcut komşuluk ve dostluk bağları bağımsızlık döneminde politik, ekonomik, bilimsel, kültürel alanlarda, eğitim alanında ve diğer konularda gelişerek devam etmiş ve ortaklık düzeyine ulaşmıştır. SSCB'nin parçalanmasının ardından hem Azerbaycan, hem de Gürcistan saldırgan etnik ayrılıkçılık ve toprak bütünlüklerinin bozulması tehlikesiyle, ekonomik krizler, iç savaş tehlikesi, egemen devlet haklarına dış müdahaleler gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. İki ülkede benzer süreçlerin cereyan etmesi, iç ve dış durumlar arasındaki benzerlik, jeopolitik çıkarların örtüşmesi ve diğer etkenler Azerbaycan'la Gürcistan ara-

²⁸ Aynı yer.

sında işbirliği ve ortaklık ilişkilerinin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Azerbaycan'la Gürcistan arasında diplomatik bağ 18 Kasım 1992'de tesis edilmiş, bölgesel güvenlik alanında ortak çalışmalar ve jeostratejik işbirliği ise 1993 yılından itibaren başlamış ve daha sonraki dönemde süreklilik kazanmıştır. 1995 Şubat'ında Bakü'de Gürcistan Büyükelçiliği'nin ve 1996 Mart'ında Tiflis'te Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılması ikili ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. 1993 yılından itibaren Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin Azerbaycan'a ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Gürcistan'a resmî ziyaretleri iki devlet arasındaki ilişkilerin hukuki temellerinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Siyasal yakınlığa, ortak güvenlik çıkarlarına ve bölgesel ekonomik bütünleşmeye dayalı karşılıklı ilişkiler gitgide gelişerek stratejik önem kazanmıştır.

Diplomatik ilişkilerin tesisinin ardından Azerbaycan ve Gürcistan'ın resmî yetkilileri hem bölgesel, hem de uluslararası meselelerde her zaman ortak bir yaklaşım sergilemiş, bölgelerinde barış, güvenlik ve ekonomik işbirliği ortamının oluşması için beraber çaba harcamışlardır. Bölgesel ve ulusal güvenliğin sağlanması alanında ikili ilişkiler Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1996 yılında Tiflis'e gerçekleştirdiği resmî ziyaretin ardından daha hızla gelişmeye başlamıştır. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Hakkında Beyanname ve Kafkasya'da Barış, Güvenlik ve İşbirliği Hakkında Beyanname imzalanmıştır.

Güney Kafkasya'nın barış ve işbirliği mekânına dönüştürülmesi, bölgesel çatışmaların müzakerelerle çözümlenmesi, ülkeler ve halklar arasında karşılıklı güven, işbirliği ve ortaklık or-

tamının sağlanması konularında Azerbaycan, güvenlik çıkarlarının örtüştüğü ülke olan Gürcistan'la beraber hareket etmiştir. Bu nedendir ki Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1996 yılında Gürcistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret sırasında bölgesel güvenlik alanında "Hazar Denizi ve Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'da Bölgesel Barış Platformu" adlı yeni bir girişimde bulunmuş ve bu girişim sonucunda iki ülkenin Cumhurbaşkanı arasında Tiflis Deklarasyonu adlı güvenlik belgesi imzalanmıştır.

Taraflara herhangi bir askerî-jeostratejik sorumluluk yüklememekle beraber, Tiflis Deklarasyonu jeopolitik açıdan büyük önem taşıyor ve "çatışmaların müzakerelerle çözümlenmesi, Güney Kafkasya'da bölge ülkelerinin ve halklarının ortak çıkarlarına hizmet edecek dayanıklı bir barış ortamının sağlanması" amacıyla tüm bölge ülkelerini barış masasına davet ediyordu. Tiflis Deklarasyonu, bölge ülkelerinin katılımına açık ilan edilmekle beraber, bu girişim daha sonraki yıllarda yalnızca Türkiye tarafından desteklenmiştir.

7-8 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü'de gerçekleştirilen Büyük İpek Yolu Uluslararası Konferansı'na katılmak üzere Gürcistan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki heyetin Azerbaycan'a gelişi, 7 Ekim 1998'de Azerbaycan-Gürcistan sınırında köprü açılışı törenine iki ülkenin Cumhurbaşkanı'nın katılımı, 17 Nisan 1999'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'nın Devlet Başkanlarının Bakü-Supsa petrol boru hattının açılış törenine katılmaları da Azerbaycan'la Gürcistan arasında karşılıklı ilişkilerin ve bölgesel işbirliğinin pekişmesine katkıda bulunmuştur.

AGİT'in 18 Kasım 1999 tarihli İstanbul Zirve'sinde "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Aracılığıyla Ham Petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Üzerinden Nakli Anlaşma-

sı'nın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze tarafından, ABD Başkanı Bill Clinton'un da katılımıyla imzalanması ise bölge ülkelerinin enerji alanında işbirliği ve Avrupa'yla bütünleşme konusunda ortak çabaları açısından çok önemli bir adım olmuştur.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev İstanbul Zirve Toplantısı'nda Tiflis Deklarasyonu'nun ardından, bölge ülkelerinin ortak katılımıyla gerçekleştirilecek bir Güvenlik ve İşbirliği Paketi önerisini yinemiştir.²⁹ Bu Pakt çerçevesinde Güney Kafkasya'nın üç ülkesi (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan), bölgenin iki lider ülkesi (Rusya ve Türkiye), bir dünya lideri (ABD) arasında Kafkasya'da Barış ve Güvenlik Antlaşması'nın imzalanması, Güney Kafkasya'daki tüm çatışmaların ortak çabalarla ve müzakereler yoluyla çözümlenmesi öngörülmektedir. Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik alanındaki bu girişimi söz konusu dönemde Rusya, Ermenistan ve İran tarafından desteklenmemiştir. Rusya, bölgenin dışında bulunan ve kendine rakip gördüğü ABD'nin Güney Kafkasya'daki süreçlere katılmasını reddediyor, İran ise Güney Kafkasya'nın güvenlik sisteminin dışında bırakılmasına itiraz ediyordu. Bağımsız bir irade sergilemeyen Ermenistan ise Rusya'nın yanında yer almış olmak amacıyla Azerbaycan'ın önerisine katılmadığını ilan etmiştir.

Tiflis ve İstanbul girişimlerinin ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 2002 yılında Güney Kafkasya'da bölgesel barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik yeni bir girişim başlatmıştır. 2002 Nisan'ında Trabzon'da Azerbaycan,

²⁹ Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedidir*. Elektronik versiyonu için. <http://heydaraliyev.preslib.az>

Gürcistan ve Türkiye arasında jeostratejik açıdan önemli bir belge olan Trabzon Mutabakatı imzalanmıştır. Bölge ülkelerinin barış ve huzur ortamında yaşamalarının, bağımsız kalkınmalarının, enerji güvenliğinin korunması amacıyla Dışişleri Bakanlarının imzaladıkları bu belge terör ve saldırgan ayrılıkçılıkla mücadelede kara para aklanmasına, petrol ve doğalgaz boru hatlarının korunmasına kadar geniş bir konu yelpazesine sahipti. Uzmanlara göre, Trabzon Mutabakatı üç bölge ülkesinin stratejik ortaklığını resmîye bağlayan belge olarak da önemlidir.³⁰ Ne yazık ki diğer bölge ülkeleri (Rusya, İran ve Ermenistan) Azerbaycan'ın bölgesel barış ve güvenlik alanındaki bu girişimini de desteklememişlerdir.

Şevardnadze yönetiminin değişmesinden sonra Gürcistan'la Azerbaycan arasındaki bölgesel ortaklık ilişkisi zayıflamamış, bilakis bu ortaklığın geliştirilmesi için yeni adımlar atılmıştır. 4-5 Mart 2004 tarihlerinde Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili'nin Bakü'ye resmî ziyareti sırasında "Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerinin Ortak Bildirgesi", "Eğitim Alanında İşbirliğine Dair Sözleşme", "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Bilişim Alanında İşbirliğine Dair Sözleşme" ve diğer belgeler imzalanmıştır.

2004 Haziran'ında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Gürcistan ziyareti sırasında da ikili ilişkiler ve uluslararası örgütler çerçevesinde ortaklık meseleleri görüşülmüş, sınır geçiş noktalarının faaliyetinin etkinleştirilmesi, kara taşımacılığı tarifelerinin belirlenmesi konuları gündeme gelmiştir.

Anlaşılabacağı üzere Azerbaycan'la Gürcistan arasında güvenlik ve enerji alanlarında, diğer stratejik alanlarda ortaklık ve

³⁰ <http://e-qanun.az>

müttefiklik ilişkileri sürekli olarak gelişme kaydetmiştir. İki ülke arasında bugüne kadar imzalanan ilgili sözleşme ve diğer belgelerin sayısı 100'ü geçmiştir. Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hatları, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, yapımı süren Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve TRACECA gibi uluslararası enerji, ulaşım ve taşımacılık projeleri Azerbaycan'la Gürcistan'ı stratejik açıdan birbirine bağlayan temel nedenlerdir. Bunun yanında AGİT, Avrupa Konseyi, GUAM, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü vb. uluslararası ve bölgesel kurumlar çerçevesinde şekillenen çoklu ve ikili stratejik ilişkiler de iki ülkenin ortaklığını pekiştirmektedir. Günümüzde Azerbaycan ve Gürcistan bölgede güvenliğin ve barışın sağlanması için ortak çaba harcamakta ve yine ortak enerji projeleri gerçekleştirmektedir. 2004 Mart'ında Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili'nin Bakü ziyareti sırasında iki ülkenin Devlet Başkanları "Gürcistan'la Azerbaycan'ın stratejik ortaklar, iyi komşular ve kardeş ülkeler olduklarını" bir kez daha vurgulamışlardır.

Azerbaycan'la Gürcistan'ın dış politika öncelikleri de hemen hemen aynıdır. Siyaset bilimciler bu öncelikleri şöyle sıralamaktadırlar:

- Dünya kamuoyunun dikkatinin saldırgan ayrılıkçılık sorununa yöneltmesi ve sınırların dokunulmazlığı ilkesinin gereğinin yapılmasının sağlanması;
- Farklı güç odaklarının jeopolitik çıkarlarının çatıştığı coğrafya olan Güney Kafkasya'da istikrar, barış ve işbirliği ortamının sağlanması ve jeopolitik güç odakları arasındaki çelişkilerin kullanılması suretiyle ulusal güvenliklerin pekiştirilmesi;

- Etnik çatışmaların barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması ve ülkelerin toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması;
- Rusya'ya jeopolitik ve jeoekonomik açılardan bağıllığı en aza indirmek amacıyla Batı'nın politik ve ekonomik desteğinin alınması;
- Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Merkezî Asya ve Hazar havzasıyla Avrupa arasında transit geçiş ülkesi rolünün üstlenilmesi, ortak enerji ve taşımacılık projeleriyle Doğu'dan Batı'ya alternatif güzergâhların oluşturulması vb.

2005 yılı Temmuz'unda Gürcistan yeni bir Ulusal Güvenlik Konsepti'ni hazırlayarak onaylamıştır. Ulusal çıkarların, dış politika önceliklerinin ve diğer meselelerin yer aldığı bu önemli belgede Gürcistan'la ilişkilerinin durumuna göre dış ülkeler şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Stratejik ortaklar: ABD, Ukrayna, Türkiye ve Azerbaycan;
- Ortaklar: Rusya;
- Pragmatik işbirliği yapılacak ülkeler: Ermenistan.

Buradan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan Gürcistan'ın tüm dünyadaki dört ana stratejik ortağından bir tanesidir. Bakü ile Tiflis'i jeostratejik ortaklığa iten ve iki ülkeyi birbirine bağlayan faktörler, yukarıda değinilmiş olanlarla beraber, güvenlik alanında ortak çıkar ve hedeflere sahip bulunmalarıdır. Uzmanlar günümüzde Azerbaycan ve Gürcistan'ın jeopolitik ve jeoekonomik güvenliğinin büyük ölçüde birbirine bağlı bulunduğu konusunda aynı görüştedirler. Enerji rezervlerine sahip bulunmadığından pek çok açıdan Rusya'ya bağılı olmak zorunda kalan Gürcistan'ın bu bağıllığının en aza indirilmesinde

Azerbaycan çok önemli bir rol üstlenmiştir. Örneğin 2000 yılı Aralık ayında Rusya'nın doğalgazı kesmesi sonucunda Gürcistan'ın tamamı elektriksiz ve doğalgazsız kalmıştır. Bu olay Gürcistan'ın Azerbaycan'ın enerji rezervlerine ne kadar çok ihtiyacı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Diğer yandan ekonomik kriz, milyarlarca dolarlık dış borç, büyük işsizlik rakamları ve diğer olumsuz veriler Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerin Gürcistan açısından stratejik önemini daha fazla arttırmaktadır. Gürcistan'ın ekonomik ve mali kaynakları genelde ülkenin coğrafi konumundan ve transit geçiş olanaklarından faydalanmak üzerine kurulmuştur ve Azerbaycan'la işbirliği yapmadan bu alanlarda somut sonuçlar alınması mümkün değildir. Gürcistan'da ekonomik büyümenin uzun bir aradan sonra 2003 yılında gerçekleşmesi de tesadüf eseri değildir. IMF uzmanları bu büyümenin Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın inşasıyla ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir.

Gürcistan'ın gelişmek için gereksinim duyduğu maliye kaynaklarından biri ülkenin Doğu ile Batı arasında elverişli bir coğrafi konumda bulunması ve sahip olduğu transit geçiş olanaklarıdır ve bu alanda da Azerbaycan'la işbirliği yapılmadan netice alınamaz. Ülke içinde Azeri kökenli nüfusun iç istikrarın korunmasındaki rolü açısından da Gürcistan belirli ölçüde Azerbaycan'a bağımlıdır. Azerbaycan ise enerji rezervlerinin ihracatı, Batı'yla ulaşım ve iletişim meselelerinde Gürcistan'a büyük ölçüde bağlıdır.³¹

³¹ Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 168 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 168].

Nüfus yapısı bakımından Gürcistan'daki Azeri kökenli yurttaşların sayısı ve tutumu dolayısıyla Azerbaycan'ın Gürcistan üzerinde jeopolitik etki olanağı daha fazladır. Diğer yandan, Azeri kökenli nüfusunun da haklarının, güvenliğinin ve refahının sağlanması açısından Gürcistan'ın istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir ülke olması Azerbaycan'ın çıkarlarına uymaktadır.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan'la Gürcistan'ı birbirine bağlayan etkenlerden biri de toprak bütünlüklerini ve ulusal güvenliklerini tehdit eden etnik ayrılıkçılıkla karşı karşıya bulunmaları, komşuları tarafından toprak iddialarına maruz kalmaları ve sonuçta bölgesel çatışmaların içine çekilmeleridir. Güney Kafkasya'da bağımsız politika izlemeleri, Batı'yla bütünleşme çizgisini tercih etmeleri, Rusya'nın etkisinden kurtularak eşit şartlarda bölgesel ilişkiler tesis etme çabaları da Azerbaycan'la Gürcistan'ın bölgesel güvenlik alanında işbirliği yapmalarını zorunlu kılmıştır.

Özetlersek, Gürcistan Azerbaycan'ın bölgedeki en yakın müttefiklerinden biridir. Güney Kafkasya'nın bugünkü kırılgan güvenlik sistemi içinde iki ülke de birbirinin güvenli bir şekilde gelişmesini ve kenar müdahalelerden korunmasını istemektedir. Batılı araştırmacılara göre, Güney Kafkasya'daki etnik çatışmalardan en fazla Azerbaycan ve Gürcistan etkilenmiştir. Dolayısıyla etnik ayrılıkçılığa ve bölgesel çatışmalara karşı mücadele faktörü de iki ülkeyi birleştiren unsurlar arasındadır.

Azerbaycan'la Gürcistan arasındaki ticaretin hacmi 2013 yılında bir milyar doları geçmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan'da ortak ya da komşu ülkenin sermayesiyle çalışan yaklaşık 100 müessese bulunuyor. Gürcistan'la en sıkı ticari ilişkilere sahip ülkeler arasında Azerbaycan ilk sıralardan birini almaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Supsa, Bakü-Tiflis-Erzurum boru

hatları ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, TRACECA ve diğer projeler “İpek Yolu’nun kapısı” olarak nitelendirilen bu ülkenin jeopolitik ve jeostratejik önemini arttırmaktadır.

Ana hedef ve çıkarları örtüşmekle beraber, Azerbaycan’la Gürcistan’ın bölgesel ve uluslararası politikalarında, sahip bulundukları jeoekonomik şartlarda, iç toplumsal ve siyasal durumlarında, ulusal askerî güvenlik stratejilerinde ve bazı diğer konularda farklılıklar da gözlemlenmektedir. İki ülkenin dış politika çizgisinin en önemli farkı, bölgede çıkarı ve etkinliği bulunan tüm ülkelerle Azerbaycan’ın ortaklık ve işbirliği ilişkisi içine girmesine, dengeli politik tutum izlemesine karşılık, Gürcistan’ın yalnızca Batı’yla bütünleşme yolunda kendisini destekleyen ülkelerle işbirliğini yeğlemesinden ibarettir. Gürcistan yönetimi siyasi, ekonomik ve askerî açılardan Batı’yla bütünleşme yolunu ana hedef olarak belirlemiştir.

Gürcistan Güney Kafkasya politikasında Türkiye ve Azerbaycan’la beraber Ermenistan’la da iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Fakat bu ülkeyle ilişkilerinde, Azerbaycan ve Türkiye’den farklı olarak, pragmatik işbirliğini daha çok tercih etmektedir.

8 Haziran 2012’de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan’ın Dışişleri Bakanları arasında imzalanan ve üç ülkenin jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarının pek çok alanda birbirine uyumlu hale getirilmesini öngören Trabzon Protokolü de bazı siyaset bilimlence, Rusya’nın jeopolitik baskılarına karşı koyma girişimi olarak değerlendirilmektedir. İmza töreninin ardından yaptıkları açıklamada Dışişleri Bakanları söz konusu belgenin üç ülkeyi alakadar ettiğini ve başka herhangi bir ülkeye karşı yönelmediğini ilan etmişlerdir. Buna rağmen bazı Rus siyaset bilimciler de Trabzon

Protokolü'nün "Rusya'nın bölgedeki jeopolitik baskısına karşı işbirliği" olduğu kanısındadırlar.³²

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin bölgesel güvenlik alanında tüm çabalarına rağmen, Rusya'nın Bölgesel Güvenlik ve Avrupa'da çatışma silahlarının kısıtlanmasına dair 1992 yılı sözleşmesini göz ardı ederek Güney Kafkasya'daki askerî varlığını ve jeostratejik konumunu pekiştirmesini, uluslararası kontrol mekanizmalarının dışında kalan işgalci ülke Ermenistan'ı ve Güney Kafkasya'daki diğer ayrılıkçı askerî-siyasi rejimleri desteklemesini göz önünde bulunduran bazı uzmanlar bölgedeki durumun gelecekte de askerî-jeostratejik açıdan belirsizliğini koruyacağını iddia etmektedirler. Bu durumda, Türkiye'den farklı olarak hiçbir askerî bloka katılmayan Azerbaycan ve Gürcistan'ın güvenliğine ilişkin herhangi bir uluslararası garanti bulunmamaktadır.

2.4. TÜRKİYE'NİN HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA'NIN GÜVENLİK YAPILANMASINA YAKLAŞIMI VE AZERBAYCAN'IN JEOSTRATEJİK GÜVENLİK ÇIKARLARI

İkinci Binyılda Avrasya'nın, özellikle Kafkasya, Merkezî Asya ve Hazar havzasının en etkili jeopolitik aktörlerinden biri Türkiye'dir. SSCB'nin çöküşünün ardından Türkiye hem bağımsız bir şekilde, hem de üye olduğu NATO'nun stratejileri çerçevesinde Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarının, özellikle de Güney Kafkasya'nın bölgesel jeostratejik güvenlik sistemi içinde konumunu pekiştirmek amacıyla etkili bir faaliyete başlamıştır.

³² Bkz. Çin, Rusya ve ABD Arasında Merkezî Asya. <http://inosmi.ru>

SSCB döneminde bölgedeki gelişmeleri ağırlıklı olarak NATO'nun çıkarları açısından değerlendiren Türkiye, SSCB'nin parçalanmasından sonra ve özellikle Üçüncü Binyılın başlangıcından itibaren Avrasya'da yalnızca NATO'nun çıkarlarının savunucusu ve ABD'nin stratejik ortağı olma rolünden belirli ölçüde sıyrılarak bireysel rolünü, etkinliğini, jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik çıkarlarını ön planda tutmaya başlamıştır.

ABD'nin ve AB'nin bazı baskılarını göze alarak bu aktörlerin 21. Yy. başlangıcından itibaren uygulamaya çalıştıkları Büyük Yakındoğu projesine karşı koyan Türkiye yeni dönemde Irak sorununa, Rusya-Gürcistan Savaşı'na, Batı'yla İran arasındaki çatışmaya, Mısır, Tunus, Libya olaylarına, İsrail-Filistin ve Ermenistan-Azerbaycan çatışmalarına daha farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Türkiye'nin bu farklı tutumu siyaset bilimciler tarafından "bağımsız politika izleme ve özel çıkarlarını savunma çabası" olarak değerlendirilmektedir. Bazı konularda çıkarlarının ABD ve AB'nin çıkarlarıyla çeliştiği gerçeği bir tarafa, ABD'nin Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da ve Merkezî Asya'da etkinliğini arttırması, NATO'nun çeşitli programları çerçevesinde bölgesel askerî-jeostratejik varlık göstermesi Türkiye'nin çıkarlarına tamamen uymaktadır. Çünkü Türkiye söz konusu jeopolitik bölgede ABD'nin askerî ve jeostratejik çıkarlarının gerçekleştirilmesi sürecinden gelecekte de "ana müttefik" olmakta iddialıdır ve bu görevini yerine getirmekle ABD'den önemli ölçüde mali destek almayı ummaktadır.

Tarihî gerçeklerin analizi 20. Yy.da da, günümüzde de NATO üyelerinden bazılarının Türkiye'ye karşı tutumlarının farklı olduğunu ortaya koyar. Bunun ana nedenleri bir yandan Os-

manlı'nın tarihi, Avrupa'daki yayılcılık politikaları ve üstün konumları, Müslüman olmaları, Yunanlar, Ermeniler ve diğer Hristiyan halklarla ilişkilerinin iyi olmaması, diğer yandan ise Türkiye'nin günümüzde bölgede ve dünyada takip etmeye çalıştığı, bazı jeopolitikçilerin "Yeni Osmanlıcılık" olarak tanımladıkları etkin bölgesel liderlik politikasıdır. Türkiye'nin son yıllarda ekonomik olarak fazlaca güçlenmesi ve izlediği "bölgesel liderlik" politikası, Batı'nın onayını almadan Rusya'yla serbest ortaklık ilişkisi içine girmesi, İsrail-Filistin sorununda Filistin'e tam destek vermesi, "yeryüzünün şımarık çocuğu" olarak görüldüğü İsrail'e karşı koyması Yahudi diasporasının etkili olduğu pek çok ülkede Türkiye karşıtı kampanyaları tetiklemiştir.

Uzmanlara göre, günümüzde Türkiye'nin Avrasya'daki jeopolitik konumunu belirleyen etkenler arasında bölgenin büyük ve küçük ülkeleriyle ilişkilerinin önemli bir rolü bulunuyor. Komşularıyla ilişkilerine göz atacak olursak, Türkiye'nin Yunanistan'la tarihî sorunlar ve Kıbrıs'ın Türklerle meskûn bölgesiyle ilgili tutum, Suriye ve Irak'la bu ülkelerin PKK'ya verdikleri destek, İran'la ideolojik ayrılık ve bölgesel çıkarlar yüzünden, Rusya'yla tarihî rekabet ve bölgesel çıkarların uyuşmazlığı nedeniyle, Ermenistan'la bu ülkenin Azerbaycan'a karşı işgalci politika takip etmesi sebebinden pek iyi ilişkiler tesis edemediğini görürüz.

Fakat uzmanlara göre, takip ettiği politikaya bağlı olmaksızın Türkiye, jeopolitik açıdan dünyanın en önemli coğrafi mekânından bulunması, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik koridorlar ve deniz yolları üzerinde kontrole sahip bulunması, bazı konularda Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'daki etkisini zayıflatması, İran'ın radikal İslam köktencililiği karşısında son zamanlara kadar "millî ve dinî bir si-

per” görevi ifa etmesi gibi nedenler yüzünden gelecekte de Batı için “yeri doldurulamaz müttefik” olmaya devam edecektir. ABD’li siyaset bilimci Zbigniew Brzezinski açıkça şöyle der: “Rusya’nın güney kıyılarında Türkiye bir zamanlar Almanya’nın ABD için Orta ve Doğu Avrupa’da oynadığı jeopolitik rolü oynamaktadır.” Brzezinski Türkiye’nin bölgedeki önemini kısaca şu faktörlerle izah etmiştir:

- Karadeniz bölgesinde istikrarın sürmesinde mühim rolü bulunuyor;
- Akdeniz’le Karadeniz arasındaki geçişi kontrol altında tutuyor;
- Rusya’nın Kafkasya’daki konumunu pekiştirmesine izin vermemektedir;
- İslam köktendinciliğine karşı siper görevini ifa etmektedir;
- NATO’nun Güney’deki dayanağı konumundadır vb.

Buradaki son şık, yani NATO faktörü Türkiye açısından Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’da çok önemli bir etki mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Türkiye NATO içinde bu bağlamdaki rolünü sürekli arttırmaya çalışmakta, bu durumun, otomatik olarak bölgedeki nüfuzunun artmasına da neden olacağını ummaktadır. Örneğin birkaç yıl önce Türkiye İstanbul’da NATO’nun Çevik Kuvvet Üssü’nün kurulmasını, Balkanlar, Kafkasya ve Merkezî Asya gibi jeostratejik bölgelerin yeni kurulacak bu üssün kapsama alanı içine dâhil edilmesini önermiştir.

Son beş yılda Türkiye ABD ve NATO’nun Avrasya’nın bölgesel güvenlik politikalarında, özellikle Yakındoğu’da, Karadeniz havzasında, Merkezî Asya ve Güney Kafkasya’daki

jeostratejik konumlarının pekiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. ABD söz konusu dönemde güvenlik ve enerji alanında bölgesel politikalarını Türkiye aracılığıyla uygulamış, bölgedeki tüm uluslararası askerî projeleri ve enerji projelerini de doğrudan Türkiye'nin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Diğer yandan ABD Gürcistan silahlı kuvvetlerinin yapılandırılması, Gürcistan'a askerî yardım sağlanması gibi faaliyetleri de ağırlıklı olarak Türkiye aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Fakat daha önce de vurgulanmış olduğu üzere, son yıllarda Türkiye'nin sergilediği serbestlik ve takip ettiği farklı jeopolitik, uluslararası ve bölgesel ilişkilerde kendi çıkarlarını Batı'nın çıkarlarının önünde tutması ABD'yi ve NATO'daki müttefiklerini tam anlamıyla memnun etmemektedir.

Güney Kafkasya Türkiye'nin özel jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarının bulunduğu bir bölgedir. Türkiye'nin Merkezî Asya'nın zengin enerji rezervlerine ve jeopolitik açıdan önemli coğrafyasına, Türk devletlerine ve halklarına, sanayi ürünleri için geniş pazarlara, Güneydoğu Asya'yla kara bağlantısına güvenli ulaşımı Güney Kafkasya üzerinden, öncelikli olarak Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Hazar havzası Türkiye'nin yıllık yaklaşık 55 milyon tonluk petrol ve 40 ila 50 milyar metreküp doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılamakta, öte yandan petrol ve doğalgaz nakil hatlarının geçtiği ülkeye dönüşen Türkiye'ye büyük maddi ve jeoekonomik kazanımlar sağlamaktadır.

NATO çerçevesinde Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği koordine etkinlik dışında Türkiye bireysel olarak da bölgede jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik açıdan istikrarın sağlanmasını, enerji üretimi tesislerinin ve uluslararası enerji nakli güzergâhlarının, boru hatlarının ve diğer altyapıların gü-

venliğinin temin edilmesini en çok isteyen ülkelerden biridir. Zira bölgede istikrarın bozulması durumunda Türkiye'nin "düzeni sağlamaya" soyunan herhangi bir bölgesel ya da uluslararası güç odağıyla karşı karşıya kalma ihtimali de bulunmaktadır.

Öte yandan uluslararası camiadan (Hıristiyan dayanışması ve Ermeni diasporasının rolü) ve bölgesel destekçilerinden (Rusya ve kurduğu KGAÖ) güç alan Ermenistan Güney Kafkasya'da Türkiye'ye karşı açıkça toprak iddiasında bulunmakta, Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmekte, toprak bütünlüğünü bozmaya çalışan ayrılıkçı güçleri desteklemekte ve bu güçlerin bölgede serbest hareketine yardım etmektedir.

Kendisine engel olmak isteyen Rusya ve İran'ın baskılarına rağmen Türkiye 1990'ların başlarından itibaren Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'la güvenlik alanında ve askerî-stratejik meselelerde işbirliğini pekiştirmek amacıyla önemli adımlar atmıştır. NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan ordularının Batılı standartlara uygun hale getirilmesi için öngörülen tüm önemli çalışmaları Türkiye gerçekleştirmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Trabzon'da 2002 yılında askerî alanda işbirliğine, yasadışı silah ticareti, sınır ihlalleri, uyuşturucu ticareti ve uluslararası suçlarla ortak mücadeleye dair, 2007 yılında ise güvenlik alanında bölgesel işbirliğine, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının yapımına dair birkaç sözleşme imzalanmıştır. Bu anlaşmalar bölgenin üç ülkesi arasında sınır geçişleri, ulaşım ve transit geçiş güvenliği ve uluslararası suçlarla mücadele gibi alanlarda ulusal çalışmaların ilişkilendirilmesini sağlamıştır.

Diğer yandan Türkiye Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projelerini her açıdan destekleyerek transit gelirlerinden

faydalanma hakkı elde etmiş, Azerbaycan ve Gürcistan'ı enerji ihracatı ve naklinde Rusya'ya bağımlı olmaktan kurtarmış, aynı konuda yine Rusya'ya bağlı kalmaktan kurtardığı Batı'nın enerji güvenliğini desteklemiştir. Günümüzde Türkiye söz konusu boru hattı ve ulaşım koridoru projelerinden azami ölçüde faydalanmak suretiyle Avrupa'nın uluslararası enerji, hammadde ve mal pazarının, Doğu-Batı transit nakliye sistemlerinin en önemli aktörüne, bölgenin enerji, ulaşım ve taşımacılık merkezine dönüşmek için çalışmaktadır. Diğer yandan Türkiye Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın enerji kaynaklarının uluslararası nakliyesinde transit merkezi konumunu pekiştirmek suretiyle Avrupa Birliği'ne girme şansını da arttırmak için çaba harcamaktadır.³³

Güney Kafkasya'daki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarlarını sağlama yolunda Türkiye'nin başlıca rakipleri bölgenin enerji rezervleriyle zengin ülkeleri olan Rusya ile İran'dır. Türkiye bu iki ülkeyle her alanda rekabet halindedir ve enerji kaynaklarına sahip bulunmayışı, Güney Kafkasya'da askerî ve jeostratejik etki mekanizmalarının Rusya'dan daha zayıf olması nedeniyle bazen elverişsiz duruma düşmektedir. Azerbaycan bu konuda Türkiye'nin başlıca müttefikidir ve doğrudan desteklediği Türkiye'nin Rusya ve İran karşısında rekabet gücünü arttırmaktadır. Yüzyılın Anlaşması'nı yaparken Azerbaycan'ın kendi çıkarlarını Türkiye'nin bölgedeki enerji çıkarlarına uygun hale getirmesi, Rusya ve İran'la ciddi bir rekabet içine girmesi, Türkiye'nin Merkezî Asya ve Hazar havzası-

³³ Bkz. Жизнин, С. "В поисках баланса интересов (Геополитические и экономические аспекты каспийских нефти и газа)" // "Независимая газета", 12 января 2010 г. [Jiznin, S. "Çıkar Dengesi Arayışı (Hazar Petrolü ve Doğalgazının Jeopolitik ve Ekonomik Yönleri) // *Nezavisimaya Gazeta* gaz., 12 Ocak 2010].

nın enerji rezervlerine ulaşmasını büyük bir çaba ve irade sergilemek suretiyle sağlaması da tesadüf değildir. Günümüzde Türkiye'nin Avrasya'da jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik konumunu pekiştirmesi Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan gibi müttefiklerinin bulunmasına ve bu müttefiklerin Hazar havzası ve Merkezî Asya'nın petrol ve doğalgazının Batı'ya naklinde ana transit geçiş ülke olma görevinde Türkiye'yi desteklemelerine büyük ölçüde bağlıdır.

Uzmanlara göre, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki güvenlik çıkarları Azerbaycan'la ve Azerbaycan'ın bölgedeki jeopolitik, askerî ve jeostratejik konumuyla doğrudan ilişkilidir. İki ülke bölgede ortak güvenlik çıkarlarına sahiptir ve jeostrateji, uluslararası enerji güvenliği ve transit geçiş alanlarında ortak politika takip etmektedirler. Türkiye hem Azerbaycan'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini desteklemekte, hem de Avro-Atlantik güvenlik kurumlarıyla ilişkilerini sağlamaktadır. Azerbaycan Güney Kafkasya ve Hazar havzasında gerçekleştirilen çokuluslu projelerde kendi çıkarlarının desteklenmesi konusunda da uluslararası arenada Türkiye'nin desteğini almaktadır. Azerbaycan da bölgede Türkiye'nin pek çok alandaki çıkarlarını savunmakta ve diğer yandan Merkezî Asya'yla ilişkilerinde başlıca aracı konumunda bulunmaktadır.

Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğine ilişkin konularda da Azerbaycan Kafkasya'da tek askerî blok olan KGAÖ'nün ve bu blokun üyeleri Rusya ile Ermenistan'ın, kendi askerî çıkarlarını her şeyin üzerinde tutarak daha çok Rusya'yla işbirliğine yönelen İran'ın değil, doğrudan Türkiye'nin çıkarlarını savunmakta ve diğer bölge ülkelerinin Türkiye karşısında avantaj kazanmalarına izin vermemektedir. Gürcistan'la beraber Azerbaycan Türkiye'nin ve NATO'nun Güney Kafkasya'daki askerî

ve stratejik konumunun pekiştirilmesini de doğrudan desteklemektedir. Avrasya'daki malum çatışmada Azerbaycan ve Gürcistan Türkiye ve Batı'yla işbirliği yaparak Türkiye'nin bölgedeki konumunu da pekiştirmekte ve bu ülkenin ulusal güvenliği açısından bölgede bir köprübaşı görevi yerine getirmektedir.

Uzmanlara göre, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aracılığıyla Türkiye Güney Kafkasya'nın güvenlik yapısının şekillenmesi sürecine katılmakta, bu ülkelerinin bağımsızlığının ve güvenliğinin garantörlerinden biri olma görevini üstlenmekte, NATO'yu arkasına alarak bu ülkelerin bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini desteklemekte, Rusya'ya bağımlılıklarını en aza indirmektedir. Uzmanlara göre, Türkiye'nin ve üyesi olduğu NATO'nun Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın bağımsızlığını desteklememesi ya da bu hususta tarafsız kalması halinde, bölgede hiçbir askerî-jeostratejik program ya da çokuluslu jeoekonomik proje Rusya ve İran'ın rızası olmadan gerçekleştirilemezdi.³⁴

Türkiye'nin jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarları Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'ın çıkarlarıyla tam olarak uyuşmakta, Karadeniz havzasında ise Ukrayna'nın çıkarlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Merkezî Asya ülkeleri üzerinde Rusya'nın askerî-jeostratejik ve jeoekonomik etkisinin halen çok büyük olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin yakın gelecekte bu bölgenin güvenlik yapılanmasına etkin bir şekilde katılması mümkün görünmemektedir.

³⁴ Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 201-204 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 201-204].

Güney Kafkasya'da başlıca stratejik müttefiklerinin Azerbaycan ve Gürcistan olduğu gerçeği bir tarafa, bölgedeki konumunu pekiştirmek, bölgesel lider statüsü kazanmak, yeni dış politikasının ilkelerine uygun bir şekilde komşularla ilişkilerini iyileştirmek amacıyla Türkiye bölgenin tüm ülkeleriyle ve bu arada Ermenistan'la da ilişkiler tesis etmek için çalışmaktadır. Farklı bir jeopolitik yaklaşım sergileyen Türkiye "komşularla azami bütünleşme, asgari sorun" taktiğini izlemekte, Ermenistan'la sınırlarının açılması, İran, Suriye, Irak gibi komşu ülkelerle ilişkilerinin iyileştirilmesi için özel bir çaba harcamaktadır. Nahçıvan hariç Azerbaycan'la kara sınırı bulunmayan Türkiye'nin bazı siyaset bilimcileri ve birtakım resmî makamları bu ülkenin Güney Kafkasya'da ve bölgenin tamamında güvenlik alanında tamamen serbest hareket etmesini ve daha etkili konuma gelmesini engelleyen nedenler olduğu kanısındadırlar. Bu nedenler bir yandan Türkiye'nin NATO üyesi olarak her adımda bu kurumun onayını alması zorunluluğu, diğer yandan ise bölgeye çıkışı açısından Gürcistan'ın olanaklarının yeterli bulunmaması dolaısıyla Ermenistan'la ilişkilerin iyileştirilmesi ihtiyacıdır. Uzmanlara göre, jeoekonomik açıdan, özellikle uluslararası enerji, ulaşım ve nakliye projelerinde, yerel ülkelerin iç politikası üzerinde etkili olma konusunda 1990'ların sonlarından itibaren bölgede önemli konum elde eden ve Rusya'yı belli ölçüde geri iten Türkiye Ermenistan'la ilişkilerindeki sorunlar ve Dağlık Karabağ çatışmasının uzaması nedeniyle bölgenin askerî-jeostratejik yapılanması sürecine yakından katılamamakta, bölge üzerinde askerî-jeostratejik nüfuza sahip bulunmak hususunda Rusya'nın çok gerisinde kalmaktadır. Bu durumu Türkiye'nin üç Güney Kafkasya ülkesinden bir tanesiyle diplomatik, ekonomik ve politik ilişkilere sahip olmayışına ve bu yüzden

bölgedeki manevra olanaklarının kısıtlılığına bağlayanlar vardır.

Diğer yandan Ermenistan işgal politikasından el çekmeden Türkiye'nin bu ülkeyle “dostluk ve işbirliği” tesis etme girişimi Azerbaycan'la stratejik müttefiklik durumunu olumsuz etkilemeye başlamıştır. Dost ve müttefik ülke olarak Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşturulmadan Ermenistan'la sınırlarını kapalı tutmasını, bu ülkeyle ekonomik ve siyasal ilişkiler kurmamasını Türkiye'den istemektedir. Bu istek iki ülke kamuoyunda da geniş destek kazanmıştır. Bu durumda işgalci ülke konumundaki Ermenistan'la sınırın açılması şansı ortadan kalkmış ve Azerbaycan'la Türkiye arasındaki jeostratejik ilişkilerin zarar görmesi önlenmiştir. Olayların bu şekilde gelişmesi, işgal altındaki Azerbaycan toprakları boşaltılmadan Ermenistan'la ilişkilerin düzeltilmesinin mümkünsüzlüğü konusunda Türkiye tarafını kesin bir şekilde ikna etmiştir. Gerçekte Ermenistan'la diplomatik ilişkiler tesisi ve sınırların açılması yalnızca Türkiye'nin birtakım bölgesel çıkarlarının gereği ya da bazı çevrelerin talebi değil, AB ve ABD'nin baskılarının da bir sonucuydu. Fakat söz konusu gelişmeler Türkiye ile Azerbaycan arasında mevcut **“Bir millet, iki devlet”** ilkesine dayalı kardeşlik bağları bir tarafa, müttefiklik ilişkilerinin stratejik öneminin iki ülkenin karşılaştığı ya da gelecekte karşılaşacağı her türlü baskıdan çok daha değerli olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Mevcut gerçeklikler göz önünde bulundurulduğunda, Dağlık Karabağ sorunu çözüme kavuşuncaya, Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında ilişkiler tesis edilinceye değin Türkiye'nin Güney Kafkasya'da müttefiklerinin çıkarları doğrultusunda hareket edeceği söylenebilir.

Günümüzde Türkiye Ermenistan hariç tüm bölge ülkeleriyle ve bu arada eski jeostratejik rakipleri Rusya ve İran'la da yapıcı bir işbirliği çizgisi takip etmektedir. Rusya'yla Gürcistan arasında silahlı çatışmanın yaşandığı dönemde Türkiye Kafkasya Barış Platformu adlı özel bir girişim başlattı ve hem Güney Kafkasya'da hem de bölgenin tamamında mevcut sorunların Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya'nın üç ülkesi arasında ortak çözümlenmesi için çaba harcadı. Bölge ülkeleri ve Batı tarafından özel bir ilgi görmeyen Kafkasya Barış Platformu, Türkiye'nin bölgede nüfuzunu arttırmasından memnun olmayanlarca desteklenmedi ve kendisinden beklenen olumlu sonuçları da veremedi.

Günümüzde Türkiye yalnızca Güney Kafkasya'nın jeoekonomik ve askerî-jeostratejik süreçleriyle değil, Avrasya'nın pek çok bölgesel meselesiyle, İran'la Batı arasındaki çatışmayla, Suriye, Mısır, Libya konularıyla, İsrail-Filistin çatışmasıyla da etkin bir şekilde ilgilenmektedir. Bölgede istikrarın sağlanması hususunda kendi çabalarıyla somut olumlu sonuçlar elde edememiş olmakla beraber, Türkiye, bölgedeki konumunu gitgide pekiştirmektedir. Avrasya'nın, özellikle Yakındoğu ve Güney Kafkasya'nın güvenliği açısından etkili bir askerî-jeostratejik faktöre dönüşmemesinin nedenlerine gelince, uzmanlardan bazıları bu durumu Ankara'nın "kendi tutumunda yeterince ısrarlı olmaması, ilgilendiği konularda fazlaca ihtiyatla davranması ve askerî risklerden kaçınmasıyla" izah etmektedirler. Örneğin Princeton Üniversitesi profesörlerinden ve 2009-2011 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasal Planlama Direktörü olarak görev yapan A. Slaughter şunları yazar: "Son yıllarda bölgenin büyük ülkelerinden olan Türkiye'nin uluslararası nüfuzu gitgide artmaktadır. Başbakan Erdo-

ğan'ın Yakındoğu, Kuzey Afrika ülkelerinde ve diğerlerinde popülaritesi de gün gittikçe artmakta, etkili bir bölgesel lider ülke konumunda bulunan Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Davutoğlu sık sık yurtdışı ziyaretleri gerçekleştirmekte, hatta Türkiye Endonezya ile beraber Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in oluşturdukları BRIC grubuna girmektedir. Buna rağmen Türkiye bir bölgesel lider olarak belirleyici anlarda daha cesur kararlar vermekten ve inisiyatif almaktan kaçınmaktadır." Slaughter'e göre ülkenin gücü ve liderliği büyüklük, yüzölçümünün genişliği, nüfus, ekonomik ve askerî güçle değil, "gerektiğinde takdir görüp görmemesine bakmaksızın adil, akıllı ve hayati kararlar alması" ve "bu kararların uygulanmasını sağlama iradesi sergilemesiyle" ölçülür: "Bölgesel lider olmak isteyen ülke uluslararası önemi haiz gelişmeler üzerine yalnızca konuşmakla kalmamalı, icabında risk ve sorumluluk almayı bilmeli, liderliğini yalnızca sözde değil, uygulamada da ortaya koymalıdır."³⁵

Bazı siyaset bilimciler daha da ileri giderek Türkiye'nin bugünkü jeopolitik tutumunu ABD Başkanı Obama'nın Avrasya'da takip ettiği ilkesiz ve yumuşak çizgiden kaynaklanan "istikrarsızlık ve kutuplar arasında mekik dokuma politikası" olarak nitelendirmektedirler. Özellikle 2010 Ekim'inde Türkiye'nin onayladığı yeni Ulusal Güvenlik Konsepti'nde İran, Irak, Suriye, Yunanistan ve Ermenistan'ın dış tehdit kaynakları listesinden çıkarılması, daha önce askerî ve siyasal ortağı konumundaki İsrail'in dış tehdit kaynakları, Rusya'nın ise yabancı ortaklar sırasına dâhil edilmesi de bu politikanın sonucu olarak değerlendiril-

³⁵ Bkz. Slotter, Ann Mari. "Испытание для Турции" // Газ. «Зеркало», 16 февраля 2012 г., N. 27, с. 5 [Slotter, Ann Mari. "Türkiye'nin Sınavı" // *Zerkalo* gaz., Nu. 27, 16 Şubat 2012, s. 5].

dirilmektedir. Siyaset bilimciler böyle bir politikanın ABD ve NATO'nun ilkesiz tutumu karşısında Rusya'nın Türkiye'yi kendi bölgesel jeopolitik ortakları sırasına dâhil etmesi, dolayısıyla Rusya'nın dış politika stratejisinin bir zaferi olarak yorumlamaktadırlar. Bu görüşü savunan uzmanlar gelecekte Türkiye'nin Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'yı tamamen Rusya'nın etki alanına terk edeceği, Yakındoğu, Ortadoğu ve Afrika'da, bütünüyle İslam dünyasında daha aktif bir jeopolitik takip edeceği yönünde de tahminde bulunmaktadır.³⁶

Bize göre, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki geçmiş, bugünkü ve gelecek başarılarının, jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik kazanımlarının temel şartları söz konusu bölgedeki başlıca müttefikleri olan Azerbaycan ve Gürcistan'la koordineli hareket etmekten, hem bölgenin Rusya ve İran gibi etkili ülkeleriyle, hem de ABD ve Batı'yla karşılıklı ilişkilerin daha dinamik hale getirilmesinden, tüm bu bağların ciddi riskler alınmadan her zaman iyi tutulmasından, ekonomik işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesinden, işgalci ülke Ermenistan'ın daima baskı altında tutulmasından ve bölgede gerçekleştirilen çokuluslu projelerin dışında bırakılmasından, Ukrayna ve Moldova'nın, Merkezî Asya ülkelerinin zamanla bölgesel müttefikler konumuna getirilmesinden ve bu ülkelerle müttefiklik ilişkilerinin geliştirilmesinden ibarettir.

Türkiye'nin, Haydar Aliyev'in tanımıyla **“Bir millet, iki devlet”** ilkesine dayalı stratejik müttefiklik ilişkisi içinde bulunduğu Azerbaycan'la her konuda ortak tavır sergileme taktiği de uzmanlar tarafından takdirle karşılanmaktadır. Siyaset bilimcilere göre, Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye

³⁶ Bkz. газ. “Зеркало”, 3 ноября 2010 г. [Zerkalo gaz. 3 Kasım 2010].

arasında 1990'ların ortalarında oluşan doğal müttefiklik durumu, bölgenin çokuluslu jeoekonomik projelerinde, enerji ve ulaşım projelerinde ortak strateji sergilemeleri, uluslararası ve bölgesel örgütlerde ortak tavır takınmaları bu üç ülkenin jeopolitik birliğini bölgenin ana güç odaklarından birine dönüştürmüştür.

Hazar havzasının ve Azerbaycan'ın zengin petrol ve doğalgaz ürünlerinin dünya pazarlarına iki dost ülke, yani Gürcistan ve Türkiye üzerinden nakli düşüncesinin temelinde Azerbaycan vardır. Azerbaycan'ın girişimleriyle gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve diğer çokuluslu ulaşım ve taşımacılık projeleri bir yandan Türkiye ve Gürcistan'ın enerji, uluslararası taşımacılık ve transit geçiş koridoru gereksinimlerini karşılamakta, diğer yandan uluslararası enerji nakli kavşağı olarak bu ülkelerin jeopolitik ve jeoekonomik nüfuzunu arttırmaktadır. Söz konusu projeler Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin Avrasya'nın jeostratejik ve güvenlik ortamındaki konumlarını pekiştirmiş ve rollerini arttırmıştır. Yine bu projeler Türkiye'nin bölgesel lider statüsünü de büyük ölçüde pekiştirmesine yardımcı olmuş, Azerbaycan ve Gürcistan'la stratejik ortaklık ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır.

2.5. İRAN'IN HAZAR DENİZİ VE KARADENİZ HAVZALARIYLA GÜNEY KAFKASYA'NIN GÜVENLİĞİNE YAKLAŞIMI VE AZERBAYCAN'IN JEOSTRATEJİK ÇIKARLARI

Avrasya'nın, özellikle Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'nın bölgesel güvenlik ve askerî-stratejik meselelerinde her zaman kendine özgü bir rolü

ve işlevi bulunan büyük bölge ülkelerinden bir tanesi de İran'dır. SSCB'nin parçalanması ve Hazar Denizi kıyısında yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması yaklaşık iki yüzyıldan beri İran'la Rusya arasında var olmuş ortak jeopolitik sınırları değiştirmiş, iki ülkenin bir yandan tarihî stratejik ortaklığa, diğer yandan jeopolitik rekabete dayalı ilişkilerinde belirli bir set oluşturmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından İran'la Rusya'yı birleştiren kara sınırı ortadan kalkmıştır. Bu gelişme bölgenin iki büyük ülkesinin Güney Kafkasya ve Avrasya'da ortak jeopolitik ve askerî-jeostratejik projeler uygulamasını büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Diğer yandan Batı'nın Azerbaycan aracılığıyla Güney Kafkasya'nın ve Hazar havzasının çokuluslu ekonomi projelerine dâhil olması sonucunda İran'la Rusya'nın arasına yalnızca Azerbaycan değil, "stratejik rakipler" grubunda görülen dış güçler de girmiş oldu. Uzmanlara göre, günümüzde Tahran'la Moskova'nın bu "dış güçlere", yani bölgeye gitgide daha fazla müdahalede bulunan Batı'ya ortak karşı koyma çabalarının kökeninde işte bu faktör bulunuyor.

İran bölgenin zengin enerji rezervlerine sahip bulunan, sert bir siyasal ve ideolojik rejimle yönetilen, askerî açıdan güçlü ülkelere biridir. İran Basra Körfezi ve Hazar Denizi'nde zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir ve her iki bölgede ciddi ölçüde bir jeoekonomik etkinlik sergilemektedir. İran'ın en büyük petrol ve doğalgaz rezervleri Basra Körfezi'ndedir, bu nedenle Hazar şelfindeki kaynakların kullanılması İran açısından tali öneme sahiptir. Buna rağmen İran Hazar'daki jeoekonomik, askerî ve jeostratejik çıkarları konusunda ciddi endişe duymaktadır ve bu çıkarlarını savunmakta kararlıdır. İran'ın Hazar havzasında takip ettiği jeopolitik çizgi yalnızca Hazar'ın enerji rezervleri-

nin ortak kullanımıyla sınırlı kalmamakta, bölgedeki jeoekonomik, askerî-jeostratejik konumunu pekiştirme amacına da hizmet etmektedir.

Uzmanlar İran'ın Hazar havzasındaki stratejik çıkarlarını şu ana gruplarda değerlendirmektedirler:

- Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'da istikrarı desteklemek ve aktif bir İslamiyet propagandası yapmak suretiyle kuzey sınırlarının ve Hazar Denizi'ndeki sınırlarının güvenliğini sağlama çabası;
- Uluslararası düzeyde uygulanan tecrit politikasının etkisinden kurtulmak amacıyla bölge ülkeleriyle karşılıklı ilişkilerini iyileştirme gayreti;
- Bölge haricinden ülkelerin ve askerî blokların Merkezî Asya ve Güney Kafkasya'ya, özellikle Hazar havzasına girişini önleme çabası vb.³⁷

İran Merkezî Asya, Güney Kafkasya ve Hazar havzasının bölgesel güvenliği konularına, bölgenin askerî-jeostratejik sorunlarına ve bölge ülkeleriyle güvenlik alanında tesis edilen ilişkilere kendine özgü bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşım tarihî bir yaklaşımdır ve zaman içinde ciddi boyutta bir değişikliğe uğramış değildir. Uzmanlara göre, İran bölge ülkeleri arasında ciddi çatışmalar yaşanmasını ve bu çatışmalar nedeniyle istikrarsız bir durum oluşmasını pek de istememektedir. Çünkü İran modern zamanlarda çatışmaların çatışma bölgesine dış güçlerin müdahalesiyle sonuçlandığını (örneğin Balkanlar'da) iyi bilmektedir. Güney Kafkasya ya da Hazar havzasında ciddi bo-

³⁷ Жоламанова, Г. "Современные геополитические интересы ключевых игроков в Каспийском регионе" [Jolamanova, G. "Kilit Aktörlerin Hazar Bölgesinde Bugünkü Jeopolitik Çıkarları"]. <http://www.analitika.org>

yutta bir çatışmanın yaşanması dış güçlerin, öncelikle ABD, AGİT, AB, NATO, KGAÖ gibi uluslararası ve bölgesel aktörlerin bu coğrafyaya müdahalesine ve buradaki konumlarını pekiştirmesine zemin oluşturabilir. Bu nedenledir ki İran pek çok defalar Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya ve Merkezî Asya ülkelerine “bölgenin güvenliğinin sağlanması ve çatışmaların sonlandırılması amacıyla kompleks önlemler alınması” konusunda yardımını teklif etmiş ve bölgedeki süreçlere dış güçlerin müdahalesine izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

İran'ın lokal ve bölgesel çatışmalar karşısında sergilediği farklı yaklaşım Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu da ortaya çıkmıştır. İran bu sorunun çözümü sürecinde kendini “barış ve adalet” yanlısı olarak tanıtmakta, iki tarafa da arabuluculuk hizmeti teklif etmektedir. Buna rağmen sorunun ortadan kaldırılması ve işgalci ülke konumundaki Ermenistan üzerinde baskı uygulanması konusunda Rusya gibi İran da hiçbir somut adım atmış değildir. Bazı siyaset bilimcilere göre, İran, SSCB'nin parçalanmasının ardından, 1990'lı yıllardan itibaren Güney Kafkasya'da Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki sorun devam ederken Ermenistan'la ilişkilerini, özellikle askerî-stratejik ilişkilerini geliştirmiş, bu ülkeyi Azerbaycan'a karşı kullanmış, diğer yandan Ermenistan'ın Türkiye, Azerbaycan ve Merkezî Asya'nın Türk devletleri arasında tampon ülke konumunda kalması için çaba harcamıştır. Uzmanlara göre Rusya'yla İran Ermenistan'ın başlıca destekçi-

leridir. Nitekim İran bu ülkeye yakıt ve diğer hayati malzeme, Rusya ise silah vermektedir.³⁸

Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da iki ayrı güvenlik sisteminin oluşturulmasına yönelik ilk girişim de 1990 yılında İran tarafından yapılmıştır. İran Hazar havzasında denize kıyısı bulunan beş ülkenin katılımıyla, Güney Kafkasya'da ise 3+2 formülü (üç Güney Kafkasya ülkesi, Rusya ve İran) temelinde güvenlik ortaklıklarının tesis edilmesini önermiştir.

Bölgesel güvenlik ve dış politika alanında "dış güçlerin" müdahalesinden uzak, yalnızca bölge ülkelerinin çabalarını birleştirmek suretiyle ortak bir işbirliğinin sağlanması düşüncesi de ilk defa İran tarafından dile getirilmiştir. 3+2 formülünü önerirken İran'ın öncelikle bölgenin önemli jeopolitik aktörlerinden olan Türkiye'yi dışarıda bırakmak istediği açıktı. Bu suretle İran tarihî rakibi olan Türkiye'yi dışarıda bırakmakla da yetinmeyecek, Türkiye'nin üye olduğu NATO'yu ve askerî müttefiki ABD'yi de bölgede cereyan eden süreçlere müdahalede bulunma olanağından mahrum bırakacaktı. Tahran'ın bu önerisi ilk dile getirildiği sırada bölge ülkeleri farklı tepkiler vermişlerdi. Örneğin Azerbaycan, ulusal güvenliği konusunu Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşması ve Ermenistan'ın işgalinin son bulmasıyla ilişkilendirmiş, bu sürece olumlu katkıda bulunacak tüm ülke ve kurumlarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu beyan etmiştir. Bölgenin diğer ülkeleri ise uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlikleri konusunda ortaklarını serbest bir şekilde seçme haklarının korunmasını, ikili ve çoklu ilişkileri, uluslara-

³⁸ Bkz. Cohen, Ariel. "Ethnic Conflicts Threaten US Interests in the Caucasus" // *Heritage Foundation Backgrounder*, Nu. 1222, September 25, 1998, s. 4.

rası kurumlarla işbirliğini yeğlemiş ve İran'ın formülüne sıcak bakmamışlardı.

Bunun ardından İran Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sistemi konusunda yeni bir öneride bulundu ve 3+3 formülünü ortaya attı. Burada Güney Kafkasya'nın üç ülkesine Rusya ve İran'la beraber Türkiye de eklenmişti. Uzmanlar göre, böyle bir öneride bulunurken İran'ın amacı bir yandan bölgede Türkiye'nin en yakın ortağı olan Azerbaycan'ın desteğini kazanmak, diğer yandan ise ABD'nin bölgeye girişini önlemek amacıyla bu ülkenin en iyi müttefiki olan Türkiye'yle bölgesel güvenlik alanında işbirliği yapmaktan ibaretti. İran önerdiği bu sistemler çerçevesinde Hazar havzasında beş, Güney Kafkasya'da ise altı ülkenin Güvenlik Konseyi Sekreterlerinin, Parlamento Başkanlarının, Ekonomi ve Maliye Bakanlarının kendi aralarında görüşmelerini ve ortak çıkarlara dayalı bir güvenlik anlaşmasının hazırlanarak imzalanmasını istiyordu. Ne var ki bu öneri de bölge ülkelerinden çoğunun ve özellikle Rusya'yla Türkiye'nin desteğini alamamıştır. Önerilerinin desteksiz kalması, İran'ın bölgenin güvenlik meseleleri karşısında sergilediği tutumun diğer bölge ülkelerinin tutumuyla örtüşmediğinin de bir kanıtı olmuştur.

Bölgesel güvenlik sistemi konusunda İran 2003 yılı Nisan'ında yeni bir öneri ortaya atmıştır. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin "bölgenin ortak güvenlik güçlerinin oluşturulmasına dair" önerisi yine bölge ülkelerinin desteğini kazanamamıştır.

İran Güney Kafkasya'ya bölgesine yönelik jeostratejik hedeflerini saklamamaktadır. Bu hedefler aşağıdakilerden oluşur:

- Dış güçlerin (ABD, NATO, AB vb.) Güney Kafkasya'ya müdahalesinin mümkün mertebede kısıtlanması ve İran sınırlarına yaklaşımlarına izin verilmemesi;

- Bölgesel sorunların yalnızca bölge ülkelerinin ortak çabalarıyla sonuçlandırılması;

- Hazar havzası ve Güney Kafkasya ülkelerinin İran'ın onaylamadığı faaliyetlerinin mümkün mertebede kısıtlanması ve bölgede cereyan eden süreçlere ortak katılım mekanizmalarının bulunması;

- Batı'ya dönük politika takip eden ülkelerle iyi ilişkiler tesis etmekle bunlar üzerinde etki mekanizmaları geliştirmek;

- Askerî-jeostratejik çıkarları İran'ın çıkarlarıyla örtüşen bölge ülkeleriyle güvenlik alanında işbirliğini geliştirmek vb.

İran'ın Güney Kafkasya'da kapsamlı ilişkiler kurmak suretiyle bölge ülkelerini jeopolitik, askerî ve jeostratejik etki alanında tutma politikası Azerbaycan'la ilişkilerinde açıkça gözlemlenebilmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazandığı günden itibaren İran bir İslam ülkesi olarak bu ülkeye ve ülkenin Müslüman halkına her konuda ve bu arada Dağlık Karabağ sorunda da sözde açık destek vermiştir. Uluslararası arena da her zaman Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözüme kavuşturulması gerektiğini savunmuş, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıdığını çeşitli kürsülerden ilan etmiş, göçmen ve mültecilere yardım etmiştir. Öte yandan İran, hiçbir zaman Ermenistan'ı işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmeye davet etmemiş, bilakis açıkça işgal politikası güden, Dağlık Karabağ'ı ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerini işgal eden, bu ülkenin Müslüman nüfusunun bir milyon kişiden fazlasını yirmi yıldan beridir göçmen ve mülteci

konumuna düşüren ve büyük acılara maruz bırakan Ermenistan'a her türlü yardımda bulunmuş, Ermenistan'ı ekonomik ve askerî-jeostratejik açıdan desteklemiştir. Kendini tüm dünyadaki Şi'aların haklarının bir numaralı savunucusu olarak tanıtan, Filistin topraklarını işgal ettiği gerekçesiyle İsrail'i dünya haritasından silmekle tehdit eden İran Güney Kafkasya'da Ortodoks bir ülke olan Ermenistan'ın, nüfusunun çoğunluğunu Şia Müslümanların oluşturduğu Azerbaycan halkına, bir milyon Müslüman'a yaptığı zulme tepkisiz kalmaktadır.³⁹

Uzmanlar, İran'ın Azerbaycan'a karşı sergilediği bu farklı tutumu ve Azerbaycan'la eşit şartlarda ortaklık ilişkileri tesis etmekten kaçınmasını birkaç etkenle açıklamaya çalışmışlardır. Bu etkenlerden biri öncelikle, Azerbaycan Devleti'nin mevcudiyetinin İran'ın iç askerî-jeostratejik durumunu ve bölgesel güvenlik alanındaki faaliyetlerini olumsuz etkilediğine ilişkin İranlı yetkililerde bulunan önyargıdır. İran'ın yaklaşık 70 milyonluk nüfusunun yüzde 40'ını Türkler (Azerbaycan Türkleri), yüzde 50'sini Farslar, yüzde 10'unu ise diğer halklar oluşturmaktadır. İran hükümeti nüfusun etnik içeriği dolayısıyla gelecekte doğabilecek tehlikeleri öncelikle Azerbaycan Devleti'nin mevcudiyeti ve kalkınmasıyla ilişkilendirmekte, kendi içindeki Azerbaycan Türklerinin günün birinde ülkenin toprak bütünlüğünü ve istikrarını bozmasından endişe etmektedir. ABD'li bilim adamı Cornell şu görüştedir: "İran'ın güvenliği Azerbaycan Devleti'nin ve İran'daki kalabalık Azeri nüfusun durumuyla doğrudan ilişkilidir. Güney Azerbaycan meselesi İran'ın zaten çatırdamakta olan çokuluslu devlet yapısı için ciddi bir tehlike olarak görülür. İran Azerbaycan'ın bağımsızlığını, gelecekte Güney Azerbay-

³⁹ Bkz. *Bakü Haber* gaz. Nu. 41, 7 Mart 2012, s. 5.

can'la birleşmek olasılığı açısından büyük bir tehlike kabul etmektedir.” Görüleceği üzere Cornell İran'ın güvenliğiyle beraber gelecek mevcudiyetini de doğrudan Azerbaycan'la ve İran'ın Azeri nüfusunun durumuyla ilişkilendirmiştir.⁴⁰

Bazı uzmanlara göre, İranlı yetkililer Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın mevcudiyetini, demokratik bir ülke olarak gelişmesini ve bir cazibe merkezi haline gelmesini kıskançlıkla izlemekle yetinmeyerek, kendileri için tehlike doğacağı takdirde Rusya ve Ermenistan'dan yardım almakla uygulamaya sokacakları birtakım senaryolar da hazırlamaktadırlar. Ulusal güvenliğini sağlamak hedefiyle İran; Ermenistan ve Rusya'yı Azerbaycan Devleti'ni zayıf düşürerek Güney Azerbaycan konusunda kendine rakip olmaktan çıkarmak ve Türkiye'yle Batı'yı bölgeden uzak tutmak amacıyla kullanmaktadır.⁴¹

İran'ın bölgesel güvenliğini doğrudan etkileyen faktörlerin ikincisi, bulunduğu jeopolitik çevredir. İran'ın coğrafi konumuna ve nüfus dağılımına baktığımızda, Türkiye de dâhil olmakla, çevresinin büyük çoğunlukla Türk halklarıyla çevrili olduğunu görürüz. İran'ın iç bölgelerinin ve sınır boylarının nüfus yapısı, ülke içinde Azerbaycan Türklerinin toplu yerleşmiş olmaları ve sayılarının kalabalığı, İran'ın etrafında Türk kökenli halkların ve Türk devletlerinin çokluğu bu ülkeyi her zaman tedirgin etmiştir ve günümüzde de tedirgin etmektedir. ABD'li araştırmacı B. Shaffer'e göre İran'ın Fars olmayan nüfusu dış dünyanın etki-

⁴⁰ Bkz. Cornell, Svante E. *Small Nations and Great Powers. A Study of Ethnopolitical Conflit in the Caucasus* // Curzon Press, 2001, p. 391.

⁴¹ Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 200 [Ayvazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 200].

sine son derecede açıktır, çünkü etnik akrabalık bağlarına sahip oldukları halklar ve devletlerle çevrilmiştir. Bu halkların ve devletlerin güçlenmesi ve bir araya gelmesi, özellikle Türkiye'nin bu halklar ve devletler üzerindeki etkisinin artması İran'ı tarih boyu rahatsız etmiştir, günümüzde de rahatsız etmektedir.⁴²

Etnik yapısından ve Türk halklarıyla çevrili bulunmasından kaynaklanan tehlikeleri önlemek amacıyla İran bir yandan Azerbaycan ve Türkiye'yle, bunların askerî-jeostratejik ortakları olarak kabul edilen ABD, NATO ve Batı'yla büyük bir mücadele halindedir, karşı askerî bloklar oluşturma çabası içindedir ya da karşı askerî bloklarla işbirliği yapmaktadır. Diğer yandan ise mezhep etkenini öne çıkararak Türk kökenli halklar arasında nifak çıkarmak istemektedir.⁴³

İran'ın Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da takip ettiği bölgesel güvenlik politikasını etkileyen üçüncü önemli faktör bölgedeki askerî-jeostratejik güç dengesinin kendi aleyhinde değişmesi tehlikesidir. Günümüzde Türkiye ve Türkiye'nin askerî müttefikleri ABD ile NATO Güney Kafkasya'da İran'a doğrudan rakip konumundadır. Bölgede tarafsız ve dengeli askerî-jeostratejik politika takip eden Azerbaycan'la NATO'ya katılmak istediğini açıkça duyuran Gürcistan ise Batı'nın ortakları olarak görülmektedir. İran'ı en fazla tedirgin eden konu, bu grubun günün birinde Azerbaycan aracılığıyla Hazar'a ulaşması ve İran'ın güvenliğini

⁴² Bkz. Shaffer, Brenda. "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers*, Volume 28, Nu. 3, 2000, p. 449.

⁴³ Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 199 [Ayyazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 199].

doğrudan tehdit eder hale gelmesidir. İran söz konusu gruba karşı Moskova-Erivan-Tahran jeopolitik eksenini doğrultusunda askerî-jeostratejik ittifak oluşturmak, bölgenin güvenlik yapılmasında etkin bir şekilde rol almak ve bu rolünü Rusya'yla uyumlu hale getirmek için çalışmaktadır. SSCB'nin parçalanmasının ardından İran'ın Merkezî Asya, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın güvenlik yapılmasına ilişkin hassasiyetini, sergilediği ihtiyatlı ve farklı yaklaşımı uzmanlar böyle izah etmektedirler.

Bazı uzmanlara göre, bölgedeki jeostratejik durumu etkileme olanağı azaldıkça, İran'ın işgalci Ermenistan ve bu ülkenin askerî müttefiki olan Rusya'yla işbirliği artacak, "dost ve kardeş" Azerbaycan ve Türkiye ile rekabeti şiddetlenecektir. Örneğin 1990'larda İran ve Ermenistan ile bu ülkelerin ortakları bir araya gelerek Hazar havzasında Azerbaycan'ın girişimi ve Türkiye'nin doğrudan katılımıyla gerçekleşen çokuluslu enerji projelerine, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Doğu-Batı Ulaşım ve İletişim Koridoru gibi projelere engel olmaya çalışmışlardı. Batı'nın desteğiyle gerçekleştirilen çokuluslu enerji, ulaşım, iletişim ve nakil projelerine engel olma çabaları sonucunda bu ülkeler söz konusu projelerin dışında kaldılar. Azerbaycan "uluslararası hukuk normlarına saygı duyan, başka ülkelerin toprakları üzerinde hak iddia etmeyen, bölgesel barışa ve işbirliğine katkıda bulunan herkesin" söz konusu projelere katılabileceğini duyurmaktaydı. Oysa İran'la Ermenistan sırf kendi hataları nedeniyle bölgenin çoğu ekonomi ve enerji projesinin dışına itilmiş oldu.

Askerî güvenlik alanında İran'la ilişkilerine gelince, aradan geçen sürede Azerbaycan Hazar havzası ve Güney Kafkas-

ya'da etkili güç odaklarından üçüyle de (ABD-NATO-Türkiye, Rusya-KGAÖ, İran) dengeli bir politika izlemeyi sürdürmüş, bu güç odaklarıyla karşılıklı çıkarlara dayalı ortaklıklar tesis etmek ve ikili ilişkileri iyi düzeyde tutmak için çalışmıştır. Uzmanlara göre, bölgede jeopolitik, askerî ve jeostratejik çıkarları çatışan farklı ülkeler ve örgütlerle güvenlik alanında karşılıklı ilişkiler tesis edebilmesi, bu ülkeler ve örgütlerle arasında her zaman belli bir mesafe bırakması Azerbaycan'ın jeopolitik, askerî ve jeostratejik konumunu pekiştirmesine büyük ölçüde yardımcı olmuştur ve bugün de yardımcı olmaktadır.

Bağımsızlığını tekrar kazanmasının hemen ardından, özellikle 1993 yılından itibaren Azerbaycan, bölgesel güvenlik alanında İran'la ilişkilerinde özel bir hassasiyet sergilemiştir. Bu durum bir yandan bölgenin en büyük iki Müslüman ülkesinden biri olan, Azerbaycan'la ortak bir tarihî geçmişe, dinî ve kültürel bağlara sahip bulunan, sınırları içinde on milyonlarca Azerbaycan Türkü'nün yaşadığı İran'ın Güney Kafkasya'nın jeopolitik istikrarını, bölgesel barış ve işbirliğini olumlu etkileyebileceği gerçeğiyle, diğer yandan Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının geri alınması, Dağlık Karabağ çatışmasının sonlandırılması, bir milyon kişiden fazla Müslüman göçmen ve mültecinin sorununun çözümlenmesi için bu ülkenin desteğini almak niyetiyle ilgiliydi.

İKÖ, EKO, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi gibi örgütlere üye oluşu da Azerbaycan açısından bir yandan bağımsızlığını pekiştirmek için ek uluslararası garanti, diğer yandan bölgesel güvenlik meselelerinde, Dağlık Karabağ çatışmasında ve diğer sorunlarda Türk-İslam dünyasının desteğinin alınması anlamına geliyordu.

Hristiyan dünyanın desteğini arkasına alarak Güney Kafkasya'da Azerbaycan'a karşı açıkça saldırgan bir politika takip eden, Azerbaycan'ın Müslüman nüfusuna soykırımı uygulayan Ermenistan'la mücadelede bu ülkenin İslam dünyasından ve İran'dan destek beklemesi oldukça doğaldı. Özellikle de her açıdan bölgenin Azerbaycan'a en yakın iki Müslüman ülkesinden biri olan, nüfusunun yüzde 40'ını Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu İran'dan böyle bir desteğin beklenmesi yadsınmazdı. Fakat uzmanlar, ulusal güvenliğinin en büyük sorunu olan Dağlık Karabağ çatışması konusunda Azerbaycan'ın İran'dan destek beklemesinin abes olduğu kanısındadırlar. Çünkü bölgenin bazı diğer ülkeleri gibi İran da birtakım nedenler dolayısıyla Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki çatışmanın kısa sürede sona ermesini, Dağlık Karabağ'ın ve işgal altındaki diğer Azerbaycan topraklarının boşaltılmasını, yanı başında Batı'ya dönük politikalar takip eden, demokratik ve laik, güçlü bir devletin bulunmasını istememektedir. Dağlık Karabağ sorununun uzamasını İran Azerbaycan'ın tamamen Batı'ya yönelmesini, Batılı ülkelerle askerî-stratejik ortaklık kurmasını engelleyen bir etken olarak değerlendirmektedir.

Azerbaycan İran'la yalnızca dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini muhafaza etmek için değil, Rusya, Türkiye, Gürcistan gibi komşularıyla yaptığı üzere bölgesel güvenliğe dönük ortaklık tesis etmek çalışmıştır. Ne var ki İran'la Azerbaycan arasında birtakım jeopolitik sorunlar (İran'ın işgalci Ermenistan'ı her konuda desteklemesi, Hazar Denizi'nin statüsü konusu, Azerbaycan'ın dış politikasına, uluslararası ilişkilerine, içişlerine ve toplumsal hayatına müdahale girişimleri) kendini belli etmiş ve bölgesel güvenlik alanında etkili bir işbirliği yapılmasına engel olmuştur.

21. Yy. başından ve özellikle Irak Savaşı'nın ardından İran Azerbaycan'a, Hazar havzasında ve Güney Kafkasya'da takip ettiği politikaya, güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği uluslararası ve bölgesel etkinliklere, Batı, Türkiye ve İsrail'le kurduğu askerî-jeostratejik ilişkilere ve güvenlik alanında ortaklık yönelimlerine karşı büyük bir kıskançlık sergilemeye başlamıştır. İran'ın Azerbaycan'la jeopolitik ilişkilerini ve Azerbaycan'ın dış dünyayla stratejik bağlarını daha fazla önemsemesini uzmanlar Azerbaycan'ın son yıllarda gitgide güçlenmesi, bölgede ve dünyada söz sahibi bir ülkeye dönüşmesi, İran halkının Azerbaycan'ın dünyevi yönde kalkınmasına duyduğu ilginin artması gibi nedenlere bağlamaktadırlar. Diğer yandan bazı uzmanlar, İran etrafında cereyan eden gelişmelerin bu ülkeyi gitgide daha fazla köşeye sıkıştırmayı, ABD'nin askerî-jeostratejik baskısının artması ve reel tehlikeye dönüşmesi, Azerbaycan'ın tarafsızlığını sona kadar koruması ve kendi topraklarını İran karşıtı operasyonlara alet etmemesi halinde İran'ın Azerbaycan'la ilişkilerini iyileştirme çabası içine gireceğini, hatta iki ülke arasında bugüne kadar mevcut sorunların çoğunun (örneğin Hazar Denizi'nin statüsü meselesinin) olumlu sonuçlanacağını tahmin etmekteydiler. Ne var ki İran'ın kendine özgü yaklaşımından vazgeçmemesi ve bazı diğer nedenler yüzünden bu tahminler gerçekleşemedi. Bilakis, İran Azerbaycan karşıtı çalışmalarını biraz daha hızlandırdı. Etrafındaki çember daraldıkça uluslararası hukuk normlarını ve egemen devlet haklarını bütünüyle göz ardı eden İran Azerbaycan'ın dış ülkelerle askerî ilişkiler tesis etme, kendi savunma gücünü arttırmak amacıyla askerî-teknik işbirliği kurma, hatta ülkesine giriş çıkış kurallarını belirleme gibi egemen devlet haklarına bile müdahale etmeye başladı.

Son yıllarda nükleer silah teknolojisine sahip olan ve bu etkeni tüm dünyada etkinliğini arttırmak için bir araç olarak kullanan İran politik alanda olduğu kadar, askerî-jeostratejik alanda da ABD ve Batılı ülkelerle ciddi bir çatışmanın içine girmiştir. Nükleer silah üretmekle Yakınoğu ve Ortadoğu'nun süper gücüne dönüşmek, tüm dünyada Müslümanların lideri ve söz sahibi bir ülke olmak taktiğı İran'ın Batı İttifak'ı ile ilişkilerinin son noktaya kadar gerilmesine neden olmuştur. Tahran'ın tüm karşı koyma çabalarına rağmen ABD ve NATO artık bu ülkenin sınırlarına iyice yaklaşmıştır. İran'a komşu ülkelerin çoğunda, yani Türkiye, Pakistan, Afganistan, Irak ve Kırgızistan'da, Basra Körfezi'nde ve kıyı ülkelerinde ABD askerî kuvvet konuşlandırmış ve mevcut kuvvetlerini arttırmıştır. İran'ın çevresinde ABD'nin askerî gücünün bulunmadığı yalnızca iki komşu ülke kalmıştır. Bunlar Azerbaycan ile Türkmenistan'dır. Gerçekte bu etkenin Azerbaycan'ın İran açısından taşıdığı önemi daha fazla arttırması, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde olmasını sağlaması gerekirdi. Oysa İran ABD, Batı ve İsrail'le çatışırken bu güç odaklarının bölgesel ortaklarını, Türkiye ve Azerbaycan'ı da askerî müdahaleyle tehdit etmekte ve kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Araştırmacılar bu durumu öncelikle İran'ın kendini bölgenin en güçlü ülkesi olarak görmesi, karşılıklı çıkarlara dayalı eşit bölgesel ilişkileri ihlal etmesi, "lider konumunu", çıkarlarını ve kendi iradesini küçük komşularına kabullendirme çabası, komşularının iç ve dışişlerine müdahalede bulunması gibi uluslararası hukuka zıt adımlarla ilişkilendirmektedirler. Bağımsız bir ülke olarak Azerbaycan'ın uyguladığı bölgesel ve uluslararası politikaya, ulusal çıkarlarına dayalı iç ve dış politika çizgisine, komşularıyla ilişkilerde egemen devlet haklarına saygı ve birbirinin işine karışmama ilkesini kılavuz

edinmesine, eşit şartlarda işbirliği yapma çabalarına karşı sergilediği yaklaşımla, Güney Kafkasya ve Hazar havzasının bugünkü ve gelecek güvenliğini ilgilendiren konulardaki tutumuyla İran Bakü'nün her türlü işbirliği ve ortaklık çağrısını yanıtsız bırakmıştır.

Uzmanlara göre, İran'ın Batı'yla askerî-jeostratejik sorunları nedeniyle komşularına, özellikle de Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik tehdit girişimlerinin daha birkaç nedeni bulunuyor. Öncelikle, İran kendi çevresinde şekillenen oldukça zor jeopolitik, askerî-jeostratejik ortamdan kurtulmak istemekte, bu amaçla komşularını Batı, Amerika ve İsrail karşıtı kampa çekmek için tehditlere başvurmaktadır. Son zamanlarda İran, Batı'nın bölgedeki ortaklarından pek çoğuna yönelik tehditler ortaya atmıştır. İkinci olarak, İran, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'daki jeoekonomik çıkarlarını ve enerji çıkarlarını tehdit etmek istediği Batı'ya bu tavrını genellikle Batı'nın bölgedeki jeoekonomik ortağı olan Azerbaycan'ı tehdit etmekle bildiriyor. Üçüncü olarak, İran Türkiye ve Azerbaycan'ı tehditlerle karşı kampla işbirliği yapmaktan çekindirme amacı güdüyor. Türkiye ve Azerbaycan'ın ABD ve müttefiklerinin İran'a saldırımları için kendi topraklarını kullanmalarına izin vermeleri halinde, İran'ın zaten iç açıcı olmayan durumunun biraz daha kötüye gidebileceğini Tahranlı yetkililer çok güzel anlamaktadırlar.

ABD Kansas Üniversitesi profesörlerinden ve Washington Dış İlişkiler Konseyi Politik Analiz Uzmanı D. Herspring İran'a karşı yapılması ihtimali gitgide artan savaşın ağır sonuçlarının tüm bölgeyi, öncelikle Azerbaycan, Türkiye ve Güney Kafkasya'nın tamamını etkileyebileceği kanısındadır. Son zamanlarda İran, İsrail ajanlarının İran karşıtı faaliyetleri için kendi topraklarını kullandırmakla suçladığı Azerbaycan'ı açıkça tehdit et-

mekten bile çekinmemektedir. Herspring şöyle yazar: “İran kendini iyi savaşıyan bir ülke olarak görmekte ve tehditlerle Bakü’ye istediğini yaptırabileceğini sanmaktadır.”⁴⁴

Azerbaycan’ın, bölgenin ve dünyanın askerî uzmanlarının ve gözlemcilerinin çoğu İran’a karşı gerçekleştirilecek bir askerî operasyonun bölge ülkelerini ciddi şekilde etkileyeceğine inanmaktadırlar. Azerbaycan tarafı da İran’ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji kullanmasında bir sakınca görmediğini birkaç defalar beyan etmiş, uluslararası camianın İran karşıtı yaptırımlarına katılmadığını, İran’a karşı yapılması planlanan ve bölgenin tamamı için bir felakete dönüşebilecek askerî müdahaleyi desteklemediğini, İran karşıtı muhtemel operasyonda kendi topraklarını kullandırmayacağını, mevcut tüm sorunların müzakerelerle çözümlenmesi gerektiğine inandığını duyurmuştur.⁴⁵

İran-Azerbaycan ilişkilerinde mevcut gerçeklik şundan ibarettir: Azerbaycan hiçbir zaman İran’ın iç ve dış politikasına müdahale etmemiş, aralarındaki ilişkileri her zaman iyi düzeyde tutmaya çalışmış, diğer yandan kendi ulusal güvenliğini ve çıkarlarını alakadar eden konulara, uluslararası camiayla ikili ve çoklu ilişkilerine İran’ın karışmasına da izin vermemiştir. Gerektiğinde Batı’nın, ABD ve İsrail’in niyetlerine ve jeostratejik baskılarına karşı koyan Azerbaycan kendi topraklarının İran’a karşı kullanılmasına da hiçbir zaman müsaade etmemiştir. Azerbaycan İran’ın da Batı ve İsrail karşıtı faaliyetine katılmamış, bu faaliyeti desteklememiştir. Çünkü Azerbaycan, bölgesel denge-

⁴⁴ Bkz. “Dale Herspring’in APA’ya Demeci” // *APA Bülteni*, 28 Şubat 2012. www.apa.az

⁴⁵ Bkz. *Halk gaz.*, Nu. 272, 9 Aralık 2011, s. 2; Hasanov, A. *Azerbaycan’ın Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, Bakü, 2011, s. 268-275.

leri alt üst edebilecek bu tarz hareketlerin İran'ı açıkça Ermenistan'la bir olarak Azerbaycan karşısı askerî-jeostratejik ittifak oluşturmaya ya da Batı ve İsrail'i Azerbaycan'ın çıkarlarını büsbütün göz ardı etmeye itebileceğini iyi anlıyor.

İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma sürecinde ABD ve Batı'yla askerî-jeostratejik bir çatışmanın içine girmesini ve Azerbaycan'ın bu durum karşısındaki tutumunu değerlendirirken Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şunları ifade etmiştir: “Günümüzde bölgede istikrarsızlık yaratmak isteyen bazı iç ve dış güçler Azerbaycan'ı komşularıyla ve bu arada İran'la karşı karşıya getirmek, bu ülkeler arasındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerine zarar vermek istemektedirler.” Azerbaycan'ın komşularıyla ilişkilerinin tarihî kökenini ve Ermenistan istisna tutulmakla tüm bölge ülkeleriyle iyi dostluk ve işbirliği ilişkisi içinde bulunduğunu, bu ilişkilerini gitgide daha da derinleştirdiğini vurgulayan Cumhurbaşkanı, başka ülkelerin taraf olduğu bölgesel çatışmalara ya da çatışma planlarına Azerbaycan'ın asla katılmadığını ve bundan sonra da katılmayacağını açıkça belirtmiştir: “İlk Cumhurbaşkanlığı dönemimin başlarında söylediğim şeyi bir kez daha tekrar ediyorum: Azerbaycan asla bir bölgesel ya da uluslararası çatışma alanına dönüşmeyecektir. Azerbaycan'ın bölgesel çatışmaların içine çekilmesine, Azerbaycan topraklarının komşu ülkeler aleyhinde kullanılmasına ve çatışma üssüne dönüşmesine asla müsaade etmeyiz.”⁴⁶ Cumhurbaşkanı Aliyev, son zamanlarda Azerbaycan-İran ilişkilerini germek ve iki ülkeyi karşı karşıya getirmek için uluslararası çapta bir enformasyonel provokasyon yapıldığının, bazen en muteber medya kuruluşlarının bile yalan haberler yaydığının ve taraflı

⁴⁶ Bkz. *Azerbaycan gaz.*, Nu. 82, 17 Nisan 2012, s. 4.

yorumlar yaptığının da altını esefle çizmiştir. Cumhurbaşkanı şöyle konuşmuştur: “Daha sonra aynı yalanlara dayanılarak Azerbaycan’ın bölgede birtakım gizli planları olduğuna ilişkin kamuoyu oluşturuluyor. Bizim istediğimiz tek şey bölgede barış, istikrar ve huzur ortamının sağlanmasıdır. Komşularla iyi ilişkiler içinde olmaktır. Biz bu bölgede hep beraber varız ve var olacağız. Komşularımızın da Azerbaycan’a karşı aynı düşünceler içinde olduğunu görüyorum ve bu beni çok memnun ediyor.”⁴⁷

İran-Azerbaycan ilişkilerindeki gerginlik İran’daki milyonlarca Azerbaycan Türkü’nün durumunu ve yaşamını da olumsuz yönde etkileyebilir. Öte yandan İran Azerbaycan’ın en büyük komşularından biridir ve Azerbaycan’ın ulusal güvenliğine verebileceği hasarın göz ardı edilmesi mümkün değildir. Son olarak İran, Nahçıvan’la Azerbaycan’ın ana parçası arasındaki tek kara bağlantısının geçtiği ülkedir ve bu bağlantının kaderi iki ülke arasındaki ilişkilerin durumuna bağlıdır.

2.6. GÜNEY KAFKASYA VE KARADENİZ HAVZASININ ÖNEMLİ BİR ÜLKESİ OLARAK GÜRCİSTAN: GÜVENLİK ALANINDA AZERBAYCAN-GÜRCİSTAN ORTAKLIĞININ TEMEL KOŞULLARI VE BÖLGESEL ŞARTLARI

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’nın güvenlik yapılanmasını ve askerî-jeostratejik durumunu etkileyen ikinci ülke Azerbaycan’ın ardından Gürcistan’dır. Siyaset bilimcilere göre, Güney Kafkasya’da güvenlik çıkarları stratejik açıdan birbirine en çok bağlı bulunan ülkeler de Azerbaycan’la

⁴⁷ Aynı yer.

Gürcistan ve bunların bölgesel müttefiki konumundaki Türkiye'dir. Bu ülkeler Hazar Denizi ve Kara Deniz havzaları arasında büyük jeopolitik öneme sahip karayolu koridorunun ve esasında Doğu'yla Batı arasındaki kara, deniz ve hava ulaşımı hattının, diğer iletişim hatlarının ve elverişli ticaret yollarının önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu ülkelerin ortaklığı ve müttefikliği bir yandan üçünün de stratejik kalkınması, ulusal çıkarları ve güvenlik çıkarları açısından, diğer yandan alternatif bir Doğu-Batı jeoekonomik bağlantısının varlığı açısından önem taşımaktadır.

Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Batı ülkeleriyle beraber 1990'lardan itibaren Hazar havzasının enerji rezervlerinin işletilmesi ve Rusya'yı dışarıda bırakacak alternatif güzergâhlar üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması projelerinin başlıca girişimcileri ve savunucularıdır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatlarının ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun söz konusu üç ülkenin de uluslararası çıkarlarının korunması ve jeoekonomik güvenliklerinin sağlanması açısından özel bir önemi vardır. Araştırmacılara göre Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da politik, ekonomik ve askerî açılardan Batılı ülkelerce desteklenmesinin öncelikli nedenlerinden biri de Hazar havzasında Azerbaycan önderliğinde gerçekleştirilen enerji projelerinde ihrac güzergâhının bir parçası olması ve Doğu-Batı ulaşım ve taşımacılık koridorunun üzerinde bulunmasıdır. Siyaset bilimcilere göre, Gürcistan ve Azerbaycan Doğu ile Batı'yı birleştiren koridorun omurgasıdır. Bu iki ülke Karadeniz ve Akdeniz havzalarıyla gelişmiş Batı ülkelerini Hazar havzasının ve Avrasya'nın zengin enerji kaynaklarına bağlamakta ve Doğu-Batı

bağlantısını kontrolünde tutmak isteyen Rusya'ya bir alternatif oluşturmaktadır.⁴⁸

Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sisteminin bugünkü yapısı bağlamında değerlendirecek olursak Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin ulusal güvenlik çıkarları tamamen örtüşmekte ve birbirini tamamlamaktadır. Bazı siyaset bilimciler bölgenin güvenlik sistemi içinde bu üç ülkenin stratejik birliğine alternatif olarak Rusya-Ermenistan-İran stratejik birliğinin mevcudiyetini öne sürmektedirler.⁴⁹

Bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Gürcistan Batılı ülkelerin dâhil olduğu güvenlik bloklarına yönelmiş ve Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğinin sağlanması konusunda en büyük bölge ülkesi olan Rusya'nın ve Rusya önderliğinde kurulan KGAÖ'nün, İran'ın değil, bölge dışı güçlerin, yani AGİT, AB ve NATO'nun yanında yer almayı yeğlemiştir. Takip ettiği resmî politikaya göre Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın başlıca askerî-stratejik müttefiki NATO ve bu askerî blokun bir üyesi olan Türkiye'dir.

NATO da Güney Kafkasya'da Gürcistan'ı stratejik ortağı olarak görmekte, Gürcistan aracılığıyla Güney Kafkasya'daki konumunu pekiştirmeye, Rusya ve İran'a karşı alternatif bir askerî üs oluşturmaya çalışmaktadır. Uzmanlara göre, Gürcistan'la Azerbaycan'ın bölgesel güvenliğe ilişkin tutumlarında bu noktada belirli ölçüde farklar bulunmaktadır. Bilindiği üzere Azer-

⁴⁸ Cohen, Ariel. Ethnic Conflicts Threaten US Interests in the Caucasus // Heritage Foundation Backgrounder, Nu. 1222, September 25, 1998, p.56.

⁴⁹ Bkz. Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 186 [Ayyazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 186].

baycan Güney Kafkasya'da NATO'yla Barış İçin Ortaklık programına katılmakla beraber, NATO'ya girmek istediğini Gürcistan kadar net bir dille beyan etmemekte ve Rusya, Ukrayna, Türkiye, İran, İsrail gibi ülkelerin hepsiyle askerî işbirliğine yönelik ilişkilerini sürdürmeyi tercih etmektedir. Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sistemi içinde Gürcistan'ın NATO açısından stratejik önemi daha çok Rusya'nın bölgedeki askerî etkisinin azaltılması ve Rusya'yla Ermenistan arasında doğrudan kara ulaşımını engellemek bağlamında ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan'ın NATO açısından önemi ise Rusya'yla İran arasındaki doğrudan kara ulaşımını engellemek ve Hazar'a pratik çıkış olanağı vermek noktasında belirlemektedir.

Bağımsız bir ülke olarak Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da gelişerek güçlenmesi, daha bağımsız ve daha serbest bir politika takip edebilmesi, askerî-stratejik açıdan kalkınması Azerbaycan'ın güvenlik çıkarlarına uygundur. Azerbaycan'ın aynı şekilde gelişerek kalkınması da Gürcistan'ın güvenlik çıkarlarının gereğidir. Diğer yandan Gürcistan Rusya ile Ermenistan arasındaki doğrudan kara ulaşımını engellemesi açısından da Azerbaycan için askerî-stratejik bir öneme sahiptir. Azerbaycan'la Gürcistan'ın askerî çıkarlarını ve güvenlik önceliklerini şerh ederken ABD'li bilim adamı Cornell şöyle der: "Bugün Gürcistan'ın askerî güvenliği daha çok Azerbaycan, Türkiye ve NATO'nun Güney Kafkasya'da etkili jeostratejik konuma sahip bulunmalarına ve Rusya-Ermenistan blokuna karşı denge oluşturmalarına bağlıdır." Cornell'e göre söz konusu iki kamptan bi-

rincinin güçlenmesi Gürcistan'ın lehinde, ikinci kampın güçlenmesi ise aleyhinde olacaktır.⁵⁰

Son beş yılda Gürcistan sürekli olarak ABD yanlısı bir askerî-jeostratejik çizgi takip etmekte ve NATO'ya katılmak için bilinçli bir ulusal strateji uygulamaktadır. Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği konusunda Rusya'nın, İran'ın ya da NATO üyesi olmayan herhangi bir ülkenin önerisini önemsemeyen Gürcistan bu husustaki görüşmelere bile katılmamaktadır. Gürcistan'ın Batı'ya dönük bir çizgi izlemesi aslında ABD'nin desteklediği Saakaşvili'nin iktidara gelişiyle ilişkili de değildir. Gerçekte Gürcistan'ın güvenlik konusunda NATO'yla bütünleşme yoluna girmesinin başlangıcı 1997 yılına, yani daha önceki Cumhurbaşkanı Şevardnadze dönemine denk gelmektedir. Gürcistan Parlamentosu 1997 yılında Gürcistan'ın ulusal egemenliğine, güvenliğine, toprak bütünlüğüne ve iç istikrarına dair Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Konsepti'ni onaylamış, ülkenin Avrupa'ya dönük kalkınma önceliklerini ve güvenlik politikasını belirlemiştir. Söz konusu Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Konsepti'ni hazırlayanlar AB ve NATO'nun Güney Kafkasya ve tüm dünyadaki konumunu, etkisini ve rolünü göz önünde bulundurarak Gürcistan'ın gelecekte bu iki kuruma girmesini ulusal çıkarlar açısından gerekli bulmuşlardır.

Gürcistan'ın güvenlik alanında Batı'yla, özellikle ABD ve NATO'yla yaptığı işbirliği son on yılda daha fazla derinleşmiştir. NATO'ya ortak üye olduktan sonra Gürcistan çeşitli programlar çerçevesinde NATO'yla geniş bir askerî işbirliğine girişmiş, NATO çerçevesinde pek çok etkinliğe katılmış ve kendi sınırları

⁵⁰ Cornell, Svante E. *Conflict Theory and the Nagorno Karabakh Conflict: Guidelines for Political Solution* // Stockholm, Triton Publishers, 1997, p. 394.

içinde Rusya'nın memnuniyetsizlik duyduğu geniş çaplı askerî deniz tatbikatları düzenlemiştir. Diğer yandan Gürcistan'ın Rusya'yı bölgenin güvenlik süreçlerinin dışına itmeye yönelik politikası da iki ülke arasındaki ilişkilerin gitgide gerilmesine neden olmuştur. Bölgenin en büyük güç merkezlerinden biri konumundaki Rusya'yla ilişkilerin gerilmesi hem Rusya sınırları içindeki yüz binlerce Gürcünün durumunu kötü etkilemiş, hem Güney Osetya ve Abhazya'daki çatışmaların uzamasına ve Cavaheti gibi bölgelerde Gürcü karışıklığının kışkırtılmasına neden olmuş, hem de bölgesel güvenlik açısından birtakım tehlikeler doğurmuştur.

Günümüzde Rusya'yla Tiflis arasındaki temel sorun karşılıklı güvensizliktir. Moskova, Gürcistan'ın yakın zamanda topraklarını ABD'nin askerî üsleri için açık hale getireceğine inanmakta ve bu durumda Kafkasya'daki üstün konumunu büsbütün kaybedeceğini düşünmektedir. Siyaset bilimcilere göre, böyle bir gelişmenin olması halinde Rusya'daki yüz binlerce Gürcü'nün sınır dışı edilmesi, Güney Osetya ve Abhazya'daki "dondurulmuş çatışmaların", Cavaheti'de potansiyel çatışmanın körüklenmesi senaryoları Moskova tarafından gündeme getirilebilir ve bu senaryolar bölgede dış güçlerin askerî varlığının önlenmesi amacıyla kullanılabilir. Diğer yandan Rusya Gürcistan üzerinde ekonomik baskı amaçlı bazı önlemler almış ve Gürcistan'dan sebze, mandalina, maden suyu ve şarap ihracını yasaklamıştır. Bu ürünler Gürcistan'ın ihraç potansiyelinin temelini oluşturmaktadır.

Gürcistan'ın Rusya'yla politik ve askerî bir çatışmanın içine girmesi Azerbaycan'ı da oldukça hassas bir yaklaşım sergilemek zorunda bırakmaktadır. Azerbaycan stratejik ortaklık ilişkisi içinde olduğu Gürcistan'la yine stratejik ortaklık ilişkisi tesis

etme sürecinde bulunduğu Rusya arasındaki sorunlarda taraf-sızlığını azami ölçüde korumaya çalışmakta ve iki ülkeyle de ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmektedir. Azerbaycan'ın jeostratejik çıkarları açısından tek doğru yol budur.

Bölgesel Güvenlik Alanında Azerbaycan-Gürcistan İş-birliği

Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sisteminde ve iki ülkenin ulusal güvenliklerinin sağlanması bağlamında Azerbaycan'ın en yakın stratejik ortaklarından biri Gürcistan'dır. İki ülke arasında yüzyıllardan beri mevcut komşuluk ve dostluk bağları bağımsızlık döneminde politik, ekonomik, bilimsel, kültürel alanlarda, eğitim alanında ve diğer konularda gelişerek devam etmiştir. SSCB'nin parçalanmasının ardından hem Azerbaycan, hem de Gürcistan saldırgan etnik ayrılıkçılık ve toprak bütünlüklerinin bozulması tehlikesiyle, ekonomik krizler, iç savaş tehlikesi, egemen devlet haklarına dış müdahaleler gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. İki ülkede benzer süreçlerin cereyan etmesi, iç ve dış durumlar arasındaki benzerlik, jeopolitik çıkarların örtüşmesi ve diğer etkenler Azerbaycan'la Gürcistan arasında işbirliği ve ortaklık ilişkilerinin oluşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Azerbaycan'la Gürcistan arasında diplomatik bağ 18 Kasım 1992'de tesis edilmiş, bölgesel güvenlik alanında ortak çalışmalar ve jeostratejik işbirliği ise 1993 yılından itibaren başlamış ve daha sonraki dönemde süreklilik kazanmıştır. 1995 Şubat'ında Bakü'de Gürcistan Büyükelçiliği'nin ve 1996 Mart'ında Tiflis'te Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılması ikili ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. 1993-2001 yıllarında Gürcistan Cum-

hurbaşkanı şevardnadze'nin Azerbaycan'a ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Gürcistan'a resmî ziyaretleri iki devlet arasındaki ilişkilerin hukuki temellerinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Siyasal yakınlığa, ortak güvenlik çıkarlarına ve bölgesel ekonomik bütünleşmeye dayalı karşılıklı ilişkiler gitgide gelişerek stratejik önem kazanmıştır.

Diplomatik ilişkilerin tesisinin ardından Azerbaycan ve Gürcistan'ın resmî yetkilileri hem bölgesel, hem de uluslararası meselelerde her zaman ortak bir yaklaşım sergilemiş, blgelelerinde barış, güvenlik ve ekonomik işbirliği ortamının oluşması için beraber çaba harcamışlardır. Bölgesel ve ulusal güvenliğin sağlanması alanında ikili ilişkiler Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 1996 yılında Tiflis'e gerçekleştirdiği resmî ziyaretin ardından daha hızla gelişmeye başlamıştır. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Hakkında Beyanname ve Kafkasya'da Barış, Güvenlik ve İşbirliği Hakkında Beyanname imzalanmıştır. 1997 şubat'ında Gürcistan Cumhurbaşkanı şevardnadze'nin Bakü ziyareti sırasında ülkeler arasında stratejik işbirliğinin geliştirilmesine dair yeni bir belge imzalanmıştır.

7-8 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü'de gerçekleştirilen Büyük İpek Yolu Uluslararası Konferansı'na katılmak üzere Gürcistan Cumhurbaşkanı başkanlığındaki heyetin Azerbaycan'a gelişi, 7 Ekim 1998'de Azerbaycan-Gürcistan sınırında köprü açılışı törenine iki ülkenin Cumhurbaşkanlarının katılması, 17 Nisan 1999'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'nın Devlet Başkanlarının Bakü-Supsa petrol boru hattının açılış törenine katılmaları da Azerbaycan'la Gürcistan arasında karşılıklı ilişkilerin ve bölgesel işbirliğinin pekişmesine katkıda bulunmuştur.

AGİT'in 18 Kasım 1999 tarihli İstanbul Zirve'sinde "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı Aracılığıyla Ham Petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Üzerinden Nakli Anlaşması"nın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze tarafından, ABD Başkanı Bill Clinton'un da katılımıyla imzalanması ise bölge ülkelerinin enerji alanında işbirliği ve Avrupa'yla bütünleşme konusunda ortak çabaları açısından çok önemli bir adım olmuştur.

Gürcistan'ın bölgesel güvenlik alanında Azerbaycan ve Türkiye'yle stratejik ortaklığının resmiyete bağlandığı noktalardan biri 2002 Nisan'ında üç ülke arasında imzalanan Trabzon Muhtabakatı'dır. Bölgenin enerji güvenliğinin ve bağımsızlığının korunması amacıyla Dışişleri Bakanlarının imzaladıkları bu belge terör ve saldırgan ayrılıkçılıkla mücadeleden kara para aklanmasına, petrol ve doğalgaz boru hatlarının korunmasına kadar geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Trabzon Zirvesi'nde Hazar havzası ülkesi olmayan Gürcistan'ın Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan'ın tutumunu desteklediğine dair beyanatı da iki ülke arasında stratejik ortaklığın kanıtlarından biridir.

Şevardnadze yönetiminin değişmesinden sonra Gürcistan'la Azerbaycan arasındaki bölgesel ortaklık ilişkisi zayıflamamış, bilakis bu ortaklığın geliştirilmesi için yeni adımlar atılmıştır. 4-5 Mart 2004 tarihlerinde Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili'nin Bakü'ye resmî ziyareti sırasında "Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetlerinin Ortak Bildirgesi", "Eğitim Alanında İşbirliğine Dair Sözleşme", "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Bilişim Alanında İşbirliğine Dair Sözleşme" ve diğer belgeler imzalanmıştır.

2004 Haziran'ında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Gürcistan ziyareti sırasında da ikili ilişkiler ve uluslararası örgütler çerçevesinde ortaklık meseleleri görüşülmüş, sınır geçiş noktalarının faaliyetinin etkinleştirilmesi, kara taşımacılığı tarifelerinin belirlenmesi konuları gündeme gelmiştir.

Aradan geçen süre zarfında iki ülke açısından da tarihî öneme sahip bulunan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın inşaatı sırasında sürekli bir işbirliği yapılmıştır. 24-25 Mayıs 2005 tarihinde boru hattının Azerbaycan bölümü, 12 Ekim tarihinde ise Gürcistan bölümü törenle açılmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanı bu törenlere katılmışlardır.

Anlaşılabileceği üzere Azerbaycan'la Gürcistan arasında güvenlik ve enerji alanlarında, diğer stratejik alanlarda ortaklık ve müttefiklik ilişkileri sürekli olarak gelişme kaydetmiştir. İki ülke arasında bugüne kadar imzalanan ilgili sözleşme ve diğer belgelerin sayısı 100'ü geçmiştir. Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hatları, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı, yapımı süren Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve TRACECA gibi uluslararası enerji, ulaşım ve taşımacılık projeleri Azerbaycan'la Gürcistan'ı stratejik açıdan birbirine bağlayan temel nedenlerdir. Bunun yanında AGİT, Avrupa Konseyi, GUAM, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü vb. uluslararası ve bölgesel kurumlar çerçevesinde şekillenen çoklu ve ikili stratejik ilişkiler de iki ülkenin ortaklığını pekiştirmektedir. Günümüzde Azerbaycan ve Gürcistan bölgede güvenliğin ve barışın sağlanması için ortak çaba harcamakta ve yine ortak enerji projeleri gerçekleştirmektedir. 2004 Mart'ında Gürcistan Cumhurbaşkanı Saakaşvili'nin Bakü ziyareti sırasında iki ülkenin Devlet Baş-

kanları “Gürcistan’la Azerbaycan’ın stratejik ortaklar, iyi komşular ve kardeş ülkeler olduklarını” bir kez daha vurgulamışlardır.

Azerbaycan’la Gürcistan’ın dış politika öncelikleri de hemen hemen aynıdır. Siyaset bilimciler bu öncelikleri şöyle sıralamaktadırlar:

- Dünya kamuoyunun dikkatinin saldırgan ayrılıkçılık sorununa yöneltilmesi ve sınırların dokunulmazlığı ilkesinin gereğinin yapılmasının sağlanması;
- Farklı güç odaklarının jeopolitik çıkarlarının çatıştığı coğrafya olan Güney Kafkasya’da istikrar, barış ve işbirliği ortamının sağlanması ve jeopolitik güç odakları arasındaki çelişkilerin kullanılması suretiyle ulusal güvenliklerin pekiştirilmesi;
- Etnik çatışmaların barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması ve ülkelerin toprak bütünlüğünün tekrar sağlanması;
- Rusya’ya jeopolitik ve jeoekonomik açılardan bağlılığı en aza indirmek amacıyla Batı’nın politik ve ekonomik desteğinin alınması;
- Zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Merkezî Asya ve Hazar havzasıyla Avrupa arasında transit geçiş ülkesi rolünün üstlenilmesi, ortak enerji ve taşımacılık projeleriyle Doğu’dan Batı’ya alternatif güzergâhların oluşturulması vb.

2005 yılı Temmuz’unda Gürcistan yeni bir Ulusal Güvenlik Konsepti’ni hazırlayarak onaylamıştır. Ulusal çıkarların, dış politika önceliklerinin ve diğer meselelerin yer aldığı bu önemli belgede Gürcistan’la ilişkilerinin durumuna göre dış ülkeler şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Stratejik ortaklar: ABD, Ukrayna, Türkiye ve Azerbaycan;
- Ortaklar: Rusya;
- Pragmatik işbirliği yapılacak ülkeler: Ermenistan.

Buradan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan Gürcistan'ın tüm dünyadaki dört ana stratejik ortağından bir tanesidir. Bakü ile Tiflis'i jeostratejik ortaklığa iten ve iki ülkeyi birbirine bağlayan faktörler, yukarıda değinilmiş olanlarla beraber, güvenlik alanında ortak çıkar ve hedeflere sahip bulunmalarıdır. Uzmanlar günümüzde Azerbaycan ve Gürcistan'ın jeopolitik ve jeoekonomik güvenliğinin büyük ölçüde birbirine bağlı bulunduğu konusunda aynı görüştedirler. Enerji rezervlerine sahip bulunmadığından pek çok açıdan Rusya'ya bağlı olmak zorunda kalan Gürcistan'ın bu bağlılığının en aza indirilmesinde Azerbaycan çok önemli bir rol üstlenmiştir. Örneğin 2000 yılı Aralık ayında Rusya'nın doğalgazı kesmesi sonucunda Gürcistan'ın tamamı elektriksiz ve doğalgazsız kalmıştır. Bu olay Gürcistan'ın Azerbaycan'ın enerji rezervlerine ne kadar çok ihtiyacı olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Diğer yandan ekonomik kriz, milyarlarca dolarlık dış borç, büyük işsizlik rakamları ve diğer olumsuz veriler Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerin Gürcistan açısından stratejik önemini daha fazla arttırmaktadır. Gürcistan'ın ekonomik ve mali kaynakları genelde ülkenin coğrafi konumundan ve transit geçiş olanaklarından faydalanmak üzerine kurulmuştur ve Azerbaycan'la işbirliği yapmadan bu alanlarda somut sonuçlar alınması mümkün değildir. Gürcistan'da ekonomik büyümenin uzun bir aradan sonra 2003 yılında gerçekleşmesi de tesadüf eseri değildir. IMF uzmanları bu

büyümenin Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın inşasıyla ilişkili olduğunu öne sürmüşlerdir.

Gürcistan'ın gelişmek için gereksinim duyduğu maliye kaynaklarından biri ülkenin Doğu ile Batı arasında elverişli bir coğrafi konumda bulunması ve sahip olduğu transit geçiş olanaklarıdır ve bu alanda da Azerbaycan'la işbirliği yapılmadan netice alınamaz. Ülke içinde Azeri kökenli nüfusun iç istikrarın korunmasındaki rolü açısından da Gürcistan belirli ölçüde Azerbaycan'a bağımlıdır. Azerbaycan ise enerji rezervlerinin ihracatı, Batı'yla ulaşım ve iletişim meselelerinde Gürcistan'a büyük ölçüde bağlıdır.⁵¹

Nüfus yapısı bakımından Gürcistan'daki Azeri kökenli yurttaşların sayısı ve tutumu dolayısıyla Azerbaycan'ın Gürcistan üzerinde jeopolitik etki olanağı daha fazladır. Diğer yandan, Azeri kökenli nüfusunun da haklarının, güvenliğinin ve refahının sağlanması açısından Gürcistan'ın istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir ülke olması Azerbaycan'ın çıkarlarına uymaktadır.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan'la Gürcistan'ı birbirine bağlayan etkenlerden biri de toprak bütünlüklerini ve ulusal güvenliklerini tehdit eden etnik ayrılıkçılıkla karşı karşıya bulunmaları, komşuları tarafından toprak iddialarına maruz kalmaları ve sonuçta bölgesel çatışmaların içine çekilmeleridir. Güney Kafkasya'da bağımsız politika izlemeleri, Batı'yla bütünleşme çizgisini tercih etmeleri, Rusya'nın etkisinden kurtularak eşit şartlarda bölgesel ilişkiler tesis etme çabaları da Azerbaycan'la Gürcis-

⁵¹ Эйвазов, Дж. *Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики*. Баку, Нурлан, 2004, с. 168 [Ayyazov, C. *Kafkasya'nın Güvenliği ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstikrarlı Kalkınması*. Bakü, Nurlan Yay., 2004, s. 168].

tan'ın bölgesel güvenlik alanında işbirliği yapmalarını zorunlu kılmıştır.

Özetlersek, Gürcistan Azerbaycan'ın bölgedeki en yakın müttefiklerinden biridir. Güney Kafkasya'nın bugünkü kırılgan güvenlik sistemi içinde iki ülke de birbirinin güvenli bir şekilde gelişmesini ve kenar müdahalelerden korunmasını istemektedir. Batılı araştırmacılara göre, Güney Kafkasya'daki etnik çatışmalardan en fazla Azerbaycan ve Gürcistan etkilenmiştir. Dolayısıyla etnik ayrılıkçılığa ve bölgesel çatışmalara karşı mücadele faktörü de iki ülkeyi birleştiren unsurlar arasındadır.

Azerbaycan'la Gürcistan arasındaki ticaretin hacmi 2012 yılında bir milyar dolara yaklaşmıştır. Azerbaycan ve Gürcistan'da ortak ya da komşu ülkenin sermayesiyle çalışan yaklaşık 100 müessese bulunuyor. Gürcistan'la en sıkı ticari ilişkilere sahip ülkeler arasında Azerbaycan ilk sıralardan birini almaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Supsa, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, TRACECA ve diğer projeler "İpek Yolu'nun kapısı" olarak nitelendirilen bu ülkenin jeopolitik ve jeostratejik önemini arttırmaktadır.

Ana hedef ve çıkarları örtüşmekle beraber, Azerbaycan'la Gürcistan'ın bölgesel ve uluslararası politikalarında, sahip oldukları jeoekonomik şartlarda, iç toplumsal ve siyasal durumlarında, ulusal askerî güvenlik stratejilerinde ve bazı diğer konularda farklılıklar da gözlemlenmektedir. İki ülkenin dış politika çizgisinin en önemli farkı, bölgede çıkarı ve etkinliği bulunan tüm ülkelerle Azerbaycan'ın ortaklık ve işbirliği ilişkisi içine girmesine, dengeli politik tutum izlemesine karşılık, Gürcistan'ın yalnızca Batı'yla bütünleşme yolunda kendisini destekleyen ülkelerle işbirliğini yeğlemesinden ibarettir. Gürcistan yöne-

timi siyasi, ekonomik ve askerî açılardan Batı'yla bütünleşme yolunu ana hedef olarak belirlemiştir.

Gürcistan Güney Kafkasya politikasında Türkiye ve Azerbaycan'la beraber Ermenistan'la da iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Fakat bu ülkeyle ilişkilerinde, Azerbaycan ve Türkiye'den farklı olarak, pragmatik işbirliğini daha çok tercih etmektedir.

2.7. GÜNEY KAFKASYA'NIN BÖLGESEL GÜVENLİĞİ VE ERMENİSTAN: KOMŞULARINA KARŞI TOPRAK İDDİALARININ DOĞURDUĞU JEOPOLİTİK BEKLENTİLER

Güney Kafkasya'da genel jeopolitik ve jeoekonomik düzeni, bölgesel güvenlik sisteminin dinamizmini, üç bölge ülkesinin birbirine sıkı sıkıya bağlı güvenlik çıkarlarını sürekli biçimde ihlal ve tehdit eden ülke Ermenistan'dır.

Coğrafi açıdan bir değerlendirme yapılacak olursa, Ermenistan'ın bölgede ciddi boyutta askerî-jeostratejik sorununun olmadığı ülkeler yalnızca Rusya'yla İran'dır. Diğer tüm komşularıyla ilişkileri açık bir işgal politikası takip etmesi, açık ya da gizli toprak iddialarında bulunması ve bölgesel ilişkilerde uluslararası hukuka zıt tutum sergilemesi yüzünden çok sorunludur.

Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı açıktan açığa, Gürcistan'a karşı ise gizli olarak toprak iddialarında bulunmasını siyaset bilimciler Güney Kafkasya'da barış ortamını ve istikrarı bozan öncelikli faktör olarak değerlendirmektedirler. Ermenistan gün geçtikçe daha fazla silahlanarak militarist bir ülkeye dönüşmektedir. Bu durumda Ermenistan'ın toprak iddialarıyla karşı karşıya kalan üç ülkenin ya ulusal güvenliğini tehdit

eden durum karşısında tepkisiz kalması, ya da Ermenistan'la bir silahlanma yarışına girmesi gerekmektedir.⁵² Anlaşılabacağı üzere, Güney Kafkasya'da bağımsız bir politika takip edemeyen ve başkalarının kendine yüklediği misyonu yerine getirmeye çalışan Ermenistan sağlıklı bir bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulması önünde en büyük engeldir.

Son iki yüzyıldan beridir Azerbaycan'ın güvenliği sürekli olarak Ermeniler ve Ermenilerin hem bölgesel, hem de uluslararası destekçileri tarafından tehdit edilmekte, toprakları işgal edilmekte, Azerbaycan Türkleri etnik arındırma operasyonlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bölgesel ve uluslararası çapta çeşitli destekçileri sayesinde Ermeniler İran'dan, Türkiye'den ve Yakındoğu ülkelerinden Güney Kafkasya'daki Azerbaycan topraklarına göç ettirilmiş, burada yerli halkı köşeye sıkıştırmak, zaman zaman yerli halka soykırım uygulamak suretiyle Ermenistan adlı bir devlet kurmuşlardır. Bu sürecin temelleri Azerbaycan topraklarını Rusya'yla İran arasında ikiye bölen anlaşmalarla atılmış ve süreç daha sonraki dönemlerde devam etmiştir. 20. Yy. içinde Ermeniler 1905 ila 1920, 1948 ila 1955 ve 1988 ila 1993 yılları arasında olmakla üç kez İrevan, Nahçıvan, Zengezur, Karabağ, Gencebasar, Bakü, Şirvan, Guba bölgelerinde ve diğer tarihî Azerbaycan topraklarında yerli nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Azerbaycan Türklerine karşı toplu soykırım ve etnik arındırma operasyonuna girişmiş, milyonlarca sivil insanı katletmiş ya da tarih boyu ikamet ettikleri topraklardan zorla sürmüşlerdir. Ermeniler Zengezur, Dağlık Karabağ, Nahçıvan gibi tarihî Azerbaycan topraklarına karşı asılsız iddialar öne sürmüş ve zaman zaman kendileri için elverişli

⁵² Aynı yer.

şartların oluşması durumunda bu bölgeleri işgal etme girişiminde bulunmuşlardır. 1918-1920 yıllarında Rusya İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Güney Kafkasya'da oluşan elverişli ortamdan yararlanan Ermeniler Azerbaycan'ın bir parçası olan İrevan Hanlığı'nın topraklarını ele geçirerek Azerbaycan'la Türkiye arasındaki kara bağlantısını koparmış ve bu toprakların yerli halkına karşı etnik arındırma politikası uygulamaya başlamışlardır. Birkaç yıl sonra Sovyet rejiminin ve Bolşevik-Taşnak iktidarının desteğinden yararlanan Ermeniler Zengezur bölgesini ele geçirmiş, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Türkiye ile kara ulaşımını tamamen koparmış ve kendilerini İran'a bağlayan jeopolitik bir koridor kazanmışlardır. Aynı yıllarda Ermeniler Azerbaycan'ın bir parçası olan Dağlık Karabağ'a "ötonom vilayet" statüsünün verilmesini sağlamış ve gelecekteki yeni toprak iddialarının, ayrılıkçı girişimlerinin temellerini atmışlardır.

Ermenistan SSCB'nin parçalanmanın eşiğine geldiği dönemde oluşan yönetim krizinden, SSCB hükümetinin Ermeni yanlısı tutumundan ve diğer faktörlerden yararlanmakla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ vilayetini ve etrafındaki daha yedi ilçeyi işgal etmiş, bu topraklarda ikamet eden yerli halka karşı toplu katliam uygulamış, halkın geri kalanını ise topraklarından zorla göç ettirmiştir. Ermenistan 20 yılı aşkın bir süredir Azerbaycan'ın BM tarafından uluslararası düzeyde tanınan topraklarının yüzde 20'lik bir bölümünü işgal altında tutmakta, Azerbaycan Devleti'nin bu topraklar üzerindeki egemenlik hakkını ve nüfusun güvenliğini ihlal etmektedir.

Günümüzde bölgede Rusya'nın "ileri karakolu" görevini yerine getiren Ermenistan, Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik gelişmelerini etkilemede bir maşa olarak kullanılmaktadır. Ermenistan'ın bölgenin jeopolitik,

jeoekonomik ve askerî-jeostratejik meselelerine yaklaşımı da bu statüsüne uygun bir biçimde tamamen formel bir karakter arz etmektedir. Ermenistan yalnızca bölgenin diğer ülkelerinden seçilmemek için bir “bağımsız devlet imitasyonu” yapmaktadır. Topraklarında Rusya’nın askerî gücünü bulunduran, yine Rusya’nın başı çektiği Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nün her şartını kabullenmek zorunda kalan bir ülkenin bağımsız jeopolitik çizgi takip etmesi ya da bağımsız güvenlik politikası uygulaması elbette ki mümkün değildir.

Rusya Ermenistan’ı Güney Kafkasya’daki biricik “güvenilir stratejik müttefik” (ileri karakol) konumunda görmektedir ve bu ülkeyle askerî, siyasi ve ekonomik konularda 160’ı aşkın anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalardan bazıları stratejik açıdan çok önemli olup Ermenistan’ı tamamen Rusya’ya bağımlı hale getirmiştir. Örneğin 29 Ağustos 1997 tarihinde imzalanan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Hakkında Anlaşma, 15 Eylül 2001 tarihinde imzalanan 2010 Yılına Kadar Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma, Rusya’yla Ermenistan Arasında 21. Yüzyılda Müttefiklik Beyannamesi, Askerî Anlaşma’nın 2010 yılında tekrar uzun bir süre için temdit edilmesi Ermenistan’ın politik, askerî ve ekonomik açılardan Rusya’ya bağımlılığını yasallaştırmıştır.

Jeostratejik konumu, izlediği işgalci politika ve ekonomik potansiyelinin düzeyi Ermenistan’ın bölgede cereyan eden süreçlere bağımsız bir şekilde katılmasını mümkün kılmamaktadır ve bu ülke Rusya’yla aynı tutumu sergilemek zorundadır. Günümüzde Ermenistan kendi bağımsızlığının ve güvenliğinin biricik garantörü olarak Rusya’yı görmektedir. Ermenistan her alanda, özellikle askerî meselelerde tamamen Rusya’nın tekeline girmiş bulunuyor. Bağımsız Devletler Topluluğu Kolektif Güvenlik

Anlaşması'nın Güney'deki biricik ortağı konumundaki Ermenistan'ın hava sahası, İran ve Türkiye'yle sınırları da Rus askerlerce korunmaktadır.

Rusya'yla askerî ittifak kuran Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan'ın Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliğine ilişkin tüm girişimleri, dayanıklı barışın sağlanması yolunda harcanan tüm çabalar önünde bir engele dönüşmüştür.⁵³ Bölgede jeopolitik durumun gergin olması, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinin uzaması da doğrudan Ermenistan'ın Rusya'yla girdiği askerî ittifak yüzündendir.

Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanması çalışmaları karşısında Ermenistan'ın yıkıcı bir tavır sergilemesinin nedenlerinden biri de İran'la iyi ilişkiler içine girmesi, İran'ın bu işgalci ülkeyi desteklemesi, Ermenistan'a politik, ekonomik, askerî ve stratejik açılardan her türlü yardımda bulunmasıdır. Uzmanlara göre, Güney Kafkasya'da İran, Rusya ve Ermenistan'ın jeostratejik müttefik olmaları üçünün de NATO, Türkiye ve Azerbaycan karşıtı tavrından kaynaklanmaktadır. Özellikle son zamanlarda NATO'nun Doğu'ya doğru genişleme planı kapsamında Türkiye'nin etkinliğini artırması, Türkiye karşıtı üç ülkeyi çabalarını birleştirmeye itmiştir. İran, Rusya ve Ermenistan bölgenin Türkçe konuşan ve Batı'yla bütünleşme yolunu tercih

⁵³ İki ülke arasındaki ittifakın temeli 21 Ağustos 1992'de Cumhurbaşkanları Yeltsin ve Ter-Petrosyan'ın imzaladıkları "Ermenistan'daki Rus Askerî Kuvvetlerinin Hukuki Statüsü Anlaşması"yla atılmıştır. 1995 Mart'ında Moskova'da iki ülkenin Cumhurbaşkanı Ermenistan'daki Rus askerî üssüne dair 25 yıl geçerli yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma doğrultusunda Rusya'nın Ermenistan'daki askerî üssü (102 numaralı üs) 2020 yılına kadar Ermenistan'da kalacaktır. Diğer yandan Rusya'yla Ermenistan arasında askerî blok oluşturulmuş ve Ermenistan BDT ortak hava savunma sistemine katılmıştır. Ermenistan KGAÖ'nün etkin üyelerindendir. Rusya Ermenistan'a silah ve askerî araç gereci "avantajlı fiyatla satmaktadır".

eden halklarının Türkiye'nin etrafında bir araya geleceğinden, özellikle Azerbaycan'ın NATO'ya yönelmesi ihtimalinden dolayı büyük bir tedirginlik duymakta ve bu ihtimalin gerçekleştirilmesinin bölgedeki konumlarına ağır bir darbe olacağını öngörmektedirler.

Ermenistan'ın bugün Güney Kafkasya'da üstlendiği rol, 20. Yy. başlarında Rusya İmparatorluğu'nun parçalandığı dönemde Ermenilerin sergilediği tutumu anımsatmaktadır. Güney Kafkasya ülkelerinden birinin (Azerbaycan'ın) topraklarının yüzde 20'sini işgal eden, diğerine (Gürcistan'a) karşı gizli toprak iddiaları bulunan Ermenistan, diğer yandan Türkiye'nin de toprak bütünlüğünü tehdit etmekte, bu ülkeye karşı toprak iddialarını açıkça dile getirmekte, Türkiye'yi "tarihî hasım" konusunda görmekte ve tüm bu adımlarıyla bölgede ana istikrarsızlık odağına dönüşmektedir.

Rusya'yla askerî ve politik müttefiklik ilişkisini, uluslararası arenadaki destekçilerini ve Ermeni lobisinin etkisini suistimal eden Ermenistan yıllardan beridir uluslararası hukuka, evrensel ve bölgesel güvenlik kurumlarının şartlarına kafa tutmakta ve bu tavrı dolayısıyla hiçbir ciddi yaptırımla karşılaşmamaktadır. Fakat günümüzde bölgede ve dünya genelinde oluşan yeni jeopolitik durum, terörle, etnik ayrılıkçılık ve yıkıcı aşırılıkçılıkla mücadelenin tüm insanlığın öncelikli meselesi haline gelmesi Ermenistan gibi olumsuz tavırlar sergileyen ülkeler üzerinde de ciddi tesir icra etmektedir.

Ermenistan'ın, yakın coğrafyada ikili ilişkilerini geliştirmeye özellikle önem verdiği ülkeler Rusya'yla İran'dır. Askerî ve ekonomik açıdan daha çok Rusya'ya güvenen Ermenistan için İran'la coğrafi ve jeoekonomik bağının da büyük önemi bulunuyor. Çünkü Azerbaycan ve Türkiye'yle sınırları kapalı olan,

askerî ve politik müttefiki Rusya'yla kara sınırına sahip bulunmayan Ermenistan için İran bir "yaşam koridoru" görevini yerine getirmektedir. Merkezî Asya, Çin ve Yakındoğu'ya İran üzerinden ulaşma olanağı elde eden Ermenistan için bu ülkeyle ilişkilerinin bozulması, dış dünyayla tüm bağlarının kopması anlamına gelir. Öte yandan Ermenistan bölgede İran'ın jeopolitik konumunun güçlenmesini ABD'nin yardımıyla bölgenin en önemli aktörlerine ve transit geçiş ülkelerine dönüşen Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin konumunun zayıflatılması açısından da çok istemektedir.

Ermenistan'ın Rusya'yla ilişkileri daha çok ekonomi, güvenlik ve askerî strateji alanlarında, İran'la ilişkileri ise daha çok jeoekonomi, enerji, ulaşım, ziraat, makine mühendisliği, hafif sanayi ve gıda sanayisi alanlarında yoğunlaşmıştır. Hem Rusya, hem de İran Ermenistan'ın başlıca yabancı ortakları ve yatırımcılarıdır. Ermenistan ekonomisine bugüne kadar yapılmış olan yabancı yatırımların yüzde 70'ten fazlası bu iki ülkenin yatırımlarıdır. Ermenistan'da gerçekleştirilen askerî, stratejik projeler Rusya'nın, diğer projeler, örneğin doğalgaz hatlarının yapımı, Megri-Gacaran tüneli inşaatı vb. ise Ermenistan'la beraber İran'ın da çıkarlarına hizmet etmektedir.

Güney Kafkasya'da 1990'larda gerçekleştirilmeye başlanan çokuluslu enerji, ulaşım, taşımacılık, alternatif petrol ve doğalgaz ihracatı güzergâhı projeleri ve Hazar Denizi'nin Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan sektörlerinde ve bunlara bitişik alanlarda cereyan eden jeoekonomik gelişmeler son 15 yılda bölgedeki güç dengesinin büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. Sonuçta Rusya ve Ermenistan'la beraber İran da dengesiz politikaları ve Batılı ülkeleri Hazar havzasına yaklaştırmamaya dönük çalışmaları nedeniyle en önemli projelerin dışına itilmişlerdir.

İzlediği işgalci politika nedeniyle Ermenistan'ı Azerbaycan, Rusya'yı kendi iddiaları, İran'ı ise Batı ve öncelikle ABD bu projelerin dışına itmiştir. Bu durumda Rusya, İran ve Ermenistan'ın gerçekleştirmeye çalıştıkları alternatif bölgesel projeler İran ve Ermenistan açısından uluslararası tecritten kurtulmaya yönelik olmanın, Rusya açısından ise Kafkasya'da Ermenistan'ı desteklemenin ötesine geçememektedir. Ermenistan zaten Rusya ve İran'la yaptığı işbirliğini böyle bir yaklaşımla izah etmeye çalışmaktadır. Günümüzde Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı "tecrit" nedeniyle Ermenistan her alanda Rusya ve İran'la işbirliğine mahkûmdur. Bu arada, Batılı güçlerin Güney Kafkasya'da Rusya-İran-Ermenistan işbirliğini takdir etmemekle beraber, aradan geçen sürede bu sorunu önlemek konusunda somut bir başarı kaydedemediklerini de belirtmek gerekir. Son birkaç seneden beri hem bölgede, hem de tüm dünyada oluşan şartlar nedeniyle söz konusu sorun karşısında Batı'nın daha farklı bir yaklaşım sergilediği gözlemlenmektedir. 11 Eylül 2001 olaylarının ardından, işgalci ülke imajına sahip bulunan ve evrensel projelerin dışında kalan Ermenistan'ın "ikili oynamak" şansı azalmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın birkaç yıl önce Ermenistan'ın İran'la yasadışı işbirliğinde suçlanan bir kimya şirketine karşı yaptırım uygulama kararı alması ve İran'la Ermenistan arasında doğalgaz hattı inşaatını Beyaz Saray'ın oldukça sert bir tepkiyle karşılaması da bu durumun açık göstergesidir.

Ermenistan'ın 2005 yılından itibaren bölgede ve tüm dünyada karşı karşıya kaldığı jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik sorunlar şu şekilde karakterize edilebilir:

- Dünya ülkeleri Ermenistan'ın işgalci politika takip etmesi gerçeğine ve BM kararlarına aldırışsızlığına artık eskiden olduğu gibi gözünü yummamaktadır. BM, AGİT, AB, Avrupa

Konseyi, İKÖ gibi uluslararası örgütler ve dünyanın etkili ülkeleri Azerbaycan topraklarının işgal edildiği gerçeğini kabul ederek Ermenistan'ı uluslararası normlar doğrultusunda işgalci ülke ilan etmiştir. Bu durumda Ermenistan'ın, işgal politikasını dünya kamuoyunun gözünden saklamak çabaları gitgide daha az sonuç vermekte, bu ülkenin nüfuzu ve imajı kötüye gitmektedir.

- Uluslararası terörle mücadele alanında ABD'yle işbirliği yapmayı reddedemeyen Ermenistan, diğer yandan İran ve Rusya'yla stratejik müttefiklik ilişkilerini açıkça sürdürmekte zorlanmaktadır. ABD'nin İran-Ermenistan işbirliğini, özellikle İran'a Ermenistan aracılığıyla yasaklanan askerî malzemelerin ulaştırılmasını, iki ülke arasında doğalgaz boru hattı inşaatını, enerji projelerini sert bir dille kınaması da bu durumun bir örneğidir.

- İşgalci tutumu nedeniyle komşuları Türkiye ve Azerbaycan'la tüm bağlarını koparan ve bunun sonucunda bölgede gerçekleştirilen enerji, ulaşım, taşımacılık projelerinin çoğunun dışında kalan Ermenistan zaten kısıtlı olan ekonomik kalkınma rezervlerini de tüketerek nüfusunun refah düzeyini iyice düşürmüş ve sosyoekonomik durumunu zor sokmuştur. Bir yanda Azerbaycan'ın jeopolitik, jeoekonomik, askerî gücü artmakta, bölgenin lider ülkesine dönüşen Azerbaycan Gürcistan'la beraber bölgesel ve küresel gelişmeleri etkileme olanağı kazanmakta, diğer yanda Ermenistan kan kaybederek gelecek vaat etmeyen bir ülkeye dönüşmekte ve ülke nüfusu çareyi yurtdışına göçte bulmaktadır.

- Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerinin ta-

mamı gerçekleşince, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki stratejik ortaklık ve bölgesel müttefiklik daha da derinleşecektir. Bu durum doğal olarak Ermenistan'ın Gürcistan'la ilişkilerini olumsuz etkileyecektir.

- İşgal politikaları ve toprak iddialarıyla komşuları Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan'la ilişkilerinin kötüye gitmesine neden olan, bölgede bu ülkelerin katılımıyla gerçekleştirilen tüm küresel ve bölgesel projelerin dışında kalan Ermenistan'ın gitgide tüm kalkınma rezervleri tükenmekte ve etkinlik alanı daralmaktadır. Ermenistan Güney Kafkasya'da Rusya'nın zavallı bir "ileri karakoluna", bölgenin en zayıf, güvenilmez, istenmeyen ve militarist ülkesine dönüşmektedir.

Bugünkü sonuçlar Ermenistan'ın son 20 yılı aşkın süreden beridir takip ettiği jeopolitik çizginin ne kadar verimsiz ve yanlış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. SSCB döneminde merkezî bütçeden aldığı yardımlarla ayakta duran Ermenistan bağımsızlık kazandıktan sonra da çoğunlukla yabancı ülkelerden aldığı yardımlarla varlığını sürdürmektedir. Bu durum Ermenistan'da sosyoekonomik krizin sürekliliğine neden olmuştur. Sonuçta hem ülkeyi terk eden yurttaşların sayısı kritik düzeye ulaşmış, hem de nüfusun doğal artış hızı tamamen sıfırlanmıştır.

Ermenistan Mülkî Yönetim Bakanlığı Göç Masası'nın verilerine göre 1990-2010 yılları arasında 1.5 milyon kişi Ermenistan'ı terk etmiştir. Ölüm oranının doğum oranının üzerinde olması ve göç nedeniyle Ermenistan'ın nüfusu her sene yaklaşık 100 bin kişilik bir azalma kaydetmektedir.

Uluslararası insani yardım kuruluşlarının Ermenistan'ın çeşitli bölgelerinden hazırladıkları insan kaynakları raporlarına göre çoğu yerde nüfusun yüzde 40'ını 55-70 yaş grubu kişiler, yüz-

de 25'ini 18 yaş altı çocuklar, yüzde 35'ini ise kadınlar oluşturmaktadır.

Ermenistan'ı terk edenler arasında çalışabilir kişiler yüzde 80'lik bir bölümü oluşturuyor. Bu rakam, askerlik yapmaya elverişli kişilerin yüzde 70'i anlamına gelir. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) verilerine göre Ermenistan'dan dış ülkelere giden nüfus içinde geri dönenlerin oranı yüzde 10'u geçmemektedir.

Çeşitli kaynaklara göre Ermenistan nüfusunun yüzde 50'si ülkeyi terk ederek yurtdışına gitmiştir. Farklı uluslararası kurumların raporlarına göre günümüzde Ermenistan'ın gerçek nüfusu resmî verilerde gösterilenin yarısı kadar, yani 1.5 milyon kişidir.

USAID'in Ermenistan'da yaptığı anketin sonuçlarına göre bu ülkede askerlik yapmaya uygun 15-49 yaş arası yurttaşların çoğunluğu yabancı ülkelere göç etmiştir, 18 yaşını dolduranların yüzde 70'i ise yakın bir yılda ülkeyi terk etmeyi düşünüyor. Diğer yandan, Ermenistan'ı terk etmeye hazırlanan her 5 kişiden 2'si bu ülkeye bir daha dönmeyi düşünmüyor.

Bu veriler, göç sorununun Ermenistan'ın demografik durumunun büyük ölçüde kötüye gitmesine neden olacağının açık kanıtıdır. Ülkenin içinde bulunduğu ağır sosyoekonomik durum ve Azerbaycan'la savaş halinde oluşu göç sorununun en önemli nedenleridir. Gözlemler, Ermenistan yurttaşlarının daha uzun bir süre ülkelerini terk etmeyi sürdürecekleri tahminini öne çıkarmaktadır.⁵⁴

⁵⁴ Bkz. Bayramlı, Elçin. *Gündelik Telgraf* gaz., Nu. 5, 7 Şubat 2012, s. 1.

2.8. HAZAR DENİZİ, KARADENİZ HAVZALARI VE GÜNEY KAFKASYA’NIN DİĞER ÜLKELERİYLE ASKERÎ-JEOSTRATEJİK İLİŞKİLER VE AZERBAYCAN’IN BÖLGESEL GÜVENLİK POLİTİKASI

Ukrayna: Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya’nın bölgesel güvenlik yapılanmasında, bölgedeki gelecek askerî kamplaşmanın oluşmasında ve diğer jeostratejik konularda yüzölçümü ve nüfusuyla Avrupa’nın büyük ülkelerinden biri olan Ukrayna’nın tercihleri ve tutumu özel bir öneme sahiptir. Bir yandan Batı’nın baskısı, diğer yandan Rusya’yla enerji ve transit geçiş meselelerinde yaşadığı sorunlu ilişki nedeniyle askerî-jeostratejik tercihini ve güvenlik politikasının önceliklerini henüz 1998 yılında NATO lehinde belirleyen Ukrayna’nın günümüzdeki jeostratejik faaliyetinin bunun biraz tersi yönde olduğu gözlemlenmektedir. Birkaç yıl önce NATO’yla işbirliğine dair kabul ettiği resmî devlet programında Ukrayna bu kurumu “Avrupa’da kolektif güvenlik açısından en verimli yapılanma” olarak tanımlamış ve 2009 yılında Gürcistan’la beraber NATO’ya katılmak için Brüksel’e resmî başvuruda bulunmuştu. Fakat bugün iç durumu, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik konumu Ukrayna’nın net bir Batı yanlısı ya da Rusya yanlısı politika izlemesine olanak vermemektedir. Karadeniz havzasında ve Güney Kafkasya’da Gürcistan’la beraber NATO’ya dönük bir politika takip eden ve bu yüzden Rusya’yla ilişkileri gerilen Ukrayna karşı karşıya kaldığı zorlukları aşmada ABD’den, NATO’nun diğer üyelerinden, özellikle Fransa ve Almanya’dan somut bir destek alamamıştır. Uzmanlara göre, Batılı ülkeler Rusya’nın Ukrayna ve Gürcistan karşıtı ve uluslararası hukuka zıt tutumuna, açık baskılarına sert tepkiler verebilecek durumda değillerdi. Jeopolitikte

benzer durumlar daha geniş bir etki uyandırmadan unutulup gitmez ve söz konusu gelişme de diğer bölge ülkelerinin (Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan vb.) daha sonraki jeostratejik tutumlarını, askerî kamplaşmalara ilişkin tercihlerini açıkça etkilemiştir.

Ukrayna'nın Güney Kafkasya'da uzunca bir süre belirli ölçüde Rusya'ya alternatif bir askerî-jeostratejik faktör konumunda değerlendirilmesi Rusya'nın bölgedeki etnik çatışmalara ve ayrılıkçı rejimlere yaklaşımından memnuniyetsizlik duyan Azerbaycan, Gürcistan, Moldova gibi ülkeler için büyük bir cazibe merkezi olmuştur. Bu nedendir ki Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova 1990'ların sonunda GUAM adlı bir bölgesel oluşumun içine girmiş, güvenlik alanında işbirliği yapmaya çalışmışlardı. Bölgesel jeostratejik çıkarlarını gerçekleştirmek için üye ülkeler GUAM'ın olanaklarından faydalanmaya çalışmış ve örgüte büyük ilgi göstermişlerdi. Ukrayna'nın bölgesel güvenlik ve etnik ayrılıkçılıktan kaynaklanan çatışmalar gibi konularda sergilediği tutum GUAM üyesi ülkelerin çıkarlarına tamamen uymaktaydı. Ukrayna Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova'nın toprak bütünlüğünü destekliyor, Dağlık Karabağ, Güney Osetya, Abhazya, Trasdinyester'de mevcut sorunların ülkelerin toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi gerektiğini savunuyordu.

Ukrayna'nın hem önceki yıllarda, hem de bugün Güney Kafkasya'da mevcut çıkarları öncelikle enerji ve taşımacılık güvenliğine ilişkin bölgesel projelere bağlıdır. Bu projeler Ukrayna'nın enerji, ulaşım ve taşımacılık alanlarında asırlardan beridir beraber olduğu Rusya'ya bağlılığına son verebilmenin tek yoludur. Gürcistan ile Moldova'nın Ukrayna'yla hemen hemen aynı durumda bulunduğu söylenebilir. Uzmanlara göre GUAM üyesi

lkeleri ve Beyaz Rusya'yı Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bir araya getiren başlıca etken enerji güvenliği alanında çıkarlarıdır. Örneğin Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova Hazar petrollerinin Karadeniz aracılığıyla Avrupa'ya nakli sürecine bir şekilde katılmak, gzerghlardan birinin Odessa-Brodi üzerinden geçmesini sağlamak ve petrol ürünlerini ilk elden satın almak istemektedirler. Bu anlamda Azerbaycan ve Gürcistan Merkezî Asya'yla Güney Kafkasya'yı Avrupa'ya bağlayan enerji, ulaşım ve taşımacılık köprüsü görevini yerine getirmektedir. "GUAM yesi dört lke Rusya'nın ulaşım ve taşımacılık güzergâhlarına alternatif oluşturan ve Asya'dan Avrupa'ya uzanan yeni İpek Yolu'nun, yani TRACECA'nın yapımına etkin bir şekilde katılmaktadırlar."⁵⁵

Anlaşılacağı zere Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya Ukrayna'nın askerî-jeostratejik çıkarlarının ve ulusal güvenlik çıkarlarının bölge ülkeleriyle ve uluslararası g odaklarıyla hem örtüştüğü, hem de çakıştığı bir coğrafyadır. Jeopolitik çıkarları nedeniyle bu coğrafyaya ilgi duyan tüm bölgesel ve uluslararası aktörlerle bölge ülkeleri ulusal çıkarları ve ortaklıkları çerçevesinde belirledikleri kendi güvenlik politikalarını takip etmeye çalışmaktadırlar.

Bağımsızlığını kazanmasının ardından, özellikle 1993 yılından itibaren Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik alanında önem verdiği ve ortaklık ilişkileri tesis ettiği ülkeler arasında **Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Moldova** gibi Post-Sovyet lkeleri de bulunmaktadır. Güney

⁵⁵ Cornell, Svante E. "Geopolitics and strategic alignments in the Caucasus and Central Asia" // *Journal of International Affairs*, June-August 1999; www.sam.gov.tr/perceptions/Volume4/June-August1999/cornell.pdf

Kafkasya'nın güvenlik ortamını doğrudan etkilemedikleri gerçeği bir tarafa, bölgesel politikasında Azerbaycan bu ülkelerle ulusal, toplumsal ve ekonomik güvenlik alanlarında, enerji, ulaşım, taşımacılık, çevre güvenliği alanlarında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesine özellikle önem vermiştir. Azerbaycan bu ülkelerle hem BM, AGİT, BDT, İKÖ, ECO, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi gibi uluslararası ve bölgesel örgütler çevresinde, hem de ikili düzeyde jeopolitik, jeoekonomik, kültürel, sosyal ilişkilerini geliştirmek için çaba harcamıştır.

Azerbaycan Merkezî Asya'yla Avrupa arasındaki enerji, ulaşım, taşımacılık projelerinin merkezinde yer alan bir ülkedir ve bu konumuyla Merkezî Asya ülkelerinin de jeoekonomik ve jeopolitik çıkarlarının, bölgesel güvenliklerinin sağlanması sürecine doğrudan katılmaktadır.

Azerbaycan'ın Bölgesel Güvenlik Politikası

Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da çeşitli askerî-jeostratejik kampların çatışan çıkarları nedeniyle Azerbaycan'ın uluslararası ve ulusal güvenlik politikasını ilk günden itibaren net bir şekilde belirlemesi, bölgenin genel güvenlik sistemi içinde kendi güvenlik ölçütlerinin sınırını çizmesi çok zor olmuştur. SSCB'nin parçalanmanın eşiğine geldiği dönemde Azerbaycan topraklarında etnik ayrılıkçılığın körüklenmesi, bunun sonucunda Azerbaycan'ın bir savaşın içine çekilmesi ve topraklarının bir bölümünün Ermenistan tarafından işgal edilmesi yeni başlayan ulusal devlet yapılanması sürecinin iç ekonomik, politik ve sosyal sorunlarına dış askerî ve ulusal güvenlik sorunlarını da eklemiş bulunuyordu. Ermeni askerî birliklerinin bazı dış güçlerin desteğini de almak suretiyle kısa sürede

Azerbaycan topraklarının yüzde 20'lik bir bölümünü işgal ediş Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini güç bir duruma sokmuştur. BM'nin kararlarını hiçe sayan ve kendisine yapılan çağrılar dinlemeyen Ermenistan karşısında ulusal savunma ve uluslararası baskı mekanizmalarının seferber edilmesi, işgalin durdurulması için etkili önlemler alınması, Azerbaycan'ın tutumunu uluslararası arenada destekleyecek askerî ve politik ortakların ve müttefiklerin bulunması, bu ortakların ve müttefiklerin olanaklarından faydalanılması gerekliliği iyi hesaplanmış ve her yönüyle düşünülmüş bir askerî ve ulusal güvenlik politikası uygulanmasını zorunlu kılıyordu.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın askerî alandaki başarısızlığını ve topraklarının yüzde 20'sinin Ermenilerce işgal edilmesini uzmanlar birtakım dış ve iç etkenlerle açıklamaktadırlar:

Dış etkenler:

- Ermenilerin propaganda faaliyetleri sonucunda hem bölgede, hem de uluslararası arenada ciddi boyutta bir Azerbaycan karşıtlığının varlığı;
- ABD, Fransa, Rusya, İran gibi ülkelerle ve bölgenin diğer aktörleriyle jeopolitik ilişkilerin gerilmiş olması ve Ermenilerin bu durumu başarıyla kullanmaları;
- Rusya'nın Ermenistan'ı askerî açıdan açıkça desteklemesine karşılık Azerbaycan'ın hiçbir askerî ve politik müttefike sahip bulunmaması, hiçbir dış ülkeden askerî yardım alamaması.

İç etkenler:

- İç savunma kuvvetlerinin zayıf olması;
- İktidar mücadelesi ve siyasi çekişmeler;

- Politik ve askerî yönetimin başarısızlığı vb.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1993 yılından itibaren öncelikle Azerbaycan'ın bölge ve dünya ülkeleriyle jeopolitik, jeoekonomik ilişkilerini düzene sokmak, ülkesinin uluslararası haklarını ve tutumunu savunacak, bağımsız devlet yapılanmasını ve jeostratejik güvenliğini destekleyecek ortaklar, askerî ve siyasi müttefikler bulmak, bölgede ve dünyada Azerbaycan karşıtı havayı ortadan kaldırmak için ciddi bir çalışma başlattı. Bu yönde somut adımlar atıldı, bölgesel barış ve güvenlik konusunda bölge ve dünya ülkeleriyle, uluslararası örgütlerle ikili ve çoklu görüşmeler gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da uygulayacağı bölgesel barış politikasını ve bu politikanın temellerini ilk kez 1993 Eylül'ünde KGAÖ Zirvesi'nde ve AGİT'in 1994 Budapeşte Zirvesi'nde açıklamıştır.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın takip edeceği bölgesel ve uluslararası güvenlik politikası, Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması çabaları, ulusal, askerî, jeopolitik güvenliğin ve sınırların güvenliğinin sağlanması gibi konuların kaderi büyük ölçüde Rusya'yla ve bu ülkenin önderliğinde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'yla karşılıklı ilişkilerin düzeyine bağlı bulunmaktaydı. Bu yüzden Haydar Aliyev Post-Sovyet coğrafyasında cereyan eden askerî, ekonomik, siyasal süreçlerin ve güvenlik sisteminin içinde yer alabilmek, geçmişte Azerbaycan'la aynı rejimde bulunmuş olan ülkelerle mevcut siyasal ilişkilerdeki gerginliği ortadan kaldırmak, Rusya'nın Ermenistan'a sürekli askerî ve teknik yardımlarda bulunmasını önlemek ve Güney Kafkasya ülkelerinin askerî güvenliği konusunda daha dengeli bir yaklaşım sergilemesini sağlamak, Azerbaycan karşıtı yönelimlerin önüne geçmek, ordu yapılan-

ması ve askerî kalkınma konularında Rusya'nın ve diğer Post-Sovyet ülkelerinin olanaklarından faydalanmak gibi hedefler doğrultusunda 1993 Eylül'ünde Bağımsız Devletler Topluluğu'na ve Rusya önderliğindeki bölgesel güvenlik sistemi olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne katılma kararı aldı. Fakat daha sonraki dönemin gelişmeleri KGAÖ'yü oluştururken Rusya'nın gerçekte "Post-Sovyet ülkelerinin kolektif ve ulusal güvenliğinin sağlanmasını, askerî-jeostratejik çıkarlarının temini" amaçlamadığını, bilakis bu ülkelerin dış dünyayla ilişkilerini kontrol altında tutmayı, egemen devlet haklarına ve çıkarlarına müdahalede bulunmayı hedeflediğini ortaya çıkardı. 1993-1998 yılları arasında Rusya'nın izlemiş olduğu bölgesel güvenlik politikası KGAÖ üyesi ülkelerin ulusal ve kolektif güvenliğini sağlamaya yönelik değildi, bilakis bu ülkelerin bağımsızlığını kısıtlamaya, bağımsız politika izlemek isteyen ülkelerin içinde siyasal, etnik ve toplumsal kargaşalar çıkarmaya, etnik ayrılıkçılığı desteklemeye ve bu vesileyle söz konusu ülkeleri kontrol altında tutmaya yönelikti. Örneğin Azerbaycan'ın BDT ve KGAÖ'ye katılmasını sağlamak amacıyla Rusya Devlet Başkanı 1993 yılında Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Rusya Federasyonu'nun Arabuluculuğuna Dair⁵⁶ özel bir belge imzalamış, tarafsız bir arabuluculuk görevini üstlenmiş, çatışma taraflarından hiçbirine askerî yardımda bulunmamayı taahhüt etmiş olduğu halde, gerçekte Ermenistan'ı her açıdan desteklemeyi, bu ülkeye askerî yardım yapmayı sürdürmekteydi. Söz konusu dönemde Rusya'nın siyasi ve askerî yönetiminin, özellikle Rusya Başbakanı V. Çernomırdin'in, Savunma Bakanı P.

⁵⁶ Bkz. газ. «Красная звезда», 1 марта 2003 г. [*Krasnaya Zvezda* gaz., 1 Mart 2003].

Graçev'in, Genelkurmay Başkanı M. Kolesnikov'un ve diğerlerinin tutumu Azerbaycan'ın KGAÖ'de Rusya ve Ermenistan'la aynı çatı altında kalmasını büsbütün imkânsız hale getirdi. Söz konusu dönemde Rusya Savunma Bakanlığı Basın Sözcülüğü yetkililerinden Albay V. N. Baranets şöyle yazar: "Azerbaycan'ın tedirginliğine ve tüm ikazlarına aldırmayan Rusya'nın askerî yetkilileri hükümetin de onayıyla Ermenistan'ı hızla silahlandırmaya devam etmişlerdir."⁵⁷

Anlaşılaçağı üzere, söz konusu dönemde Azerbaycan KGAÖ ve Rusya'yla işbirliğinden ulusal güvenliğinin sağlanması, Ermenistan'ın işgaline son verilmesi ve toprak bütünlüğünün sağlanması yönünde faydalanamamış ve beklediğini alamamıştır. Bilakis Rusya, bölgede bağımsız bir politika izlemeye çalışan Azerbaycan'la eşit şartlarda ilişkiler tesis etmekten, askerî-jeostratejik işbirliği yapmaktan kaçınmış, Azerbaycan'a silah satışını bile tamamen yasaklamıştır. Azerbaycan, sınırlarının güvenliğinin Rus ordusuna havale edilmesi ve topraklarında Rusya'nın askerî üssünü bulundurması konusundaki önerileri geri çevirince, Gabele Radar İstasyonu'nun ortak kullanımı hariç, Rusya'yla her türlü askerî ortaklık ve müttefiklik ilişkisi de tamamen sona ermiş oldu.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1993-1998 yıllarında Azerbaycan'ın bölgesel güvenliğini sağlamak amacıyla hem bağımsız dış politika ve güvenlik politikası çizgisini sürdürmek, hem de Ermenistan tarafından işgal edilen toprakların geri alınmasının alternatif yöntem ve araçlarını aramak zorunda kalmıştır.

⁵⁷ Bkz. Баранец, В. Н. Генштаб без тайн. Москва, 1999 [Baranets, V. N. *Genel Karargah: Gizlisi Saklısı Yok*. Moskova, 1999].

Rusya ve KGAÖ ile bağları koparmadan⁵⁸ NATO ve Türkiye'yle, Bağlantısızlar Hareketi ülkeleriyle, Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da Rusya'nın marifetiyle benzer çekişmelerin içine çekilen ve haksızlıkla yüzleşen Ukrayna'yla ve diğer ülkelerle ikili ve çoklu askerî ve teknik işbirliği ilişkilerinin kurulması, bölgede ve tüm dünyada yeni siyasi ve askerî ortakların ve müttefiklerin bulunması çabaları bu yönde gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında değerlendirilebilir.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın bölgesel güvenliğine ilişkin sorunların giderilmesinde en güçlü ve etkin askerî-politik örgüt olan NATO'yla işbirliğinden çok şeyler beklenmekteydi. 1994 yılından itibaren Azerbaycan bölgede ve tüm dünyada NATO'yla barış için ortaklık ve işbirliği yapmaya başladı. Azerbaycan NATO aracılığıyla işgalci ülke Ermenistan üzerinde baskı oluşturmayı, uluslararası hukuk normları çerçevesinde toprak bütünlüğünü sağlamayı, Güney Kafkasya'da dayanıklı bir barış ortamı tesis etmeyi düşünüyordu. Aynı dönemde Güney Kafkasya'yı özellikle önemseyen NATO da bölge ülkeleriyle askerî ve politik ortaklıklar tesis etmeyi istiyordu. Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'yla askerî ve jeostratejik ilişkilerini mühimseyen NATO Rusya'nın ve KGAÖ'nün tutumundan ve bölgede mevcut çatışmaların sonlandırılmasına yönelik çalışmalarından memnuniyetsizlik duyan bu üç ülkeyle özel bir işbirliği yapmaya hevesli görünüyordu. Üç ülkenin NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı kapsamına alınmasının temel nedeni de bundan ibaretti.

⁵⁸ Özbekistan ve Gürcistan'la beraber Azerbaycan 2 Nisan 1999 tarihine kadar KGAÖ üyesi olarak kalmıştır. Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova 1997 yılında Rusya'nın BDT içinde yanlı bölgesel güvenlik politikası takip etmesine karşı çıkmış ve GUAM adlı bölgesel işbirliği kurumunu oluşturarak bölgede eşit işbirliği ilişkisi örneği sergilemişlerdir. Bir süre sonra Özbekistan da aynı projeye katılmıştır.

Azerbaycan NATO'yla ortaklığa başladıktan sonra, örgütün üye ülkeler için uyguladığı ciddi kısıtlamalara uymak zorunda kalan, daha önce Azerbaycan'ın ordu yapılanması çalışmaları-na askerî ve teknik açılardan yardım edemeyen ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalinin de önüne geçemeyen Türkiye, Azerbaycan ordusunun Avrupa standartlarına uygun hale getirilmesi sürecine katılma olanağı elde etti.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın güvenlik alanında tek seçiminin Batı'yla bütünleşme ve NATO'yla işbirliği olduğunu siyaset bilimciler bugün de onaylamaktadırlar. Çünkü Rusya'nın adaletsiz tutumuyla karşı karşıya kalan ve bu ülkeyle askerî işbirliğini reddeden Azerbaycan hem kendini savunmak, hem de Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi önemli uluslararası hatların güvenliğini sağlamak için askerî desteğe, özellikle Batı'nın ileri askerî teknolojilerine, NATO'nun güvenlik sistemine ihtiyaç duymaktaydı.⁵⁹

Fakat Azerbaycan güvenlik alanında dengeli politika takip etme ilkesine sadık kalarak “güvenliği ve toprak bütünlüğü uluslararası arenada somut bir şekilde temin edilmeden, Dağlık Karabağ konusunda BM Güvenlik Konseyi'nin kararları yerine getirilmeden ve uluslararası hukuk normlarına herkesin ciddi bir şekilde uyması sağlanmadan hiçbir askerî-siyasi bloka, NATO'ya da, KGAÖ'ye de katılmayacağını” net bir dille ifade etmiş, her iki örgütle arasında hem belli bir mesafe bırakmış, hem de belli düzeyde işbirliği yapmayı sürdürmüştür. Öte yandan Azerbaycan hem NATO içinde lider konumuna sahip olan ABD, hem de Post-Sovyet coğrafyasında askerî-jeostratejik avantajlarını koruyan Rusya'yla güvenlik alanında ikili ilişkilerini

⁵⁹ Freitag-Wirminghaus, Rainer. “Azerbaycan'ın Dış Politikası ve Güvenlik Politikası” // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 101.

belli düzeyde tutmaya çalışmış, bölgesel güvenlik meselelerinde her iki ülkeyle ortaklığı sürdürmüştür. Bu ilişkilerinde Azerbaycan söz konusu askerî bloklardan herhangi birine katılmayı değil, ulusal güvenliğine, egemen devlet haklarının korunmasına ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına ilişkin uluslararası garanti almayı amaçlamıştır.

Güney Kafkasya'nın barış ve işbirliği mekânına dönüştürülmesi, bölgesel çatışmaların müzakerelerle çözülmesi, ülkeler ve halklar arasında karşılıklı güven, işbirliği ve ortaklık ortamının sağlanması konularında Azerbaycan, güvenlik çıkarlarının örtüştüğü ülke olan Gürcistan'la beraber hareket etmiştir. Bu nedendir ki Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 1996 yılında Gürcistan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret sırasında bölgesel güvenlik alanında yeni bir girişimde bulunmuştur ve bu girişim sonucunda iki ülkenin Cumhurbaşkanı arasında Tiflis Deklarasyonu adlı güvenlik belgesi imzalanmıştır.

Taraflara herhangi bir askerî-jeostratejik sorumluluk yüklememekle beraber, Tiflis Deklarasyonu jeopolitik açıdan büyük önem taşıyor ve "çatışmaların müzakerelerle çözülmesi, Güney Kafkasya'da bölge ülkelerinin ve halklarının ortak çıkarlarına hizmet edecek dayanıklı bir barış ortamının sağlanması" amacıyla tüm bölge ülkelerini barış masasına davet ediyordu. Tiflis Deklarasyonu, bölge ülkelerinin katılımına açık ilan edilmekle beraber, bu girişim daha sonraki yıllarda yalnızca Türkiye tarafından desteklenmiştir.

Bölgesel güvenlik politikasını, Güney Kafkasya'nın askerî-jeostratejik geleceği ve bölge ülkelerinin kendi aralarındaki ilişkiler konusundaki görüşlerini Azerbaycan BM'nin dönem toplantılarında, AGİT'in 1994 Budapeşte, 1996 Lizbon ve 1999 İstanbul zirve toplantılarında ve diğer uluslararası kurumlarda

defalarca ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev İstanbul Zirve Toplantısı'nda Tiflis Deklarasyonu'nun ardından ilk kez olarak bölge ülkelerinin ortak katılımıyla gerçekleştirilecek bir Güvenlik ve İşbirliği Paketi önerisinde bulunmuştur.⁶⁰ Bu Pakt çerçevesinde Güney Kafkasya'nın üç ülkesi (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan), bölgenin iki lider ülkesi (Rusya ve Türkiye), bir dünya lideri (ABD) arasında Kafkasya'da Barış ve Güvenlik Antlaşması'nın imzalanması, Güney Kafkasya'daki tüm çatışmaların ortak çabalarla ve müzakereler yoluyla çözülmesi öngörülmekteydi. Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik alanındaki bu girişimi söz konusu dönemde Rusya, Ermenistan ve İran tarafından desteklenmemiştir. Rusya, bölgenin dışında bulunan ve kendine rakip gördüğü ABD'nin Güney Kafkasya'daki süreçlere katılmasını reddediyor, İran ise Güney Kafkasya'nın güvenlik sisteminin dışında bırakılmasına itiraz ediyordu. Bağımsız bir irade sergilemeyen Ermenistan ise Rusya'nın yanında yer almış olmak amacıyla Azerbaycan'ın önerisine katılmadığını ilan etmiştir.

Hazar havzasında bulunması ve İran'la ortak sınırlara sahip olması Azerbaycan'ı ABD ve NATO için özellikle önemli bir ülke haline getirmiştir. Bu nedenle NATO yönetimi ve Avrupa Yüksek Komutanlığı Azerbaycan'la askerî ve teknik işbirliğini geliştirmek ve gelecekte bu ülkenin kuruma kabulünü sağlamak için yoğun bir çalışma başlatmışlardır. Benzer çalışmalar Batı'nın Azerbaycan aracılığıyla Hazar havzasına çıkışını engellemek isteyen Rusya tarafından da yapılmıştır. Azerbaycan, daha önce de belirtildiği üzere, güvenlik alanında dengeli poli-

⁶⁰ Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedidir*. Elektronik versiyonu için. <http://heydaraliyev.preslib.az>

tika ilkesine dayalı olarak hem ABD ve NATO ile, hem de Rusya ve KGAÖ ile işbirliği yapmış ve bu güç odaklarının güvenliğe ilişkin ortaklık normlarını kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemeyi başarmıştır. Azerbaycan, hem ABD'nin, hem de Rusya'nın; askerî güvenlik alanında işbirliğini derinleştirme, sınırları içinde yabancı askerî üs bulundurma ya da askerî bloklara doğrudan katılma önerilerini yumuşak bir şekilde geri çevirmiştir. Azerbaycan aracılığıyla ABD'nin İran'a, Rusya'nın ise Gürcistan'a herhangi bir şekilde askerî müdahalede, jeopolitik ve jeoekonomik baskıda bulunma ihtimalleri ve diğer jeostratejik öneriler de kesinlikle kabul edilmemiştir.

Tiflis ve İstanbul girişimlerinin ardından Azerbaycan 2002 yılında Güney Kafkasya'da bölgesel barış ve güvenliğin sağlanmasına yönelik yeni bir girişim başlatmıştır. 2002 Nisan'ında Trabzon'da Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında jeostratejik açıdan önemli bir belge olan Trabzon Mutabakatı imzalanmıştır. Bölge ülkelerinin barış ve huzur ortamında yaşamalarının, bağımsız kalkınmalarının, enerji güvenliğinin korunması amacıyla Dışişleri Bakanlarının imzaladıkları bu belge terör ve saldırgan ayrılıkçılıkla mücadeleden kara para aklanmasına, petrol ve doğalgaz boru hatlarının korunmasına kadar geniş bir konu yelpazesine sahipti. Uzmanlara göre, Trabzon Mutabakatı üç bölge ülkesinin stratejik ortaklığını resmiyete bağlayan belge olarak da önemlidir.⁶¹ Ne yazık ki diğer bölge ülkeleri (Rusya, İran ve Ermenistan) Azerbaycan'ın bölgesel barış ve güvenlik alanındaki bu girişimini de desteklememişlerdir.

Siyaset bilimcilere göre, Güney Kafkasya'da dayanıklı bir barış ortamının sağlanabilmesi için barış çalışmalarına ve güven-

⁶¹ <http://e-qanun.az>

lik etkinliklerine yalnızca bölge ülkelerinin değil, bölgede çıkarı bulunan uluslararası güç odaklarının da yakından katılmaları gerekmektedir. Çünkü Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın şartları yalnızca bir iki büyük ülkenin jeostratejik çıkarları doğrultusunda sağlanamaz, bölge ülkelerinin ulusal çıkarlarının, bölgede gerçekleştirilen çokuluslu enerji ve ulaşım projelerinin, enerji nakil hatlarının ve koridorlarının güvenliği, tüm bu süreçlere katılan ülkelerin ve büyük şirketlerin sermayesinin korunması ve jeoekonomik çıkarları da işin içine girmektedir.

Günümüzde Kafkasya'da üç Post-Sovyet ülkesi etnik ayrılıktan kaynaklanan çatışmaların içine çekilmiştir. Dağlık Karabağ (Azerbaycan), Abhazya, Güney Osetya (Gürcistan) ve Çeçenistan (Rusya) çatışmaları bölgedeki göreceli istikrarı da her an bozabilecek ciddi tehlikelerdir. Bu nedenledir ki Hazar havzası ve Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sisteminin ilkelerinin belirlenmesi ve ortak güvenlik önlemlerinin alınması gerekliliği son zamanlarda Avrupa'da ve tüm dünyada sıkça yinelenmekte, hem bölge ülkelerinin, hem de bölgede çıkarı bulunan uluslararası jeopolitik aktörlerin gündemini meşgul etmektedir.

Güney Kafkasya ve Hazar havzasının jeopolitik geleceğinin ve bölge ülkelerinin kalkınmasının öncelikle mevcut çatışmaların çözülmesine ve bölgesel güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasına bağlı bulunduğu gerçeği 2003 yılından itibaren Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından da en etkili uluslararası kurumların kürsülerinde defalarca dile getirilmiştir. Kafkasya'daki çatışma noktaları bölgenin istikrarlı kalkınması önünde ciddi bir engel olmakla beraber, bölgesel ve

uluslararası kurumların güvenliği açısından da tehlike arz etmektedir.⁶²

Bölgesel ve ulusal güvenliğini temin etmek, topraklarının bir bölümünün Ermenistan tarafından işgaline son vermek ve Güney Kafkasya'da dayanıklı bir barış ortamı sağlamak amacıyla Azerbaycan aradan geçen sürede pek çok uluslararası ve bölgesel kurumla işbirliği yapmıştır. BM, AGİT, NATO, AB, BDT, İKÖ, Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi bu kurumlar arasındadır. Bu kurumların hepsi Azerbaycan'ın haklılığını BM'nin ardından onaylamış, bazıları Ermenistan'ı işgalci ülke olarak tanımlamışlardır. Adları anılan uluslararası kurumlar ve bunlara üye ülkelerden bazıları Azerbaycan'ı politik, teknik ve insani yardımlarla desteklemişlerdir.

Son zamanlarda Azerbaycan dünya siyasetinde, bu arada uluslararası güvenlik alanında da belli bir etki gücüne ulaşmış bulunan Bağlantısızlar Hareketi'yle⁶³ işbirliğini yoğunlaştırmış, harekete katılan birtakım ülkelerle güvenlik alanında ikili ilişkiler tesis etmiştir. Bağlantısızlar Hareketi'ne katılan ülkelerin Dışişleri Bakanlarının 2011 yılının 25-27 Mayıs günlerinde Endo-

⁶² Bkz. Aliyev, İlham. "Doğal Kaynakların Güvenliği ve Değişen Küresel Güç" konulu Münih Uluslararası Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması // *Azerbaycan gaz.*, 7 Şubat 2010.

⁶³ Bağlantısızlar Hareketi uluslararası arenada gitgide gerilen SSCB-ABD ilişkileri ortamında taraf olmak istemeyen ve Soğuk Savaş'a katılmayan ülkelerce 1961 Eylül'ünde Belgrad'ta tesis edilmiştir. "Ne Doğu, ne Batı" sloganıyla ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketi öncelikle Jawaharlal Nehru önderliğinde İngiliz sömürgeciliğinden kurtulmayı başaran Hindistan'da ortaya çıkmış, daha sonra Mısır, Yugoslavya, Endonezya, Myanmar, Sri Lanka ve diğer 20 kadar ülkeye yayılmıştır. Günümüzde bu ülkelerin sayısı 119'a ulaşmıştır. Bunlardan 38'i Asya, 53'ü Afrika, 26'sı Latin Amerika, 2'si Avrupa (Beyaz Rusya ve Azerbaycan) ülkesidir. İlaveten 14 ülke Bağlantısızlar Hareketi'ne gözlemci statüsüyle katılmaktadır.

nezya'da gerçekleşen 16. toplantısında Azerbaycan da bu gruba katılmıştır.⁶⁴

Siyaset bilimcilerin farklı yorumlarına neden olan bu adım gerçekte Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı günden beri takip ettiği uluslararası, bölgesel ve ulusal güvenlik politikasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan ilk günden itibaren Kafkasya'nın militaristleştirilmesine, askerî bloklar arasında çatışma alanına dönüştürülmesine, dış ülkelerin askerî üslerinin ve ordularının bölge ülkelerinin sınırları içinde konuşlandırılmasına karşı çıkmıştır. Topraklarının işgal edilmiş olmasına, komşusu Ermenistan'ın askerî saldırısına maruz kalmasına rağmen Azerbaycan yalnızca Güney Kafkasya'da değil, Post-Sovyet coğrafyasının tamamında en etkili barış politikası ve barış diplomasisi uygulayan ülkedir. Bu nedenledir ki Güney Kafkasya'da jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik çıkarları bulunan NATO, KGAÖ gibi askerî-politik bloklar ve bu blokların ABD, Rusya, Türkiye, AB ülkeleri gibi üyeleriyle çoklu ve ikili işbirliğini durdurmadan ve bağlarını koparmadan Bağlantısızlar Hareketi'ne katılması Azerbaycan'ın son zamanlarda aldığı en doğru jeopolitik kararlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikasının mahiyetinden bahsederken, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'nın güvenlik sistemine ilişkin tutumunu her zaman net bir biçimde ortaya koyduğunun, Kafkasya'nın çeşitli güç odaklarının etki alanına bölünmesine, askerileştirilmesine ve kamplar arasında askerî çatışma alanına dönüştürülmesine kesinlikle karşı çıktığının altını çizmek gerekmektedir. Aradan geçen sürede Azerbaycan

⁶⁴ Bkz. газ. «Зеркало», 20 мая 2011 г. [Zerkalo gaz., 20 Mayıs 2011].

uluslararası ve bölgesel jeopolitik aktörlerle ilişkilerinde Güney Kafkasya'nın diğer iki ülkesinden ve Rusya'dan biraz farklı bir tutum sergilemiştir. Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan Güney Kafkasya'nın herhangi bir şekilde bloklar arasında askerî çatışma alanı olmaya sürüklenmesine, dış ülkelerin bölge ülkelerinde askerî üs bulundurmalarına açık ve net bir şekilde karşı çıkmıştır.

Azerbaycan Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da barış, huzur ve güven ortamı oluşmasını isteyen tüm ülkelerle ikili ve çoklu ilişkilerinde de aynı politikayı takip etmiştir. Azerbaycan'ın dış politika ve güvenlik kurumları, askerî kurumları da NATO bloku ve NATO üyeleriyle olduğu kadar Rusya ve BDT ülkeleriyle de ortak güvenlik programlarına ve askerî-stratejik işbirliği etkinliklerine katılmışlardır. Azerbaycan, ulusal ordusunun dünya standartlarına uygun hale getirilmesi, uluslararası terörle mücadele, uluslararası ve bölgesel barışı sağlama operasyonları ve çatışmaların önlenmesi programlarında özellikle NATO'yla işbirliği yapmaktadır. Buna rağmen Azerbaycan hiçbir askerî bloka katılmak isteğini resmî olarak dile getirmiş değil. Azerbaycan'ın devlet yetkilileri bu ülkenin askerî bloklar arasında nüfuz mücadelesine, dünyanın çeşitli kampların nüfuz alanlarına bölünmesine ve yeryüzünün askerileştirilmesine karşı olduklarını, uluslararası hukuk normlarına ve diğer ülkelerin ulusal haklarına herkesin saygı duymasını, barış ve güvenliğin korunması şartlarına herkesçe uyulmasını istediklerini sürekli olarak yinelemişlerdir.

Azerbaycan bu yaklaşımıyla herhangi bir askerî bloka katılmayı hedef edinmemiş, yalnızca tüm ülkelerin, bu arada Azerbaycan'ın da topraklarının ve halkının güvenliğinin sağlanması, egemen devlet haklarının, barış ve huzur ortamının temin

edilmesi amacını gütmüştür. Saflarına katılması durumunda ne NATO'nun, ne de KGAÖ'nün Azerbaycan'ın ihlal edilen toprak bütünlüğünün sağlanacağını, bölgede ve tüm dünyada barışın temin edileceğini garanti edemediği gerçeği de göz önünde bulundurulursa, askerî örgütlere üye olmanın Azerbaycan'a ek sorun ve sorumluluklar dışında hiçbir şey kazandırmayacağı daha iyi anlaşılır.

Azerbaycan'ın KGAÖ'ye katılmayı reddedişinin nedenleri arasında daha önce değinilen etkenler ve jeopolitik çıkarlarla beraber, öncelikle, işgalci ülke Ermenistan'ın da bu kurum içinde yer alması faktörü öne çıkmaktadır. Diğer yandan KGAÖ Azerbaycan'ın temel sorunu olan Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesine yönelik somut bir mekanizmaya da sahip değildir ve bu konuda herhangi bir adım atmaktan kaçınmaktadır. Kurulduğu günden beri KGAÖ'nün "iç çatışmaların çözümlenmesini" değil, "muhtemel dış tehditlere karşı koymayı" amaç edindiği duyurulmuştur. Azerbaycan'ın, topraklarının bir bölümünün Ermenistan tarafından işgal edilmesi gerçeğini "iç çatışma" olarak nitelendiren bir askerî kuruma üyeliğinin hiçbir mantığı olamaz. Mevcut yaklaşımda, günün birinde gündeme gelmesi ihtimalinden bahsedilen İran-Azerbaycan sorunu istisna tutulmakla, KGAÖ Azerbaycan'ın dış güvenliği açısından hiçbir jeostratejik öneme sahip değildir. Bilakis, böyle bir kuruma üyelik Güney Kafkasya'da dış ülkelerin askerî üs bulundurmalarına karşı çıkan ve tam bir tarafsızlık sergileyen Azerbaycan'ın Batı'yla askerî-jeostratejik ortaklık ilişkilerini olumsuz etkileyebilir.

Bununla beraber, günümüzde Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik politikası ağırlıklı olarak Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk normları çerçevesinde ve adil bir şekilde çözüm-

lenmesine doğrudan bağlı bulunmaktadır. Uzmanlara göre, herhangi bir askerî blokun ya da herhangi bir ülkenin bu çözüm sürecine doğrudan katılması, Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını savunması, Azerbaycan'ın güvenlik konusunda gelecek jeostratejik tercihini önemli ölçüde etkileyebilecektir. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve egemen haklarının sağlanmasına pratik şekilde yardım eden ve gelecekte ulusal güvenliği konusunda garanti verebilen herhangi bir güvenlik örgütü Azerbaycan'ın askerî müttefikine dönüşecektir ve Azerbaycan Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da jeostratejik çıkarlarını bu kurumla ortak bir şekilde gerçekleştirecektir. Fakat şimdilik NATO ve KGAÖ de, bu kurumların üyesi olan ülkeler de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sözde desteklemenin ötesinde, bu toprak bütünlüğünün sağlanması için hiçbir ciddi girişimde bulunmamaktadırlar.

Birtakım Batılı jeopolitikçilere göre Azerbaycan'ın bölgesel güvenlik konusundaki tutumu bir yandan pragmatik ve dengeli, diğer yandan bugün için sergilenebilecek en iyi tutumdur. 1990'ların ortalarından itibaren Azerbaycan, oluşan elverişli ortamdan faydalanarak Avro-Atlantik mekânı ve Batı'yla bütünleşmeye yönelik pragmatik bir politika uygulamış, Hazar havzasının enerji rezervlerini diğer ülkelerin kontrolünden çıkararak Türkiye ve Gürcistan üzerinden Doğu-Batı güzergâhıyla dünyaya ulaştırmış, bu sayede hem kendi egemenliğini, hem de zengin enerji rezervlerine sahip bulunan diğer ülkelerin egemenliğini pekiştirmiş, bağımsız jeoekonomik çıkarlarını temin etmiştir. Taktik ettiği dengeli güvenlik politikasıyla Azerbaycan bölgenin Rusya ve İran gibi rakip ülkelerinin etkisini nötrleyerek bu ülke-

lerle ortaklık ilişkisi tesis etmeye ve bu ilişkiyi sürdürmeye muvaffak olmuştur.⁶⁵

Enerji güvenliği alanında Batı'yla ortaklık kurulması, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hatları inşaatı, ileri Batı teknolojisinin ve Batı sermayesinin bölgeye getirilmesi, uzmanlara göre, Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki jeopolitik konumunu pekiştirmiş, bölgesel güvenliği ve egemen haklarının temini açısından olumlu bir etkiye sahip olmuştur. Azerbaycan'ın elde ettiği büyük jeopolitik nüfuz Rusya gibi ülkeleri Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da bulunan bağımsız devletlerin tercihlerine saygı duymak, bölgede ABD ve Batı faktörünü kabullenmek zorunda bırakmıştır.⁶⁶

Fakat tüm bunlara rağmen Rusya-Gürcistan Savaşı çevresinde gelişen olaylar Rusya'nın Güney Kafkasya'daki jeostratejik etkinliğinin henüz çok büyük olduğunu, BM'nin tüm dünyadaki etkisiz faaliyeti de göz önünde bulundurulunca, Rusya faktörünü dikkate almamanın hiçbir komşu ülke, özellikle de Azerbaycan ve Gürcistan açısından iyi şeyler vaat etmediğini bir kez daha ortaya koymuştur. 8 Haziran 2012'de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın Dışişleri Bakanları arasında imzalanan ve üç ülkenin jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarının pek çok alanda birbirine uyumlu hale getirilmesini öngören Trabzon Protokolü de bazı siyaset bilimlerinde, Rusya'nın jeopolitik baskılarına karşı koyma girişimi olarak değerlendirilmektedir. İmza töreninin ardından yaptıkları açıklamada Dışişleri Bakanları söz konusu belgenin üç ülkeyi alakadar ettiğini ve başka herhangi bir ülkeye karşı yö-

⁶⁵ Bkz. Petersen, A. "Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Görüşleri" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu. 2, 2010, s.198.

⁶⁶ Aynı yer.

nelmediğini ilan etmişlerdir. Buna rağmen bazı Rus siyaset bilimciler de Trabzon Protokolü'nün "Rusya'nın bölgedeki jeopolitik baskısına karşı işbirliği" olduğu kanısındadırlar.⁶⁷

⁶⁷ Bkz. Çin, Rusya ve ABD Arasında Merkezî Asya. <http://inosmi.ru>

III. BÖLÜM

GÜNEY KAFKASYA'NIN TEMEL GÜVENLİK SORUNU OLARAK DAĞLIK KARABAĞ ÇATIŞMASI: ULUSLARARASI, BÖLGESEL, LOKAL ÇIKARLAR VE AZERBAYCAN'IN TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ SORUNU

Dağlık Karabağ sorunu SSCB'nin parçalandığı ve Post-Sovyet ülkelerinin bağımsızlık kazandıkları dönemde Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerinde hak iddia etmesi ve bazı dış jeopolitik aktörlerin etkisi ve yardımıyla etnik ayrılıkçılığın kö-rüklenmesi sonucunda ortaya çıkmış, yalnızca Güney Kafkas-ya'nın değil, Avrasya'nın, Avrupa'nın ve hatta tüm dünyanın gü-venlik ortamını oldukça olumsuz etkileyen bölgesel çatışmalar-dan birine dönüşmüştür. Zamanında önlenmemesi ve birtakım yerel, bölgesel ve uluslararası güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması çabaları sonucunda Dağlık Karabağ sorunu daha sonraki yıllarda insanlık dışı eylemlerin, büyük kat-liamların meydana gelmesine ve benzer bölgesel çatışmaların dünyanın pek çok yerinde ortaya çıkmasına da sebebiyet ver-miştir. Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması, ça-tışmanın ağır maddi ve manevi sonuçlarının ortadan kaldırılması dünyanın hemen hemen tüm lider ülkelerinin, uluslararası ve bölgesel kurumlarının gündeminde öncelikli yerlerden birini işgal etmektedir.

3.1. ERMENİSTAN'IN AZERBAYCAN'A SALDIRISI VE DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ KÖKLERİ

Tarihî kaynaklar Ermenilerin Azerbaycan'a karşı ortaya attıkları toprak iddialarının ve etnik saldırganlığının kökeninde, Azerbaycan topraklarında kendi devletlerini kurma, daha sonra bu devleti genişletme ve Büyük Ermenistan adlı bir ütopyaı gerçekleştirme emelinin bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Azerbaycan'ın stratejik açıdan büyük önem taşıyan Karabağ bölgesine Ermeni nüfusun göç ettirilmesi 19. Yy. başlarında, özellikle de Azerbaycan topraklarının 1828 Türkmençay Antlaşması'yla Rusya'yla İran arasında paylaşılmasının ardından gerçekleşmiştir. 1820'lerin sonunda Rusya'nın Güney Kafkasya'da ve bu arada Azerbaycan'da uyguladığı sömürge politikasının yeni aşamasına girilmiştir. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Hristiyan nüfusun arttırılması Rusya'nın bu bölgedeki etkisinin pekişmesi ve sömürge politikasının daha iyi uygulanması amaçlarına hizmet etmiştir.

Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinden ve buraya ilk kez bölge dışından hakların göç ettirilmesinden bahsederken N. Şavrov şöyle der: "Sömürge politikasına Kafkasya'ya Rusların değil, başka halkların göç ettirilmesiyle başladık. Kendi memleketlerinde istenmeyen bu insanları Tiflis ve Yelizavetpol eyaletlerinde koloniler halinde yerleştirdik. Kendilerine en iyi topraklar ve çeşitli ayrıcalıklar verildi."⁶⁸

1804-1813 ve 1826-1828 yıllarında cereyan eden Rusya-İran savaşlarında, esasında 19. Yy.ın tamamında Ermenilerin

⁶⁸ *Dağlık Karabağ Münakaşası.* Elektronik metinler. <http://www.elibrary.az>

İran, Türkiye ve Güney Azerbaycan'dan Kuzey Azerbaycan'a ve özellikle Karabağ bölgesine göç ettirilmesi sonucunda Karabağ'da Ermeni nüfus her geçen yıl artmaya başladı. Şavrov'un da belirttiği gibi, Ermenilerin azınlıkta oldukları İrevan ve Yelizavetpol eyaletlerine, Karabağ'ın dağlık bölgelerine 1828-1830 yıllarında resmî kayıtlara göre 124 bin, gerçekte ise bundan daha fazla, 200 bin civarında Ermeni göç ettirilmiştir.

Ermenilerin Güney Kafkasya'ya göç ettirilmesi süreci 19. Yy. sonuyla 20. Yy. başlarında da devam etti. 1896-1908 yılları arasında, yani 13 senede Güney Kafkasya'ya 400 bin Ermeni daha geldi. Bu hususta Şavrov 1911 yılına ait bir yazısında şöyle der: "General Şeremetyev'in 1896 yılında Güney Kafkasya'da meskûn Ermeniler hakkında raporunda, bunların sayısının 900 bin kişi olduğu bildirilmiştir. 1908 yılında ise Ermenilerin sayısı 1 milyon 300 bin kişiye ulaşmıştır. Yani bu sürede Ermenilerin sayısı 400 bin kişi artış göstermiştir. Hâlihazırda Güney Kafkasya'daki 1 milyon 300 bin Ermeni'den 1 milyonu bu toprakların yerli halkından değildir. Bu insanları bu topraklara biz getirdik."⁶⁹

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göç ettirilmesi İrevan'da ve Karabağ'ın dağlık bölgelerinde demografik şartları ve burada cereyan eden olayları önemli ölçüde etkilemiş, Ermenilerin gelecekte ortaya atacakları toprak iddialarının da temelini teşkil etmiştir. Günümüzde Ermenistan devletinin bulunduğu ve tarihî Azerbaycan toprağı olan İrevan Hanlığı 1827 yılında Rusya tara-

⁶⁹ Шавров, Н. Н. *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. СПб., 1911, с. 59-60 [Şavrov, N. N. *Rusya'nın Transkafkasya Politikası Açısından Yeni Bir Tehlike: Muga'nın Azınlıklara Satılması Beklentisi*, Sankt Petersburg, 1911, s. 59-60].

fından işgal edildiği sırada buradaki nüfusun yüzde 73.8'lik bir bölümü Müslüman Türklerden oluşuyorken, Ermenilerin Kafkasya'ya göç ettirilmesi, Müslüman Türklerin bu topraklardan sürülmesi ve kendilerine karşı soykırım uygulanması sonucunda günümüzde Ermenistan'da hiç Türk kalmamıştır. Büyük Ermenistan ütopyasına kapılan Ermeniler 1905-1906 yılları arasında da Azerbaycan Türklerine karşı açıkça toplu katliamlara girişmişlerdir. Ermeniler Bakü, Şuşa, İrevan, Nahçıvan, Gence, Zengezur, Gazah ve Tiflis'te sivil Azerbaycan Türklerini katletmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nı, Rusya'da 1917 Şubat'ında Burjuva Devrimi'ni ve aynı senenin Ekim'inde Bolşevik Devrimi'ni kullanan Ermeniler birtakım iddialarını Bolşeviklik kisvesi altında gerçekleştirmeyi başarmışlardır. 30-31 Mart ve 1 Nisan 1918 tarihlerinde Bolşevik kisvesi altındaki Ermeni silahlı grupları Sovyet Rusya'nın da askerî yardımıyla Bakü'de sivil halka gerçek bir soykırım uygulamış, 10 bin kişiden fazla insanı katletmişlerdir. Aynı senenin Nisan-Mart aylarında Ermeniler Şamahı, Guba, Ağsu, Kürdemir, Salyan ve Lenkeran'da da toplu katliamlar yaparak 50 bin kişiden fazla sivili büyük bir gaddarlık ve vahşilikle katletmişlerdir.

1918 yılında Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan edişinden hemen sonra Karabağ'ın dağlık bölgelerinde meskûn Ermeniler Ermenistan'ın faşist çevrelerinin tahrik ve baskıları sonucunda Azerbaycan'ın egemenliğini kabul etmek istememişlerdir. Toprak bütünlüğünü korumayı ve nüfusunun güvenliğini sağlamayı öncelikli görev belleyen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti varlığını sürdürdüğü dönemde (1918-1920) Ermenilerin Karabağ'ın dağlık bölgesini diplomatik ve askerî yöntemlerle ele geçirme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Daha

sonraki dönemde Güney Kafkasya'da kurulan üç Cumhuriyetin bağımsızlıklarını kaybedişi ve Sovyet Rusya'ya ilhakı toprak iddialarını ve sınırları esasında anlamsızlaştırdı. Buna rağmen Güney Kafkasya'da Sovyet rejiminin egemen oluşu Dağlık Karabağ meselesini faşist ve ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin gündeminden çıkarmamıştır. Sovyet Rusya'nın diplomasının kökeninde de Çarlık döneminde olduğu gibi, etnik çatışmalar çıkarma ve bunlardan çeşitli amaçlarla yararlanma yönelimi bulunmaktaydı.

Bu yönelim Sovyet rejiminin ilk yıllarında Azerbaycan'a ve Dağlık Karabağ konusuna yaklaşımda da açıkça kendini belli etmiştir. Azerbaycan'ın Karabağ vilayeti içinde Ermenilerin de meskûn bulunduğu dağlık kesime 1923 yılında Dağlık Karabağ Otonom Vilayeti statüsünün verilmesi de aynı yaklaşımın bir sonucuydu. Bu politika Sovyet Rusya'nın onayıyla Bakü Sovyeti'ndeki Ermenilerin doğrudan katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan içinde bir Dağlık Karabağ Otonom Vilayeti'nin (DKOV) tesisi kuşku yok ki Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddialarını ve etnik husumetini kullanan Sovyet Rusya'nın ileriye dönük ve uzun vadeli politikalarının bir sonucuydu. Aynı oluşumun Ermenilerin gelecekteki toprak iddiaları için de yeni bir kaynak teşkil ettiğini tarih göstermiştir.

Güney Kafkasya'da Sovyet rejiminin tesisinden sonra da Ermeniler Rusya'nın yardımıyla Azerbaycan topraklarını zapt etme politikasını sürdürmüş, 1920 yılında Zengezur bölgesinin ve bazı diğer yerlerin Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne ilhak edilmesine muvaffak olmuşlardır. Ardından, Ermeniler Ermenistan sınırları içinde kalan topraklarda meskûn Azerbaycan Türklerinin bu bölgelerden toplu olarak göç ettirilmesi politikalarını daha etkili hale getirmek amacıyla yeni yöntemlere başvurmuşlardır. Stalin'in de

desteğiyle Ermeniler 23 Aralık 1947 tarihinde SSCB Bakanlar Kurulu'nun "Ermenistan SSC'den Kolhoz alışanları ve Diğer Azerbaycanlıların Azerbaycan SSC'nin Kura-Aras Ovası'na G Ettiirilmesine İlişkin" zel bir karar almasını ve 1948-1953 yılları arasında yaklaşık 150 bin Azerbaycan Trk'nn tarihî memleketlerinden hükümet güçleri tarafından zorla g ettirilmesini sağlayabilmişlerdir.

Sovyet döneminde Ermeniler ve destekçileri Dağlık Karabağ meselesini birkaç defa gündeme getirmeye çalışmış, fakat bunun için uygun ortamın henüz bulunmadığını anlayarak beklemeye karar vermişlerdir. 1985 yılında SSCB yönetimine gelen Gorbaçov ve evresinin Ermeni yanlısı tutum sergilemesiyle bekledikleri elverişli ortamın olduğuğunu gören Ermeniler derhal harekete geçmişlerdir.

3.2. 20. YY. SONLARINDA ERMENİSTAN'IN AZERBAYCAN'A KARşI TOPRAK İDDİALARI VE SSCB YÖNETİMİNİN ERMENİ YANLISI KAFKASYA POLİTİKASI

1980'lerin ortalarından sonra SSCB'de siyasi rejimde ve devlet yönetimi alanında Perestroyka adı altında birtakım değişiklikler yapılmaya başlandı. Böyle bir ortamda Ermeniler yakın ve uzak dış ülkelerdeki destekçilerinin de yardımıyla, "Büyük Ermenistan" adını verdikleri dalavereci ve iğrenç ütopyalarını gerçekleştirmek amacıyla harekete geçtiler. Mevcut "zgrlk" ve "demokrasi" ortamından yararlanmak isteyen Ermeniler Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde hak iddia etmeye başladılar.

1988 yılında, olayların başında Ermeniler ve Moskova'daki destekçileri ortamı daha fazla germek ve kamuoyunun deste-

ğini kazanmak amacıyla, Dağlık Karabağ'ın ekonomik açıdan geri bulunduğu yalanıyla sahneye çıktılar ve sözde ekonomik nedenlerle Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı talebiyle uzun zamandan beri hazırlandıkları anlaşılan grev ve gösterileri başlattılar. Gerçekte DKOV'de 1988 başına kadarki ekonomik veriler, bu bölgenin sosyoekonomik açıdan ve her alanda hem Azerbaycan'ın tüm diğer bölgelerinin, hem de Ermenistan'ın ilerisinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zaten daha sonraki gelişmeler DKOV'nin sosyoekonomik geriliğinin tamamen uydurma ve bahaneden ibaret bulunduğunu, asıl amacın Azerbaycan topraklarının bir bölümünün Ermenistan'a ilhakı olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

SSCB yönetiminin zamanında harekete geçmemesi ve ilkeli bir tutum sergileyememesi, asılsız iddialara son verememesi yüzünden önce DKOV'nin Askeran ilçesinde, daha sonra Sumgayıt kentinde Ermenilerce daha önceden hazırlanan planlar doğrultusunda gerçekleştirilen sabotajlar durumun daha fazla gerilmesiyle sonuçlandı.

SSCB Yüksek Konseyi 12 Ocak 1989 tarihinde DKOV'de ve civar bölgelerde etnik çatışmanın sürmesine ilişkin olarak, sözde çatışmayı önlemek ve bölgede istikrarı sağlamak amacıyla ve SSCB Anayasası'nın 199.14. maddesi gereği, Azerbaycan SSC'ye bağlı bulunmakla DKOV'de özel bir yönetim biçiminin uygulanması kararını aldı. Azerbaycan'ın egemen haklarının ihlali anlamına gelen bu kararla DKOV'de doğrudan SSCB'nin merkezî hükûmetine bağlı bulunan Özel Yönetim Komitesi (ÖYK) oluşturuldu.

Etnik çatışmaları önlemek ve bölgede istikrarı sağlamak amacıyla tesis edilmiş olmasına rağmen ÖYK'nin çalışmaları DKVO'de durumun daha fazla gerilmesine neden oldu. ÖYK

Başkanı Arkadi Volski istikrarı sağlamaya değil, gerilimi arttırmaya yönelik bir politika izlemeye başladı. Volski'nin "üstün gayretleri" sonucunda bölgenin hemen hemen tüm kurum ve kuruluşları kısa sürede Azerbaycan'a bağlı olmaktan çıkarılarak SSCB merkezî hükümetine bağlı hale getirildi. DKOV uygulamada artık Azerbaycan'dan tamamen koparılmış görünüyordu.

SSCB'nin merkezî hükümetinin Ermeni yanlısı tutumu, Dağlık Karabağ'ın yasadışı yollardan Ermenistan'a ilhakının önüne geçilmemesi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve egemen haklarının ihlal edilmesi Azerbaycan'da haklı bir itiraz hareketi doğmasına neden oldu. SSCB hükümetinin ilkesizliğinden ve Ermeni yanlısı tutumundan yararlanan Ermenistan Parlamentosu 1 Aralık 1989'da Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakına dair, hiçbir hukuki temeli bulunmayan bir "karar" aldı. DKOV kurumları 42 gün zarfında Ermenistan'ın ilgili bakanlıklarına ve kurumlarına bağlandı. SSCB'nin merkezî yönetiminin suskunluğu ve bazen açık desteği sayesinde DKOV ekonomisinin Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'la bütünleştirilmesi gerçekleştirildi. Diğer yandan, yine SSCB'nin merkezî hükümetinin onayı ve SSCB ordusunun birtakım üst düzey yetkililerinin desteğiyle Ermeniler, Azerbaycan topraklarına silahlı saldırılar gerçekleştirmeye başladılar.

Durumun gitgide kontrolden çıktığının farkına varan SSCB Yüksek Konseyi 15 Ocak 1990'da DKOV'de ve civar bölgelerde olağanüstü hal ilan etti. Ardından, SSCB Komünist Partisi Merkezî Komitesi, SSCB Yüksek Konseyi Başkanlık Divanı ve SSCB Bakanlar Kurulu "Azerbaycan ve Ermenistan Halklarına Sesleniş" adlı bir duyuru yayınladı. Alınan kararlarda ve söz konusu duyuruda saldırgan Ermenistan'la saldırıya uğrayan

Azerbaycan'ın aynı kefeye konması, Birlik Cumhuriyetlerinden birinin diğereine askerî saldırısının merkezî hükümetçe büyük bir vurdumduymazlıkla izlenmesi Azerbaycan halkının SSCB yönetimine olan güvenini tamamen bitirdi. Bu gelişmelerle beraber Azerbaycan'ın yerel hükümetinin de Ermeni saldırganlığı karşısında etkisiz kalması Azerbaycan halkının hem yerel hükümet, hem de SSCB merkezî hükümeti aleyhinde sokaklara ve meydanlara dökülmesiyle sonuçlandı. Komünist Parti yetkililerine güvenini büsbütün kaybeden halk arasında memnuniyetsizlik ve itirazlar dalga dalga yayılmaya başladı.

Söz konusu dönemde Ermenilerin silah edinmek amacıyla Sovyet ordusu birliklerine baskın ve saldırı düzenlemeleri artık sıradan bir hal almış bulunuyordu. SSCB merkezî hükümeti bu saldırılara gözlerini yumuyor ve bu aldırışsızlığıyla Ermenilerin Sovyet ordusu silahlarıyla silahlanmalarını destekliyordu. Merkezî hükümetin çok büyük hataları ve Ermeni yanlısı tutumu 1990 sonuyla 1991 başlarında durumun iyice gerilmesine, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve Ermenistan sınırında Ermenilerin silahlı saldırılarının artmasına olanak verdi. Aynı dönemde Moskova-Bakü seferini yapan yolcu trenine, Tiflis-Bakü, Bakü-Ağdam, Ağdam-Şuşa, Ağdam-Hocalı seferlerini yapan otobüslere Ermenilerce düzenlenen terör saldırıları sonucunda yüzlerce sivil hayatını kaybetti. Ermenilerin Moskova'nın desteğinde uyguladıkları saldırgan ve işgalci politika binlerce Azerbaycan Türkü'nün hayatına mal oldu.

1988-1991 yılları arasında, yani olayların başlangıcından SSCB'nin çöküşüne kadarki dönemde SSCB'nin merkezî yönetimi tarafından desteklenen Ermeniler Azerbaycan'a karşı açık bir saldırganlık politikası uygulamayı sürdürdü, binlerce sivil katletti, çok sayıda yerleşim birimini yağmalayarak yakıp yıktı.

Aynı dönemde SSCB hükümeti bu saldırganlığın durdurulmasına yönelik herhangi bir somut önlem almak niyetinde olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Dağlık Karabağ sorunu 1988 yılında olayların başladığı ilk günden itibaren SSCB'nin merkezî basınında tek taraflı olarak yansıtıldı ve Azerbaycan bir enforsasyon ablukası altında tutuldu.

SSCB yönetiminin, özellikle de yönetimin en üst kademesinin kararsızlığı ve ilkesizliği, Azerbaycan'a karşı toprak iddialarında ve açık saldırıda bulunan Ermenistan'ı desteklemesi yüzünden olaylar gitgide içinden çıkılmaz hal aldı ve iki Cumhuriyet arasında savaş hali doğdu. Moskova hükümetinin yanlı tutumu Ermenistan'ın saldırganlığının gün geçtikçe artmasına neden oldu.

SSCB'nin son yıllarında merkezî hükümetin desteğiyle hedeflerine ulaşan Ermeniler, daha sonra insan hakları perdesi altında Dağlık Karabağ'da BM askerî kuvvetlerinin konuşlandırılması ve olayların uluslararası boyuta taşınması için çalışmaya başladılar. SSCB'nin çöküşünün ardından Ermenilerin ve destekçilerinin Dağlık Karabağ meselesinin uluslararası soruna dönüştürülmesine yönelik geniş çaplı kampanyalarının yeni bir aşaması başlamış oldu.

3.3. AZERBAIJAN TOPRAKLARININ ERMENİSTAN SİLAHLI KUVVETLERİ TARAFINDAN İŞGALİ VE SORUNUN BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN MÜZAKERESİNE ÇIKARILMASI

1992 başlarında Ermenistan silahlı kuvvetleri Karabağ'ın dağlık bölgelerinde Azerbaycanlıların meskûn oldukları yerleşim birimlerini arka arkaya işgal etmeye başladı. 1992 Şu-

bat'ının 25'ini 26'na bağlayan gece Ermeniler Hankendi'nde konuşlanmış SSCB 366 numaralı motorize alayının etkin katılımıyla Hocalı kentine saldırarak 613 sivil gaddarcasına katlettiler. Hocalı Soykırımı yüzyılın en büyük facialarından biri oldu. Hocalı'nın Ermeni ve Sovyet güçleri tarafından işgalinin ardından kısa bir süre sonra Dağlık Karabağ'ın tamamı zapt edildi.

8 Mayıs 1992'de Azerbaycan'ın tarihî kentlerinden ve kültür merkezlerinden biri olan Şuşa işgal edildi. Konumunu pekiştirmek ve Karabağ'ın dağlık bölgesini tamamen Ermenistan'a ilhak etmek amacıyla Ermeni ordusu Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de saldırmaya başladı. Karabağ'la Ermenistan arasında bulunan Laçın kenti Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı önünde başlıca engeldi. 17 Mayıs 1992'de Laçın kenti de Ermenistan ordusu tarafından işgal edildi. "Halkların kendi kaderini belirlemesi" kisvesi altında Rus askerî birliklerinin yardımıyla Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenilerin saldırgan yayılmacılık politikası genişleyerek devam etti.

Laçın'ın işgali savaşın Dağlık Karabağ sınırları dışına taşığının ve Ermenistan'ın daha büyük niyetler peşinde olduğunun kanıtıydı. "İnsanî yardım koridoru" adını verdikleri Laçın üzerinden Ermeniler Dağlık Karabağ'a kısa sürede çok sayıda silah, cephanelik, askerî araç ve ordu sevk etti. Sonuçta 1993 yılında Ermenistan'ın toprak iddialarının konusu olan Dağlık Karabağ bölgesinin (4,400 kilometrekare) dışında ve Dağlık Karabağ'ın yüzölçümünün 4 katı yüzölçümüne sahip Laçın, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail ve Zengilan ilçeleri (17 bin kilometrekare) işgalci Ermenistan ordusu tarafından zapt edildi. Dağlık Karabağ Savaşı'nda yaklaşık 20 bin Azerbaycan yurttaşını hayatını kaybetmiş, 100 bin kişi yaralanmış, 50 bin kişi sakat kalmıştır. Ermenistan sınırları içinde kalan tarihî Azerbaycan

topraklarından ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinden sürülen yaklaşık 1 milyon kişi zorunlu göçmen ve mülteci konumuna düşmüştür. Çatışmalar sırasında Azerbaycan'ın yüzlerce yerleşim birimi yağmalanmış, yakılıp yıkılmıştır. Günümüzde Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinden fazlası Ermenistan ordusunun işgali altında bulunuyor.

BM Güvenlik Konseyi'nde Azerbaycan topraklarının Ermenistan ordusu tarafından işgaline ilişkin 7 deklarasyon ve 4 karar onaylanmıştır. Kelbecer İlçesi'nin işgaline ilişkin olarak 30 Nisan 1993 tarih ve 822 numaralı, Ağdam İlçesi'nin işgaline ilişkin olarak 29 Temmuz 1993 tarih ve 853 numaralı, Fuzuli, Cebrail ve Gubadlı İlçeleri'nin işgaline ilişkin olarak 14 Ekim 1993 tarih ve 874 numaralı, Zengilan İlçesi'nin işgaline ilişkin olarak 11 Kasım 1993 tarih ve 884 numaralı kararlar alınmış, fakat Güvenlik Konseyi sürekli üyesi ülkeler Ermenistan'ın saldırgan ülke olarak tanınmasını onaylamamış ve sorunun AGİT Minsk Süreci çerçevesinde ateşkes ve müzakereler yoluyla çözümlenmesini önermişlerdir. Cezasız kalan Ermenistan BM Güvenlik Konseyi'nin onayladığı 4 karara da aldırmamıştır.

Dünya kamuoyu Ermenistan'ın açık saldırganlığına gözünü yummuş, işgalci ülkenin dizginlenmesi için hiçbir somut girişimde bulunmamıştır. 1992-1993 yıllarında BM Güvenlik Kurulu'nda Dağlık Karabağ sorununa ilişkin tüm görüşmelerde ve imzalanan tüm belgelerde Güvenlik Konseyi sürekli üyeleri sorunun kökeni, büyümesinin nedenleri ve mahiyeti hakkında net bir değerlendirme yapmaktan kaçınmışlardır. Gerçekte Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısının söz konusu olduğu durum Güvenlik Konseyi'nin tüm belgelerinde "Dağlık Karabağ'da ve civarında yaşanan çatışmalar" olarak tanımlanmıştır. Güvenlik Konseyi üyeleri sorunu Ermenistan'ın toprak iddialarından

kaynaklanan bir “Ermenistan-Azerbaycan Savaşı” olarak değil, “Azerbaycan’la Dağlık Karabağ arasında etnik çatışma” olarak değerlendirilmiş ve konuyu saptırmışlardır.

3.4. AĞİT MİNSK GRUBU’NUN KURULMASI, SORUNA BARİŞÇİL YOLLARDAN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI, ÇATIŞAN TARAFLARIN TUTUMU VE GENEL SONUÇLAR

Ermenistan’la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu 1992 yılı başlarından itibaren uluslararası bir sorun hüviyeti kazanmaya başladı. 30 Ocak 1992’de Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AĞİK) üyesi oldu ve 8-10 Temmuz 1992’de Helsinki’de gerçekleşen AĞİK Zirvesi’nde bu kuruma giriş anlaşmasını imzaladı. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin AĞİK üyesi olmasıyla, Dağlık Karabağ sorunu AĞİK ilkeleri çerçevesinde üye devletlerin dikkatini daha çok meşgul etmeye başladı.

24 Mart 1992’de AĞİK Dışişleri Bakanları Konseyi’nde Dağlık Karabağ konusu görüşüldü ve “sorunun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması için yürütülen müzakerelerin verimliliğini arttırmak amacıyla” Dağlık Karabağ konusunda özel bir barış konferansı düzenlenmesine ilişkin karar alındı. Kararda, Minsk’te gerçekleşmesi gereken konferansa bölgenin büyük ülkeleri olarak Rusya ile Türkiye’nin, Fransa, Almanya, İtalya ve İsveç olmak üzere dört Batı Avrupa ülkesinin, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olmak üzere iki Doğu Avrupa ülkesinin, çatışan ülkelerin, yani Azerbaycan’la Ermenistan’ın ve ABD’nin katılması öngörüldü.

1992 Mayıs’ında Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Şuşa ve Laçın’ı işgal etmesi sorunun mahiyetini değiştirdi ve yeni bir si-

yasal problem doğurarak Minsk Konferansı'nın gerçekleşmesi önünde ciddi bir engele dönüştü. Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen müzakerelerde taraflar arasında anlaşmazlıklar ve özellikle Ermenistan'ın yapıcı olmayan bir tavır takınması, diğer yandan büyük ülkelerin soruna yaklaşımında farklılıkların bulunması barış sürecinin uzamasına, çatışmanın “dondurulmasına” neden oldu.

Ermenistan-Azerbaycan sorununda arabuluculuk girişimlerinin tarihini itibari dönemlere ayıracak olursak, bu dönemlerin hepsinin büyük ölçüde Rusya'yla Batı arasındaki çatışmanın aldığı şekle bağlı bulunduğunu görürüz. 1992 Mart'ında Minsk Grubu'nun oluşturulması sırasında Rusya bu girişimi savunmakla beraber, sorunun çözümüne dış ülkelerin ve uluslararası kurumların gitgide daha etkin bir şekilde karışmaya başlamalarından rahatsızlık da duymaktaydı. Bu durumda Rusya sorunun barışçıl yollardan çözülmesi sürecinde inisiyatifi uluslararası kurumların ve diğer ülkelerin elinden almak, bölgedeki eski konumuna tekrar kavuşmak için çalışmaktaydı.

Bu amacına ulaşmak için Rusya, toprak bütünlüğünü ve yurttaşlarının güvenliğini garanti edemediği Azerbaycan'a askerî ve stratejik baskı uygulamak suretiyle, kendi ordusunu “barış gücü” adıyla çatışma bölgesinde konuşlandırmaya çalışmaktaydı. Bunu başaramayınca, Ermenistan'da konuşlandırdığı askerlerinin sayısını arttırdı, Ermenistan'ı gizli ve açık yollardan silahlandırarak Azerbaycan topraklarının daha büyük bir bölümünün işgalini destekledi.

1997 başlarında Rusya'nın Ermenistan'a yasadışı yollardan 1 milyar ABD doları değerinde modern silah ve cephanelik verdiği dair kanıtlar ortaya çıktı. Söz konusu silahların 1993 yılından itibaren, yani Azerbaycan'la Ermenistan arasında askerî

operasyonların en şiddetli döneminde gönderildiği, dolayısıyla Azerbaycan topraklarının Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesinde kullanıldığı anlaşıldı. Rusya, ateşkes ilanından sonra da Ermenistan'ı silahlandırmaya devam etti.

Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması 1993 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev'in takip ettiği dış politika çizgisinde en önemli yeri işgal etmiştir. Sorunun çözülmesi amacıyla Devlet Başkanları ve heyetler arasında ikili ve çoklu görüşmeler, AGİT Zirve Toplantılarında Minsk Grubu eş başkanlarıyla temaslar, uluslararası etkinliklerde ve Ermenistan Cumhurbaşkanı'yla ikili görüşmelerde harcanan çabalar Haydar Aliyev'in takip ettiği politikanın önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı.

Azerbaycan'ın güvenlik sorunlarını, özellikle Ermenistan'ın toprak iddialarını ve askerî saldırısını dünya kamuoyunun gündemine getiren Haydar Aliyev, bölgede barış ortamının sağlanması için etkili uluslararası kurumların olanaklarından faydalanmaya çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözülmesi için harcadığı çaba, sergilediği üstün gayret ve irade sonucunda 12 Mayıs 1994'te ateşkes sağlandı ve daha sonra müzakereler AGİT Minsk Grubu çerçevesinde sürekli bir şekilde yürütölmeye başlandı.

5-6 Aralık 1994 tarihlerinde AGİK Budapeşte Zirvesi'nde bölgeye uluslararası barış gücünün gönderilmesine karar verildi. Budapeşte Zirvesi'nde eş başkanlık müessesesi de tesis edildi. Minsk Konferansı'nın iki eş başkanının olması, Minsk Grubu toplantılarının bu eş başkanların riyasetinde gerçekleştirilmesi de karara bağlandı. Rusya'nın söz konusu sorunda aslında bir taraf olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak,

AGİK Minsk Konferansı'nın ve bu arada Minsk Grubu'nun eş başkanlığı Rusya'yla Finlandiya'ya havale edildi. Bu vesileyle, yalnızca Budapeşte Zirvesi öncesinde gergin olan Rusya-Batı ilişkilerinde bir yumuşama sağlanması değil, Rusya'nın "barışa yönelik" bireysel girişimlerinin önüne geçilmesi de planlanıyordu.

2-3 Aralık 1996'da AGİT Lizbon Zirve'sinde onaylanarak sorunun çözümünde yasal altyapıyı teşkil eden belgeye dönüşen bildirmede üç ana ilke tespit edildi:

- Ermenistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin toprak bütünlüğünün tanınması;
- Dağlık Karabağ'a, kendi kaderini belirleme ilkesine dayanılmakla, Azerbaycan içinde en üst yerel yönetim statüsünün verilmesi;
- Dağlık Karabağ'ın tüm halkının güvenliğinin uluslararası düzeyde garanti altına alınması.⁷⁰

Haydar Aliyev'in büyük çabası, üstün diplomasi yeteneği sayesinde sorunun çözüme kavuşturulmasının siyasal ve hukuki çerçevesini, ana ilkelerini belirleyen aynı bildirge Ermenistan hariç 53 ülke tarafından onaylanarak Lizbon Zirvesi'nin nihai senedinde yerini aldı. AGİT Lizbon Zirvesi'nin ardından Rusya'yla beraber ABD ve Fransa da Minsk Grubu'nun eş başkanları oldu.

1997'nin ikincisi yarısından bugüne Minsk Grubu eş başkanları Lizbon Zirvesi'nin ilkelerine dayanmak suretiyle, Dağlık Karabağ'ın sınırları dışındaki 7 ilçenin boşaltılmasına ve Dağlık

⁷⁰ Hasanov, Ali. *Azerbaycan ve AGİT. Avrupa'nın Genel Güvenliği Bağlamında Ermenistan-Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Sorunu*. Bakü, 1997, s. 74.

Karabağ'ın hukuki statüsünün belirlenmesine ilişkin birkaç öneri sunmuşlardır. 1997 Haziran'ında ortaya atılan ilk öneri "çözüm paketi" (Dağlık Karabağ'ın statüsü de dâhil tüm meselelerin aynı anda onaylanması öngörülüyordu), 1997 Eylül'ünde ortaya atılan ikinci öneri ise "aşamalı çözüm" (sorunun birkaç aşamada çözüme kavuşturulması öngörülüyordu) olarak sunulmuştur. Önerileri bütün yönleriyle desteklememekle beraber, Azerbaycan tarafı barış sürecinin "ölü noktadan" ileri götürülebilmesi amacıyla eş başkanların iki teklifini de ana hatlarıyla kabul etmiştir. Ermenistan ise iki öneriyi de reddederek tümüyle yapıcı olmayan bir tutum sergilemiştir.

9 Kasım 1998'de uluslararası hukuk normlarına ters olan ve Azerbaycan açısından kabullenilmesi mümkünsüz yeni bir öneri ortaya atılmıştır. Bu öneri dünyada bir eşi daha bulunmayan "ortak devlet" düşüncesine dayanmaktaydı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in kesin bir dille reddettiği bu "ortak devlet" önerisi Azerbaycan'ın çıkarlarına ters olmanın ötesinde, AGİT'in Budapeşte ve Lizbon Zirveleri'nde alınan kararların da çiğnenmesi anlamına gelmekteydi.

Azerbaycan'ın Minsk Grubu eş başkanlarının bu son önerisini kesin bir şekilde reddetmesinin ardından, 2 Şubat 1999'da Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ABD, Rusya ve Fransa'nın Devlet Başkanlarına gönderdiği mektupta Minsk Grubu'nun çalışmalarını ve özellikle son öneriyi sert bir dille eleştirmiş, "ortak devlet"in AGİT ilkelerine ters olduğunu ve barış sürecine zarar verdiğini vurgulamıştır. Haydar Aliyev söz konusu ülkelerin Devlet Başkanlarını sorunun kısa sürede ve adilane bir şekilde çözüme kavuşturulması için çabalarını arttırmaya davet etmiştir.

“Ortak devlet” önerisi barış sürecini büyük ölçüde olumsuz etkilemenin ötesinde, tarafların yaklaşımındaki uyumsuzlukları da derinleştirmiştir. Sonuçta müzakere süreci bir duraklama dönemine girmiş, hiçbir olumlu ilerleme kaydedilememiştir.

Minsk Grubu eş başkanları 2004 yılından itibaren Prag Süreci adı verilen üçlü müzakereler çerçevesinde (Minsk Grubu, Ermenistan ve Azerbaycan) Madrid İlkeleri denen dördüncü öneriyi ortaya atmış, tarafların tartışmasına açmışlardır. Bu öneriye ilişkin açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla Azerbaycan, Lizbon Zirvesi’nde AGİT üyesi ülkelere kabul ettirdiği “üç ana ilkeden” tamamen vazgeçmemiş, fakat bu ilkelerde içeriği henüz açıklanmayan birtakım düzenlemeler yapılmasını kabul etmiştir.

Madrid İlkeleri temelinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’le Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan ve Sarkisyan arasında ikili ve Minsk Grubu eş başkanlarının katılımıyla çoklu görüşmeler olmak üzere yaklaşık yirmi görüşme gerçekleşmiş, fakat henüz bir mutabakata varılamamıştır. Ermenistan tarafı takındığı olumsuz tavırla çözüm sürecinin önünü tıkamaktadır. 15 Şubat 2010’da AGİT’in Dönem Başkanı olan Kazakistan’ın Dışişleri Bakanı Kanat Saudabayev’in Güney Kafkasya ziyareti sırasında Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi yönünde yeni bir girişimde bulunuldu. Bakü’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edilen Saudabayev AGİT’in sorunun çözümüne yönelik çabalarını arttıracaklarını ve Madrid İlkeleri çerçevesinde ciddi bir ilerleme sağlamaya çalışacaklarını vurgulamıştır. Bölgeye yaptığı ziyaretin amacından bahsederken Saudabayev, çatışma taraflarıyla ayrıntılı bir şekilde görüşeceğini de beyan etmiştir. Fakat AGİT’in Astana Zirvesi’nde soruna ilişkin ne bir karar alınabilmiş, ne de üye ülkeler işgalci

ülke Ermenistan üzerinde herhangi bir baskı uygulayabilmişlerdir.

AGİT'in, Dağlık Karabağ sorununun barışçı yoldan çözülmesine yönelik son girişimi 19 Kasım 2013 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da gerçekleşmiştir.⁷¹ AGİT Minsk Grubu Eş Başkanları Robert Bradtke (ABD), Bernard Fassier (Fransa) ve İgor Popov'un (Rusya) da katılımıyla gerçekleşen müzakereler öncesinde iki ülkenin Cumhurbaşkanı 2012 yılının Ocak ayından sonra ilk kez baş başa görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin sonuçları konusunda basına bilgi verilmemekle beraber, diplomatik kaynaklar, Dağlık Karabağ sorununa çözüm arayışlarının yeniden araçlar olmadan, baş başa görüşmeler formatında sürdürülmesini önemli bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir.⁷²

Görüşme öncesinde, Eş Başkan ülkelerden olan ABD'nin Dışişleri Bakanı John Kerry'nin Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı'na telefonla arayarak baş başa görüşme formatını desteklediğini ve müzakere sürecinde önemli bir ilerleme kaydedileceğine inandığını ifade etmesi de uzmanlarca,

⁷¹ Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanı arasında 2008-2014 yılları arasında ikili formatta 17 görüşme gerçekleşmiştir. 2008 yılı içinde 5 Haziran'da Sankt Petersburg'da, 2 Kasım'da Moskova'da, 2009 yılı içinde 28 Ocak'ta Zürih'te, 7 Mayıs'ta Prag'da, 4 Haziran'da Sankt Petersburg'da, 17-18 Temmuz'da Moskova'da, 8-9 Ekim'de Kişinev'de, 22 Kasım'da Münih'te, 2010 yılı içinde 25 Ocak'ta Soçi'de, 17 Haziran'da Sankt Petersburg'da, 27 Ekim'de Astrahan'da, 2011 yılı içinde 5 Mart'ta Soçi'de, 24 Haziran'da Kazan'da, 25 Ocak 2012'de Soçi'de, 19 Kasım 2013'te Viyana'da, 2014 yılı içinde 10 Ağustos'ta Soçi'de ve 27 Ekim'de Paris'te gerçekleşen görüşmelerde hiçbir ilerleme kaydedilememiştir.

⁷² Bkz. *Yeni Müsavat* gaz., nu. 308, 20 Kasım 2013, s. 9.

sorunun çözümü yolunda olumlu bir işaret olarak değerlendirilmiştir.⁷³ Türkiye Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile Washington'da yaptıkları ortak basın toplantısı sırasında John Kerry bu konuda da bilgi vermiş ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne temas ederek şunları söylemiştir: "Türkiye bu süreçte ve daha birçok konuda önemli bir role sahiptir. Kıbrıs ve Dağlık Karabağ konularında müzakerelerimiz aylardan beridir sürmekte... Süknet içinde, sürecin içindeki Elçilerimiz aracılığıyla, girişimlerimizi sürdürmeye çalışıyoruz. Son 48 saatte hem Cumhurbaşkanı Aliyev'le, hem de Cumhurbaşkanı Sarkisyan'la konuştum. Bir süre sonra kendi aralarında bir görüşme yapacaklar. Biz süreçte ilerleme olmasını istiyoruz ve çalışmalara katkımızı sürdüreceğiz."⁷⁴

ABD ve Türkiye Dışışleri Bakanları Ankara ile Washington'un Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması çalışmaları sırasında sıkı bir işbirliği içinde olduklarını, bu "dondurulmuş çatışmanın" hem Minsk Grubu'nun arabuluculuğu, hem de ikili müzakereler aracılığıyla çözümü, Kafkasya'da ve bölgede istikrarlı bir barışın tesisi konusunda aynı bakış açısına sahip bulunduklarını ifade etmiş, Cumhurbaşkanı Aliyev ile Sarkisyan arasındaki görüşmenin başarılı geçeceğini umduklarını belirtmişlerdir.⁷⁵

Şunu da vurgulamak icap eder ki Cumhurbaşkanı arasında yapılacak görüşmeden bir gün önce yine Eş Başkan ülkelerden olan Rusya'nın Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov da Viyana'da gerçekleşecek görüşmelerin başarılı olacağını umdukları

⁷³ Aynı yer.

⁷⁴ Bkz. *Bakü Haber* gaz., nu. 209, 20 Kasım 2013, s. 9.

⁷⁵ Bkz. *Yeni Müsavat* gaz., nu. 308, 20 Kasım 2013, s. 9.

rını ifade etmiş bulunuyordu: “Rusya; Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan’la Azerbaycan arasında doğrudan temasların yeniden başlayacağını umuyor ve sorunun çözümüne katkıda bulunmaya hazırdır.” Lavrov; sorunun daha önce varılmış olan birtakım mutabakatlar temelinde ve iki tarafın da çıkarları doğrultusunda çözüme kavuşturulması için gereken ortamın sağlanmasına her vesileyle yardım edeceklerinin de altını çizmiş bulunuyordu.

AGİT Minsk Grubu’nun ve Eş Başkan ülkelerin Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının Viyana görüşmesine yönelik değerlendirmelerini yorumlayan uzmanlardan bazıları, müzakere sürecinde bir format değişikliği yapılmakta olduğunu savunmuşlardır: “AGİT Minsk Grubu çalışmalarına sürekli olarak devam etmekte ve birtakım somut sonuçlara ulaşmayı istemektedir. Buna rağmen çözüm sürecini ileri götürecek asıl çalışmayı AGİT Minsk Grubu değil, Eş Başkan ülkeler yapacaktır. Çatışma tarafları arasında mutabakata sağlanması için Rusya çok çalıştı, fakat bir sonuç alamadı. Şimdi Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları Moskova’da değil, Viyana’da buluşuyor. Yakın günlerde iki ülkenin Dışişleri Bakanları Kiev’de buluşacaklardır. Tüm bunlar, çözüm arayışlarının Minsk Grubu’nun kontrolünde sürdürüldüğüne delalet etmektedir.”⁷⁶ Rusya Toplumsal ve Siyasal Araştırmalar Merkezi Başkanı, askerî ve siyasi konular uzmanı Vladimir Yevseyev, Rusya’nın; bölgede ve tüm dünyada cereyan eden jeopolitik gelişmelerin etkisiyle, Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecinde etkin bir arabulucu olarak yer almaktan çekildiği ve araya mesafe koymaya çalıştığı kanısındadır. Putin’in ikinci Cumhurbaşkanlığı

⁷⁶ Bkz. APA Haber Bülteni, 20 Kasım 2013 www.apa.az

ğı döneminde Rusya, sorunun çözümlenmesine yönelik olarak daha önceki yıllarda sergilediği etkin tutumdan gerçekte bütünüyle vazgeçmiştir. Çatışma taraflarından biri olan Ermenistan'ı yeni tesis ettiği Avrasya ve Gümrük Birliklerine katılma konusunda ikna etmeyi başaran Rusya, karşılığında bu ülkeyle askerî ve teknik alanlarda işbirliğini arttırma sözü vermiştir.⁷⁷ Putin'in 2 Aralık 2013 tarihinde Erivan'a gerçekleştirmiş olduğu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasında pek çok anlaşma ve bu arada askerî-teknik işbirliğinin pekiştirilmesine yönelik anlaşma da imzalanmıştır. Bu anlaşma yalnızca Ermenistan ordusunun modernleştirilmesini değil, karşılıklı bilgi değişimini ve genel olarak askerî alanda sıkı işbirliğini öngörmektedir. Bu durum, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın tarafsız bir politika takip ettiği, Gürcistan'ın ise Avrupa Birliği'ne üye olmaya çalıştığı bir ortamda Rusya-Ermenistan ilişkilerinin iyiye gittiğine delalet etmektedir. Siyaset bilimci, mevcut durumda Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulmasına yönelik herhangi bir somut adım atmayacağı, Rusya-Azerbaycan ilişkilerindeki durgunluğun ise süreceği kanısındadır. Putin'in 2013 Ağustos'unda gerçekleştirdiği Azerbaycan ziyaretinin, aradaki sorunları tam olarak gideremediği anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Azerbaycan'ın Batı'ya dönük bir politika takip etmesi de bu konuda etkili olmaktadır. Uzmana göre, Azerbaycan bağımsız ve egemen bir devlet olarak yine bağımsız siyaset takip etmesi uluslararası normları açısından gayet doğal olmakla beraber, Rusya'nın mevcut durumda Bakü ve Erivan'la ilişkilerini eşit düzeyde sürdürememesinin de anlayışla karşılanması gerekmektedir. Siyaset bilimciye göre, Ermenistan'la tesis ettiği

⁷⁷ Aynı yer.

askerî ve jeostratejik ilişkiler doğrudan Bakü'yü hedef almakla beraber, Rusya; Güney Kafkasya'da Ermenistan'la ittifakını pekiştirme hakkına sahiptir ve bu ittifak Rusya'nın ulusal çıkarlarına uymaktadır.⁷⁸

Rusya'yla Ermenistan arasındaki askerî ortaklık süreci yeni değildir. Bu süreç Rusya Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın Ermenistan'ı ziyaretleriyle başlamıştır. Akabinde Ermenistan'ın Gümrük Birliği'ne katılacağını ilan etmesiyle süreç daha da hızlandı. Rusya Devlet Başkanı Putin'in Ermenistan'ı ziyareti ise duruma iyiden iyiye açıklık kazandı. Rusya'nın Ermenistan'daki askerî üssünün komutanı Andrey Ruzinski'nin *Krasnaya Zvezda* dergisine verdiği demeçte ifade ettiği "Ermenistan'la Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ savaşı tekrar başlarsa Rusya tarafsızlığını koruyamaz ve Ermenistan'a yardım eder" sözünü yorumlayan Yevseyev, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan toprağı olmadığını ve Rusya'nın, Ermenistan karşısında Dağlık Karabağ'ı savunmak gibi bir sorumluluk almadığını da belirterek sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Kısaca ifade etmek gerekirse, Ermenistan'la Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ savaşı tekrar başlayacak olursa, Rusya'nın savaşa girme sorumluluğı yok. Fakat bu durum dolayısıyla Rusya da savaşa sürüklenecektir. Şu nedenle ki Rusya Ermenistan'la ortak hava savunma sistemi kurmaya hazırlanmaktadır ve gelecekte radar sistemlerinin elde ettikleri bilgileri birbirlerine aktaracaklardır. Bu durumda Rusya'nın ne yapacağı bellidir." Güney Kafkasya'nın Rusya'nın radar sisteminin kapsama alanında bulunduğunu ve Dağlık Karabağ savaşının tekrara başlaması durumunda Rusya'nın bu sistem aracılığıyla

⁷⁸ Aynı yer.

elde edeceği bilgileri Ermenistan'dan saklamayacağını da ifade eden siyaset bilimci şöyle devam etmiştir: "Rusya'nın Ermenistan'da büyük bir askerî filosu konuşlandırılmıştır. Gelecek ay Erivan'da yapılacak görüşmelerde muhtemelen bu filonun daha da zenginleştirilmesine ve askerî uçakların modernleştirilmesine dair mutabakat sağlanacaktır. Tüm bu nedenler dolayısıyla, Dağlık Karabağ savaşının tekrar başlaması durumunda Rusya'nın doğrudan olmasa bile, dolayısıyla savaşa iştirak edeceğini düşünüyorum."⁷⁹

Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının baş başa görüşmesi konusunda aynı gün AGİT Dönem Başkanı Ukrayna Dışişleri Bakanı Leonid Kojara da bir değerlendirmede bulunmuştur. Kojara, söz konusu görüşmenin ve iki taraf arasında yapılan üst düzey temasların güven ve karşılıklı anlaşmanın pekiştirilmesine olumlu katkıda bulunacağını ve Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecine katkıda bulunacağını ifade etmiştir: "Böyle görüşmelerin barış ve istikrarı desteklediğine ve bölgesel işbirliği konusunda yeni olanaklar açtığına inanıyoruz." Demeçte; AGİT Dönem Başkanı olarak Ukrayna'nın, Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun Minsk Grubu Eş Başkanları arabuluculuğunda ve uluslararası hukuk normları çerçevesinde çözüme kavuşturulmasına yönelik her türlü diyalog girişimini desteklemeye hazır olduğunun da altı çizilmiştir.

Cumhurbaşkanları arasında görüşmenin gerçekleştiği gün Minsk Grubu Eş Başkanları da bir açıklama yapmışlardır. Yapılan açıklamada, 2012 yılının Ocak ayında Soçi'de gerçekleşen görüşmenin ardından iki ülke Cumhurbaşkanının ilk kez baş

⁷⁹ Aynı yer.

başa görüştükleri ifade edilmiştir: “Baş başa görüşme ve akabinde Eş Başkanlar ve Bakanların da katılımıyla gerçekleşen müzakerelerde Cumhurbaşkanları Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik pek çok meseleyi masaya yatırmışlardır. Cumhurbaşkanları, gelecekte barışçı çözüme ulaşmak amaçlı temasların artırılması konusunda mutabık kalmışlardır. Dışişleri Bakanlarına, Eş Başkanlarla beraber barışçı çözüm sürecinin hızlandırılmasına yönelik çalışmaları sürdürmeleri havale edilmiştir. Cumhurbaşkanları sonraki aylarda bir kez daha görüşmek konusunda da mutabık kalmışlardır.”⁸⁰

Anlaşılaçağı üzere, AGİT çerçevesinde müzakereler sürdürölmele beraber, günümüzde Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ya da Ermenistan'a ilhakını kabul etmemekte, Ermenistan ise bölgenin Azerbaycan'a bağılı kalmasını istememekte, bu nedenle de sorun çözülememekte ve somut bir netice elde edilememektedir. Ermenistan “etnik azınlıkların kendi kaderini belirleme hakkını” Dağlık Karabağ sorununa da uygulayarak bölgenin ya bağımsız olmasını, ya da Ermenistan'a ilhakını istemektedir. Azerbaycan ise AGİT'in ve uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olan “ölkelerin toprak bütünlüğünün korunması” ilkesinden hareket etmekte, Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını ya da herhangi bir başka ölkeye ilhakını kesinlikle kabul etmemekte, Dağlık Karabağ'da meskün Ermenilere Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde bir otonomi verilebileceğini savunmaktadır.

Müzakere süreci günümüzde herhangi bir olumlu sonuç vaat etmemektedir. Azerbaycan'ın savaş ihtimalini gündeme getir-

⁸⁰ Bkz. AzerTac Haber Ajansı Bülteni, 19-20 Kasım 2013 www.azertag.com

mesi ve topraklarını güç kullanmakla işgalden kurtaracağını beyan etmesi her defasında uluslararası aktörler tarafından olumsuz tepkilerle karşılanmaktadır. Uluslararası aktörler böyle beyanlardan sonra sorunun çözümü için daha fazla çaba harcamaya başlamış gibi görünmeye çalışıyorlar. Uzmanlara göre, bir yandan uluslararası güçlerin ciddi bir çaba harcamaması, diğer yandan hem Azerbaycan'ın, hem de Ermenistan'ın hızla silahlanması, sorunun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmasını gitgide zora sokmakta, Güney Kafkasya'nın ve bütünüyle Avrasya'nın bölgesel güvenliği açısından ciddi boyutta tehdit oluşturmaktadır. Washington Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi Dağlık Karabağ sorununu günümüzde Avrasya'nın, özellikle Güney Kafkasya bölgesinin en önemli sorunu ve güvenlik tehdidi olarak değerlendirmiştir.⁸¹ Minsk Grubu ve bu grubun ABD, Rusya, Fransa'dan oluşan eş başkanları, diğer uluslararası kurumlar Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği ve Dağlık Karabağ'ın ayrılıkçı rejimini desteklediği gerçeğinin uluslararası hukuka zıt bir durum olduğunu açıkça beyan etmekten, sorunun çözümü için ortak çaba harcayarak görüş birliği sergilemekten kaçınmaktadırlar. Etnik ayrılıkçılığı reddederek uluslararası hukukun toprak bütünlüğü ilkesini desteklemek yerine uluslararası aktörler "toprak bütünlüğü" ilkesi ile "kendi kaderini belirleme" ilkesi arasında tereddüt etmekte ve bir orta yol bulmaya çalışmaktadırlar. Bu durumun, sorunun yakın zamanda barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması yolunda *birinci engel* olduğunu düşünüyoruz. Hem Dağlık Karabağ örneğinde, hem de Güney Kafkasya'daki diğer etnik ayrılıkçılık girişimlerinde saldırgan ayrılıkçı rejimleri

⁸¹ Bkz. *Yeni Müsavat* gaz., 5 Nisan 20120, Nu. 86, s. 9.

kesin bir dille reddetmeden ve bunlara karşı koymadan, benzer sorunların barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması mümkün değildir. Uluslararası güç odakları, özellikle de barış sürecinde arabuluculuk görevini üstlenmiş olan AGİT Minsk Grubu kendi tutumunu açıkça ifade etmekten kaçındığı, ayrılıkçı rejimlere ve bu rejimleri destekleyen ülkelere karşı ciddi önlemler almadığı sürece, sorunun çözüme kavuşturulması mümkün görünmemektedir.

Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenlik sistemine tehdit oluşturan çatışmaların, özellikle Dağlık Karabağ sorununun çözümüne *ikinci engel* söz konusu ayrılıkçı rejimlerin 1990'lı yıllarda olduğu gibi "toplumsal girişimlerden" ibaret kalmadığı, tepeden tırnağa silahlı militarist rejimlere dönüştüğü, arkalarına büyük askerî güç ve destekleyici ülke aldıkları gerçeğidir. Bu durumda Azerbaycan, Gürcistan ya da etnik ayrılıkçılıkla karşı karşıya kalan herhangi bir başka ülke, sorunu barışçıl yollardan çözüme kavuşturma olanağına sahip değildir.

Günümüzde uluslararası kurumlar bir yandan Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğu gerçeğini kabul etmekte, diğer yandan bu işgal halini ve işgalci ülkeyi açık bir dille kınamaktan, uluslararası baskı mekanizmalarını kullanmak suretiyle işgalci ülkeyi BM kararlarına uymaya zorlamaktan kaçınmaktadırlar. BM, AGİT, AB, Minsk Grubu "iki ülke için orta yolu bulmak", "her iki tarafın taviz vermesini sağlamak" suretiyle sorunu çözmek için "çaba göstermektedirler" ve bu çabalar statükonun yıllardan beridir sürüp gitmesine neden olmaktadır.

Uluslararası örgütler, sorunun çözümünün " taraflar arasında" bulunması, kendilerinin ise, varılacak anlaşmanın bozulmaması için garantör konumunda kalmaları gerektiğini düşünmekte-

dirler. Dağlık Karabağ sorununun çözümünü Azerbaycan tarafının, *kendi toprak bütünlüğünün sağlanması ve egemen devlet haklarının temini*, Ermenistan ve ayrılıkçı Dağlık Karabağ rejimi tarafının ise *bölgenin Azerbaycan'dan koparılması* şeklinde gördüğü gerçeği göz önünde bulundurulursa, karşılıklı tavizlerin neden ibaret olabileceği şimdilik tümüyle meçhuldür.

3.5. DİĞER ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDAKİ TUTUMU VE AZERBAYCAN'IN DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİNİN SONUÇLARI

Dağlık Karabağ sorunuyla büyük ölçüde AGİT'in ve kısmen BM'nin ilgilendiği gerçeği bir tarafa, Azerbaycan'ın girişimleriyle 1993 yılından itibaren diğer bazı uluslararası ve bölgesel kurumlar da sorunla doğrudan ya da dolaylı yollardan ilgilenmişlerdir. Örneğin 50'den fazla Müslüman ülkenin katıldığı ve Azerbaycan'ın da üye olduğu İslam Konferansı Örgütü'nün tüm zirve toplantılarında Azerbaycan topraklarının işgal altında tutulduğu gerçeği gündeme getirilmiş ve bu hususta önemli ilkel kararlar alınmıştır. İKÖ'nün 1994 Kazablanka Zirvesi'nde, 1996'da Cakarta'da İKÖ Dışişleri Bakanları 24. Konferansı'nda, 1997 Tahran ve 2000 Doha Zirvelerinde Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısıyla ilgili kararlar alınmıştır. İKÖ'nün Ermenistan'ı açıkça saldırgan ve işgalci ülke olarak tanımlayan ilk uluslararası örgüt olduğunu da vurgulamak gerekir.

25 Ocak 2001'de Avrupa Konseyi üyesi olduktan sonra Azerbaycan, sorunlarını dünya kamuoyuna duyurabilmek için yeni bir kürsü kazandı. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin (AKPM) 24-27 Nisan 2001'de gerçekleşen ve Azerbaycan'ın bu kurumdaki heyetinin katıldığı ilk oturumda birtakım

beyanat ve raporlar kabul edilerek AKPM resmî belgeleri arasındaki yerini aldı. Bunlar arasında 9 ülkeden ve 5 siyasi gruptan 29 parlamenter tarafından imzalanan “Ermenilerin Azerbaycanlı Nüfusa Uyguladığı Soykırımın Tanınması Hakkında Beyanat”, 14 ülkeden 20 parlamenter tarafından imzalanan “Ermenistan ve Dağlık Karabağ’da Tutulan Savaş Esirleri ve Rehineler Hakkında Rapor” AKPM’nin resmî belgelerine girdi.

Bu belgelerde Azerbaycan topraklarının yüzde 20’lik bir bölümünün Ermenistan tarafından işgal edildiği, Hocalı kentinde Ermeniler tarafından Azerbaycanlılara soykırım yapıldığı, Ermenistan’da ve Azerbaycan’ın Ermenilerce işgal edilen bölgelerinde aralarında çocukların, kadınların ve ihtiyarların da bulunduğu çok sayıda kişinin esir ve rehine olarak tutulduğu gerçekleri vurgulanmaktaydı.

AKPM’nin 25-29 Haziran 2001’de gerçekleşen oturumlarında Azerbaycan’la ilgili daha iki belge kurumun resmî belgeleri arasında yayınlandı. “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde (Dağlık Karabağ, Laçın, Gubadlı, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebail, Zengilan bölgelerinde) Ekolojik Durum” adlı belgede Ermenistan tarafının işgal ettiği Azerbaycan topraklarında çevreyi bilinçli olarak kirlettiği, “Azerbaycan’ın Kültürel Mirasının Yağmalanması ve Mahvedilmesi” adlı ikinci belgede ise Ermenilerce işgal edilen bölgelerde bulunan kültürel anıtların mahvedildiği gerçeği Avrupa kamuoyunun dikkatine sunuldu.

AKPM’nin 2001-2010 yılları arasındaki oturumlarında ve diğer etkinliklerinde Dağlık Karabağ sorununu çeşitli açılardan yansıtan pek çok önemli belge Azerbaycan parlamenterleri tarafından hazırlanarak kurumun resmî belgeleri arasında yayınlanmıştır. Bu belgelerde Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği gerçeği de dolayısıyla kabul edilmiştir. Tüm bunlara

rağmen Avrupa Konseyi Ermenistan'ı, İKÖ'nün yaptığı gibi açıkça işgalci ülke olarak tanımlamaktan ve işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi talebinde bulunmaktan kaçınmıştır.

Azerbaycan'ın diplomatik girişimleri sonucunda İKÖ, Avrupa Konseyi ve AGİT dışında, AB ve AB'ye bağlı çeşitli kurumlar da 2004 yılından itibaren Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması yönünde belirli ölçüde çaba göstermeye başlamışlardır. 2004 yılı başlarında Güney Kafkasya'da güvenlik konusunu tartışırken Avrupa Parlamentosu, bölgede güvenliğin ve istikrarlı bir barışın sağlanması önündeki engelin Dağlık Karabağ sorunu olduğunu kabul etmiş ve bu sorunun çözülmesi için ciddi gayret sarf edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Avrupa Parlamentosu'nda Pier Garton'un "AB'nin Güney Kafkasya Politikası" konusundaki raporu doğrultusunda alınan kararda Ermenilerin işgal ettikleri Azerbaycan topraklarında Azerbaycanlılara karşı etnik arındırma uygulamalarına ilişkin kanıtlar da yer almıştır. Öte yandan Avrupa Parlamentosu, Güney Kafkasya'da güvenliğin sağlanması yolunda en büyük engel olan Dağlık Karabağ sorununun çözümlenebilmesi için işgal edilen Azerbaycan topraklarının (Ağdam, Fuzuli, Cebail, Gubadlı, Zengilan) boşaltılması önerisini ortaya atmıştır.

Dağlık Karabağ sorunu konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilkeli tutumu 1993-2003 yılları arasında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve 2003 yılından itibaren Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından müteaddit defalar BM, AGİT, NATO, Avrupa Konseyi, AB, İKÖ, BDT ve diğer uluslararası ve bölgesel kurumların kürsülerinden ifade edilmiş, tüm bu kurumların üst düzey yetkilileriyle yapılan görüşmelerde ve diğer organizasyon-

larda sürekli olarak gündeme getirilerek savunulmuştur. Söz konusu kurumların başkanları ve diğer yetkilileri, bu kurumların düzenledikleri uluslararası toplantılara katılan Devlet Başkanları Azerbaycan'ın haklılığını, Azerbaycan topraklarının işgalini, Ermenistan'ın müzakere sürecini sürekli olarak sekteye uğratıldığını pek çok defalar kabul ederek dile getirmişlerdir. Fakat diğer yandan, işgalci ülke Ermenistan üzerinde herhangi bir baskı da uygulanmamıştır. 17 Mart 2004'te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Bratislava'da "Daha Geniş Avrupa İçin: Yeni Gündem" konulu uluslararası konferanstaki konuşmasında Ermenistan'ın işgal politikasının yalnızca Azerbaycan'ı zora sokmadığını, Avrupa'nın tamamında ve özellikle Güney Kafkasya'da barış ve güvenliğin sağlanması, insanların refah düzeyinin iyileştirilmesi önünde ciddi bir engele dönüştüğünü vurgulamıştır. Konferansa katılanların çoğu Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın haklılığını kabul etmekle beraber, işgalci ülke Ermenistan'a herhangi bir baskı uygulanmasına dair bir karar da alamamışlardır.

Söz konusu konferansta Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini belirleme hakkı konusundaki söylemlerin uluslararası hukuka ters olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuş, Ermenilerin kendi kaderini zaten belirlemiş olduklarının ve Ermenistan adlı bağımsız bir devlet kurduklarının altını çizmiştir. Ermenilerin dünya üzerinde meskûn oldukları tüm ülkelerde kendi kaderlerini belirlemek sevdasına düşmelerinin ne kadar absürt bir sonuç doğuracağını da vurgulayan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, AGİT Minsk Grubu'nun Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik çalışmalarının hiçbir

somut sonuç vermediğini belirtmiş, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'ne çabalarını arttırma çağrısında bulunmuştur.⁸²

29 Nisan 2004'te AKPM'nin ilkbahar oturumunda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Ermenistan'ın toprak iddiaları ve askerî saldırısı konusunda geniş bir konuşma yapmıştır. Aliyev'in konuşması Avrupa kamuoyunun Dağlık Karabağ sorunu konusunda daha geniş aydınlanmasına olanak sağlamış ve büyük bir yankı uyandırmıştır. Ermeni saldırganlığının sonuçlarından da bahseden Aliyev, Azerbaycan'ın ilkeli tutumunu bir kez daha ortaya koyduğu konuşmasında şöyle demiştir: "Bu durumu kabullenmemiz mümkün değildir. Azerbaycan asla toprak kaybetmeyi kabullenmeyecektir. Sorunun çözümünde uluslararası hukuk normlarının temel kabul edilmesi gerekiyor. Azerbaycan tüm dünya ülkelerinin toprak bütünlüğüne saygı duymaktadır ve kendi toprak bütünlüğüne saygı duyulmasını da istiyor. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün temin edilmesi gerekiyor. İşgalci Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerekiyor. Zorunlu göçmen ve sığınmacıların memleketlerine dönmeleri gerekiyor. 21. Yy.da Avrupa Konseyi üyesi bir ülkenin, yani Ermenistan'ın Avrupa Konseyi üyesi başka bir ülkenin topraklarını işgal etmesine izin verilemez."⁸³ Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Ermenistan'ın toprak iddialarını ve işgal politikasını somut delillere dayalı olarak açıkça gözler önüne seren konuşması Azerbaycan diplomasının başarılı adımlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Güney Kafkasya'nın en uzun süren sorunu olan Dağlık Karabağ sorununun bölgenin güvenliği ve kalkınması önünde

⁸² *Azerbaycan gaz.*, 18 Mart 2004.

⁸³ *Azerbaycan gaz.*, 30 Nisan 2004.

ciddi bir engele dönüştüğü BM, AGİT, NATO, Avrupa Konseyi, AB ve diğer kurumlarca kabullenilmiş ve resmen ilan edilmiştir. AGİT Minsk Grubu eş başkanları olan ülkeler (ABD, Rusya, Fransa) de sorunun kısa sürede çözüme kavuşturulmasını istediklerini beyan etmişlerdir.

Avrupa Parlamentosu, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin olarak Azerbaycan'ın ilkesel tutumunu müteaddit defalar, çeşitli bildiri ve kararlarıyla savunmuştur. Avrupa Parlamentosu; Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinden çekilmesi, bu bölgelerin Azerbaycan'ın kontrolüne verilmesi, zorunlu göçmen ve sığınmacıların evlerine dönme haklarının temin edilmesi ve Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarına düzenli ordu birlikleri sevk etmeye son vermesi talebinde bulunmuştur. Avrupa Parlamentosu Güney Kafkasya raportörü Pier Garton da 12 Mayıs 2004'te Ermenistan'da "Genişleyen Avrupa: Yeni Komşular" programı etkinliğinde konuşurken, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan tedrici olarak çekilmesi gerektiğini söylemiş ve AB'nin, Güney Kafkasya bölgesindeki çatışmanın kısa sürede sonlandırılmasını istediğinin altını çizmiştir.

Avrupa Parlamentosu'nun; Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaline ve Güney Kafkasya'da yayılmacı bir politika takip etmesine karşı takındığı tavrın en açık göstergesi 23 Ekim 2013 tarihinde Avrupa Komşuluk Politikası'na ilişkin olarak aldığı özel karardır.⁸⁴ Söz konusu kararın 16. paragrafında; Doğu Ortaklığı Programı'na katılan devletlerden herhangi birinin diğerinin topraklarını işgal etmesi durumunun, Program'ın

⁸⁴ Bkz. AzerTac Haber Ajansı Bülteni, 23 Ekim 2013
www.azertag.com

temel ilke ve amaçlarına ters düştüğü anımsatılmış ve Dağlık Karabağ sorununun BM Güvenlik Konseyi'nin 1993 yılda aldığı 822, 853, 874 ve 884 numaralı kararlar ile 10 Temmuz 2009 tarihli L'Aquila Bildirgesi'nde de ifade edilen, AGİT Minsk Grubu'nun temel ilkeleri doğrultusunda çözüme kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki sorunun; işgal kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarından şartsız olarak, derhal ve bütünüyle çekilmesini, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü, egemenliği ve sınırlarının dokunulmazlığının sağlanmasını talep eden BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini ifade etmesi açısından da bu karar bir ilktir.

Avrupa Parlamentosu'nun söz konusu kararı, sorunun BM Güvenlik Konseyi'nin 1993 tarihli dört kararı doğrultusunda çözüme kavuşturulması hususunda uluslararası camianın görüş birliği içinde bulunduğunu bir kez daha kanıtlamıştır.

NATO da Dağlık Karabağ sorunuyla ilgilenmiş ve Kasım 2006'da Riga Zirvesi'nde konuyu gündemine almıştır. 26 ülkenin katıldığı Zirve'nin Sonuç Bildirgesi'nde sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesi gerektiği ilkesi vurgulanmıştır. AGİT çerçevesinde sürdürülen müzakere sürecine katılmamakla beraber NATO, sorunun kısa sürede, barışçıl yollardan ve ülkelerin toprak bütünlüğü ilkesine dayanılarak çözümlenmesini, bölgede istikrarın sağlanmasını arzu ettiğini bildirmiştir.⁸⁵

2008 ve 2009 yıllarında gerçekteşen NATO zirvelerinde de aynı yönde görüş bildirilmiştir. Öte yandan, 19-20 Kasım

⁸⁵ Bkz. раз. "Зеркало", 11 февраля 2010 г. [*Zerkalo* gaz., 11 şubat 2010].

2010'da düzenlenen Lizbon Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nin 35. Maddesi'nde de Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması ilkesi vurgulanmıştır. Bildirge'de NATO'nun Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova'nın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini tanıdığının ve çatışmaların barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmasını tercih ettiğinin altı bir kez daha çizilmiştir.⁸⁶

1999 Nisan'ından itibaren uluslararası kurumları Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması sürecine dâhil etmek için girişimlerde bulunmanın ötesinde, Azerbaycan hükümeti, çatışmanın barışçıl yollardan sonlandırılması amacıyla daha farklı girişimlerde de bulunmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanlarının ikili görüşmeleri bu girişimler arasında özellikle önem arz etmektedir. 1993-2003 yılları arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, dönemin Ermenistan Devlet Başkanlarıyla pek çok defalar görüşmüştür. Azerbaycan ve Ermenistan Cumhurbaşkanları Moskova, Washington, Cenevre, Yalta, İstanbul, Davos, New York, Minsk, Paris, Key West, Soçi, Kişinev, Prag, Strazburg'da ve Azerbaycan-Ermenistan sınırında Sederek bölgesinde yaklaşık 25 kez bir araya gelmişlerdir. 2003-2010 yılları arasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanlarıyla AGİT Minsk Grubu eş başkanlarının katılımıyla, Rusya Devlet Başkanı'nın katılımıyla ve baş başa olmak üzere 20 defadan fazla görüşmüştür. Bu görüşmelerde Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve Azerbaycan topraklarının işgalinin sonlandırılması konuları müzakere edilmiş, barışçıl çözüm olanakları

⁸⁶ Bkz. *Azerbaycan* gaz., 23 Kasım 2010.

nın henüz büsbütün tükenmediği vurgulamış, fakat somut bir gelişme kaydedilememiştir.

Siyaset bilimcilere göre, bugüne kadarki zorlu müzakerelerde Azerbaycan tarafının ilkeli tutumunu sürdürdüğü ve hakkını savunmaya devam ettiği gerçeği bir tarafa, uluslararası ilişkilerin mevcut durumu sorunun çözümü önünde birtakım nesnel ve öznel engeller oluşmasına neden olmaktadır. Saldırgan taraf olan Ermenistan baştan beri yapıcı olmayan bir tutum sergilemiş, işgal politikasından vazgeçmek niyetinde olmadığını pek çok defalar açıkça ortaya koymuştur. Uluslararası arenada Dağlık Karabağ sorununa ilişkin olarak çifte standart uygulanmasından, BM ve AGİT gibi uluslararası kurumların kendi kararlarının uygulanmasını sağlama iktidarında bulunmamaslarından yüz bulan Ermeniler müzakere sürecinde yapıcılıktan büsbütün uzak bir tutum sergilemekte ve bu tutumuyla sorunun uzayıp gitmesine neden olmaktadır. Dağlık Karabağ çatışmasının ve benzer sorunların önlenmesi, Ermenistan gibi saldırgan ülkelerin bir an önce durdurulması amacıyla uluslararası aktörlerin BM Antlaşması'nın 7. Bölümü gereği ciddi önlemler almaktan kaçınmalarının, tüm dünyada barışı ve güvenliği sağlayan bir kurum olarak BM'nin Güvenlik Konseyi'nin saldırganlığı ve saldırganları cezalandırmakta tereddüt göstermelerinin yeryüzünün tamamını güvensizleştirdiği gerçeğini Azerbaycan tarafı çok etkin uluslararası kurum ve organizasyonların kürsülerinden müteaddit defalar beyan ve ilan etmiştir. Etnik ayrılıkçılık ve toprak iddiaları temeline dayalı bir sorun olan Dağlık Karabağ sorununun bölgede ve tüm dünyada doğurabileceği tehdit ve tehlikeler hususunda ikazda bulunan Azerbaycan, saldırgan ve işgalci ülke Ermenistan'a uluslararası hukuk ve normların gereğini yerine getirmesi yönünde baskı uygulanma-

sı için dünya kamuoyuna çağrı yapmıştır. Azerbaycan, saldırganlığın önlenmesine yönelik etkili tedbirler alınmazsa, Güney Kafkasya'da, Avrupa'da ve tüm dünyada barışın ve istikrarın sağlanması için harcanan çabaların boşa gidebileceğine, çeşitli nedenlerden patlak veren lokal sorunların genişleyerek tüm insanlığı tehdit eder boyuta ulaşabileceğine ilişkin olarak da ikazda bulunmuştur.

IV. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI: BAŞLICA ULUSAL ÇIKARLARI, JEOPOLİTİK KODU VE GÜVENLİK ÖNGÖRÜLERİ

4.1. AZERBAYCAN'IN ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASI: ŞEKİLLENMESİ, TEMEL ÖLÇÜTLERİ VE MEKANİZMALARI

20. Yy. sonlarında bağımsızlığını tekrar kazanmasıyla beraber Azerbaycan'ın devlet yapılanmasında köklü değişiklikler meydana geldi, yeni sosyal, ekonomik, toplumsal ve siyasal ilişkiler şekillendi. Fakat iç politika konusuna ilişkin bu meseleler yanında Azerbaycan güvenliğini temin etmek gibi sürekli bir sorumlulukla da karşı karşıya kaldı.

Bağımsız devletin çıkarlarının temini, yeni jeopolitik aktörlerle doğrudan ilişkiler tesis edilmesi, büsbütün yeni bir güvenlik ortamına giriş, ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılanmanın demokrasi, sivil toplum ve serbest piyasa ekonomisi ilkeleri çerçevesinde değişikliğe uğraması gibi hususlar diğer Post-Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da bireysel, toplumsal ve ulusal güvenlik konularında yeni yaklaşımların, yeni program ve teorilerin ortaya konması zorunluluğunu doğurdu. Bu durumda Azerbaycan'ın ulusal çıkar ve hedeflerine uygun ve bütünüyle yeni ilkelere dayanan bir **Ulusal Güvenlik Konsepti**'nin (UGK) hazırlanması kaçınılmaz olmuştur.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tekrar kazandığı 1991 yılından itibaren ulusal güvenliğin temel hedefleri, ulusal çıkarların çerçevesinin belirlenmesi, ulusal güvenlik politikasının görev ve mekanizmaları, yöntem ve araçları gibi konular çeşitli devlet kurumlarında, akademik çevrelerde, toplumsal ve siyasal kuruluşlarda resmî ya da gayri resmi olarak müzakereye açılmıştır. Ulusal kalkınma stratejisinin, ulusal çıkarların çerçevesinin, temel güvenlik ilkelerinin belirlenmesi, jeopolitik kodun ortaya konması ve ulusal güvenlik politikasının uygulanması gibi çok önemli görevlerin başarılmaması henüz yeni bağımsız olan ve ulusal güvenlik sistemini yeterli düzeyde geliştirememiş bir devlet açısından pek kolay değildi. Hem devlet kurumlarında, hem de toplum içinde Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik politikasının teorik temellerine, mahiyetine, ana yönelimlerine, bunların uygulanma yöntemlerine ve mekanizmalarına ilişkin düşünce ve yaklaşımlar henüz çok yüzeyseldi. Sistemsiz ve amatörce uygulanan bir güvenlik politikasının başarılı olması çok zordu. Özellikle 1991-1992 yıllarında Azerbaycan'da oldukça karmaşık bir siyasal ortamın egemen olduğu, Ermenistan'ın saldırısıyla beraber içte de toplumsal ve siyasal istikrarın kaybolduğu, birtakım yasadışı silahlı grupların ortaya çıktığı ve bunların iktidar mücadelesine giriştiği gerçeği göz önünde bulundurulursa, durumun vahameti daha iyi anlaşılır. İçte birbirleriyle çatışan silahlı grupların iktidar mücadelesine girişmesi doğal olarak Azerbaycan'ın ulusal kalkınmasının ve güvenliğinin temin edilmesini de bütünüyle olumsuz etkilemekteydi.

Azerbaycan'da ortak ilkelere dayalı özel bir ulusal kalkınma ve güvenlik politikasının uygulanmasına yalnızca 1993 yılından itibaren başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik stratejisine ilişkin teorik ve pratik mesele-

ler toplumsal, siyasal ve bilimsel açılardan geniş katılımlı müzakerelerin konusu olmuş, bu stratejinin teorik temelleri belirlenmiştir. Yine aynı dönemden itibaren ulusal kalkınma ve güvenlik politikası Azerbaycan'da bağımsız devlet yapılanması sürecini tamamen kapsamış, ulusal kalkınmanın ve devlet yönetiminin ana araçlarından birine dönüşmüştür.

İlk beş-altı senelik dönemde Azerbaycan'ın ulusal güvenlik alanındaki faaliyeti ağırlıklı olarak acil görevlerin başarılmasına, yani tehlikeli boyuta ulaşan toplumsal, siyasal ve sosyoe-konomik krizin doğurduğu iç ve dış tehditlerin önlenmesine, iç çatışmalara son verilmesine, devlet yönetiminin yurt çapında egemen konuma getirilmesine yönelik olmuştur. Daha sonraki dönemde ve özellikle 1998 yılından itibaren ise ulusal güvenlik faaliyeti Azerbaycan'ın *iç ve dış güvenliğinin ulusal sisteminin hazırlanması* yönünde süreklilik arz eden bir politik çizgiye dönüşmüştür.

Azerbaycan'ın ulusal güvenliğinin teorik esasları bağımsız Azerbaycan'ın kurucusu olan Haydar Aliyev'in 1993-2003 yılları arasında yaptığı çeşitli konuşmalarda ortaya konarak açıklanmıştır. Fakat Ulusal Güvenlik Konsepti'nin bir bütün olarak hazırlanması ve güvenlik politikasının tam anlamıyla şekillendirilmesi için Azerbaycan hükümeti uzunca bir zamana ihtiyaç duymuştur.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ülkesinin ulusal çıkarlarına ilişkin resmî politikayı şekillendirirken pek çok ekonomik, politik, ideolojik, coğrafi, kültürel vb. etkeni, iç politika çıkarlarını, farklı sosyal ve siyasal güç odaklarının hareketlerini, uluslararası camianın olası tepkilerini, Ulusal Önder Haydar Aliyev'in güvenliğe ilişkin zengin teorik mirasını göz önünde

bulundurmak, yurttaşların millî iradesini ve devletin yüksek güvenlik çıkarlarını kılavuz edinmek zorundaydı.

Azerbaycan Millet Meclisi 2004 yılında **Ulusal Güvenlik Yasası**'nı kabul etmiştir. Ulusal Önder Haydar Aliyev'in güvenlik öğretisinin temel ilkelerini, hedef ve görevlerini de bünyesinde barındıran bu Yasa, Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Konsepti'nin hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Aynı yıl imzalanan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde Ulusal Güvenlik Konsepti'nin hazırlanmasıyla görevli çalışma grubu oluşturulmuş, UGK projesi üzerinde çalışmalar başlamış ve kısa sürede tamamlanan proje 23 Mayıs 2007 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'yle onaylanarak daha sonraki dönemin çalışmalarında bir kılavuz hüviyeti kazanmıştır.

Ulusal Güvenlik Konsepti ulusal güvenlik politikasının uygulanmasında uzun süreli stratejik görev ve öncelikleri belirleyen kılavuz belge olarak kabul edilmektedir. Bu Program Azerbaycan'ın gelecekteki askerî doktrininin, sınır güvenliği doktrininin, dış politika ve güvenlik stratejisinin, ekonomi, çevre, bilişim gibi hayati alanlara ilişkin güvenlik politikasının şekillendirilmesinde temel ilkeleri belirlemekte ve her alan için ayrıca güvenlik programının hazırlanmasını önermektedir.⁸⁷

Bir Giriş'ten, dört Bölüm'den ve Sonuç kısmından oluşan UGK 21. Yy.da Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının temin olunması alanında devlet kurumlarının çalışma istikametlerini belir-

⁸⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Ana Amaç, Görev ve Mekanizmaları" // *Haydar Aliyev ve Kalkınmanın Azerbaycan Modeli*. Bakü, 2010, s. 32-48.

lemekte, ulusal güvenliğe ilişkin devlet politikasının normatif ve hukuki temelini oluşturmaktadır.

Güvenlik Politikasının Temel Amaç ve Görevleri

Azerbaycan'ın *bağımsızlığının, egemenliğinin, toprak bütünlüğünün, anayasal düzeninin, ulusal çıkarlarının, yurttaşların hak ve çıkarlarının temini, bunların iç ve dış tehlike ve tehditlere karşı korunması* Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik politikasının temellerini teşkil etmektedir.

Ulusal güvenliğin **ana nesneleri** şunlardan oluşur:

- **Devlet:** Devletin bağımsızlığı, egemenliği, anayasal düzeni, topraklarının bütünlüğü ve güvenliği;
- **Yurttaşlar:** Yurttaşların hak ve özgürlükleri;
- **Toplum:** Toplumun maddi ve manevi değerleri.

Ulusal güvenliğin **ana özneleri** ise yurttaşların, toplumun ve devletin güvenlik çıkarlarının ve ihtiyaçlarının temin edilmesi amacıyla oluşturulan *devlet yönetimi kurumları, askerî kurumlar ve güvenlik kurumlarıdır*.

Ulusal güvenlik politikasının yüce amaçlarından birincisi şudur: Azerbaycan'ın bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, anayasal düzeninin, yurttaşlarının haklarının, toplum içinde birliğin ve yurttaş dayanışmasının, ülkenin istikrarlı kalkınmasının gerektirdiği öncelikli devlet görevleri ve bunların yerine getirilmesi araçları, mevcut ulusal rezervlerin bu amaçla seferber edilmesi ve söz konusu amacın gerçekleştirilmesinden sorumlu devlet yönetiminin organize edilmesi.

Ulusal güvenlik politikasının yüce amaçlarından ikincisi şudur: Her devlet gibi Azerbaycan'ın da ihtiyaç duyduğu ve dış

müdahale olmadan gerçekleştirmesi gerektiği devlet yönetimi yapılanmasının oluşturulması, stratejik kalkınma çizgisinin belirlenmesi, anayasal düzenin, iç düzenin, toplumun ve bireylerin güvenliğinin, halkın refahının temin edilmesi, yurttaş dayanışmasının, toplumsal ve siyasal istikrarın muhafaza edilmesi gibi stratejik görevlerin gerçekleştirilmesi.

Ulusal kalkınma politikası uluslararası hukuk normlarına, ülkenin Anayasa'sına, iç yasalarına, bireylerin, toplumun ve devletin çıkarları arasında dengenin gözetilmesine ve bunların karşılıklı sorumluluklarına dayanmak zorundadır. Karmaşık bir jeopolitik mekânda yerleşen Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı andan itibaren laik hukuk devleti, demokratik toplum, siyasal çoğulculuk ilkelerini anayasal düzeninin ve takip edeceği gelişim çizgisinin temelleri olarak ilan etmiş, bölge ülkeleriyle barış ve iyi komşuluk ilişkilerini gözetme, dünyanın önde gelen siyasal, ekonomik sistemleri ve güvenlik sistemleriyle eşit şartlarda karşılıklı işbirliği tesis etme ve bu sistemlerle bütünleşme çizgisi takip etmeye başlamıştır. Bu görevlerin yerine getirilmesi Azerbaycan'ın hem iç güvenliğini sağlayabilen, hem de bölgenin ve dünyanın diğer güç odakları, jeopolitik aktörleri ve uluslararası kuruluşlarıyla ilişkilerde hassas ve istikrarlı olabilen bir Ulusal Güvenlik Konsepti uygulamasını gerektirmektedir. İşte böyle bir Ulusal Güvenlik Konsepti'nin hazırlanması ve bu programdan doğan sorunların çözümü kavuşturulması Azerbaycan'ın **ulusal güvenlik politikasının yüce amaçlarından üçüncüsünü** teşkil etmektedir.

Ulusal güvenlik konuları Azerbaycan'ın dış politikasının ve jeopolitik hedeflerinin belirlenmesinde öncelikli ve önemli bir konuma sahiptir. Buradan hareketle *Azerbaycan'ın ulusal güvenliğinin temin edilmesi, egemenliğinin ve toprak bütünlüğü-*

nün korunması, uluslararası arenada nüfuzunun artırılması gibi meseleler hem dış politikanın, hem de ulusal güvenliğin **öncelikli istikametleri ve hedefleri** olarak kabul edilmektedir.

Ulusal güvenlik politikasının yalnızca ülkenin özel çıkarlarının temin edilmesine değil, bölgede ve tüm dünyada güvenlik ortamının iyileştirilmesine hizmet etmesi de gerekmektedir. İstikrarlı, adil ve demokratik bir dünya için uluslararası süreçlere ve devletler arasında karşılıklı çıkarlara dayalı eşit ilişkiler tesisine katkıda bulunmak, ulusal çıkarların temini amacıyla diğer devletlerle ve uluslararası örgütlerle ortak ve uyumlu çıkarlar bulmak, bu çıkar zemini üzerinde ikili ve çoklu ortaklık ilişkileri şekillendirmek gibi konular da Azerbaycan'ın güvenlik politikasının hedefleri arasında bulunuyor.

Günümüzün uluslararası ortamında Azerbaycan'ı dinamik bir gelişme kaydeden, insan hak ve özgürlüklerinin korunduğu, başarılı sosyal politika takip eden, piyasa ekonomisinin ve liberal iş muhitinin kurallarına saygılı, ekonomik, siyasal, sosyal, ulusal ve dinî açılardan istikrarlı bir sivil topluma sahip bulunan, bütünüyle bağımsız bir dış politika uygulayan demokratik bir ülke olarak tanıtmak Azerbaycan vatandaşlarının ve yurt dışındaki Azerbaycanlıların hukuklarının korunması ve ulusal çıkarların temin edilmesi açısından da mühimdir. Dolayısıyla, **uluslararası arenada olumlu bir ülke imajının oluşturulması görevi de ulusal güvenliğin ve dış politikanın öncelikli amaçlarından biri** olarak kabul edilmelidir.

Çağdaş dünyada cereyan eden köklü ve sürekli değişikliklerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ve yurttaşlarını da etkilediği açıktır. Bu nedenledir ki Azerbaycan'ın ulusal güvenlik siyaseti ve dış politikası uluslararası arenada cereyan eden gelişmeleri, küreselleşme sürecinin özelliklerini de göz önünde bulundur-

mak ve bu alanda mevcut tüm araçlardan faydalanmak zorundadır. Örneğin Azerbaycan 21. Yy.da uluslararası ilişkileri düzenleyen ve çatışmaların çözümlenmesi çabalarını organize eden merkez olarak BM'yi görmektedir. Bu nedenle Azerbaycan; uluslararası arenada cereyan eden ekonomik ve politik değişikliklere uyumlu hale getirilmesi için BM'de olumlu reformlar yapılması sürecini her zaman desteklemek durumundadır. Diğer yandan pek çok etkili uluslararası ve bölgesel kuruma üye bir devlet olarak Azerbaycan diğer önemli dünya ülkeleriyle ilişkilerini sürekli biçimde geliştirmekte, uluslararası ekonomi ve politikayla bütünleşmekte, Güney Kafkasya bölgesinde uluslararası ilişkilerin şekillenmesi sürecinde belirleyici bir etkiye sahip bulunmaktadır. Azerbaycan hem ulusal güvenliğinin, hem de uluslararası güvenliğin sağlanması amacıyla eşit şartlarda, karşılıklı saygı ve faydaya dayalı istikrarlı bir dünya düzeninin var olması için çalışmaktadır. Böyle bir ortamda uluslararası camianın tüm üyeleri için bilişim alanında, politik, askerî, ekonomik, insani vb. alanlarda emin bir güvenlik ortamı tesis edilebilir.

4.2. GÜVENLİK ORTAMININ ŞEKİLLENMESİ VE ULUSLARARASI İMAJIN KAZANILMASI

Bir ülkenin ulusal güvenlik politikasının verimliliği ve başarısı ülkenin güvenlik ortamıyla beraber, uluslararası imajına da bağlıdır. Güvenlik ortamını ve uluslararası imajı belirleyen etkenler ise egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, ulusal çıkarların temin edilme düzeyi, istikrarlı kalkınma, yurttaşların sosyal ve siyasal haklarının temini ve refah seviye-

si, ulusal ve manevi değerlerin korunmasını etkileyen diğer faktörlerdir.

Bağımsız bir devlet ve uluslararası hukukun bir öznesi olarak Azerbaycan modern dünyanın bir parçasıdır. Azerbaycan BM, AGİT, Avrupa Konseyi, İKÖ, BDT, GUAM, ECO, Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi ve diğer uluslararası ve bölgesel kurumların üyesidir. Azerbaycan politik, sosyal ve kültürel alanlarda etkili uluslararası kurumlarla her açıdan bütünleşmeye çalışmaktadır ve pek çok uluslararası konvansiyona taraf olmuştur. Tüm bu faktörler Azerbaycan'ın hem güvenlik ortamını, hem de uluslararası imajını doğrudan etkilemektedir.

Azerbaycan coğrafi ve jeopolitik açılardan önem arz eden bir bölgede bulunuyor. Azerbaycan'ın takip ettiği iç ve dış politika çizgisiyle beraber, sahip olduğu jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik konum da bölge ve dünya ülkelerinin çıkarlarını etkilemekte ve bu ülkeler tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu gerçek de bölgeyle beraber Azerbaycan'ın iç güvenliğini doğrudan etkilemektedir. ABD ve Batı Avrupa'nın büyük devletleri, Rusya, Çin, Türkiye, İran gibi bölge devletleri ve diğer jeopolitik aktörler Güney Kafkasya'da, Merkezî Asya'da ve bütünüyle Avrasya'da çıkarlarına uygun aktif jeopolitik etkinlikler sergilemektedirler. Bu durum doğal olarak Azerbaycan'ın hem bölgesel, hem de uluslararası çıkarlarını etkiliyor.

Azerbaycan'ın askerî ve jeostratejik durumu, takip ettiği siyaset ve attığı adımlar hem Batı ve özellikle ABD, AB ve NATO, hem de Rusya, İran ve Çin gibi bölge ülkeleri tarafından dikkatle takip edilmektedir. Bölgenin Rusya, İran ve Türkiye gibi büyük ülkeleriyle ortak sınıra sahip bulunması, bölgesinde ve dünyada dengeli bir dış politika izlemesi, hiçbir askerî-stratejik bloka katılmaması ve tarafsız bir şekilde çoğu ülkeyle

işbirliği içinde bulunması gibi jeopolitik tercihler de Azerbaycan'ın güvenlik ortamını ve uluslararası imajını etkileyen faktörlerdendir. Bu anlamda Azerbaycan'ın bağımsızlık döneminde ısrarla takip ettiği barışçı ortaklığa ve karşılıklı çıkarlara dayalı işbirliği politikası bu ülkeye “bölgesinde jeopolitik gerginliğin azalmasına ve devletler arasında eşit şartlarda işbirliği ortamının oluşmasına hizmet eden yapıcı bir devlet” imajı kazandırmıştır. Bu imajı sayesinde Azerbaycan uluslararası arenada güvenilir bir ortak olarak tanınmakta, Hazar havzasında ve Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği uluslararası projelere daha fazla dikkat çekebilmekte, kendi bölgesindeki jeopolitik konunun önemini arttırmaktadır.

Zengin enerji rezervlerine sahip bulunması ve ulusal servetini insanların refahının yükseltilmesi, dünya üzerinde barışın ve ekonomik kalkınmanın temin edilmesi gibi amaçlar doğrultusunda harcaması, 21. Yy.da artan enerji ihtiyacını, ulaşım ve iletişim gereksinimini karşılamayı hedefleyen büyük uluslararası projelerde girişimci ülke konumunda bulunması uluslararası arenada Azerbaycan'ın olumlu imajının pekişmesini özellikle etkilemiş ve bu ülkeyi dünyadaki güç odaklarının dikkat merkezinde konuşturmuştur. Yüzyılın Anlaşması çerçevesinde 1994 yılından itibaren Hazar Denizi'ndeki zengin petrol ve doğalgaz rezervlerini yabancı şirketlerle işbirliği içinde işletmeye başlayan Azerbaycan bu sayede ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Norveç, Türkiye, İtalya, Japonya, Rusya, Suudi Arabistan gibi devletler ve büyük çokuluslu şirketlerle ortaklık ilişkisi tesis etmiştir.

Diğer yandan, çok önemli enerji, ulaşım ve iletişim, transit taşımacılık projelerinde (Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı, Avrupa-Kafkasya-Asya

ulaşım ve taşımacılık koridoru, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu vb.) yer alması Azerbaycan'ın bölgedeki jeoekonomik önemini artırmış, uluslararası enerji ve ulaşım güvenliğinin sağlanması-da büyük rol üstlenen ülkelerden birine çevrilmesine olanak vermiştir. Örneğin Azerbaycan'ın merkezî konumda bulunduğu TRACECA projesinin Hindistan ve Çin'den başlayarak Portekiz ve İspanya'ya kadar geniş bir coğrafyada pek çok Avrupa ve Asya ülkesini, Güneydoğu Asya'dan Avrupa Birliği'ne etkili ekonomik güç odaklarını kapsaması ve bunları en elverişli bir güzergâh üzerinde birleştirmesi bölgesel ve uluslararası güvenliğin sağlanmasına büyük bir katkıdır. Ama öte yandan, sahip olduğu coğrafi konum Azerbaycan'a önemli jeopolitik avantajlar sağlamak ve iyi bir ortak imajı kazandırmakla beraber, ülkeyi ciddi bir rekabet ortamına da itmiş, birtakım güvenlik sorunları ve tehditleriyle karşı karşıya bırakmıştır.

4.3. AZERBAYCAN'IN ULUSAL ÇIKARLARI VE ULUSAL ÇIKAR ÇERÇEVESİ: ULUSAL GÜVENLİğE YÖNELİK TEHDİTLER

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kalkınma öncelikleri ulusal çıkarlarının şekillenmesi ve sağlanmasına büyük ölçüde bağlıdır. İç ve dış politikanın, sosyoekonomik, politik ve hukuki gelişmişlik düzeyinin hep ileri götürülmesi, coğrafi ve jeopolitik konumun, millî ve tarihî geleneklerin korunması ve geliştirilmesi, egemenliğin ve ulusal güvenliğin temin edilmesi gibi pek çok görevin üstesinden gelmek günümüzde her ülkenin ulusal kalkınmasının temel gereksinimleri arasındadır. Tüm bu hususlar jeopolitik biliminde **ulusal çıkar** kategorisi altında irdelenmektedir.

İçerik itibarıyla ulusal çıkar toplumsal çıkardan bir ölçüde farklıdır. Şöyle ki toplumsal çıkarlar bir devletin iç politikasını belirleyen yasalar sistemiyle ilişkilidir ve bu sistem tarafından düzenlenmektedir. Ulusal çıkarlar ise genellikle devletin dış politikasıyla ilişkilidir ve uluslararası arenadaki resmî faaliyetinin temelini oluşturmaktadır. Aradaki bu farka rağmen, bir ülkenin toplumsal ve ulusal çıkarları birbirini tamamlar. Çünkü bir yandan uluslararası gelişmeler ve ülkeler arasındaki ilişkiler toplumsal çıkarları etkilemektedir, diğer yandan ulusal çıkar ülkenin sosyoekonomik durumuna, toplumsal ve politik istikrarına, ülke içindeki manevi ve ahlaki muhite doğrudan bağlıdır. Geçiş dönemlerinde toplumsal ve ulusal çıkarlar arasındaki karşılıklı ilgi ve etkileşim daha açık bir şekilde kendini göstermektedir. Aynı özellikler Azerbaycan Cumhuriyeti için de geçerlidir.

Azerbaycan'ın iç politikasında yurttaşların temel çıkarları yönetim kurumları, toplumsal ve siyasal örgütler ve diğer yerel yapılanmalar tarafından ifade edilmektedir. Azerbaycan'ın uluslararası çıkarları ise temelde devlet ve bu devletin vekâlet verdiği kurumlar tarafından ifade ve temsil edilmektedir.

Azerbaycan'ın **ulusal çıkarlarının çerçevesi** daha önce bahsedilen evrensel güvenlik ölçütleri göz önünde bulundurulmakla ve özel güvenlik tehditlerinden kaynaklanan birtakım etkenler doğrultusunda şekillenmiştir.

Uzun yıllardan beridir devam eden ve sonu henüz görünmeyen Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması, toprak bütünlüğünün ve egemen devlet haklarının sağlanması, bölgede barış ve işbirliği ortamının temin edilmesi günümüzde Azerbaycan'ın ulusal güvenliğinin **en temel sorunu ve askerî-jeostratejik görevidir**. Dış dünyayla tüm temaslarında, ikili ve çoklu tüm ilişkilerinde Azerbaycan söz konusu sorunun müza-

keresini ve uluslararası hukuk normları çerçevesinde çözümlenmesini daima ön planda tutmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu yirmi yıldan fazla bir süreden beridir Azerbaycan'ın bağımsız devlet yapılanması sürecinin, yurttaşların istikrarlı bir hayat yaşamalarının önünde ciddi engel teşkil etmekle kalmamış, bölgedeki (Kafkasya'da, Hazar Denizi ve Karadeniz havzasında) uluslararası ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin bozulmasına neden olarak halkları karşı karşıya getirmiş, bölge halklarının kendi aralarındaki ve uluslararası camiayla olan ilişkilerini, bölgesel ve uluslararası entegrasyon süreçlerini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir. Günümüzde Dağlık Karabağ sorunu hem Güney Kafkasya'nın, Avrasya ve Avrupa'nın, hem de bütünüyle dünyanın en karmaşık ve zor sorunlarından biri olarak çözümünü beklemektedir.

Azerbaycan'ın ulusal güvenliğinin hayati önemi haiz **ikinci meselesi** ise *sahip olduğu doğal zenginlikleri, yani enerji rezervlerini (özellikle Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölgesinde çıkarılan petrolü ve doğalgazı) dış müdahale olmadan, kendinin belirlediği yabancı ortaklarla beraber işletmek, güvenli ve elverişli yollardan dünya pazarlarına sunmak ve bundan elde edilen kaynağı kalkınmaya ve ülkenin diğer gereksinimlerine harcamaktan ibarettir.*

Bunlar dışında Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının çerçevesi içinde mütalaa edilen maddeler şunlardan ibarettir:

- Ermenistan'ın işgalci politikasının doğurduğu sonuçların ilgası, zorunlu göçmen ve sığınmacıların yurtlarına dönmelelerinin sağlanması;

- İşgalin yinelenmemesi için gereken güvenlik önlemlerinin alınması ve bu arada ordunun askerî yeterliliğinin gereken düzeye getirilmesi;

- Azerbaycan halkının varlığının ve ulusal birliğinin, yüzyıllar içinde şekillenmiş olan gelenek ve göreneklerinin, millî ve manevî değerlerinin, dilinin ve dininin korunması, yaşatılması ve insanlığın evrensel değerleri sayesinde daha fazla geliştirilerek zenginleştirilmesi;

- Ülke içinde hukuk normlarının ve yasaların üstünlüğünün, insan hak ve özgürlüklerinin sağlanması, mevcut toplumsal ve siyasal istikrarın, sivil toplum normlarının, hoşgörürlü etnik ve dinî muhitin korunması ve geliştirilmesi; ayrımcılığın, siyasal, etnik ve dinî aşırılığın ortadan kaldırılması;

- Dünya Azerbaycanlılarının birlik ve dayanışmasının sağlanması, vatanseverlik duygularının teşvik edilmesi, Azerbaycancılık ideolojisi etrafında birleştirilmesi, dünya üzerindeki soydaşların ulusal haklarının, yurttaş haklarının temin edilmesi vb.

Azerbaycan'ın ulusal çıkarları mekân özelliğine binaen şu şekilde değerlendirilebilir:

- Ülkenin sınırları içinde doğan çıkarlar;

- Bölgesel ilişkilerde, komşularla temas sırasında, uluslararası arenada ya da herhangi bir uluslararası örgüt çerçevesinde temsil edilen çıkarlar.

Ulusal çıkarlar **ana** ya da **tali**, **sürekli** ya da **değişken**, **uzun vadeli** ya da **kısa vadeli** olabilir.

Ana ve sürekli ulusal çıkarlar pek çok önemli jeopolitik parametreye, yani bir devletin uluslararası ilişkiler sistemi içindeki yerine ve rolüne, etkisine ve askerî gücüne, egemenliğini sa-

vunma ve yurttaşlarının güvenliğini temin etme kudretine göre belirlenmektedir.

Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının çerçevesi **jeopolitik parametrelerine, ekonomik ve askerî gücüne, rezerv olanaklarına** uygun şekillenmektedir. Bu etkenler ulusun gelişim aşamasını yani ekonomik, politik, sosyal, ulusal-psikolojik ve diğer faktörlerin karmaşık kombinasyonu şeklinde gerçekleşen tarihî süreci kendinde barındırır. Yine aynı etkenler diğer yandan Azerbaycan halkının ulusal iradesini, ulus devlet yapılanmasının ve tarihî deneyimlerinin içeriğini ve karakterini de yansıtır. Bu durumda ulusal çıkarlar toplumsal ve tarihî bir fenomen olarak ortaya çıkar ve halkın özdeşliğiyle sıkı bir ilişki içine girer.

Ulusal Güvenliğe Yönelik Tehditler

“*Ulusal güvenlik*” kavramı ve “*güvenliğe yönelik tehditler*” terimi ilk kez 1904'te Amerikalı bilim adamlarına ait jeopolitik literatüründe kullanılmıştır. “Ulusal güvenlik” terimi daha sonraki dönemde jeopolitik biliminde pek çok değişime uğramıştır. Milli güvenlik kavramı önce içte *toplumun, bireylerin ve devletin korunması* meselelerini kapsarken, daha sonra *ulusal ve uluslararası güvenlik konuları* da bu kavrama dâhil edilmiştir. 1986-1987 yıllarından itibaren dünya siyaset biliminde ulusal güvenlik *bireylerin, toplumun ve devletin iç ve dış tehditlere karşı korunmasını temin eden integral bir kavram* olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Azerbaycan'ın yasalarına ve hukuk normlarına göre ulusal güvenlik *bireylerin, toplumun ve devletin hayati önemi haiz çıkarlarının, bunun yanında ulusal değerlerin ve yaşam biçiminin iç ve dış tehditlere karşı etkili korunmasıdır*. Ulusal güvenlik sistemi ve ulusal güvenliğin sağlanması sistemi içerik açısından birbirinden farklıdır. Bunlardan birincisi çıkarların ve tehdit-

lerin karşılıklı etkileşimi sürecini ihtiva eden fonksiyonel teorik, yani kavramsal sistem, ikincisi ise ulusal güvenliğin sağlanmasına yönelik pratik meseleleri çözüme kavuşturmayı öngören kurum, araç ve örgütlerin sistemi, yani kurumsal sistemdir.

Çıkarların gerçekleştirilmesi sürecinde çeşitli jeopolitik aktörler, bireyler, sosyal gruplar ve devletler arasında birtakım nesnel çelişkiler meydana geldiğini vurgulamak gerekir. Bu çelişkiler faaliyet alanına ve somut şartlara bağlı olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Birbiriyle çelişen iç ya da dış çıkarlar önce potansiyel, daha sonra reel tehditler doğurur. Oysa çelişmeyen, paralellik gösteren çıkarlar da vardır. Böyle çıkarlar olumlu ilişkilerin şekillenmesine olanak verir, toplumsal ve uluslararası ilişkilerde karşılıklı anlaşma sağlanması için temel teşkil eder.

Ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin zamanında tespit edilerek ortadan kaldırılması ve güvenliğin sağlanması ilgili kurumların erken tepkisini ve bireylerin, toplumun, devletin çıkarlarının iyi bir şekilde, sorumluluk içinde organize edilmesini gerektirir.

Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine yönelik tehditler çeşitli özelliklerine binaen gruplandırılmaktadır. Böyle bir gruplandırma, somut özellikleri göz önünde bulundurulmak suretiyle tehditlere karşı etkili önlem alınmasına olanak verir. Gruplandırma işleminin temelini tehdit kaynağının bulunduğu mekân, tehdidin hangi düzeyde şekillendiği, özelliği gibi parametreler oluşturur.

Tehlike kaynağının bulunduğu mekâna binaen tehditler **iç** ve **dış** tehditler olarak iki grupta mütalaa edilir. Yabancı bir ülkeden ya da yabancı ülke yurttaşlarından kaynaklanan tehditler dış tehditlerdir. Tehlike kaynağı devletin kendi içindeyse ya da devletin kendi yurttaşlarıyla ilişkiliyse, böyle tehditlere iç tehditler denir.

Şekillenme düzeyine göre tehditler **potansiyel** ve **reel** tehditler olarak iki grupta mütalaa edilir. Potansiyel tehditler bir tehlikenin doğuşunu, tehlikenin ilk şartlarının şekillenişini ve zarar verme olanağını kendi bünyesinde barındırır. Reel tehditler ise bütünüyle şekillenmiş tehditlerdir ve zarar vermeğe başlaması için bir ya da birkaç etken eksiktir. Reel bir tehdit ortaya çıktığında ulusal güvenliği temin eden sistem tehlikenin boyutunu azaltmak ve tehdidi büsbütün ortadan kaldırmak için gereken önlemleri almak zorundadır.

Tehditler özelliklerine binaen de **doğal**, **antropojen** ve **sosyal** tehditler olarak irdelenmektedir. Böyle bir gruplandırma daha ciddi tehditlerin tespit edilmesine, bunlara karşı zamanında önlem alınmasına ve ulusal güvenlik çalışmalarının verimliliğinin artırılmasına olanak vermektedir.

Genel güvenlik ilkeleri ve tehditlerin çeşidi, boyutu, etkisi göz önünde bulundurulmak suretiyle, Azərbaycan'ın Ulusal Güvenlik Konsepti'nde günümüzde ulusal güvenliği tehdit eden meseleler sırasında şunlar zikredilmektedir:⁸⁸

- Azərbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü ve anayasal düzeni aleyhinde girişimler;
- Devletin; hukukun üstünlüğünün sağlanması, toplumsal huzurun muhafazası, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik görevlerini yerine getirmesine engel olmayı amaçlayan girişimler;
- Bölücülük, etnik, politik ve dinî aşırılık;
- Terör ve kitle imha silahlarının yayılması;
- Bölgesel çatışmalar ve uluslararası örgütlü suçlar;

⁸⁸ Bkz. <http://e-qanun.az>

- Azerbaycan'ın enerji altyapısını bozmaya yönelik girişimler;
- Yurtdışına siyasi, askerî ya da ekonomik bağımlılık;
- Ekonomik istikrarsızlık;
- Uzman insan kaynaklarının kısıtlılığı;
- Bölgesel askerileştirme (militarizasyon);
- Çevre sorunları.

Tehditlerin bu şekilde sınıflandırılması ulusal güvenliğin sağlanması sisteminin örgütlenmesinde ve bu sistemin ana etkinlik alanlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

4.4. AZERBAYCAN'IN ULUSAL GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASINDA TEMEL ARAÇ VE REZERVLER

Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarının ve ulusal güvenliğinin temin edilmesi iç ve dış çıkarların doğru belirlenmesine ve bunların teminine yönelik mekanizmaların oluşturulmasına doğrudan bağlıdır. Ulusal güvenlik çıkarlarının ve bunların çerçevesinin belirlenmesinde SSCB ile ABD arasındaki Soğuk Savaş döneminden ve SSCB'nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni” adı verilen uluslararası ilişkiler sistemindeki önemli değişiklikler ve yeryüzündeki modern jeopolitik güç dengelerinden kaynaklanan karakteristik özellikler göz önünde bulundurulmaktadır.

Ulusal çıkarların içeriğini, çerçevesini ve ölçütünü belirleyen şey kendinde toplumun değerlerini barındıran **ulusal ideal**'dir. Genel anlamıyla bir ulusun en büyük ideali öncelikle kendini savunma, varlığını sürdürme ve sürekli gelişme (yenilenme ve kalkınma) gibi amaçlardır. Örneğin Azerbaycan 1992-1995 yıl-

ları arasındaki “kendini savunma ve varlığını sürdürme” aşamasından 1996 yılından itibaren başlayan “sürekli gelişme” aşamasına kadarki geçiş döneminde ulusal güvenliğinin çerçevesini çizmiş ve bunun temin edilmesine yönelik mekanizmaları ortaya koymayı başarmıştır.

Ulusal çıkarların çerçevesi **ulusal görevlerin önem ve derecesine göre** belirlenir ve sıkça kullanılan **hayati öneme sahip çıkarlar** kavramıyla ifade edilir. Aynı kavramın pek çok ülkenin normatif belgelerinde özel bir yere sahip olduğunu da vurgulamak gerekir. Örneğin Rusya’nın Federal Güvenlik Yasası’nda, Azerbaycan’ın Ulusal Güvenlik Konsepti’nde ve diğer belgelerde “hayati öneme sahip çıkarlar” kavramı kendine yer bulmuştur. Söz konusu belgelerde bu kavram fevkalade önemli, ulusun güvenliğini ve mevcudiyetini sürdürme idealini alacak eden meseleleri kapsamaktadır. Rusya Federasyonu’nun Federal Güvenlik Yasası’nda hayati öneme sahip çıkarlar bir “ulusal gereksinimler bütünü” olarak değerlendirilmiştir. Bu gereksinimlerin karşılanması bireylerin, toplumun ve devletin mevcudiyetini, kalkınma olanaklarını güvenceye alacaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Ulusal Güvenlik Konsepti’nde ulusal çıkarlar; “Azerbaycan halkının temel değer ve hedeflerinin, bireylerin, toplumun ve devletin kalkınmasını temin eden siyasal, ekonomik, sosyal ve diğer gereksinimlerin bütünü” olarak değerlendirilmiş ve aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Devletin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, uluslararası arenada tanınan sınırlarının dokunulmazlığının sağlanması;
- Azerbaycan halkının birlik ve beraberliğinin korunması, Azerbaycancılık ideolojisinin aşılması;

- Sivil toplumun oluşturulması, temel insan hak ve özgürlüklerinin sağlanması;
- Demokratik kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün ve asayişin sağlanması aracılığıyla devletin kendi görevlerini yerine getirme güç ve olanaklarının artırılması, yurttaşların güvenliğinin temin edilmesi;
- Uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi, bölgesel ve evrensel güvenlik ve istikrara katkıda bulunmak amacıyla uluslararası kurumlarla işbirliğinin artırılması;
- Serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, yasal dayanaklarının pekiştirilmesi, ekonomik istikrarın temin edilmesi amacıyla iç ve dış yatırımlar için elverişli ortamın hazırlanması;
- Doğal kaynakların azami verimli bir şekilde kullanılması, sürekli ekonomik kalkınma, çevrenin korunması, eğitim, bilim ve teknoloji potansiyelinin artırılması aracılığıyla Azerbaycan halkının gelecek kalkınmasının, refah düzeyinin ve fiziksel sağlığının temin edilmesi;
- Ulusal özgünlüğün korunması ve dünya Azerbaycanlıları arasındaki dayanışmanın pekiştirilmesi;
- Azerbaycan halkının kültürel ve tarihî mirasının, manevi değerlerinin korunması ve evrensel değerlerle zenginleştirilmesi;
- Millî kimlik, vatanseverlik ve ulusal onur duygusunu, entelektüel potansiyelin geliştirilmesi vb.⁸⁹

⁸⁹ Bkz. Aynı yer.

Ulusal Güvenlik Ölçütleri

Ulusal güvenliğin temini günümüzde bütün devletlerin iç ve dış politikalarının öncelikli görevi olarak kabul edilmektedir. Teknolojik gelişmelerin ve küresel kalkınmanın artık geri dönüşmez bir noktaya geldiği 20. Yy. sonlarına kadar ulusal güvenlik ölçütleri ve ulusal çıkarların çerçevesi *devletlerin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, anayasal düzeninin ve egemen devlet yönetiminin doğrudan dış saldırılardan, askerî müdahalelerden, bireylerin ve toplumun hayatına yönelik saldırılardan, casusluk girişimlerinden vb. korunması* şeklinde algılanmıştır. Küreselleşmenin hız kazandığı ve ülkeler arasındaki sınırların şeffaf hale geldiği günümüzde ise bu kavrama aşağıdakiler de dâhil edilmektedir:

- Bölgesel çatışmalar ve uluslararası suçlar, kontrol dışı topraklardan ve suç amaçlı silahlı örgütlerden kaynaklanan tehditler;
- İç toplumsal yaşamın millî, dinî ve sosyal istikrarının, demografik dengenin bozulması ve yasa dışı güçler;
- Ekonomik, politik, sosyal, mali güvenliğe, gıda, enerji, çevre, ulaşım güvenliğine, millî paranın ve makroekonomik ortamın güvenliğine müdahale ve ülkenin yabancı aktörlere bağımlı hale gelmesi;
- Bilişim ve iletişim sistemlerine, kitle iletişim ve kamuoyu oluşturma araçlarına, ideolojik araçlara kapsamlı yabancı ya da uluslararası müdahale ve jeopolitik baskı;
- Uluslararası terör, kitle imha silahlarının ve diğer silahların kontrol dışı yayılması, uyuşturucu ticareti vb.

Jeopolitik literatüründe 21. Yy.da ulusal güvenliğin temel ölçütlerinin küreselleşme düzeyine ve bir ülkenin uluslararası camiayla bütünleşmesinin derinliğine bakılarak belirlenebileceği ifade edilmektedir. Sınırların şeffaflaşmasıyla beraber mal dolaşımının ve ticaretin, paranın, teknolojilerin ve bilişim inovasyonunun çokuluslu hüviyet kazanması devletlerin kendi coğrafi mekânlarını korumalarını gitgide zorlaştırmaktadır. Artık pek çok ülke yalnızca eskiden olduğu gibi hudut engeli koymakla yerel pazarın güvenliğini sağlama ve büyük çokuluslu şirketlerin, istenmeyen ideolojilerin, propaganda ve enformasyon malzemelerinin kendi sınırlarından içeri sızmasını önleme iktidarını kaybetmektedir. Böyle bir durum ulusal gelenek ve göreneklerin, manevi değerlerin kaybedilmesine, geleneksel yaşam biçiminin bozularak ülkede kozmopolit bir ortamın oluşmasına, toplumsal, siyasal ve sosyal yaşamın tekdüzeleşmesine neden olmaktadır. Bu durum ülkelerin millî mevcudiyetini doğrudan tehlikeyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bunun dışında, birinci amaçları para kazanmak olan çokuluslu şirketler ülkelerin doğal zenginliklerini acımasızca yağmalıyor, çevreyi kirletiyor, istikrarlı ve dengeli bir şekilde gelişmesine engel olduğu ülkeyi hammadde kaynağına dönüştürüyor ve ülke halkını gelecek ekonomik, sosyal, jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik tehlikelerle, çevre felaketleriyle karşı karşıya bırakıyor. Bu faktörler ve küreselleşme sürecinin ulus devletlerin çıkarlarının temin edilmesi açısından yol açtığı diğer modern sorunlar her ülkeyi ulusal çıkarlarını ve güvenliğini sağlamak için özel stratejiler hazırlamak ve uygulamak zorunluluğu karşısında bırakmaktadır.

Ulusal Güvenliğin Sağlanmasında Temel Araç ve Rezervler

Devletler; ulusal çıkarlarını ve güvenliklerini temin etmek için ellerindeki maddi ve manevi olanakların, iç ve dış rezervlerin, ekonomik, siyasal, ideolojik, diplomatik vb. mekanizmaların tamamını kullanırlar.

Ulusal güvenliğin sağlanması bir ülkenin istikrarlı ve sürekli kalkınması açısından stratejik önem taşımakta ve sosyal yaşamın bütün alanlarını kapsayan dinamik değişiklikler sürecini olumlu yönde etkilemektedir.

Devletler; ulusal güvenliklerini sağlamak için hem **iç rezervlerini**, hem de **dış rezervlerini** (politik, ekonomik, askerî rezervler, propaganda ve enformasyon rezervleri vb.) kullanırlar. Dış politik etkinliğin öncelikli aracı resmî diplomasidir. Diplomasi özel kurumlar örneğinde ve uluslararası hukukun pek çok yöntem ve aracı yardımıyla bir devletin dışa yönelik resmî etkinliklerini örgütler ve bunları yönetir.

Devletin sahip olduğu ekonomik araçlar; belirlenen hedeflere ulaşmak için ekonomik rezervlerin kullanılmasını ve dış ekonomik olanaklardan yararlanılmasını kapsar. Çünkü güçlü bir ekonomiye ve büyük finans kaynaklarına sahip olan bir devlet uluslararası arenadaki konumunu daha fazla pekiştirebilir. Askerî araçlar ise devletin ordusunu, asker sayısını, silahlanma düzeyini ve silahlı kuvvetlere hâkim olan manevi ruh halini kapsar ve bir bütün olarak devletin askerî gücünü belirler.

Dış politikanın propaganda ve enformasyon olanakları modern bilişim araçlarının ve diaspora örgütlerinin etkinlikleriyle belirlenir. Tüm bu araçlar Azerbaycan'ın ulusal çıkar ve güvenliğinin sağlanması, uluslararası arenadaki nüfuzunun artırıl-

ması, kendine yandaşlar bulması ve bu yandaşlarla karşılıklı faydalı işbirliği tesis etmesi açısından büyük öneme sahiptir.

Güvenliğin sağlanmasında en fazla kullanılan iç rezervler ve siyaset araçları ise devlet kurumlarını, sivil toplum kuruluşlarını, siyasi partileri, kitle iletişim araçlarını, ulusal seçkinleri vb. kapsar. Devletler; bu kurum ve kuruluşlara yönelik özel çalışmalar yapar, ulusal güvenliğin temin edilmesinde birtakım gereksinimlerini karşıladığı bu kurum ve kuruluşların olanaklarından faydalanır.

Anayasal düzenin, hukukun üstünlüğünün, toplumsal ve siyasal istikrarın, demokrasinin ve hukuk devletinin çıkarlarının devlet kurumlarınca temin edilmesi, ulusal birliğin ve yurttaş dayanışmasının sağlanması, ülke içinde hoşgörü ortamının oluşturulması, bilimin, eğitim ve sosyal yaşamın geliştirilmesi, millî ve manevi değerlerin korunması, ekonomik, manevi ve sosyal kalkınmanın temin edilmesi vb. ulusal güvenliğin iç rezervleridir.

Azerbaycan'ın güvenlik politikası iç istikrarın ve sınır güvenliğinin temin edilmesini, iç göç, enerji ve ulaşım güvenliğinin sağlanmasını, olağanüstü durumların yönetilmesini, çevrenin ve halk sağlığının korunmasını, iletişim güvenliği vb. meselelerin her zaman göz önünde tutulmasını gerektirmektedir.⁹⁰

⁹⁰ Bkz. Aynı yer.

V. BÖLÜM

ULUSAL GÜVENLİK POLİTİKASININ BAŞLICA İSTİKAMETLERİ

5.1. AZERBAYCAN'IN ASKERÎ GÜVENLİK POLİTİKASI

Ülkesinin *topraklarının ve halkının doğrudan yabancı askerî müdahalelere, her türlü tehdide karşı korunması, devletin askerî güvenliğinin temin edilmesi, egemen devlet yönetimi yetkilerine yönelik dış askerî müdahalelerin önlenmesi* Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenlik politikasının ana görev ve hedeflerinden biridir. Azerbaycan, askerî alandaki ulusal çıkarlarını temin etmek amacıyla askerî güvenlik politikasını belirlemiştir. Bu politikanın amacı, ana yönelim ve ilkeleri Ulusal Güvenlik Konsepti'nde genel hatlarıyla, Askerî Güvenlik Konsepti'nde ve Askerî Doktrin'de ise daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ifade edilmiştir.

Azerbaycan'ın Askerî Güvenlik Konsepti'nin oluşturulması ve bununla uyumlu bir Askerî Doktrin'in kabul edilmesi silahlı kuvvetlerin askerî taktiğinin belirlenmesi ve ülkenin savunma gücünün artırılması açısından öncelikli faktörlerdendir. Askerî Doktrin *yurttaşların, toplumun ve egemen devlet yönetiminin dış askerî müdahalelere, tehlike ve tehditlere karşı savunulması taktiğini* belirler.

Bağımsızlığını tekrar kazandığı ilk yıllarda işgalci Ermenistan tarafından toprak bütünlüğüne ve egemen haklarına saldırı düzenlenen, topraklarının yüzde 20'si işgal edilen, bir milyon sivil yurttaşı mülteci ve sığınmacı konumuna düşen Azerbaycan'ın

siyasi iktidarı askerî güvenliğe ilişkin acil önlemler almak zorunda kalmıştır. Güney Kafkasya ve Hazar havzasının güvenliğine ilişkin olarak bölgenin ve dünyanın büyük devletlerinin ve kolektif güvenlik kurumlarının birbirinden farklı jeopolitik çıkarlar sergilemesi ve bölgesel çatışmalarda çifte standart uygulanması Azerbaycan'ın ulusal ve askerî güvenliğini sağlamasını ve bütünüyle güvenliğe ilişkin dış politika etkinliğini büyük ölçüde zora sokmuştur. Bu nedenledir ki uzmanlara göre, 1994-2010 yılları arasında Azerbaycan'da askerî güvenlik politikasının şekillendirilmesi, ordunun yapılandırılması, bölgede ve bütünüyle dünyada Ermenistan'ın askerî saldırısını kınayan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyen siyasi ve askerî müttefiklerin aranması, dış politika ve ulusal güvenlik stratejilerinin belirlenmesi gibi ivedi önlemler ulusal güvenliğe ilişkin çalışmaların öncelikli meseleleri haline gelmiştir.⁹¹

Devletler; askerî durumlarına, jeopolitik konumlarına, ulusal güvenliklerine göre askerî doktrin ve programlarını belirlerler. Devletin askerî güvenliğe ilişkin resmî tutumunu ifade eden bu belgeler farklı adlarla bilinir. Örneğin Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Azerbaycan ve diğer Post-Sovyet ülkelerde buna Askerî Doktrin, ABD'de Ulusal Güvenlik Stratejisi, NATO'da Stratejik Konsept, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Savunma Doktrini denmektedir.

Azerbaycan'ın Askerî Doktrin'inde; ülkenin askerî güvenliğine yönelik tehlike ve tehditlerin zamanında tespit edilerek ön-

⁹¹ Ниязов, Н. *Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994 – 2010 годы*. СПб. ГУ, 2010, с. 4-5 [Niyazov, N. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Askerî Güvenlik Politikasının Temel Yönelimleri (1994-2010)*. Sankt Petersburg Devlet Üniversitesi, 2010, s. 4-5].

lenmesi, verimli bir savunma ve askerî güvenlik sisteminin oluşturulması, içine çekildiği savaşa ve bölgesindeki silahlı çatışmalara son verilmesi, her türlü silahlı saldırının defedilmesi, dünyadaki askerî-stratejik bloklar ve güvenlik bloklarıyla ilişkiler konusunda devletin resmî tutumu ifade edilmiştir.

Azerbaycan'ın Askerî Doktrin'inin hukuksal dayanağını Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, yasaları ve diğer normatif belgeleri, Ulusal Güvenlik Konsepti, taraf olduğu uluslararası anlaşmalar oluşturur. Azerbaycan'ın savunma gücünün artırılmasının, ordu yapılanmasının ve askerî politikasının ulusal çıkarların savunulmasına yönelik olduğu, millî rezervlere dayandığı ve uluslararası hukuk normlarıyla, bölgedeki ve bütünüyle dünyadaki güvenlik ortamıyla uyumlu olduğu Askerî Doktrin'de belirtilmiştir. Azerbaycan'ın askerî politikası bütün diğer ülkelerle barış ve işbirliğinin sürdürülmesi, diğer ülkelerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı gösterilmesi, iç işlerine karışılmaması, mevcut sınırların dokunulmaz ve değiştirilemez olduğunun kabul edilmesi ilkelerine dayanmaktadır.

Askerî Doktrin'de *bağımsızlığın, egemenliğin ve toprak bütünlüğünün korunması, yabancı askerî müdahalelerin önlenmesi ve defedilmesi amacıyla silahlı kuvvetlerin savaşa ve seferberliğe hazır durumda bulundurulması* vb. Azerbaycan'ın askerî politikasının temel hedefleri olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan'ın hiçbir askerî bloka ya da kolektif savunma grubuna üye olmadığı ve bu tutumunu yakın zamanda değiştirmeye düşünmediği da Askerî Doktrin'de belirtilmiştir. Buna rağmen savunma gücünün artırılması ve ordunun güçlendirilmesi gereksinimi Azerbaycan'ın böyle bloklarla askerî ve teknik işbirliğine girmesini, karşılıklı tecrübe alışverişinde bulunması-

nı, bölgesel ve uluslararası manevralarla barış misyonlarına beraber katılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan ordusu Post-Sovyet ülkelerden pek çoğu gibi yıllardan beridir NATO'nun Barış İçin Ortaklık programı çerçevesinde gerçekleştirilen projelere katılmaktadır. Askerî Doktrin Azerbaycan'ın askerî ve stratejik olanaklarının ordunun yapılandırılması amacıyla seferber edilmesini, etkili bir savunma gücü oluşturulmasını, silahlı kuvvetlerin askerî, teknik ve uzman potansiyelinin artırılması taktiğini de savunma güvenliğinin önemli faktörleri olarak belirlemiştir.

“Savunma güvenliği” kavramının “askerî güvenlik” kavramından daha geniş içeriğe sahip olduğunun da vurgulanması gerekir. Şöyle ki “savunma güvenliği” kavramı bir ülkenin yalnızca askerî değil, ekonomik, politik, manevi gücünün ve kudretinin, iletişim altyapısının, sosyal durumunun ve diğer etkenlerin göz önünde bulundurulmasıyla genel güvenliğin sağlanmasını ifade eder. “Askerî güvenlik” kavramı ise ulusal güvenliğin sırf askerî araçlarla sağlanması anlamına gelir.

Azerbaycan'ın Askerî Doktrin'i Ermenistan'ın işgal ve etnik arındırma politikasını ve saldırganlığını halen sürdürmesini Azerbaycan'ın ulusal güvenliğini olumsuz yönde etkileyen temel faktör olarak belirlemiştir. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının günümüzde her türlü uluslararası kontrol mekanizmasının dışında kaldığı da Askerî Doktrin'de vurgulanmaktadır. Bu topraklarda Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nın (1990) ve Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler Hakkında Viyana Belgesi'nin (1999) teftiş mekanizmaları dışında kalan, kaydı tutulmayan ve kontrol dışı silah, cephanelik ve askerî araç bulundurulmaktadır. Diğer yandan bu topraklarda insan haklarının korunmasına ilişkin ulusal ve uluslararası mekaniz-

malar da etkin değildir, insan ticareti, uyuşturucu ve psikotrop maddelerin yasa dışı üretimi ve piyasaya sürülmesi için uygun ortam sağlanmış, transit silah ticareti güzergâhları, yasa dışı silahlı gruplar ve teröristler için elverişli üs oluşturulmuştur. Ermenistan'ın bu toprakları yasa dışı yerleşime açması, saldırgan tutumundan henüz vazgeçmediğinin bir göstergesidir. Ermenistan tarafından işgal edilen bu toprakların geçici olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yönetici kurumlarının kontrolü dışında kalması, bölgede barış ve istikrarın sağlanması sürecini olumsuz etkilemektedir.⁹²

Askerî Doktrin'de bunlar dışında Azerbaycan'ın askerî güvenliğini etkileyen diğer dış faktörler de söz konusu edilmiştir. Örneğin Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölgesinde petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesi, buradan çıkarılan petrolün ve doğalgazın dünya pazarlarına ulaştırılması, Azerbaycan'ın önemli bir jeopolitik konuma sahip bulunması, uluslararası barış ve terörle mücadele operasyonlarına etkin katılımı da bu ülkenin güvenlik durumunu büyük ölçüde etkileyen faktörlerdir.

Askerî güvenliğin temin edilmesine ilişkin olarak Askerî Doktrin'de yer alan temel görevlerden biri Azerbaycan'ın bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, anayasal düzeninin, ulusal çıkarlarının askerî, siyasal ve diğer tehditlerden korunmasıdır.

Azerbaycan'ın askerî güvenliği açısından tehdit oluşturan dış ve iç etkenler Askerî Doktrin'de iki ayrı grup olarak değerlendirilmiştir.

Dış askerî tehditler:

- Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali altında bulunması;

⁹² Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Askerî Doktrini. <http://e-qanun.az>

- Komşu ülkelerin Azerbaycan'a karşı asılsız toprak iddialarından bulunması;
- İçte siyasal, sosyal ve ekonomik durumun gerilmesine ve istikrarın bozulmasına yönelik ayrılıkçı ve dinî-aşırılıkçı hareketler;
- Devletin sınırlarının askerî birlikler ve silahlı gruplar tarafından ihlal edilmesi, sınır çekişmelerinin şiddetlenmesi;
- Diğer ülkelerin Azerbaycan'a gönderilmek üzere yasa dışı silahlı gruplar ve teröristler yetiştirmesi;
- Azerbaycan'ın devlet sınırlarının ve kara sularının yakınında askerî üslerin kurulması, ordu konuşlandırılması, silah toplanması ve diğer askerî hareketlilikler;
- Azerbaycan'ın iç işlerine dışarıdan herhangi bir şekilde askerî müdahale;
- Azerbaycan'ın komşuları olan ülkelerin uluslararası çatışmalara katılmaları;
- Çeşitli yabancı güç odaklarının etkisiyle nükleer silahların ya da diğer kitle imha silahlarının yayılması vb.

İç askerî tehditler:

- Azerbaycan yasalarının ön görmediği silahlı grup ya da birliklerin oluşturulmasına teşebbüs;
- Terörist, dinî aşırılıkçı ve ayrılıkçı örgütlerin iç istikrarı ve toprak bütünlüğünü bozmaya yönelik yasa dışı girişimleri;
- Anayasal düzene karşı faaliyetler, yönetimin ve devlet kurumlarının örgütsel yapısının bozulmasına, toplumsal ve siyasal istikrarın ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler;
- Askerî güvenliği tehdit eden örgütlü suçlar ve diğer yasa dışı faaliyet;

- Sabotaj, terör ve diğer yasa dışı faaliyet amacıyla kullanılmak üzere silah, cephanelik, bomba ve diğer araç gerecin ülke sınırları içinde yasa dışı biriktirilmesi ya da taşınması;
- Önemli devlet kurumlarına, askerî kurumlara, komünikasyon ve enformasyon altyapısına yönelik silahlı saldırılar, sabotaj vb.

Azerbaycan'ın askerî güvenliğinin sağlanması, ülke içinde ve dışında elverişli jeopolitik ortamın oluşturulması devletin başarılı bir askerî jeostrateji ve savunma politikası takip etmesine büyük ölçüde bağlıdır. Bir ülkenin askerî jeostratejisi ve savunma politikası ise etrafındaki ülkelerin jeopolitik tutumları ve bu tutumlardan doğan bölgesel askerî-politik ortamlarla, bölgenin jeostratejik gelişme yönelimi, bölgesel ve uluslararası savunma blokları arasındaki ilişkiyle büyük ölçüde bağlantılıdır. Bu nedendir ki sıralanan tüm etkenlerin ve koşulların göz önünde bulundurulması, bölgede ve dünyada devam eden süreçlerin analizi ve bunlar karşısında uygun bir taktiğin belirlenmesi de Askerî Doktrin'in öncelikli görevleri arasındadır. Azerbaycan'ın Askerî Doktrin'i Azerbaycan'ı etkileyebilecek gerçek ya da potansiyel askerî tehlike ve tehditleri bütün yönleriyle inceleyerek değerlendirir, bu değerlendirmenin sonuçlarına göre uygun bir askerî güvenlik ve savunma taktiği hazırlar.

“Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının bir kısmını işgal etmesi ve işgal ettiği bölgeleri barışçıl yollardan boşaltmaya yanaşmaması, bu nedenle Azerbaycan'ın kendi toprak bütünlüğünü uluslararası hukukun norm ve ilkelerine uygun bir biçimde ve askerî güç kullanma seçeneği de dâhil olmak üzere her türlü çareye başvurarak tekrar sağlama hakkını saklı tuttu-

ğu” Askerî Doktrin’de savunma politikasının en önemli maddelerinden biri olarak vurgulanmıştır.⁹³

Askerî Doktrin’de Azerbaycan’ın taraf olduğu uluslararası anlaşmalarda ön görülen durumlar istisna tutulmakla, sınırları içinde yabancı askerî üslerin kurulmasına izin vermediği de belirtilmiştir. Fakat mevcut askerî ve politik şartlarda büyük değişiklikler olması durumunda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin, sınırları içinde yabancı askerî üslerin kurulmasına ya da yabancılarla askerî ortaklığın daha farklı bir biçimine geçici bir süre için izin verebileceği de ifade edilmiştir.

Askerî Doktrin Azerbaycan’ın savunma politikasını örgütleyen yetkili devlet kurumlarının, sorumlu kuruluşların ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığı’nın yetki ve sorumluluklarını da belirlemiştir. Söz konusu kurum ve kuruluşların sahip oldukları yetkiler doğrultusunda aldıkları önlemler, silahlı kuvvetler ya da diğer silahlı birlikler için belirledikleri görevler, seferberlik ilanı, seferlik ve savaş hazırlığı düzeyini belirlemek yetkisi ve diğer konular “barış dönemi”, “reel tehdit dönemi” ve “savaş (silahlı çatışma) dönemi” olmak üzere üç farklı koşul için ayrı ayrı belirlenmiştir.

Barış döneminde bu önlemler savunma gücünün artırılması, olası tehditlerin önlenmesi ve potansiyel düşmanın kötü niyetinden, saldırgan tutumundan vazgeçirilmesi amacı taşır. Barış döneminde savunma politikası çerçevesinde alınan başlıca önlemler olarak şunlar ön görülmüştür:

- Hudutların muhafazası ve dokunulmazlığının temin edilmesi;

⁹³ Bkz. Aynı yer.

- İkili ve çoklu askerî-politik işbirliğinin arttırılması ve uluslararası güvenliğe katkıda bulunulması;
- Devlet kurumlarının, ekonominin, halkın ve bölgelerin savunma hazırlığının arttırılması;
- Savunma ve savaş potansiyelinin, silahlı kuvvetlerin ve diğer silahlı birliklerin seferberlik ve savaş hazırlığının gereken düzeyde tutulması;
- Sivil savunma önlemlerinin alınması vb.⁹⁴

Azerbaycan'a karşı silahlı saldırı hazırlığının zamanında tespit edilmesi, herhangi bir saldırıya karşı yeterli düzeyde güç ve caydırma aracı potansiyelinin oluşturulması, ordunun savaş hazır halde tutulması vb. barış döneminde silahlı kuvvetlerin başlıca görevleri arasındadır. Dağlık Karabağ sorununun gelecekte ne şekilde çözüleceğine bağlı olmaksızın, Ermenistan'ın "monoetnik devlet yapısı, etnik arındırma ve yayılcılık faaliyetlerini resmî politikasının mütemmim cüzü haline getirmiş olması" Azerbaycan'ın bu devlet karşısında savunma gücünü daima üst düzeyde tutması gerektiğinin bir işaretidir.

Azerbaycan'ın askerî güvenliğine reel bir tehdidin ortaya çıkması durumunda savunma politikası çerçevesinde şu önlemlerin alınması Askerî Doktrin'de öngörülmüştür:

- Reel silahlı saldırı tehlikesi karşısında ülkenin, halkın, bölgelerin, silahlı kuvvetlerin ve diğer silahlı birliklerin savunmaya hazır duruma getirilmesi;
- Ülkenin toprak bütünlüğünün bozulmasına, anayasal düzeninin zor kullanılarak değiştirilmesine yönelik faaliyetlerin ortadan kaldırılması vb.⁹⁵

⁹⁴ Bkz. Aynı yer.

⁹⁵ Bkz. Aynı yer.

Reel tehdit döneminde her türlü silahlı birliğin görev ve hedefi, bunların silahlı kuvvetlerle koordineli hareket etmesi daha önce hazırlanmış olan programa uygun bir şekilde yürütülür.

Savaş döneminde atılacak adımlara gelince, Askerî Doktrin, öncelikle etkili askerî hamlelerle düşmanı silahlı çatışmayı sürdürmekten vazgeçmek ve Azerbaycan Cumhuriyeti için elverişli şartlarda barış ve siyasal düzenleme yolunu seçmek zorunda bırakmayı hedeflemektedir. Savaş döneminde savunma politikası çerçevesinde askerî saldırının defedilmesi, ülkenin, halkın, toprakların korunması amacıyla şu adımların atılması da ön görülmektedir:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarının savunulması için askerî faaliyetin gerçekleştirilmesi;
- Saldırının defedilmesi için gereken güç ve araçların seferber edilmesi, savunma alanında askerî, siyasal, diplomatik, iletişimsel, ekonomik ve diğer önlemlerin alınması;
- Saldırının diğer devletler ve uluslararası kuruluşlarca kınanmasının ve tecridinin sağlanması vb.

Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesi amacıyla saldırgan tarafa stratejik baskının arttırılması, icabında askerî güç kullanmak suretiyle sorunun kısa sürede çözümlenebilmesi için ordu birliklerinin potansiyelinin gereken düzeye ulaştırılması da savaş döneminde silahlı kuvvetlerin ana görevleri arasında yer almaktadır. Savaş döneminde silahlı kuvvetlerin ve diğer silahlı birliklerin başlıca görevleri Askerî Doktrin'de şu şekilde sıralanmıştır:

- Savaş hattında askerî hizmetlerin yürütülmesi ve ordu birliklerinin saldırılara karşı sürekli hazır durumda tutulması;

- Sınır boylarında silahlı çatışmaların lokalizasyonu ve etkisiz hale getirilmesi;
- Ülke sınırlarına giren saldırganın ordu birliklerinin ve operasyon rezervlerinin mahvedilmesi amacıyla savaş etkinliğinin sürdürülmesi;
- Halkın, ekonomik hedeflerin ve altyapısının korunması vb.

Silahlı saldırıların defedilmesine ilişkin görevler Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarına ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı'nın emir ve talimatlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilir. Silahlı kuvvetlere ait birlikler Askerî Doktrin'de belirlenen potansiyel ve reel askerî tehditlerin somut istikametlerine göre konuşlandırılır.

Azerbaycan Devleti, silahlı kuvvetlerinin yapısını etrafındaki güvenlik muhitini, reel ve potansiyel askerî tehditleri, genel askerî-stratejik durumu göz önünde bulundurmak suretiyle şekillendirir ve yönetir. Bu hususta zorunlu askerî gücün oluşturulması ve korunması, Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı'nın kontrolü dâhilinde askerî yönetimin tek merkezde toplanması, ordu birliklerinin karma sisteme (gönüllülük ve zorunluluk temelinde) uygun biçimde oluşturulması, daima seferberliğe ve savaşa hazır halde tutulması gibi ilkeler esas alınmaktadır. Uzmanlara göre, siyasi ve askerî yöneticilerin ciddi çalışmaları sonucunda günümüzde Azerbaycan modern savaş sistemleriyle donatılmış, taktik, askerî, fiziksel ve manevi açılardan pek çok askerî görevi yerine getirebilecek, özel bir subay heyetine sahip, iyi yapılandırılmış ve emir komuta zinciri

içinde verilen görevleri başarmaya hazır durumda, çağdaş ve profesyonel bir orduya sahip bulunmaktadır.⁹⁶

Bunun dışında, Azerbaycan'ın askerî güvenliğinin daha verimli bir şekilde temin edilebilmesi için silahlı kuvvetlerin ve askerî güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunan diğer devlet kurumlarının askerî, ekonomik, teknik ve diğer gereksinimlerinin karşılanması amacıyla genel bir donanım politikası takip edilmektedir. Silahlı kuvvetlerin ve askerî güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunan devlet kurumlarının savunma amaçlı ürünlere ilişkin gereksinimlerini yansıtan Devlet Savunma Siparişleri Programı'nın hazırlanması ve uygulanması donanım politikasında özel bir yere sahiptir.

Azerbaycan'ın bulunduğu coğrafyada, yani Hazar Denizi ve Karadeniz havzalarıyla Güney Kafkasya'da devletlerin genel askerî güvenliğini temin eden iki blok, Rusya önderliğinde Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrupalı müttefikleriyle beraber ABD'nin başı çektiği NATO bloku etkilidir. Diğer yandan güvenliklerini bloklardan bağımsız olarak sağlamaya çalışan İran gibi ülkeler bulunmaktadır. Azerbaycan'ın yakın gelecekte NATO'ya girmesi gerçekçi görünmemektedir. Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne katılmak ise bu örgütün şartları ve garantileri (gerçekte garanti verememesi) nedeniyle Azerbaycan'ın çıkarlarına uymamaktadır. Bu durumda dış baskı ve etkilerden korunmaya, askerî güvenliğini ve egemenliğini temine, yabancı askerî müdahaleleri önlemeye yönelik herhangi bir uluslararası

⁹⁶ Ниязов, Н. *Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994 – 2010 годы*. СПб. ГУ, 2010, с. 7 [Niyazov, N. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Askerî Güvenlik Politikasının Temel Yönelimleri (1994-2010)*. Sankt Petersburg Devlet Üniversitesi, 2010, s. 7].

garanti elde etmek görevi Azerbaycan'ın dış politika önceliklerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde pek çok ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da devletin siyasal ve askerî çıkarları ülke yönetimini uluslararası güvenlik sistemleriyle ilişkiler tesis etmek, yeni siyasal ve askerî müttefik ve dostlar kazanmak, ordusunun askerî gereksinimlerini karşılamak amacıyla ileri teknik ve donanım sistemleri üretmek ya da satın almak, toplum içinde ve orduda vatanseverlik, zafer azmi, güven duygularını teşvik etmek ve yaygınlaştırmak gibi ivedi stratejik meselelerle karşı karşıya bırakmıştır.

5.2. AZERBAYCAN'IN SINIR GÜVENLİĞİ POLİTİKASI

Azerbaycan gibi, büyük olmayan fakat önemli coğrafi mekân karakteristiğine sahip bulunan ülkelerin ulusal ve askerî güvenliği yalnızca kendi sınırları içinde alınan önlemlerle kısıtlı kalmaz. Sınırların sağlamlığı ve sınır boylarının jeopolitik karakteristiği, sınır bölgelerinde yerel, bölgesel ve uluslararası suçların işlenme olasılığı, etnik ve sosyal çatışmaların, diğer tehditlerin doğma ihtimali, sınır bölgelerinin halkının etnik, sosyal ve dinî mensubiyeti ile jeopolitik görüşleri gibi konuların **Sınır Güvenliği Konsepti**'ne uygun bir biçimde önceden analiz edilmesi, bunlara ilişkin öngörülerde bulunulması, analiz sonuçlarının Ulusal Güvenlik Doktrini'ne yansıtılması, ilgili askerî kurumların ve güvenlik kurumlarının bu alandaki çalışmalarının koordine edilmesi gerekmektedir. Azerbaycan'ın savaş halinde bulunduğu Ermenistan'la, büyük jeopolitik öneme sahip İran'la, askerî ve jeostratejik önemi haiz Rusya'yla (Dağıstan sınırı ve deniz sınırı), önemli transit projelerinin geçtiği bölgelerde ve

Ermenistan'a komşu bölgelerde Gürcistan'la olan sınırlarının güvenliği her zaman özel bir ilgi ve özen gerektirmektedir.

Güvenlik çıkarları, diğer yandan Azerbaycan'ın sınırları dışında gerçekleştirilen pek çok bölgesel ve uluslararası jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve stratejik etkinliklerle devletler arası ilişkilerin izlenmesini ve analiz edilmesini, Güney Kafkasya'da ve Hazar havzasında mevcut ikili ilişkilerin (Rusya-İran, Rusya-Ermenistan, Rusya-Türkmenistan, Rusya-Gürcistan, Ermenistan-İran, Ermenistan-Gürcistan, İran-Türkmenistan, İran-Türkiye, Türkiye-Rusya, Türkiye-Ermenistan, Türkiye-Gürcistan ilişkileri vb.) değerlendirilmesini ve bunlara uygun adımlar atılmasını da gerektirmektedir.

21. Yy.da gitgide hız kazanan küreselleşmenin gereksinimleri çerçevesinde Azerbaycan da diğer devletler gibi ulusal güvenlik meselelerini yeni baştan analiz ederek değerlendirmek, modern teknik olanakların doğurduğu realitenin ve çağın ihtiyaçlarına uygun hale getirmek zorundadır. Küreselleşme ülkeler arasındaki sınırları şeffaf hale getirmiş, çeşitli uluslararası ekonomik, siyasal, sosyal, askerî, stratejik, iletişimsel kurumların ulus devletlerin sınırlarından giriş ve çıkışını kolaylaştırmış, ulusal ekonomik, siyasal, sosyal, iletişimsel, manevi ve çevresel çıkarların korunmasını zorlaştırmıştır.

Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'nin jeostratejik konumu hariç, coğrafi açıdan toplu ve bütün bir mekân karakteristiğine sahip olmasına rağmen, yabancı devletlerle sınırlarının ve sınır boylarındaki yerleşim birimlerinin, bu yerleşim birimlerinde meskûn nüfusun bazı karakteristik özellikleri, sınır bölgelerindeki yüzey şekilleri ve teknik durum Azerbaycan'ın jeopolitik, jeoekonomik, askerî ve jeostratejik güvenliğine yabancı müdahale ihtimalinin göz ardı edilmesine olanak vermemektedir. Modern bilimsel ve

teknolojik gelişmelerin pek çok ülkenin istihbarat kurumlarına sağladığı ileri teknik olanaklar da göz önünde bulundurulursa, Azerbaycan gibi önemli coğrafi konuma sahip ülkelerin sınır güvenliğini kontrol altında tutmalarının ne denli zor olduğu daha iyi anlaşılır.

Komşuları İran, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan, Türkiye ve Kazakistan'la sınır bölgelerindeki nüfusun etnik ve sosyal yapısı, bu nüfusun Azerbaycan devletine ve halkına karşı tutumu da Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik güvenliği açısından büyük öneme sahiptir. Gürcistan'ın Azerbaycan sınırındaki Borçalı bölgesinde ve Rusya'nın Dağıstan bölgesinde sınır boyundaki yerleşim birimlerinde meskûn halkın etnik, sosyal ve dinî mensubiyetinin araştırılması, söz konusu bölgelerde mevcut enformasyon ve propaganda araçlarının hangi ülkenin kontrolünde bulunması, kitle iletişim araçlarının etki alanı, sınır bölgelerinde iletişim araçları ve vericiler, sınır çizgisinin durumu gibi meseleler de karşılıklı olarak hem Azerbaycan'ın, hem de komşu ülkelerin ulusal güvenliğini alakadar etmektedir.

Sınırların askerî karakteristiği ve muhafaza durumu: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplam yedi ülkeyle (Gürcistan, Rusya Federasyonu, Ermenistan, Türkiye Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Türkmenistan ve Kazakistan ile) kara ve deniz sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan'ın sınırlarının toplam uzunluğu 3.370,4 kilometredir. Bunun 2.657,4 kilometrelik bölümü kara, 713 kilometrelik bölümü ise kıyı çizgisidir. Azerbaycan'ın İran İslam Cumhuriyeti ile 765 km, Rusya Federasyonu ile 390,3 km, Gürcistan'la 480 km, Ermenistan'la 1.007,1 km, Türkiye Cumhuriyeti ile 15 km kara sınırı bulunmaktadır.

Azerbaycan'ın mülki yönetim bölümlerinden 32'si doğrudan komşu ülkelerle sınıra sahiptir.

Azerbaycan'ın **İran İslam Cumhuriyeti** ile 765 kilometrelik sınırının Azerbaycan'ın mülki yönetim birimi olan rayon'lara (ilçelere) göre paylaşımı şu şekildedir: Astara rayonu (56 km), Lerik rayonu (52 km), Yardımlı rayonu (75 km), Celilabad rayonu (86 km), Bilesuvar rayonu (68 km), İmişli rayonu (14 km), Beylegan rayonu (30 km), Fuzuli rayonu (45 km), Zengilan rayonu (55 km), Cebrayıl rayonu (65 km), Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'nin Ordubad rayonu (42 km), Culfa rayonu (30 km), Babek rayonu (75 km), Şerur rayonu (72 km).

Azerbaycan'ın İran sınırında arzu edilen güvenlik düzeyine ulaşılabilmiş değildir. Bu sınırın 117 kilometrelik bölümü dağlık (ormanlık), 51 kilometrelik bölümü ovalık alandan, 597 kilometrelik bölümü ise akarsu boylarından geçmektedir. Azerbaycan'ın siyasal yönetiminin ve devlet kurumlarının iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri tesis etme çabalarına rağmen İran'ın birtakım resmî ve gayriresmî çevreleri, ilgili devlet yapılanmaları ve sınırların muhafazasından sorumlu kurumları bu konuda sürekli olarak itinasızlık sergilemektedirler.

Uzmanlar ve sınır muhafızları Azerbaycan'ın İran'la sınır bölgelerinin güvenliğini olumsuz etkileyen faktörler olarak şunları sıralamaktadırlar:

- Yasadışı sınır ihlalleri, sınır bölgelerinde silahlı saldırı ve baskılar;
- Uyuşturucu ve silah kaçakçılığı girişimleri;
- Yasa dışı göç, dinî ve ideolojik misyonerlik girişimleri, yasa dışı göçmenlerin sınır ihlalleri ve Avrupa'ya transit geçiş çabaları;

- İran hükümetinin nükleer programını sürdürmesi ve bu alanda Rusya'yla yaptığı işbirliğinde Azerbaycan topraklarını kullanması, Azerbaycan hükümetinin BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin kararlarını uygulama çabaları karşısında İran'ın sert tepkisi ve bu tepkinin doğurduğu gerginlik (Rusya'dan İran'a gönderilen ve nükleer sanayide kullanılan mal ve teknolojilerin sınırda kontrol edilmesi İran'ın resmî kurumlarını her zaman tedirgin etmektedir);

- İran'a ait gemilerin sıkça Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümüne izinsiz sokulma girişimi;

- Sınır ihlalcilerine ve uyuşturucu kaçakçılarına yardım eden silahlı ve organize rehberlik çetelerinin faaliyeti vb.

Eldeki bazı verilere göre son yedi yılda Azerbaycan'ın İran sınırında karşı tarafın ihlalleri nedeniyle 100'den fazla silahlı çatışma söz konusu olmuştur. Bu çatışmalar sonucunda Azerbaycan'ın sınır muhafızlarından 6 kişi ölmüş, 8 kişi yaralanmıştır. 2009 yılı içinde İran sınırında kaçakçılarla 16 silahlı çatışmaya girilmiştir.

16 Haziran 2009'da Azerbaycan sınırını yasa dışı yollardan ihlal etmeye çalışan terörist grup etkisiz hale getirilmiştir. Operasyon sırasında Azerbaycan'ın sınır muhafızlarından bir kişi hayatını kaybetmiş, iki kişi yaralanmıştır. İki terörist etkisiz hale getirilmiştir. Benzer olaylar Azerbaycan'ın İran sınırında ulusal güvenliğin sağlandığına dair tam bir eminlik içinde bulunmaya izin vermemektedir.⁹⁷

İran sınırında sorun teşkil eden meselelerden biri çeşitli suç örgütlerinin ya da kişilerin Azerbaycan topraklarını uyuşturucu

⁹⁷ Rakamlar Azerbaycan'ın sınırlarına ilişkin diğer veriler Devlet Sınır Hizmeti'nin resmî bilgilerinden alınmıştır.

ticareti güzergâhına dönüştürme girişimleridir. BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) verilerine göre Afganistan-İran-Rusya ve Afganistan-İran-Türkiye güzergâhları üzerinden yılda onlarca ton eroin ve diğer uyuşturucu madde nakledilmektedir. Bu uyuşturucunun bir bölümü İran'dan Mehri ve Aras Nehri geçitleri, Azerbaycan'ın işgal altındaki Dağlık Karabağ bölgesi ve komşu bölgeleri (Ermenistan'ın işgali ve kontrolü altındaki bu bölgelerde büyük ölçüde uyuşturucu üretildiğine dair bilgiler de mevcuttur) kullanılmak suretiyle Ermenistan-Gürcistan üzerinden, bir bölümü ise yine İran'dan yasa dışı yollarla Azerbaycan'a geçirilmekte ve Azerbaycan'dan Gürcistan-Türkiye-Rusya güzergâhı kullanılmak üzere Doğu'ya ve Batı'ya aktarılmaktadır.⁹⁸

İran'la Azerbaycan arasındaki başlıca sınır güvenliği sorunlarından biri Hazar Denizi'nin bu iki ülkeye ait bölgelerinin belirlenmesine ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan ile İran arasında deniz dibinden ve yüzeyinden geçen sınır çizgisinin henüz netleştirilmemiş ve resmî bir anlaşmayla onaylanmamış olması, İran'ın Azerbaycan'ın deniz sınırını sıkça ihlal etmesine de yol açmaktadır. Bilindiği üzere İran yıllardan beridir Hazar Denizi'nin ulusal bölgelere ayrılması konusunda uluslararası normlara, Hazar Denizi'nin mevcut coğrafi şartlarına uymayan ve büsbütün farklı ilkelere dayalı bir öneride ısrar etmekte ve İran'ın önerisi Hazar'a kıyısı olan diğer dört ülke tarafından reddedilmektedir.⁹⁹ Yine bu nedenle İran yıllardan beridir Ha-

⁹⁸ Bkz. www.unodc.org

⁹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Hasanov, Ali. "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Azerbaycan'ın Jeoekonomik Çıkarları" // 525. *Gazete*, 14 Kasım 2010.

zar'ın Azerbaycan'a ait sektörünün kendi sektörüne yakın bölgelerinde Azerbaycan'ın herhangi bir şekilde ekonomik etkinlikte bulunmasına tek taraflı olarak izin vermemektedir. Hatta 23 Haziran 2001 tarihinde İran'a ait iki askerî uçak ve bir askerî gemi Hazar'ın Azerbaycan'a ait bölümünde bulunan *Alev* yatağında *BP-Amoco* çokuluslu şirketlerinin siparişi üzerine petrol ve doğalgaz keşfi yapan *Jeofizik-3* ve *Elif Hacıyev* gemilerini batırmakla tehdit ederek bölgeden uzaklaştırmıştır. Bunun ardından İran'a ait bir askerî uçak Azerbaycan'ın hava sınırını ihlal ederek Bakü'ye 90 mil kadar yaklaşmış ve yalnızca Azerbaycan tarafının ciddi uyarısı sonrasında kendi ülkesine dönmüştür.¹⁰⁰

Görüleceği üzere, İran'la Azerbaycan arasındaki karşılıklı ilişkilerde Hazar Denizi'nin güvenliği konusu önemli bir yer işgal etmektedir. Bilindiği üzere Hazar havzası için "ortak bir güvenlik örgütünün" oluşturulması önerisi ilk kez 1992 yılında İran tarafından ortaya atılmıştır. Oysa İran; Hazar'ın ulusal bölgelelere ayrılmasına dair Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmaya katılmayarak bölgenin militarizasyonuna da herkesten daha fazla katkıda bulunmuş ve Hazar havzasının ekonomik projelerini engelleme çabası içine girmiştir. İran'ın Hazar Denizi'nin barışçıl amaçlarla kullanımına dair pek çok uluslararası anlaşmaya bile tam anlamıyla uymamaktadır.

Günümüzde İran Hazar Denizi'nde Rusya'nın ardından en güçlü askerî donanmaya, hava ve deniz kuvvetlerine sahip bulunan ülkedir. Bazı kaynaklara göre İran'ın Hazar Denizi'nde

¹⁰⁰ Bkz. "Может ли Россия из-за энергоресурсов развязать войну на Каспийском море?" ["Enerji Rezervleri Nedeniyle Rusya Hazar'da Bir Savaş Başlatabilir mi?"] // www.inosmi.ru/Asia/2011/07/12

büyük küçüklü askerî gemilerinin sayısı 100'ün üzerindedir. Bunların arasında İran üretimi Kuzey Kore modeli üç gemi, ABD üretimi eski bir *Salman* savaş gemisi, devriye botları bulunmaktadır. Diğer yandan, uzmanlara göre İran, Hazar Denizi'ndeki askerî gücünü Basra Körfezi'ndeki potansiyelini kullanmak suretiyle kısa sürede yüzde 50 oranında arttırma olanağına da sahiptir.¹⁰¹ Bunun dışında, birtakım kaynaklardan edinilen bilgilere nazaran İran, Hazar Denizi'ndeki askerî filosu için *Fatih* sınıfı, dizel motoruna sahip askerî denizaltı siparişi vermiş bulunuyor ve bu gemi yakın zamanda İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun Hazar Kuvvetleri'ne teslim edilecektir. Bu denizaltının, Bender Abbas Limanı'nda yine aynı projeye göre üretilen gemiden 8 metre daha uzun olması, yani 48 metre boyuna ulaşması beklenmektedir. Aynı kaynak İran'ın; Hazar Denizi'ndeki askerî filosunu gelecekte de yeni araçlarla güçlendirme niyetinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁰² Azerbaycan'ın başkentinin ve petrol sanayisinin başlıca altyapısının Hazar'da ve Hazar kıyısında bulunduğu göz önünde tutulursa, bölge ülkelerinin denizin paylaşımına ilişkin önerilerini reddeden İran'ın Azerbaycan için doğurduğu askerî ve jeostratejik tehlikeler küçümsenemez.

Azerbaycan'ın **Rusya Federasyonu** ile 390,3 kilometrelik sınırının Azerbaycan'ın mülki yönetim birimi olan rayon'lara (ilçelere) göre paylaşımı şu şekildedir: Balaken rayonu (49,4 km), Kah rayonu (37,4 km), Zagatala rayonu (61 km), Şeki rayonu (44,6 km), Oğuz rayonu (48,1 km), Gabele rayonu

¹⁰¹ Bkz. газ. “Зеркало”, 19 июля 2011 г. [*Zerkalo* gaz., 19 Temmuz 2011].

¹⁰² Bkz. *Bizim Devir* gaz., 19 Şubat 2014.

(14,7 km), Gusar rayonu (119 km), Haçmaz rayonu (16,1 km). Rusya sınırının 297,2 kilometrelik bölümü zor korunan dağlık bölgelerden, 42 kilometresi ovalık, 10,1 kilometresi ormanlık bölgeden ve 41 kilometrelik bölümü Samur Nehri üzerinden geçer.

Azerbaycan'ın Rusya'yla hem deniz, hem de kara sınırları güvenlik açısından kısmen sorunludur. Özellikle Dağıstan'dan Azerbaycan'ın Gusar, Zagatala ve Balaken ilçeleri istikametinde sıkça sınır ihlalleri, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi yasa dışı durumlar söz konusu olmaktadır. Uzmanlar; Rusya'yla Azerbaycan arasında son yıllarda gözlenen dostluk ve ortaklık havasının, iki ülkenin devlet ve hükümet başkanları arasında gelişen iyi komşuluk ilişkilerinin sınır bölgelerinin yönetici kurumlarının faaliyetiyle her zaman örtüşmediğini vurgulamaktadırlar. Bu nedenle, Azerbaycan ile Rusya arasında sınır güvenliğine ilişkin konular arasında henüz çözüm bekleyen sorunlar da bulunmaktadır. Mevcut sorunların önemli bir bölümü Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'in 2-3 Eylül 2010 tarihlerinde gerçekleştirdiği Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le imzaladıkları Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Devlet Sınırının Belirlenmesine İlişkin Anlaşma'yla beraber ortadan kalkmıştır. Samur Nehri'nden geçen sınırın netliğe kavuşturulması, nehrin Azerbaycan toprağı olarak kabul edilmesi ve nehir suyunun ortak kullanılmasına ilişkin mutabakata varılması sonucunda komşu Dağıstan vilayeti yöneticilerinin yıllardan beridir öne sürdükleri asılsız iddialara son verilmiştir.¹⁰³

¹⁰³ Bkz. *Ekspres* gaz., 16 Eylül 2010.

Günümüzde Azerbaycan'ın Rusya'yla sınırının güvenlik açısından en hassas noktası Hazar Denizi'dir. Başkenti Hazar kıyısında bulunan tek ülkenin Azerbaycan olduğu biliniyor. Diğer yandan Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümünde Azerbaycan'a ve ortaklarına ait pek çok enerji üretim ve nakil altyapısı, petrol ve doğalgaz platformları, pompa ve kompresör istasyonları vb. yapılar bulunmaktadır. Tüm bunların korunması için ciddi bir askerî donanmaya ve sahil güvenlik sistemine ihtiyaç vardır. Günümüzde Hazar Denizi'nde tam anlamıyla savaş hazırlığına sahip tek askerî donanmanın Rusya'ya ait olduğu göz önünde bulundurulursa, bu donanmanın günün birinde Hazar'a kıyısı olan ülkelerden herhangi birine karşı kullanılmayaacağına ilişkin hiçbir reel bölgesel ya da uluslararası güvence bulunmamaktadır. 2010 Kasım'ında Hazar'a kıyısı olan ülkelerin Bakü'de düzenlenen zirve toplantısında beş ülkenin liderleri ortak bir anlaşma imzalayarak Hazar Denizi'nin militarizasyonuna izin verilemeyeceği konusunda mutabık kalmışlardır. Fakat bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Rusya'nın Deniz Kuvvetleri Komutanı; ülkesinin Hazar Denizi'ndeki askerî donanmasının yakın zamanda 16 yeni askerî gemi, birkaç havacılık grubu ürünü, ışık hızında *Yakhont* füzeleriyle donatılmış *Bastion* füze sistemi vb. silahlar alacağını duyurmuştur.¹⁰⁴ Bunun dışında, birtakım bilgilere nazaran, Rusya 2014 yılında Hazar Denizi'ndeki askerî filosuna 5 yeni askerî gemi ve 10 kadar askerî bot daha eklemeye hazırlanıyor.¹⁰⁵ Uzman-

¹⁰⁴ Bkz. "Может ли Россия из-за энергоресурсов развязать войну на Каспийском море?" ["Enerji Rezervleri Nedeniyle Rusya Hazar'da Bir Savaş Başlatabilir mi?"] // www.inosmi.ru/Asia/2011/07/12

¹⁰⁵ Bkz. *Bizim Devir* gaz., 19 Şubat 2014.

lar; Rusya'nın Hazar'daki donanmasına kayıtlı ve *Uran* füze taşıyıcılarıyla donatılan *Tataristan* ve *Dağıstan* askerî gemilerinin zaten Hazar Denizi'ndeki en etkili gemiler olduğunun da altını çizmektedirler.

Anlaşılabacağı üzere Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki askerî ve jeostratejik olanakları karşısında herhangi bir bölge ülkesinin ve bu arada Azerbaycan'ın da deniz sınırlarının, enerji altyapısının ve özellikle Hazar kıyısındaki başkentinin güvenliğinin tam anlamıyla temin edildiğini, jeostratejik tehdit ya da bağılıktan vareste olduğunu söylemek zordur. Gürcistan-Rusya Savaşı, Rusya'nın gerekli gördüğünde Post-Sovyet coğrafyasında askerî-jeostratejik etkinlikten kaçınmayacağını da ortaya koymuştur.

Rusya'yla Azerbaycan arasındaki kara ve deniz sınırlarının güvenliğini olumsuz etkileyen pek çok faktör vardır. Uzmanlar bu faktörleri şöyle sıralamaktadırlar:

- Rusya'nın merkezî hükümetinin durumu kontrol altına alma amaçlı önlemleri arttırmasına rağmen Kuzey Kafkasya'da yasa dışı silahlı grupların sınır bölgelerinde terör eylemlerini sürdürmeleri, toplumsal ve siyasal gerginliğin devam etmesi;
- Politik ilişkilerdeki gerginlik nedeniyle Rusya ile Gürcistan arasında diplomatik bağların kopması ve ulaşım hatlarının kesilmesi;
- Terörist, dinî aşırılıkçı ve diğer yasa dışı silahlı grupların sınır ihlali girişimlerini sürdürmeleri. Örneğin 18 Temmuz 2009'da Azerbaycan'ın devlet sınırını ihlal etmeye çalışan terörist grup etkisiz hale getirilmiştir. Operasyon sırasında bir sınır muhafızı yaralanmış ve bir terörist öldürülmüştür. Çok

sayıda silah, cephanelik, askerî giysi ve levazım yakalanmıştır.

Azerbaycan'ın **Gürcistan** ile 480 kilometrelik sınırının Azerbaycan'ın mülki yönetim birimi olan rayon'lara (ilçelere) göre paylaşımı şu şekildedir: Gazah rayonu (11,5 km), Ağstafa rayonu (107,9 km), Tovuz rayonu (33,6 km), Samuh rayonu (75 km), Kah rayonu (65,7 km), Balaken rayonu (96 km), Zagatala rayonu (90,3 km). Gürcistan sınırının 315 kilometresi ovalık bölgeden, 165 kilometresi ise akarsu ve göller üzerinden geçer.

Uzmanlar ve sınır muhafızları Azerbaycan'ın Gürcistan'la sınırının güvenliğini etkileyen faktörler olarak şunları sıralamaktadırlar:

- Rusya ile Gürcistan arasında silahlı çatışma nedeniyle Gürcistan'ın sınır bölgelerinde operasyonel durumun istikrarsızlığı;
- Gürcistan'ın Ermenilerle meskûn bölgeleri üzerinde Ermenistan Cumhuriyeti'nin toprak iddialarını sıkça yinelemesi;
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı'nın açılışından sonra Doğu'yla Batı Avrupa'yı birleştirmesi öngörülen Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun yapımına ilişkin üçlü anlaşmanın imzalanması vb.

Ermenistan ile sınırı Azerbaycan'ın dış dünyayla en uzun sınırıdır. 1.007,1 kilometrelik sınırın Azerbaycan'ın mülki yönetim birimi olan rayon'lara (ilçelere) göre paylaşımı şu şekildedir: Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti (274,3 km), Gazah rayonu (123,9 km), Ağstafa rayonu (19,7 km), Tovuz rayonu (50,9 km), Gedebe rayonu (101,7 km), Daşkesen rayonu (9,2 km), Kelbecer rayonu (125,4 km), Laçın rayonu (128,9 km), Gubadlı

rayonu (74,6 km), Zengilan rayonu (98,5 km). Ermenistan sınırının 1.000,5 kilometresi zor korunan dağlık bölgeden, 6,5 kilometresi ise ovalık bölgeden geçer.

Uzmanlar, Ermenistan sınırının korunmasını ve güvenliğini etkileyen faktörleri şöyle sıralamaktadırlar:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarının yüzde 20'sinin ve bu arada Azerbaycan'ın İran'la sınırının 132 kilometrelik, Ermenistan'la sınırının 733 kilometrelik bölümünün Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından doğrudan işgal edilmiş olması, 20 bin kişiden fazla yurttaşın öldürülmesi ve 50 bin kişiden fazla yurttaşın yaralanması ya da sakat kalması, Ermeni silahlı birliklerinin sivillere, kadın, çocuk ve ihtiyarlara karşı işledikleri Hocalı soykırımı ve diğer insanlık karşıtı toplu cinayetler, sivil halkın evlerinden zorla çıkarılarak göçmen ve sığınmacı durumuna düşürülmesi;
- Ermenistan sınırında Azerbaycan'ın ulusal güvenliğine doğrudan saldırıda bulunulması ve egemenlik haklarının çiğnenmesi, işgal bölgelerinde tüm altyapının, üretim, ziraat kurumlarının, kültürel ve sosyal kurumların mahvedilmesi, işgal bölgelerinde çevreye ciddi boyutta zarar verilmesi, verimli toprakların kirletilerek verimsiz ve çorak topraklara dönüştürülmesi, bölgenin uyuşturucu üretimi ve ticareti üssü ve çevresel açıdan zararlı diğer faaliyetlerin merkezi haline getirilmesi;
- İşgal edilen bölgede toplanan kontrol dışı silahlı birliklerin, askerî araç ve gereçlerin Azerbaycan devleti ve halkı açısından, bütünüyle bölgenin güvenliği açısından ciddi boyutta tehdit oluşturmaları, sürekli bir tehlike ve jeostratejik sorun kaynağına dönüşmesi;

- Gerçekte uluslararası hukukun hiçbir öznesine bağlı bulunmayan ve uluslararası normların tamamının ihlal edildiği işgal bölgesinde kontrol dışı ayrılıkçı askerî rejimin kurulması ve bu rejimin yasa dışı faaliyetini sürdürmesi, sorunun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmasına yönelik çalışmaların sonuçsuz kalması;

- Ermenistan'ın abluka altında tuttuğu Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle doğrudan ulaşımının engellenmesi, Nahçıvan'ın dış dünyayla ilişkilerini yalnızca Türkiye ve İran üzerinden sürdürebilmesi;

- Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen kıtalararası enerji projelerinin dışında kalan Ermenistan'ın bölgesel bütünleşme ve işbirliği sürecini sürekli olarak baltalamaya çalışması ve yıkıcı faaliyeti;

- Rusya'nın Gürcistan'dan geri çektiği askerî araçların Ermenistan'da ve Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarında konuşlandırılması, işgalci Ermenistan devletinin askerî potansiyelini arttırmak amacıyla Rusya'yla işbirliğini sürdürmesi vb.

Azerbaycan'ın **Türkiye** ile sınırının uzunluğu 15 kilometredir. Bu sınırın büyük bir bölümü Aras Nehri üzerinden Nahçıvan Otonom Cumhuriyeti'nin Şerur ve Sederek rayonlarından (ilçelerinden) geçer. Azerbaycan açısından büyük jeostratejik öneme sahip olan ve Azerbaycan'ın kardeş ülke Türkiye ile jeopolitik birliğini temin eden bu sınır, ülke hudutlarının yegâne sınırsız bölgesidir.

SSCB'nin parçalandığı 1991 yılı sonrasında yürütülen ikili müzakerelerde Azerbaycan'ın kara ve deniz sınırlarının büyük bir bölümü **belirlenmekle** beraber, *Hazar Denizi'nde İran ve*

Türkmenistan’la, karada Gürcistan’la sınırda tam bir **hudutlandırma** yapılmamış ya da hudutlandırma süreci henüz sonlandırılmamıştır. *Savaş halinin sürdüğü Ermenistan’la* ise **hudut belirleme** işlemi gerçekleştirilememiştir.

Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev’in Azerbaycan gezisi sırasında 3 Eylül 2010’da Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Devlet Sınırının Belirlenmesine İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Azerbaycan ile Rusya arasında hudut belirleme sürecini sona erdirmiştir. Anlaşma 21 Aralık 2010’da Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi’nce, 17 Haziran 2011’de ise Rusya Federasyonu Devlet Duması’nca onaylanmıştır.

Azerbaycan-Gürcistan sınırının belirlenmesine ilişkin devletler arası Hudut Belirleme Komisyonu’nun 17-18 Haziran 2009 tarihinde Tiflis’te gerçekleştirilen 10. oturumu sonrasında sınır çizgisinin 283 kilometrelik bölümü (yüzde 59) belirlenmiştir.

Hazar’a kıyısı olan ülkelerden İran ve Türkmenistan’la “orta çizginin” belirlenmesi ve ulusal sektörlerin sınırları konusunda Azerbaycan’ın pek çok sorunu bulunuyor. İran askerî uçaklarının 2001 yılında Hazar’ın Azerbaycan’a ait bölümünde A/ev petrol yatağında keşif çalışması yapan BP uzmanlarına baskı uygulayarak bölgeyi terk etmek zorunda bırakması dışında ve Ermenistan’la mevcut savaş hali istisna Azerbaycan hiçbir sınır komşusuyla ciddi bir silahlı çatışmaya girmiş değildir. Buna rağmen Hazar’a kıyısı olan ülkelerle ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ortak sınırların henüz net bir şekilde belirlenmemesi ve hudutlandırma çalışmalarının yapılmaması ciddi bir tedirginlik kaynağı olmaya devam ediyor. Bunun dışında, uzmanların verdikleri bilgilere göre, Hazar Denizi’ne kıyısı bulunan ülkelerin 2020 yılına kadar askerî filolarını ve sahil muhafaza kuvvet-

lerini toplamda 60 kadar gemi ve botla desteklemeleri beklenmektedir ve bu durum doğrudan denizin militarizasyonu anlamına gelir. 2020 yılına kadar Hazar ülkelerinden Rusya'nın 18, Kazakistan'ın 7 ila 9 arası, Türkmenistan'ın 12 ve diğer ülkelerin daha birkaç askerî gemiyi kendi filolarına eklemeleri durumunda, Azerbaycan yetkililerinin Hazar Denizi kaynaklı güvenlik tehditleri konusunu ciddi bir şekilde değerlendirmeleri gerekecektir.

Deniz sınırının orta çizgisinin belirlenmesi konusunda Azerbaycan'ın İran dışında sorun yaşadığı diğer Hazar havzası ülkesi **Türkmenistan**'dır. SSCB'nin parçalanmasının ardından Azerbaycan, Türkmenistan'la deniz sınırının orta çizgisinin belirlenmesi ve Hazar Denizi'ndeki bazı petrol ve doğalgaz yataklarının mülkiyeti konusunda birtakım sorunlar yaşamaktadır. Hazar Denizi'nin hukuki konumunun "belirlenmesini" ve ulusal sektörlerin hudutlarının net bir şekilde tespit edilmesini beklemeden Azerbaycan'ın uluslararası petrol ve doğalgaz projelerini uygulamaya koyması Rusya ve İran'la beraber Türkmenistan'ın da bazı itiraz ve iddialarına neden olmuştur. Gerçekte ulusal çıkarlarına ters olmakla beraber Hazar'ın hukuki konumunun belirlenmesi işini bugüne kadar sürüncemede bırakan iki ülkeden biri Türkmenistan'dır. Bağımsızlığını kazandıktan sonra çeşitli yıllarda Türkmenistan; halklarımızın ortak dine, dile, kültüre ve etnik kökene sahip bulunduklarını, ülkelerimizin stratejik, jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarının örtüşmesini, örtüşen çıkarlar nedeniyle stratejik ortaklık yapma gereksinimini göz ardı ederek birtakım konularda tam anlamıyla Azerbaycan karşıtı tutum izlemiştir. Günün birinde gerçekliği anlayacaklarını ve Hazar havzasında Azerbaycan'la aynı jeopolitik kampta yer alacaklarını ümit eden Azerbaycan tarafı Türkmenistan yö-

neticilerinin bazı asılsız beyanlarını ve olumsuz tutumlarını görmezden gelmiştir.

Hazar havzası ve Merkezî Asya'da kendini tarafsız ülke ilan eden Türkmenistan bölgenin askerî-stratejik bloklarına ve güvenlik örgütlerine katılmayacağını da duyurmuştur. Fakat Türkmenistan'ın Hazar Denizi'nde uygulamaya çalıştığı askerî-jeostratejik politika ve konuya ilişkin beyanları Azerbaycan'ın askerî ve ekonomik güvenliğini tehdit etmektedir. Türkmenistan son dönemde "ulusal güvenlik çıkarlarını temin etmek" amacıyla Hazar Denizi'nde güçlü bir askerî donanma oluşturmaya ve bu donanmayı modern teknolojilerle donatmaya yönelik devlet programını açıklamıştır. Türkmenistan Ulusal Güvenlik Konseyi'nin onayladığı bu program 2015 yılına kadar Türkmenistan'ın askerî donanmasının oluşturulmasını ve stratejik görevleri başarabilecek, jeoekonomik ve ulusal güvenlik çıkarlarını temin edecek düzeye getirilmesini ön görmektedir. Uzmanlar; Türkmenistan'ın Hazar'da konuşlandığı Türkmenbaşı Askerî Sınır Birliği için son yıllarda satın aldığı Ukrayna üretimi onlarca *Kalkan-M* ve *Grif-T* güvenlik botunu, İran'dan satın aldığı yedi adet sahil güvenlik botu ve bir adet mayın gemisini, ABD ile işbirliği çerçevesinde satın aldığı *Point Jackson* devriye botunu ve diğer askerî donanma teknolojilerini dikkate alarak, ülke yöneticilerinin Azerbaycan karşıtı beyanlarını, bazı dengesiz tutumlarını hesaba katarak ve İran'ın 2001 yılında Azerbaycan'a ait *Alev* yatağına askerî müdahalesi örneğini de göz önünde bulundurarak Türkmenistan'ın söz konusu programını Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına doğrudan tehdit olarak değerlendirmekte ve Hazar Denizi'nde yeni bir tehlike, Türkmen tehlike-

si ihtimali uyarısı yapmaktadırlar.¹⁰⁶ Türkmenistan'ın Hazar donanmasının yakın zamanda Rusya'dan satın aldığı iki adet *Sobol* devriye botuyla askerî gücünü daha fazla arttırdığı da bilinmektedir.¹⁰⁷ Bunun dışında, son alınan bilgilere nazaran, günümüzde Türkmenistan, Türkiye'de askerî üretim yapan şirketlerden biriyle ortaklaşa iki yeni devriye gemisi üretmektedir ki bu gemilerin de silahla donatılarak Hazar filosundaki yerlerini almaları beklenmektedir.¹⁰⁸

Türkmenistan'ın siyasi ve askerî yetkilileri Hazar Denizi'nin militarizasyonundan tedirginlik duyan ülkelere verdikleri yanıtta "attıkları adımların Hazar'a kıyısı olan ülkelere herhangi biri aleyhinde olmadığını ve yalnızca ülkelerinin sınır güvenliğini sağlama amacı güttüğünü" ilan etmektedirler. Buna rağmen Türkmenistan yetkililerinin 2009 Ağustos'unda "Hazar'daki askerî donanma için füzelerle donatılmış ve deniz alanının tamamını optik tarama ve radar kontrolü altında tutacak modern askerî gemilerin alınmasına" ilişkin beyanları uzmanlara göre büsbütün farklı jeostratejik planların habercisidir. Yine uzmanlar, Türkmenistan'ın bu adımlarının Hazar'ın başlıca uluslararası petrol ve doğalgaz projelerinin sahibi konumunda bulunan ve bu hususta Türkmenistan'la pek çok sorun yaşayan Azer-

¹⁰⁶ Bkz. Велиев, Е. "Каспий остается проблематичной зоной" // газ. "Зеркало", 26 января 2010 г. [Veliyev, E. "Hazar Halen Sorunlu Bölge" // *Zerkalo* gaz., 26 Ocak 2010].

¹⁰⁷ Aynı yer.

¹⁰⁸ Bkz. *Bizim Devir* gaz., 19 Şubat 2014.

baycan'ı herkesten daha fazla tedirgin etmesi gerektiği kanaatindedirler.¹⁰⁹

Küreselleşen dünyada sınır güvenliği meselelerinin ve Azerbaycan'ın mekân güvenliği gereksinimlerinin kısa analizi, diğer ülkelerin yaptığı gibi bu ülkenin de Ulusal Güvenlik Konsepti'ne uygun özel bir sınır politikasını şekillendirmek ve bu politikanın temel önceliklerini yansıtan bir Sınır Güvenliği Konsepti'ni hazırlamak zorunda olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu belgede Azerbaycan'ın coğrafi mekân ve sınır karakteristiğini, sınır güvenliğinin sağlanmasının yöntem, araç ve rezervlerini alakadar eden tüm konuların açıklığa kavuşturulması da gerekmektedir.

5.3. AZERBAYCAN'IN ULUSAL ENERJİ YETERLİLİĞİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKASI

Azerbaycan Cumhuriyeti Güney Kafkasya'da zengin enerji kaynaklarına, gelişmiş bir yakıt ve enerji endüstrisi altyapısına sahip bulunan ve kendine gereken elektrik enerjisini bütünüyle üretebilen tek ülkedir. Yalnızca ulusal ve bölgesel düzeyde değil, uluslararası enerji sisteminde de gitgide belirleyici bir unsura dönüşmesi ve uluslararası enerji piyasalarında kendine özgü bir yer edinmesi, Azerbaycan'ın bölgesel ve uluslararası jeopolitik ve jeoekonomik konumunu pekiştirmesi açısından da özel bir ehemmiyeti haizdir.

¹⁰⁹ Bkz. Велиев, Е. “Каспий остается проблематичной зоной” // газ. “Зеркало”, 26 января 2010 г. [Veliyev, E. “Hazar Halen Sorunlu Bölge” // *Zerkalo* gaz., 26 Ocak 2010].

Sahip olduğu enerji rezervleri Azerbaycan'da ulusal ekonominin diğer alanlarının da dinamik bir şekilde gelişmesi için temel oluşturmakta, GSYİH'nin, başlıca mali ve ekonomik göstergelerin şekillenmesinde belirleyici etkene dönüşmektedir. Bu nedendir ki Güney Kafkasya'nın bölgesel jeopolitik ve jeoekonomik ortamında, mevcut doğal kaynakların, yakıt ve enerji potansiyesinin verimli kullanılması Azerbaycan'ın dayanıklı ekonomik kalkınmasının ve ekonomik güvenliğinin de temel garantilerinden biridir.

Jeopolitik literatüründe enerji güvenliği; ulusal güvenliğin önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilir. "Enerji güvenliği" kavramı bir ülkenin, yurttaşların, toplumun, ekonominin yakıt ve enerji gereksiniminin giderilmesi araçlarının dış ve i tehditlere karşı savunulmasını kapsar. Burada dış tehditler jeopolitik ve dış kaynaklı makroekonomik sorunlar, i tehditler ise ulusal enerji sektörüyle doğrudan ilgili sorunlardır.

Enerji güvenliğinin sağlanması temel ilkeler şunlardan ibarettir:

- Stratejik ve önemli hedeflerin enerjiyle güvenli bir şekilde temini;
- Kullanılan yakıt rezervlerinin telafi edilmesi;
- Yakıt ve enerji türlerinin çeşitlendirilmesi;
- Çevresel etkenlerin göz önünde bulundurulması;
- Enerji rezervlerinin verimsiz kullanımının nlenmesi;
- İ ve dış pazarlarda enerji rezervlerinin iyi gelir getirmesi ve randımanlı bir ihracat için serbest ekonomik ortamın sağlanması vb.¹¹⁰

¹¹⁰ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Endüstrisi Yasası // www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi.id

Azerbaycan'ın enerji güvenliği politikasının temelleri ve enerji güvenliğinin sağlanmasının ana ilkeleri Yüzyılın Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan ve 1994 yılından itibaren uygulanmakta olan yeni petrol stratejisine yansımış bulunuyor. Bunun dışında Azerbaycan'ın uluslararası ve i enerji politikası, bu alanda aldığı önlemler, gerçekleştirilen görevler ve enerji güvenliğini ilgilendiren diğer meseleler 2003-2014 yılları arasında yapılan pek çok yasal düzenlemenin de konusunu teşkil etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Endüstrisi Yasası, Alternatif ve Yenilenen Enerji Kaynaklarının Kullanımı Hakkında Devlet Programı, 2005-2015 Yılları İçin Yakıt ve Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı böyle düzenlemelerden birkaçıdır.¹¹¹

Günümüzde Azerbaycan, dış tesirlerden bağımsız bir ulusal enerji sektörünün oluşturulması ve dayanıklı ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla dinamik bir enerji politikası takip etmektedir. Bu politikanın öncelikli görevleri şöyle sıralanabilir:

- Doğal enerji kaynaklarının korunması ve verimli kullanımı;
- Ulusal enerji endüstrisi sektörünün geliştirilmesi;
- Halkın ve ekonominin petrol, doğalgaz, elektrik enerjisi ve diğer elektrik kaynaklarına duyduğu gereksinimin bütünüyle ve sürekli olarak karşılanması;
- Dış ölkelerin Hazar bölgesindeki uluslararası, bölgesel ve yerel enerji çıkarlarının ve güvenliklerinin Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarıyla ilişkilendirilmesi;
- Enerji güvenliğinin doğurduğu diğer stratejik meselelerin özömlenmesi.

¹¹¹ <http://e-qanun.az>

Enerji güvenliğinin sağlanmasına y6nelik olarak son yıllarda Azerbaycan'da birtakım yapısal ve teknolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir ve bug6n de gerçekleştirilmektedir. Yakıt ve enerji komplekslerinin teknolojik altyapısının modernleştirilmesi, yakıt ve enerji rezervlerinin işletilmesinin uluslararası standartlar d6zeyine ulaştırılması, petrol ve doğalgaz 6retiminde evre güvenliğinin ve ekonomik verimliliğin arttırılması b6yle çalışmalardandır. Azerbaycan'ın enerji güvenliği alanında uyguladığı i politikanın temel hedefleri şu maddeler halinde ele alınabilir:

- Yakıt ve enerji komplekslerinin g6n6m6z6n gereksinimleri doğrultusunda gelişmesinin sağlanması ve gelişme çizgisinin belirlenmesi;
- Yakıt ve enerji komplekslerine ait end6striyel alanların verimliliğinin arttırılması için gerekli bilimsel, teknolojik ve yapısal 6nlemlerin alınması;
- Enerji rezervlerinin 6retimine, işlenmesine, nakline, depolanmasına, kaydının tutulmasına ve t6ketilmesine y6nelik ileri teknolojik 6nlemlerin alınmasının sağlanması;
- Yakıt ve enerji sekt6r6nde sağlıklı bir rekabet ortamının oluşturulması;
- Yakıt ve enerji komplekslerinin geliştirilmesine yatırılan sermayenin arttırılması;
- Yakıt ve enerji komplekslerinde ekolojik güvenliğin temin edilmesi;
- Yakıt ve enerji rezervlerinin t6ketiminden kaynaklanan 6demelerin zamanında yapılmasının sağlanması vb.

Enerji güvenliğini temin etmek amacıyla Azerbaycan h6k6meti dış politika alanında da uluslararası ve b6lgesel akt6rlerle

sistematik bir şekilde çalışmış ve birtakım önlemler almıştır. Söz konusu önlemler şunlardır:

- Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümünde yabancı yatırımcıların olanaklarını kullanmak suretiyle enerji rezervlerinin üretimi ve satışı alanında verimli faaliyette bulunmak ve uluslararası enerji pazarında iyi bir yere sahip olabilmek için rekabet gücü yüksek ürün çıkarmak;
- Petrol ve doğalgaz üretiminin ve ihracatının bölgesel ölçekte güvenliğini temin etmek ve buna ilişkin olarak uluslararası camianın garantisini almak;
- Yakıt ve enerji ihtiyacının karşılanması alanında Azerbaycan'ın dışa bağımlılığını son vermek;
- Enerji sektöründe dinamik bir bilimsel, teknik ve inovatif etkinlik sergilemek, ileri dünya teknolojilerinin sektörde kullanılmasını sağlamak vb.

Azerbaycan'ın son yıllarda sergilediği dinamik ekonomik kalkınma, enerji rezervlerine duyulan gereksinimi de önemli ölçüde arttırmıştır. Bu durum ekonomik açıdan verimli, dinamik gelişen, çevre standartlarına uygun, ileri teknolojilerle donatılmış, iyi yetişmiş uzman kadrosuna sahip yakıt ve enerji endüstrisi kompleksinin oluşturulmasını ve modernleştirilmesini gerektirmektedir.

Ekonominin ve nüfusun tüm enerji çeşitlerine duyduğu ihtiyacın sürekli ve istikrarlı bir şekilde karşılanabilmesi bilimsel dayanaklara sahip bir enerji politikasına büyük ölçüde bağlıdır. Doğal yakıt ve enerji rezervlerinin ekonominin kalkınması ve nüfusun refah düzeyinin iyileştirilmesi amacı doğrultusunda verimli bir şekilde kullanılması, bu politikanın temel hedeflerinden biridir.

Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin sağlanması şu görevlerin ülke çapında istikrarlı bir şekilde yerine getirilmesini gerektirmektedir:

- Azerbaycan ekonomisinin ve nüfusunun enerji rezervlerine gereksiniminin uygun fiyata ve istikrarlı bir şekilde karşılanması;
- Azerbaycan'ın enerji gereksiniminin karşılanmasında mevcut risklerin azaltılması ve muhtemel krizlerin önlenmesi;
- Enerji rezervlerinin verimli kullanımı ve enerji kaybının önlenmesi;
- Enerji kaynaklarının üretiminde, petrol ve doğalgaz ürünlerinin hâsılatı, işlenmesi ve nakli süreçlerinde kayıpların en aza indirilmesi;
- Enerji sektörünün potansiyelinin kullanılmasında verimliliğin artırılması;
- Modern teknolojik araçların kullanılması sayesinde enerji endüstrisinin çevreye zararlı etkisinin en aza indirilmesi vb.

Günümüzde petrol ve doğalgaz sanayisi Azerbaycan'ın makroekonomik göstericilerini, özellikle ekonomik büyüme hızını, sanayi üretimi, ihracat ve yatırım hacmini, bütçe gelirlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Petrol ve doğalgaz gelirlerinin sağladığı ekonomik kalkınma bölgesel altyapının yenilenmesini, petrol dışı alanların geliştirilmesini ve yeni işyerleri oluşturulmasını teşvik etmektedir. Azerbaycan yıllık ürettiği 28 milyar metreküp doğalgazın yarısından azını, 50 milyon tondan fazla petrolün ise yüzde 20'sini kendi ihtiyaçlarına harcamakta, geri kalanını yurtdışına ihraç etmektedir. Her iki yönde mevcut durum tamamen Azerbaycan'ın kontrolü altındadır ve dış

jeoekonomik etkenlere bağımlılık hemen hemen bulunmamaktadır.

Azerbaycan'da bugüne kadar 71 petrol ve doğalgaz yatağının kullanıma açıldığını vurgulamak gerekir. Bunlardan 43'ü karada, 28'i ise Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümünde bulunmaktadır. Günümüzde karada 36, denizde 18 olmak üzere daha 54 yatağın kullanıma açılması çalışmaları sürmektedir. 9 yatakta keşif yapılmaktadır. Yatakların işlenmesine başlandığı zamandan bugüne Azerbaycan'da 1,5 milyar ton (kondensatla beraber) petrol ve 480 milyar metreküpten fazla doğalgaz çıkarılmıştır. Bunlardan 0,5 milyar ton petrol (kondensatla beraber) ve 352 milyar metreküp doğalgaz denizdeki yatlardan çıkarılmıştır.

Azerbaycan'ın yakıt ve enerji sisteminin daha fazla geliştirilmesi amacıyla gelecek yıllarda petrol ve doğalgaz hâsılatı alanında şu çalışmaların yapılması planlanmaktadır:

- Yeni yatakların aranması ve yeni keşif çalışmalarının yapılması;
- Bulunan yatakların tam kapasiteyle kullanılması;
- Mevcut yataklarda yeni kuyuların kazılması ve etkin olmayan kuyuların tekrar etkin hale getirilmesi;
- Kullanımdaki kuyulardan daha fazla petrol hâsılatı yapılabilmesi için yeni teknolojilerin ve tekniklerin uygulanması;
- Petrol ve doğalgaz hâsılatı, işlenmesi ve nakli sisteminin yeniden yapılandırılması ve modernleştirilmesi;
- Bilimsel ve teknik gelişmelerin takibi ve uygulanması vb.

Enerji güvenliğinin önemli unsurlarından biri elektrik enerjisi gereksiniminin kesintisiz bir şekilde karşılanmasıdır. Bu alanda son yıllarda belirlenen başlıca hedefler ulusal elektrik enerjisi

sisteminin modern teknik ihtiyaçlar doğrultusunda yeni baştan kurulması ve Avrupa standartları düzeyine ulaştırılması, içte elektrik enerjisi gereksiniminin tamamen karşılanması ve komşu ülkelere elektrik enerjisi satışının arttırılması şeklinde belirlenmiştir.

Bağımsızlık yıllarında, özellikle 2001 yılından itibaren Azerbaycan'da ulusal elektrik enerjisi sistemi ve enerji üreten pek çok kurum yeni baştan yapılandırılmış, iç hatlar ve Azerbaycan'ı dış ülkelerle birleştiren ana enerji hatları yenilenmiş, kentlerde ve ilçelerde onlarca büyük ve küçük elektrik santrali kurulmuştur. Bu alışmalar Azerbaycan'ın yıllık 18 milyar kilovat-saatlik elektrik enerjisi ihtiyaının tamamen karşılanmasına ve dış ülkelere yaklaşık 2 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi ihracına olanak sağlamıştır.¹¹²

Günümüzde Azerbaycan'ın elektrik enerjisi sistemi 13 termik santralden ve 6 hidroelektrik santralinden oluşmaktadır. Üretilen toplam elektrik enerjisinin % 90'ı termik santraller, % 10'u hidroelektrik santralleri tarafından üretilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yakıt ve Enerji Sistemlerinin 2005-2015 Yıllarında Geliştirilmesi Hakkında Devlet Programı'nda söz konusu dönemde toplam g üç bin megavat civarında birkaç yeni elektrik santralinin yapımı öngörülmektedir. Bu santraller Azerbaycan'ın hem kendi enerji gereksinimini karşılmasına, hem de elektrik enerjisi ihracatına büyük ölçüde katkıda bulunacaktır.

Elektrik enerjisi ihtiyaının karşılanması sorununu (retim gn) halletmiş olmakla beraber, Azerbaycan, enerji siste-

¹¹² Bkz. Azerbaycan'ın Enerji Endüstrisi. 2010 Yılı I. eyreği Raporu. <http://www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?id>

minde sürekliliğin ve güvenliliğin sağlanmasında etkili olan diğer alanda, yani elektrik vericileri ve dağıtıcıları sisteminde yeniden yapılanma çalışmalarını henüz tamamlayabilmiş değildir. Resmî verilere göre Azerbaycan'ın enerji sisteminin ana verici hatlarının (yaklaşık 100 bin kilometre) büyük bir bölümü ve 200'den fazla trafonun çoğu SSCB döneminden kalmadır ve modern enerji güvenliği standartlarını karşılayamamaktadır.¹¹³

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji politikasının ana görevlerinden biri Güney Kafkasya ve Hazar havzasında elektrik ihraç eden başlıca ülkelerden birine dönüşmektir. Bu nedenle hem elektrik enerjisi üretiminin artırılması, hem de bu enerjinin dış ülkelere ulaştırılması sistemlerinin yeni baştan yapılandırılması gerekmektedir. Günümüzde Azerbaycan'ın elektrik enerjisi sisteminin dış ülkelerle ana bağlantıları şunlardan ibarettir: Rusya'yla 330 kilovoltluk Derbent-Yaşma Hattı; Gürcistan'la 500 kilovoltluk AzDRESS-Mukhranis Veli Hattı ve 330 kilovoltluk Ağstafa-Gardabani Hattı; Türkiye ile 154/220 kilovoltluk Iğdır-Babek Hattı; İran'la 230 kilovoltluk İmişli-Parsabad, 220 kilovoltluk Astara, 132 kilovoltluk Aras, 132 kilovoltluk Culfa Hava Yüksek Gerilim Hatları ve 11 kilovoltluk kablo hattı. Yapımına 2003 yılından itibaren başlanan çok sayıda yeni termik santral ve hidroelektrik santralinin tamamlanması, mevcut enerji bloklarının modernleştirilmesi, alternatif enerji kaynaklarının (küçük hidroelektrik santralleri, rüzgâr, güneş ve termal su enerjisi) kullanımı sayesinde elektrik enerjisi üretim gücünün 2015 yılında 6.500-7.000 megavata ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu durumda hem içte elektrik enerjisi gereksinimi daha iyi karşıla-

¹¹³ Aynı yer.

nabilecek, hem de yurtdışına elektrik enerjisi ihracatı bugünkü-
nün birkaç katına çıkarılabilecektir.¹¹⁴

Günümüzde gelişmiş ülkelerde geleneksel enerji kaynakları-
nın gitgide tükenmesi ve bu kaynakların kullanımı sırasında
çevreye verilen zarar göz önünde bulundurularak, çevreyi kir-
letmeyen alternatif (yenilenen) enerji kaynaklarının (su, güneş,
rüzgâr, termal su, biyokütle enerjisi) kullanımı yaygınlaşmakta-
dır. Bu konuda ABD, Kanada, Almanya, Finlandiya, Norveç,
Danimarka, İspanya, Japonya, Çin gibi ülkeler başı çekmekte-
dir. Gelişmiş ülkelerde toplam enerji üretiminin % 13,5'lik bö-
lümü yenilenen enerji kaynaklarından (hidroelektrik santralleri
de dâhil) karşılanmaktadır. Elverişli coğrafi konumu ve iklim
şartları Azerbaycan'ın da gelişmiş ülkelerde olduğu gibi çevreyi
kirletmeyen alternatif (yenilenen) enerji kaynakları kullanması-
na olanak vermektedir. Bu durum termik santrallerde kullanılan
yakıtın tasarruf edilmesinin ötesinde, çevreyi kirleten zararlı
atıkların miktarının da büyük ölçüde azalması anlamına gel-
mektedir. Doğal potansiyelin kullanılmasıyla alternatif enerji
kaynaklarının elektrik enerjisi ve termik enerji üretimine yön-
lendirilmesi, elektrik enerjisi endüstrisinin gelişme çizgisinin
önemli ölçüde değiştirilmesine olanak vermektedir. Güneş, su,
biyokütle enerjisi ve jeotermal enerji gibi diğer alternatif enerji
kaynaklarına oranla rüzgâr enerjisi maliyet, çevre kirliliği ve ye-
nilenme potansiyeli açısından daha fazla tercih edilmektedir.

Azerbaycan'ın pek çok bölgesinde rüzgâr enerjisinin ve diğer
yenilenen enerji kaynaklarının kullanılmasının, bunun için mo-
dern düzeneklerin yapılmasının büyük bir gelecek vaat ettiği
daha önceki deneyimlerden de bilinmektedir. Mevcut potansi-

¹¹⁴ Aynı yer.

yeli ve şimdiki durumu göz önünde bulunduran Azerbaycan hükümeti 2008 yılında Alternatif ve Yenilenen Enerji Kaynaklarının Kullanılması Hakkında Devlet Programı'nı onaylamıştır ve bu program günümüzde uygulanmaktadır. Coğrafi durumu, doğal konumu ve ekonomik altyapısı dolayısıyla Azerbaycan'ın yıllık yaklaşık 800 megavat rüzgâr enerjisi potansiyeline sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu potansiyel yıllık 2,4 milyar kilovat-saat elektrik enerjisine eşittir. Bu durum yıllık 1 milyon ton nominal yakıta tasarruf edilmesine ve büyük ölçüde zararlı atığın, bu arada atmosfer için tehlikeli karbondioksitin çevreyi kirlenmesinin önlenmesine olanak verecektir.¹¹⁵

Azerbaycan'ın Uluslararası Arenada Tesis Ettiği Enerji Ortaklıkları

Hazar Denizi'ndeki zengin enerji kaynaklarını lider dünya ülkeleriyle ortaklaşa ve ileri teknolojiler kullanmakla işletmesi ve bağımsız güzergâhlar üzerinden dünya pazarlarına çıkarması Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin uluslararası arenada daha fazla destek bulmasına olanak vermiş ve uluslararası enerji sistemindeki rolünü arttırmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Hattı Azerbaycan'ın dış ülkelerle enerji alanında stratejik ortaklık ilişkileri tesis etmesi sürecini hızlandırmış ve dolayısıyla ekonomik kalkınmayı tetiklemiştir.

¹¹⁵ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Alternatif ve Yenilenen Enerji Kaynaklarının Kullanımı Hakkında Devlet Programı // www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?id

Hazar havzasında küresel ölçekte enerji projelerinin gerçekleştirilmesi yalnızca Azerbaycan'ın değil, bütünüyle Avrasya coğrafyasının, çokuluslu dünyanın enerji güvenliğini de olumlu etkilemiş, petrol ve doğalgaz ihracatı alanında başarılı uluslararası ortaklık ilişkilerinin tesis edilmesine katkıda bulunmuştur. Hazar havzasının zengin enerji kaynaklarının kullanımını, bu kaynaklar üzerinde uluslararası kontrolün sağlanmasını, petrolün ve doğalgazın güvenli güzergâhlar üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılmasını kapsayan kompleks çalışma Azerbaycan'ın ısrarlı girişimleri sayesinde yapılmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın ve bütünüyle Hazar havzasının küreselleşen dünyanın jeopolitik arenasındaki jeoekonomik rolünü daha fazla artırmıştır. Avrupa'nın çağdaş enerji güvenliği sisteminde özel bir yer işgal eden Azerbaycan, yeni uluslararası projelerin hazırlanmasında ve uygulanmasında tercih edilen güvenilir ortağa dönüşmüştür. Ortaklarıyla beraber gerçekleştirdiği projeler, petrol ve doğalgaz boru hatları Azerbaycan'a ihracat güzergâhlarını çeşitlendirme, halkının ekonomik, sosyal vb. gereksinimlerini daha iyi karşılama imkânı sunmuştur.

Hazar havzasında çıkarılan petrolün ve doğalgazın Karadeniz, Akdeniz ve Baltık Denizi limanlarına, diğer bölgelere ve bu arada Merkezî Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla yurtdışına enerji kaynakları ihracatını çeşitlendirme politikası izleyen Azerbaycan günümüzde yeni ihracat güzergâhlarının ve boru hatlarının yapımı üzerinde çalışmaktadır. Bu çalışmalar Azerbaycan'ın enerji politikasının bağımsızlığını ve ihracat güvenliğini temin etmekle beraber, bölgenin diğer petrol ve doğalgaz ülkelerinin çıkarlarına ve Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasına da katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde Azerbaycan kendi bölgesinde enerji alanında dışarıya hiçbir bağımlılığı bulunmayan, enerji ihtiyacının tamamını karşılayabilen iki ülkeden biridir. Günümüzde Azerbaycan'ın uygulamakta olduğu enerji politikası dünya pazarlarına çıkış olanaklarını arttırma ve dünya ülkeleri için alternatif enerji kaynağı oluşturma hedefini gütmektedir. Son yıllarda uluslararası enerji satışı piyasasında konumunu ve rolünü epey pekiştirmesi Azerbaycan'ı Avrupa ülkelerinin işbirliği yapmak istedikleri cazip bir ülkeye dönüştürmüştür. Bugün lider dünya ülkeleri ve etkin uluslararası kuruluşlar Azerbaycan'ın Avrupa'nın enerji güvenliğinde önemli bir role sahip olduğunu açıkça itiraf etmektedirler.

2006 Kasım'ında Brüksel'de Azerbaycan Cumhuriyeti ile AB arasında Enerji Meselelerinde Stratejik Ortaklık Memorandumu'nun imzalanması hem Azerbaycan'ın, hem de AB ülkelerinin enerji güvenliğine önemli bir katkıda bulunmuştur. 2007 Mayıs'ında Krakov'da düzenlenen enerji zirvesinde enerji güvenliği konularının Avrupa açısından gitgide daha önemli hale geldiği, jeopolitik bir gerçekliğe dönüştüğü bir kez daha ifade edildi. Polonya, Azerbaycan, Gürcistan, Litvanya ve Ukrayna Cumhurbaşkanlarının ve Kazakistan heyetinin katıldığı Krakov Zirvesi'nde enerji konularında yeni bir altbölge entegrasyonu modeli oluşturmak gerektiği vurgulanmıştır. Zirvede tartışmaya açılan Odessa-Brodi-Gdansk güzergâhı Karadeniz'e taşınan petrolün Baltık Denizi kıyısına naklini, oradan da Avrupa ve dünya pazarlarına ulaştırılmasını öngörmektedir. 2007 Ekim'inde Litvanya'nın başkenti Vilnüs'te düzenlenen Enerji Güvenliği Konferansı'na katılan ülkeler Hazar Denizi'nin enerji rezervlerinin Avrupa pazarlarına nakli amacıyla ulusal şirketlerden oluşan yeni bir konsorsiyumun, Sarmatya Konsorsiyu-

mu'nun kurulması konusunda mutabakata vardılar. Bu konsorsiyumun temel görevi Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Polonya'dan geçmekle Hazar'dan Avrupa'ya ve uluslararası pazarlara uzanan nakliye güzergâhlarını gerçekleştirmekten ibarettir. Araştırmacılar, söz konusu konsorsiyumun AB'nin enerji güvenliği çıkarlarıyla tam anlamıyla örtüştüğü kanısındadırlar. 13-14 Kasım 2008 tarihinde Bakü'de düzenlenen enerji zirvesinde Nabucco adı verilen doğalgaz projesinin gerçekleştirilmesinde asıl söz sahibi ülkenin Azerbaycan olduğu bir kez daha açıkça ortaya çıktı.

Petrol ve doğalgaz nakil güzergâhlarını çeşitlendirmek Azerbaycan'ın enerji güvenliği çıkarlarına hizmet etmenin ötesinde, enerji ihracatının daha verimli hale getirilmesine de yardımcı olmaktadır. Günümüzde Azerbaycan petrolü üç güzergâh üzerinden taşınmaktadır: Bakü-Tiflis-Ceyhan hattından Akdeniz'e ve dünya pazarlarına, Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk hatlarından Karadeniz'e ve Avrupa pazarlarına. Gelecekte Bakü-Supsa hattının Odessa-Brodi-Gdansk güzergâhıyla Doğu Avrupa'ya kadar uzatılması planlanmaktadır. Aynı amaçla Sarmatya Konsorsiyumu'nun kurulmuş olması sürecin yakın zamanda hızlanacağına işaret etmektedir. Hazar'ın enerji rezervlerinin Avrupa pazarlarına nakli amacıyla gelecekte daha yeni güzergâhların bulunması için çalışmalar yapılması da düşünülmektedir.

Hazar havzası petrolünün ve doğalgazının dünya pazarlarına nakli güzergâhlarının çeşitlendirilmesi günümüzde ABD'nin ve Batılı ülkelerin jeopolitik çıkarlarıyla da tam anlamıyla örtüşmektedir. Petrolün Avrupa pazarlarına ulaştırılması amacıyla Avrasya nakliye koridoru sistemi kapsamında Odessa-Brodi borusunun kullanıma açılması, Hazar havzasının enerji rezerv-

lerinin güvenli ve sorunsuz nakli için Hazar Denizi-Karadeniz ve Hazar Denizi-Baltık Denizi Enerji Nakli Mekânı'nın oluşturulması yönündeki girişimlerin sürdürülmesi ABD ve Batılı ülkeler tarafından da çok önemsenmektedir. Öte yandan Batılı ortaklar, Hazar havzasının enerji rezervlerinin Avrupa pazarlarına ulaştırılmasının bölgesel işbirliğinin pekiştirilmesini büyük ölçüde olumlu etkilediği ve enerji rezervleri konusunda üretici, tüketici ve transit ülkelerin karşılıklı çıkarlarına uyduğu konusunda görüş birliği içindeler. Bu ülkeler Azerbaycan'ın Avrupa ve dünya pazarlarına alternatif güzergâhlar arama ve ihracat güzergâhlarını çeşitlendirme politikasını, Gürcistan, Türkiye, Romanya, Bulgaristan gibi güvenli ve bağımsız transit ülkelerden geçecek yeni petrol ve doğalgaz hatları (Nabucco da dâhil) oluşturulması çabalarını desteklemektedirler.

Bati'nın, Azerbaycan'ı enerji güvenliği konusunda başlıca ortaklardan biri konumunda görmesi, AB-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik düzeye gelmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda 7 Kasım 2006 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti ile AB arasında Enerji Meselelerinde Stratejik Ortaklık Memorandumu imzalanmıştır.

Azerbaycan doğalgazını Avrupa pazarlarına ulaştıran Türkiye-Yunanistan doğalgaz boru hattının 18 Kasım 2007'de kullanıma açılması Azerbaycan'la AB arasında enerji güvenliği konusunda işbirliğinin ve enerji transitinin yeni bir alanını da açmıştır. Azerbaycan, Türkiye ve Yunanistan için büyük jeopolitik öneme sahip bulunan bu boru hattı bölgede enerji konusunda yeni bir uluslararası işbirliğinin de temelini oluşturmuştur.

AB ile Azerbaycan arasındaki işbirliği Türkiye-Yunanistan doğalgaz boru hattının kullanıma açılmasıyla meyve vermeye başlamıştır. AB üyesi olan Yunanistan enerji alanında Azer-

baycan'la işbirliğine girmiştir. Yakın gelecekte diğer AB ülkelerinin de bu işbirliğine katılması bekleniyor. Çünkü böyle bir işbirliği öncelikle AB ülkelerinin enerji güvenliği alanında jeopolitik çıkarlarına uygundur. Söz konusu doğalgaz boru hattının Yunanistan'dan İtalya sınırına kadar uzanmasına ilişkin anlaşma artık imzalanmış bulunuyor.

Diğer yandan 2010 Nisan'ında Bükreş'te Eylül'ünde ise Bakü'de Azerbaycan, Gürcistan, Romanya ve Macaristan'ın devlet ve hükümet başkanlarının imzaladıkları anlaşmalar gereği AGRI projesi kapsamında Azerbaycan doğalgazının boru hatlarıyla Gürcistan'ın Karadeniz limanlarına ulaştırılması ve orada sıkıştırılan doğalgazın gemilerle Romanya'ya taşınması, Romanya'dan Macaristan'a, Bulgaristan'a ve diğer Avrupa ülkelerine nakledilmesi planlanmıştır. Gelecekte bu güzergâhtan, ilaveten inşaatı ve ihrac koşulları konusunda Türkiye ile Azerbaycan'ın 2012 yılında mutabık kaldıkları Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) üzerinden Avrupa ülkelerine yıllık yaklaşık 20-30 milyar metreküp likit gaz ihracı öngörülmektedir.

Azerbaycan'ın Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı aracılığıyla 2005 yılından itibaren Türkiye ve Gürcistan'a, Bakü-Mozdok ve Bakü-Astara hatları aracılığıyla 2009 yılından itibaren komşuları Rusya ve İran'a doğalgaz ihrac ettiği de göz önünde bulundurulacak olursa, dış pazarlara ulaşmak ve doğalgazını dış ülkelere istediği şekilde satmak konusunda Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin tam anlamıyla sağlandığı söylenebilir.

2013 yılının Aralık ayında dünyanın önde gelen petrol ve doğalgaz şirketlerinin ve çok sayıda Avrupa ülkesinin katılımıyla Bakü'de "Şahdeniz 2" sahasında doğalgaz üretimi, paylaşımı ve ihracatına ilişkin Nihaî Yatırım Kararı'nın imzalanması

21. Yy.da yalnızca Azerbaycan'ın değil, Avrupa'nın ve bütün dünyanın enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir yere sahip bulunacaktır. Şahdeniz 2 Projesi Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden uzanan Güney Kafkasya boru hattının genişletilmesine neden olmakla, Trans Anadolu ve Trans Adriyatik doğalgaz boru hatlarının inşaatına ilişkin projelerin gerçekleştirilmesini destekleyecek ve Avrupa'ya yeni bir doğalgaz koridoru açacaktır.¹¹⁶

Avrupa ülkeleri ve büyük şirketlerle enerji alanındaki ortaklıkları sayesinde Azerbaycan, zengin doğalgaz rezervlerini dünya enerji pazarına ulaştırma olanağı elde etmektedir. Uzmanlar; Faz 2 çerçevesinde işletilmesi düşünülen “Şahdeniz” sahasının ek rezervlerinin, yakın zamanda Hazar Denizi'nde tespit edilen “Abşeron” ve “Ümit” sahalarının, “Azeri-Çırag-Güneşli” saha blokundaki derin doğalgaz rezervlerinin, çok iyi gelecek vadeden “Şafak-Asuman”, “Babek”, “Zafer-Meşale” ve diğer yapıların potansiyelinin tam kapasiteyle kullanılacağı kanısındadırlar.

5.4. AZERBAYCAN'IN JEOEKONOMİK BAĞIMSIZLIĞI VE DOĞAL REZERVLERİN GÜVENLİ KULLANIMI POLİTİKASI

Tüm dönemlerde devletlerin bölgesel jeoekonomi politikası alanındaki öncelikli görevlerinden biri *jeoekonomik bağımsızlıklarını, doğal rezervlerinin güvenliğini ve ekonomik güvenliklerini* temin etmekten ibaret olmuştur. “Jeoekonomik güvenlik çıkarları” kavramı politik literatürde ulusal ekonominin kalkınmasının ve güvenliğinin sağlanması, ekonomik hayatın istenmeyen dış

¹¹⁶ Bkz. *Azerbaycan gaz.*, nu. 280, 19 Aralık 2013, s. 3.

etkilere karşı korunması ve jeoekonomik açıdan dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması şeklinde izah edilmektedir.

Bilindiği üzere devletler, bağımsız kalkınma politikalarını şekillendirirken öncelikle sahip oldukları ekonomik, sosyal rezervleri ve iş rezervlerini analiz etmekte, bunların verimli bir şekilde kullanılması için yöntemler aramakta, nüfusun geçimi, sosyal ve ekonomik gereksinimlerinin karşılanması açısından önem arz eden sorunları belirlemekte, bunların çözüme kavuşturulmasına ilişkin ulusal stratejiler hazırlamakta ve uygulamaktadırlar. Her ülkenin bilimsel araştırma kuruluşları ve yönetici kurumları devletin ve halkın ekonomik ve sosyal gereksinimlerini, ekonomik kalkınmanın dış ve iç etkenlere bağımlılığının derecesini araştırır, ekonomik bağımsızlık ve güvenlik açısından tehdit oluşturan veya ekonomik kalkınmaya engel teşkil eden etkenleri irdeleyerek tahminlerde bulunur ve bunların ortadan kaldırılması için öneriler sunar.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'ın ekonomik hayatına egemen olan genel bir kriz ve kargaşa hali ekonomi yönetiminin hemen her düzeyde bozulması, halkın sosyal ve ekonomik gereksinimlerini karşılayan kurumlarının çalışamaz hale gelmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer yandan ulusal ekonomik stratejinin olmaması, Post-Sovyet ülkeleri arasındaki üretim ilişkilerinin ve ulaşım hatlarının bozulması gibi etkenler sonucunda eski SSCB pazarı için mal üreten kurumlar üretimlerini durdurmuş ve karşılıklı ekonomik ilişkiler düzensiz bir hal almıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Azerbaycan'ın üretim kurumları bütünüyle felç durumuna gelmiş, ülke içinde işsizlik yaygınlaşmıştır. İç piyasaya yönelik üretim yapan kurumlar ise siyasi çekişmeler, miting ve gösteriler, diğer kitlesel etkinlikler nedeniyle dengeli ve verimli bir şekilde çalışamaz olmuştur. Bu

durum karşısında, söz konusu dönemde her alanı sarıp sarmalamış olan rüşvet ve yolsuzluk, kamu malının yağmalanması ve diğer olumsuz gelişmelerle beraber, Azerbaycan kaçınılmaz bir şekilde sosyal ve ekonomik krize sürüklenmiş, ulusal ekonomi felce uğramıştır.

Bunun dışında Sovyet rejimi döneminde Azerbaycan'da oluşturulan ulusal ekonomi ve sanayi potansiyelinin, yani fabrika ve diğer üretim kurumlarının değerli araç gereci yağmalanarak hurda şeklinde yabancı ülkelere satılmış, bu suretle ulusal ekonominin teknolojik altyapısı da mahvedilmiştir. Azerbaycan ekonomisinin “şah damarı” olarak kabul edilen petrol sektörü de ağır bir krizin içine itilmiştir. Petrol sektörünü kontrol altına alan uluslararası suç şebekesi bu alanın gelirinin ulusal ekonominin kalkındırılmasına harcanmasına izin vermemiş, petrol ve doğalgaz gibi stratejik ürünlerin satışından kazanılan parayı kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Azerbaycan'da Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla SSCB dönemindeki birkaç kat altına düşmüştür.

Söz konusu dönemde jeoekonomik anlamda, Azerbaycan'ın ulusal kalkınması ve ekonomik çıkarlarının güvenliği açısından birtakım çok önemli görevler bulunduğu kaniiz. Bu görevler şöyle gruplandırılarak ele alınabilir:

- Öncelikle gitgide kötüye giden ekonomik krizin önlenmesi, Azerbaycan çapında bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleştirilen ekonomik yıkıma son verilmesi, ulusal ekonomiye ve yurttaşların hayati ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik tehlikelerin ortadan kaldırılması;
- İkinci olarak, bağımsızlığını kazanmasının ardından Azerbaycan'ın ilan ettiği “açık ülke” politikasının, serbest pi-

yasa ekonomisine geçişin, dış dünyayla ekonomik bütünleşmenin, iş ortamının liberalleştirilmesinin, özel mülkiyetin yaygınlaştırılması siyaseti uygulanmasının ve diğer olumlu adımların yanında, takip edilen çizginin bir bütün olarak Azerbaycan'ın bağımsız ekonomik kalkınmasını, ekonomik ve sosyal güvenliğini temin edememesi gerçeğinin göz önünde tutulması ve bunları sağlayabilmek için öncelikle, Azerbaycan'ın sahip olduğu ekonomik rezervlerin ve iş rezervlerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi, muhafaza edilmesi, bunlardan verimli bir şekilde faydalanılmasına ve bunların doğru bir şekilde yönetilmesine ilişkin stratejinin belirlenmesi gerekiyordu;

- Üçüncü olarak, söz konusu dönemde Azerbaycan'ın ekonomik çıkarları Post-Sovyet ülkeleriyle ekonomik bağların ve üretim ilişkilerinin bozulmasını değil, bilakis muhafaza edilmesini ve zamanla, planlı bir şekilde dünyanın ileri ekonomik sistemleri ve özellikle Avrupa Birliği ile bütünleşme yoluna gidilmesini gerektiriyordu. Böyle bir sistemle bütünleşmek Azerbaycan'ın istenmeyen bölgesel ekonomik etkilerden kurtulmasına ve jeoekonomik bağımsızlığını kazanmasına olanak verebilirdi. Diğer yandan böyle bir bütünleşme Azerbaycan'ın söz konusu dönemde büyük ölçüde ihtiyaç duyduğu ileri teknolojilere, yabancı yatırım ve sermayeye ulaşmasına, bu sayede hem petrol ve enerji sektörünü, hem de petrol sanayii dışındaki sektörleri geliştirmesine, sahip olduğu zengin doğal kaynakları ve ekonomik rezervleri gelecekteki kalkınması adına daha verimli ve güvenli bir şekilde kullanmasına yol açabilirdi.

Söz konusu dönemde Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığına kavuşması ve jeoekonomik çıkarlarının güvenliğini temin

edebilmesi açısından en iyi, en verimli ve yararlı seçim elbette ki ABD ve AB ülkeleri, Japonya ve Çin gibi uluslararası güçlerle çokuluslu ortaklık yapmaktı. Başarılı bir dış ekonomik politika izlemekle bu ülkelerin ekonomik, mali ve teknolojik olanaklarından yararlanılabilir ve bu sayede ulusal ekonomiyi kalkındırma, jeoekonomik bağımsızlık kazanma ve ekonomik güvenliği sağlama hedeflerine ulaşılabilirdi. Büyük bir kriz ve çöküş içinde bulunan Azerbaycan ekonomisi söz konusu dönemde yalnızca yabancı ekonomik yapıların mali ve teknik olanaklarını kullanmak suretiyle düzlüğe çıkarılabilirdi.

Bunun dışında içte ekonomik, sosyal ve diğer kurumların tekrar çalışır hale getirilmesi, her alanda gelişme aşamasına geçilmesi, ekonomik çalışmaların verimliliğinin reformlar yoluyla artırılması ve dünya standartları düzeyine ulaştırılması da öncelikle Batı'yla ve dünyanın diğer gelişmiş ülkeleriyle ortaklık ilişkileri tesisine bağlı bulunuyordu. Çünkü söz konusu dönemde zengin petrol ve doğalgaz rezervlerini dünya pazarına çıkarabilmek ve bu sayede ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için Azerbaycan üç temel politik ve maddi kaynağa büyük gereksinim duyuyordu:

- Milyarlarca dolar finansal kaynak;
- Petrol ve doğalgazın deniz dibinden çıkarılması ve nakli için ileri teknolojiler;
- Hazar havzasında ve bütünüyle Avrasya enerji sektöründe Azerbaycan'la eşit şartlarda ve karşılıklı çıkarlara dayalı ortaklık yapmaya hazır yabancı ülkeler, bloklar ve büyük çokuluslu şirketler.

Bu kaynak ve olanaklar söz konusu dönemde ne Azerbaycan'ın da bir üyesi olduğu Bağımsız Devletler Topluluğu ülkele-

rinde, ne eskiden beri sahip oldukları üstün jeopolitik konumları sayesinde Azerbaycan'ı geleneksel etki alanlarında tutmaya çalışan ve yeni enerji politikasında Azerbaycan'a rakip olan Rusya ve İran'da, ne de Azerbaycan'la ilişkilerinde müttefik ve ortak konumunda bulunan, fakat ekonomik istekleri mevcut olanaklarından katbekat fazla olan dost ülke Türkiye'de bulunmaktaydı. Bu nedenle Azerbaycan, ABD'yi ve AB ülkelerini, Japonya gibi ileri gelişmişlik düzeyine sahip ülkeleri kendine ortak seçerken çok doğru bir karar vermiştir. Bu ülkeler daha sonraki yıllarda etkileri altındaki diğer ülkeleri, uluslararası finans ve teknoloji kurumlarını, yani Dünya Bankası'nı, Uluslararası Para Fonu'nu, Dünya Ticaret Örgütü'nü, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nı Azerbaycan'ın çokuluslu projelerine yönlendirmişlerdir. Uzmanlar bu adımları bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'ın uyguladığı en başarılı dış ekonomik faaliyet olarak değerlendirmektedirler.

Günümüzde de Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlık ve güvenliğinin başlıca garantilerinden biri olarak kabul edilen Batı'yla ilişkileri bu ülkenin öncelikli jeoekonomik görevi olarak gündemdeki yerini muhafaza etmektedir. Batı'nın gelişmiş ülkeleriyle ilişkilerini başarıyla sürdürebilmek için Azerbaycan'ın sürekli olarak Avrasya'daki jeopolitik, jeoekonomik, askerî-jeostratejik önemini, politik ve ekonomik potansiyelini, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarının dünya ülkelerine sağlayabileceği faydayı doğru bir şekilde tanıtmaları ve sunmaları gerekmektedir. Çünkü Azerbaycan'ın ekonomideki yapısal reformları başarıyla sonlandırması, uluslararası liberal üretim, ticaret ve iş mekânıyla bütünleşmesi, her açıdan dinamik bir kalkınma yoluna girmesi, Güney Kafkasya'nın lider ülkesi statüsünü koruyabilmesi, gerekli uluslararası desteği alabilmesi yalnızca ge-

lişmiş dünya ülkelerinin sürekli yardımı sayesinde mümkün olabilir.

Küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde Azerbaycan gibi ülkeler gelecekteki ekonomik kalkınma ve güvenliklerini başarılı bir şekilde sağlayabilmek ve uluslararası şirketlerin kendi topraklarındaki faaliyetlerini ulusal çıkarların korunmasına yönlendirebilmek için iyi bir ekonomi stratejisine sahip olmak zorundadırlar. Küreselleşmenin modern gereksinimleri çerçevesinde bir ülkenin sahip olduğu coğrafi mekânın ekonomik gelişmişlik düzeyini, üretim işlevinin dinamiklerini ve yapısal özelliklerini göz önünde bulundurmak suretiyle çevik bir ekonomik etkinlik sergilemesi, ekonomik kalkınma ve güvenliğin öncelikli belirtilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da coğrafyanın jeoekonomik değerini belirleyen şey diğer faktörlerle beraber, kullanılan ve kullanılmayan doğal kaynaklar, ekonomi ve iş rezervleri, ulusal ekonominin gelişme potansiyeli, iş gücünün nitelik, nicelik ve değeri, üretim kurumlarının durumu, altyapının, yapıların, ziraata elverişli toprakların durumu ve bunlardan faydalanmanın düzeyi, iklimin elverişliliği gibi etkenlerdir.

Ülkelerin ekonomik yapılanmasının, iş ve iş gücü rezervlerinin, çevresel, sosyal ve kültürel gelişme yönelimlerinin, nüfusun sürekli iştigal alanlarının, toplumun ulusal ve kozmopolit yönelimlerinin teorik ve pratik açılardan tetkik edilmesi, bu tetkiklerin sonuçlarının göz önünde bulundurulması, göç ve nüfus politikasının doğru yönetilmesi vb. de söz konusu etkenler sırasında zikredilebilir. Diğer yandan, Azerbaycan'ın sahip olduğu coğrafi mekânın ekonomik yapı ve mekanizmalarının uluslararası ekonomiyle ilişkisi ve bütünleşme olanakları, kapalı ya da liberal ekonomi özelliği arz etmesi, resmî kurumların ve özel girişimin

devletin ekonomik politikasının yönetilmesindeki rolü, sermaye yatırımlarında yerli ve çokuluslu şirketlerin payları gibi konular da ekonomik kalkınma ve güvenlik açısından ciddi önem taşımaktadır.

Azerbaycan'ın elverişli iklime, verimli topraklara ve zengin doğal kaynaklara sahip bulunması, iş gücünün fazlalığı hükümeti bu alanda özel devlet programı yapmak, üretimin yapısının ve özelliklerinin araştırılmasını, yerli üretim taktığının incelenmesini, ürünlerin satışını örgütlemek zorunda bırakmaktadır. Tüm bu çalışmalar Ekonomik Kalkınma Stratejisi'nin (EKS) belirlenmesini ve uygulanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Azerbaycan bir petrol ülkesidir ve bu özelliği Azerbaycan'ın ekonomik gelişmesinin temelini teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın GSYİH'sinin, millî gelirinin ve bütçesinin şekillenmesi, ekonomik kalkınma ve güvenliğinin temelini de ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz teşkil ediyor. Uzmanlara göre bu durum Azerbaycan'ın gerçekliği ve doğal bir haldir. Fakat diğer yandan ekonomik ve sosyal gereksinimlerin petrole bağımlılığının gitgide azaltılması ve en aza indirilmesi, emek rezervlerinin doğru kullanılması, ekonomik kalkınmasının bağımsız bir şekilde sağlanması da bu ülkenin ekonomik stratejisinin öncelikli görevleri arasındadır.

Bilindiği üzere, 1994 yılından itibaren Azerbaycan'ın içte ve dışta uygulamaya koyduğu yeni petrol stratejisinin ve dış ekonomi politikasının öncelikli görevi Hazar Denizi'nin ulusal sektöründeki petrol ve doğalgaz rezervlerinin Batı'nın ileri teknolojilerinden ve yatırım olanaklarından verimli bir şekilde yararlanmak suretiyle çıkarılmasından, güvenli yollardan dünya pazarlarına ulaştırılmasından, buradan gelen parayla gelecek kalkınma önlemlerinin alınmasından, nüfusun ekonomik ve sosyal gereksinimlerinin karşılanmasından ibaret olmuştur. Bu durumda Hazar

Denizi'ni ulusal sektörlere ayırmak, petrol ve doğalgaz ihraç borularını çekmek ve bunların güvenliğini sağlamak, ekonomiye sürekli yabancı sermaye çekmek ve bu sermayeyi verimli bir şekilde kullanmak, dünya petrol ve doğalgaz pazarında iyi bir yere sahip olmaya çalışmak ve alanda yabancı ülkelerin olanaklarından azami şekilde yararlanmak gibi görevler de öncelik arz etmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Azerbaycan gibi ülkelerin, ekonomik kalkınmalarını ve sosyal-kültürel sorunlarının çözümünü bütünüyle petrol etkenine bağlı hale getirmesi uzmanlar tarafından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmekte, bu ülkelerin geleceğinin fazla parlak olamayacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenledir ki Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasının ve güvenliğinin petrol gelirlerine bağılılığının azaltılması, ekonominin çeşitlendirilmesi, petrol dışı sektörlerin gelişmesinin temin edilmesi gibi çalışmalar günümüzde büyük önem arz etmektedir, hem bugünkü kuşak, hem de gelecek kuşaklar için müreffeh bir yaşam temin edilmesinde küçümsenemez yere sahiptir. Bu anlamda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkesinin ekonomik kalkınmasının ve ulusal güvenliğinin günümüzdeki ve geleceğe yönelik öncelikli hedeflerinden birini şu sözlerle ifade etmiştir: "Petrol gelirlerini kullanmakla petrol dışı sektörlerin gelişmesinin sağlanması, tüm bölgelerin altyapısının yeni baştan kurulması, sosyoekonomik rezervlerin ve iş rezervlerinin büyük ölçüde harekete geçirilmesi ve bunların verimli bir şekilde kullanılması Azerbaycan'ın ekonomik kalkınma stratejisinin temelini teşkil etmek zorundadır."¹¹⁷

¹¹⁷ Bkz. *Azerbaycan gaz.*, 19 Ocak 2010.

Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'ın karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardan bazıları mali bağımsızlığını temin ve muhafaza etmek, millî para biriminin yabancı paralara bağılılığını ortadan kaldırmak ve uygulanmaya çalışılan ekonomi politikasının finansmanı sorununu çözmek olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın millî para birimi hemen hemen tamamen yabancı paralara bağımlı durumdaydı. Böyle bir bağıllık Azerbaycan'da sürekli bir ekonomik, politik, finansal kriz ortamı oluşturuyor, millî paranın istikrarını bozuyordu. Öte yandan amatörce yürütülen makro ve mikroekonomik faaliyet, kredi, yatırım ve para politikaları nedeniyle Azerbaycan yabancı paraların, özellikle Rus rublesi ve ABD dolarının tamamen etkisi altındaydı. Azerbaycan'ın iradesi dışında bir enflasyon süreci yaşanıyor, öngörülen bütçe, hazine rakamları ve diğer tahminler sürekli olarak bozuluyor ve yanlış çıkıyordu.

1996-2005 yılları arasında uygulanan bilinçli finansal politika ve para politikası, alınan ciddi önlemler Azerbaycan'da kriz ortamına son verdi, enflasyonu sabitledi, bütçe, hazine, yabancı sermaye, kredi sorunlarını çözüme kavuşturdu. 2005 yılında Azerbaycan para birimi manatın denominasyonuna ilişkin karar alındı, hazineye 2 milyar ABD dolarından fazla para toplandı, petrol gelirlerinin ortak bir fonda toplanmasına karar verildi ve bunların nasıl kullanılacağına ilişkin strateji belirlendi. Bu adımlar Azerbaycan'ın mali güvenliğinin sağlanması yolunda büyük bir dönemecin başlangıcı olmuştur.

Günümüzde Azerbaycan'ın ekonomi ve finans politikasının temel önceliklerinden biri mali güvenliğin sürekliliğinin sağlanmasından ibarettir. Mali güvenliğin sağlanması yabancı paraların etkisinin gitgide daha da azaltılmasına, içte istikrarlı mali durumun korunmasına, yabancı sermaye ve yatırım için elve-

rişli ülke imajının pekiştirilmesine bağlıdır. Mali güvenliğin temin edilmesi diğer yandan petrol gelirlerinin ve yabancı finans olanaklarının kullanılmasıyla petrol dışı sektörlerin geliştirilmesini sağlamayı, yani işyerleri açılmasını temin etmeyi, enflasyonu kontrol altında tutmayı, uluslararası finans kurumlarıyla verimli işbirliğini srdrmeği, dış borç düzeyinin kontrolünü, yabancı sermayeye ve petrol gelirlerine bağlılığın zamanla ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir.

5.5. AZERBAIJAN'IN SOSYOPOLİTİK, SOSYAL VE ETNİK GÜVENLİK POLİTİKASI, İNSAN KAYNAKLARININ GÜVENLİ KULLANIMI VE YÖNETİMİ POLİTİKASI

Günümüz dünyasında çeşitli lkelerde cereyan eden terör olayları, devlet yönetimine ve toplum yaşamına, ülkelerin iç huzuruna ve yurttaş dayanışmasına yönelik siyasi tehditler, jeopolitik tehlikeler bağımsızlığına kavuşmasının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti'ni de yeni bir millî görevle; i istikrarını, sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğini temin etmek, insan rezervlerini doğru yönetmek gibi önemli birtakım konuları takip etme göreviyle karşı karşıya bırakmıştır. Sosyopolitik ve sosyoetnik güvenlik politikası, insan kaynaklarının kullanımı ve yönetimi politikası toplumsal yaşamın sosyal, manevi, ulusal ve etnik alanlarını da kapsayan ve öncelikle dış dünyadan kaynaklanan tehdit ve sabotajları, içte toplumsal ve siyasal istikrarın bozulmasına yönelik girişimleri, anayasal düzeni değiştirme çabalarını, toplumu kargaşa ve çatışma ortamına sürükleme gayretlerini önlemeye yönelik kompleks bir ulusal önlemler sistemidir. Ulusal güvenlik sisteminin bir parçası olarak sosyopolitik ve sosyoetnik güvenlik politikası lokal ve evrensel

sosyopolitik süreçlerin, toplumsal yaşamı etkileyen değişimlerin, bunların ulusal güvenlik çıkarları üzerindeki etkisinin ve diğer konuların dinamik bir şekilde araştırılmasını, bu araştırmaların sonuçlarının her daim göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu politika toplumun siyasal sisteminin, insan kaynaklarının ve mevcut sosyoekonomik ilişkilerin özellikleriyle de sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Bu nedenledir ki bağımsızlık yolunu seçen ülkeler, özellikle Azerbaycan gibi karmaşık bir jeopolitik çevreye ve renkli etnik içeriğe sahip ülkeler sosyopolitik ve sosyoetnik güvenlik politikalarını oluştururken sosyal ilişkileri, geçiş süreçlerini, sosyoekonomik sistemin özellik ve çelişkilerini, bütünüyle ulusal güvenlik sistemini tehdit eden diğer riskleri mutlaka göz önünde bulundurmak zorundadırlar.

Diğer alanlarda olduğu gibi sosyopolitik ve sosyoetnik güvenlik politikasının şekillendirilmesi ve resmî politika düzeyine getirilmesi çalışmaları 1990'ların başlarında biraz acemice yapılmış ve siyasi iktidar boşluğu, iç çekişmeler, sosyoekonomik krizler, beceriksizce uygulanan etnik politika, devlet yapının çalışmalarındaki sistemsizlik, belirgin bir politik, ekonomik ve manevi kalkınma stratejisinin yokluğu gibi etkenler bu politikanın başarısız olmasına yol açmıştır. Bu başarısızlığın bir sonucu olarak da söz konusu dönemde halkın refah düzeyi gitgide gerilemiş, siyasi yönetimde ciddi bir kriz ortamı oluşmuş, eğitim, sağlık, kültür ve diğer alanlar gelişme dinamiklerini hızla kaybetmiştir. İçinde bulunulan durum Azerbaycan'ın sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliği açısından büyük bir tehdit oluşturmuştur.

Bir devletin siyasal iktidarının, bir ülkenin sosyal ve toplumsal yapılarının, ulusal ve etnik topluluklarının ve diğer iç müesseselerinin faaliyetlerinin verimlilik ve dayanıklılık düzeyi top-

lumsal ve siyasal tehditlerin önlenilmesi çabaları sırasında açık bir şekilde ortaya çıkar. Siyasal güvenliğin sağlanması büyük ölçüde sosyopolitik istikrara ve iktidarın bu yöndeki politikalarının basiretine bağlıdır. Tüm bu hususları göz önünde bulunduran Ulusal Önder Haydar Aliyev 1993 yılında iç savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalan Azerbaycan toplumunda sosyopolitik istikrarın, hukukun üstünlüğünün, yurttaş dayanışmasının sağlanması ve muhafazası çalışmalarını devletin öncelikli görevi haline getirmiş, ulusal güvenlik çıkarlarının temeli olarak kabul etmiştir. Söz konusu dönemde Haydar Aliyev Azerbaycan'ın toplumsal ve siyasal güvenliğine yönelik tehditlerin ortadan kaldırılmasının başlıca ve öncelikli şartı olarak toplumsal ve siyasal istikrarın sağlanması gerektiğinin altını çiziyor ve şöyle diyordu: "Azerbaycan'da toplumsal ve siyasal istikrarın bozulmasına hiçbir surette izin vermeyeceğiz, anarşi ve kaos ortamı oluşturmaya yönelik girişimlere karşı şiddetle mücadele edeceğiz, hukukun üstünlüğünü sağlamak ve ulusal devlet yapılanmasını pekiştirmek için eldeki tüm olanaklardan faydalanacağız."¹¹⁸

Ulusal güvenlik sisteminde sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğin mahiyeti, amacı ve görevlerine ilişkin genel istikametler Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti'nde ifade edilmiştir. Ulusal Güvenlik Konsepti'nde hukukun üstünlüğünün sağlanması, toplumsal asayişin muhafazası, insan hak ve özgürlüklerinin savunulması devletin iç yönetiminin temel fonksiyonları olarak tanımlanmış, bu fonksiyonların yerine getirilme-

¹¹⁸ Bkz. Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedidir. Nutuklar, Konuşmalar, Beyanatlar, Mektuplar, Söyleşiler*. C. 1. Haziran 1993 – Mayıs 1994. Bakü, 1997, s. 83.

sinin engellenmesi girişimleri, ayrılıkçılık, etnik, siyasal ve dinî aşırılık yönelimleri ulusal güvenliğe tehditler olarak değerlendirilmiş ve bu yönüyle toplumsal, siyasal güvenliği tehdit eden tehlikeler olarak kabul edilmiştir. Toplumsal ve siyasal güvenlik kavramı bireylerin, toplumun ve devletin çıkarlarını temin eden siyasal sistemin, siyasal ilişki ve kurumların dış ve iç tehditlere karşı savunulma durumu olarak izah edilmiştir.¹¹⁹

Ulusal Güvenlik Konsepti'nde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplumsal ve siyasal güvenliğine yönelik tehditler sırasına şunlar da dâhil edilmiştir:

- Anayasal düzenin yıkılmasına, toplumsal ve siyasal istikrarın bozulmasına yönelik girişimler;
- Toplum içinde kargaşa ve çatışma çıkarılması;
- Yurttaşların siyasal hak ve özgürlerinin kısıtlanması, Anayasa'nın şartlarıyla gerçek siyasal ortam arasında uyumsuzluk;
- Siyasal güçler arasında çatışma;
- Hukukun üstünlüğü ilkesinin ihlali;
- Sivil toplumun devlet yönetimi üzerindeki kontrolünün zayıflaması;
- Etnik ayrılıkçılık ve milliyetçilik, etnik çatışma vb.¹²⁰

Azerbaycan'ın arazisi, devlet kurumları, toplumsal ve siyasal kurumlar, yönetim kurumları, yurttaşların ve sosyal grupların hak ve özgürlükleri *siyasal güvenliğin nesnelerini*, siyasal güvenliği sağlayan kurumlar, toplum ve yurttaşlar ise *siyasal güvenliğin öznelerini* teşkil eder. *Toplumsal ve siyasal güvenliğin*

¹¹⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti. <http://e-qanun.az>

¹²⁰ Aynı yer.

sağlanması sistemi; toplumsal ve siyasal güvenliğin sağlanması sırasında kullanılan tüm araç, yöntem ve tarzlarla beraber toplumsal ve siyasal güvenlik politikasını da kendi bünyesinde toplar. Sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğin sağlanması ve insan kaynaklarının yönetilmesi politikası genellikle iç sivil kurumlar, siyasi araçlar, ulusal rezervler aracılığıyla uygulanır. Bu hususta ulusal siyasetin şekillendirilmesi ve uygulanması süreci; siyasal sistemin içinde bulunduğu durum ve gelişme dinamiği, ülkenin jeopolitik konumunun çevreyle (dış aktörlerle) bağları, etnik ve sosyal ortamı vb. göz önünde bulundurulmak suretiyle yürütülür.

Siyasal güvenliğin sağlanması alanında yapılan uygulamaların verimliliğinin ve toplumsal yaşamın dayanıklılığının temel göstergelerinden biri toplumsal ve siyasal istikrarın sağlanması ve yurttaş dayanışmasının temin edilmesindeki başarı düzeyidir. Toplumsal ve siyasal güvenlik ihtiyacı diğer yandan ülke içinde siyasi faaliyette bulunan kurumların çoğunun etkinliklerini yapıcı ve olumlu bir mecraya yönlendirmek suretiyle, bu kurumların kendi çıkarları doğrultusunda toplumu kriz ortamına sürükleyebilecek yıkıcı güce dönüşmesini önler. Sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğin sağlanması bir ülkede öncelikle istihbarat kurumlarının ne derecede verimli çalıştıklarının göstergesi olmanın ötesinde, iktidarın takip ettiği iç ve dış politikanın yurttaşlar tarafından ne kadar desteklendiğinin ve ülke içindeki etkin toplumsal ve siyasal müesseselerin iktidara yaklaşımlarının da bir göstergesi olarak kabul edilir. Geniş anlamda Sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğin sağlanması toplumun siyasal sisteminin istikrarının ve etkin kalkınmasının sağlanması sürecidir. Bu süreç çeşitli tehlikeler, riskler, tehditler ve tepkiler ortamında devletin ve toplumun dinamik gelişmesini temin et-

me yeteneğini de ortaya koyar. Bu noktada, siyasal sistemin karakterinin, toplumsal ve siyasal güvenliğin sağlanmasının yöntem ve amaçlarının şekillenmesini de doğrudan etkilediğini vurgulamak gerekir. Her ülkenin siyasal güvenliğinin sağlanmasında siyasi seçkinlerin durumunun ve dayanıklılığının, yönetici kurumların işlevsel etkinliğinin ve güvenliğin temel özneleri sırasında kabul edilen güç kurumlarının faaliyetinin başlıca role sahip olduğu bilinmektedir. Demokratik siyasal sistemin var olduğu ülkelerde sosyal ve siyasal güvenliğin sağlanması sürecinde ilgili devlet kurumlarıyla beraber diğer gruplar, sivil toplum örgütleri ve aslında toplumun tamamı etkin bir şekilde yer alır. Bu açıdan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de ulusal güvenliğin sağlanması sürecine ilgili devlet kurumları yanında toplumun tüm kesimleri katılmaktadır. Yurttaşlar olası tehlikeler konusunda resmî kurumlara uyarı ve ihbarda bulunur, hem devletin güvenliğinin sağlanması, hem de bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması için tüm yasal yolları kullanır.¹²¹ Bu durum, toplumun kalkınmasının ve siyasal sistemin sürekliliğinin devletle sivil toplum kurumlarının ortak çabalarına büyük ölçüde bağlı olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğin sağlanmasını doğrudan etkileyen önemli faktörlerden biri de siyasi çıkarlardır. Azerbaycan'ın jeopolitik konumunun özellikleri, doğal kaynakları, nüfusu, halkın etnik yapısı, sosyoekonomik gelişme düzeyi, maruz kaldığı iç ve dış tehditler, devlet yapısı, siyasi kültürü vb. siyasal çıkarların şekillenmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Ulusal Güvenlik Konsepti'nde de ifade edilmiş olduğu üze-

¹²¹ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Yasası <http://e-qanun.az>

re, Azerbaycan toplumunun siyasi çıkarları anayasal düzenin, devlet idaresi kurumlarının sarsılmazlığı, ulusal birliğin, yurttaş dayanışmasının, toplumsal barışın, Azerbaycan'ın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün sağlanması, toplumsal ve siyasi istikrar, siyasi ve dinî aşırılıklar doğurması muhtemel şartların ortadan kaldırılması gibi maddelerde ifade edilmiştir.

Sosyal güvenliğin sağlanması da ulusal güvenlik politikasının temel görevlerinden biri olarak Azerbaycan'ın dayanıklı ve dinamik kalkınmasının önemli etkenleri arasındadır. Sosyal güvenlik kavramı bireylerin, ailenin ve toplumun hayati çıkarlarının iç ve dış tehditlere karşı korunmasını kapsar. Sosyal güvenliğin nesnesi yurttaşların sosyal hak ve özgürlüklerinin (hayat, çalışma, eğitim, dinlenme hakkı vb.) korunmasından ibarettir.

Bir toplumda sosyal güvenlik durumunun halkın yaşam düzeyine de dolaylı olarak bağlı bulunduğunun unutulmaması gerekir. Zira sosyal güvenliğin sağlanması yalnızca ilgili resmî kurumlarının faaliyetiyle sınırlı değildir, ülke içindeki genel sosyo-ekonomik gelişim düzeyiyle de ilişkilidir. Toplumda sosyal güvenliğin sağlanması devletin uyguladığı sosyal siyasetin verimlilik derecesine de bağlıdır. Sosyal siyaset ne kadar başarılıysa, sosyal güvenlik de aynı derecede başarıyla sağlanır. Sosyal güvenlikle sosyal siyaset arasındaki karşılıklı ilişkinin doğurduğu hedef ve görevler, bu ilişkinin irdelenmesi gibi konular Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Güvenlik Konsepti'nde yer almıştır. Ulusal Güvenlik Konsepti'nde sosyal güvenlik politika-

sının mahiyetinin ve yönlerinin belirlenmesinde Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal kalkınma öncelikleri baz alınmıştır.¹²²

Uzmanlara göre, Azerbaycan'da sosyal güvenlik politikasının uygulanması sırasında ülkenin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinin göz önünde bulundurulması tesadüf eseri değildir. Zira son dönemde Azerbaycan'ın sosyoekonomik durumu ve gelişmişlik düzeyi doğrudan sosyal güvenlik politikasıyla ilişkilendirilmiş ve bu alanda yeni hedefler belirlenmiştir. Azerbaycan hükümetinin sosyal politikaları halkın sosyal haklarının ve sürekli ekonomik kalkınmanın temin edilmesini hedefleyen sosyal güvenlik ilkesine dayanmaktadır. Sosyal güvenliğin teminine ilişkin olarak uygulanan devlet politikasının öncelikli görevleri şu şekilde tespit edilmiştir:

- Güvenli ve sürekli sosyal kalkınmanın tüm yönlerini ilgilendiren sorunların verimli bir şekilde çözüme kavuşturulması;
- Halkın yaşam standardının yükseltilmesi;
- Toplumda aşırı tabakalaşmanın önüne geçilmesi ve orta sınıfın oluşmasının sağlanması;
- Yalnızca bugünkü kuşak için değil, gelecek kuşaklar için de iyi yaşam şartlarının hazırlanması vb.

Buradan da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan'ın sosyal güvenlik politikası ulusal güvenlik politikasının da temelini teşkil etmektedir. Aradan geçen süre zarfında Azerbaycan'da halkın yaşam standardının yükseltilmesine, yurttaşların sosyal haklarının temin edilmesine yönelik bilinçli ve sürekli bir politika uygulanmıştır. 20 Şubat 2003 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararna-

¹²² Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti. <http://e-qanun.az>

mesi'yle "2003-2005 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınmanın Temini Hakkında Devlet Programı" ve 15 Eylül 2008 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'yle "2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürekli Dayanıklı Kalkınma Hakkında Devlet Programı" onaylanmıştır. Bu programların uygulanması Azerbaycan'da yoksulluğun her sene daha da azalmasına neden olmuştur. Örneğin 2003 yılında yüzde 44,7 olan yoksulluk oranı 2011 yılında yüzde 7,6'ya gerilemiştir.¹²³

Yoksulluk sorununun çözülmesi Azerbaycan'da halkın gelir düzeyinin artmasıyla beraber, sosyal hizmetlerin gelişmesini de teşvik etmiş, bebek, çocuk ve anne ölümlerine, gıda güvenliğine, çocukların beslenmesine, bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşmasına, okullarda kayıt, devam ve başarı düzeylerine ilişkin verilerin sürekli bir şekilde kontrol edilmesi ve karşılaştırılması çalışmaları özenle yapılmıştır.¹²⁴

Son yıllarda takip edilen başarılı ekonomi politikasıyla genel makroekonomik istikrarın korunması, ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlanması, özel girişimin ve yeni iş yerleri açılmasının teşviki sayesinde halkın gelir ve refah düzeyinin önemli ölçüde iyileştirilmesi mümkün olmuştur. Açıktır ki yoksulluğun ana nedenlerinden biri işsizliktir. Bu nedendir ki istihdamın, halkın refah düzeyine etkisi göz önünde bulundurularak yeni işyerlerinin açılması sağlanmış ve istihdam stratejisi uygulan-

¹²³ *Yeni Terakki Yılları: 2003-2011*. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011, s. 246.

¹²⁴ 2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Dayanıklı Kalkınma Programı // <http://e-qanun.az>

mıştır. Sosyal ve ekonomik kalkınmanın temin edilmesine yönelik önlemler sayesinde nüfusun ekonomik etkinliği ve bu arada istihdam düzeyi de yükselmiş, işsizlik azalmıştır.

Yurttaşların sosyal güvencesinin iyileştirilmesi, gelir düzeyi düşük kesimin sosyal savunmasının daha fazla arttırılması amacıyla iş ve emek politikaları alanında da önemli adımlar atılmıştır. Ulusal Önder Haydar Aliyev'in 17 Temmuz 2001 tarihinde imzaladığı Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Emeklilik Reformu Konsepti Hakkında Kararname emeklilik düzenlemelerinde 2001-2005 yıllarını kapsayan bir reform öngörmüştür. Bu Kararname doğrultusunda Yurttaşların Emeklilik Güvencesi Yasası'na ve Sosyal Sigortalar Yasası'na 2001 yılından itibaren çeşitli değişiklik ve ilaveler yapılmıştır. Sigorta ve emeklilik sistemlerinin çağdaş standartlar düzeyine uyumlu hale getirilmesi için gereken adımlar da aynı dönemde atılmış, yurttaşların emeklilik güvencesinde sigorta sistemi ilkelerinin uygulanmasına yönelik önlemler gerçekleştirilmiştir.¹²⁵

Azerbaycan'da yaş haddi dolayısıyla emekliliğe ayrılanların emekli maaşının anaparası ile sosyal yardımlar her yıl arttırılmış ve emeklilik maaşının sigorta bölümü enflasyona endekslenmiştir. 2011 yılı sonunda Azerbaycan'da emekli sayısı 1.278.000 kişiydi. Ortalama emekli maaşı ise 145,2 Azerbaycan Manatı olarak belirlenmiştir ki bu rakam 2006 yılındaki ortalama emekli maaşının 3,5 katıdır. Aynı dönemde yaş haddi dolayısıyla emekli olanların ortalama emekli maaşı 3,9 katına, malulen emekli olanlarınkı 2,8 katına, aile reisini kaybedenlere ödenen ortalama emekli maaşı 3,1 katına çıkarılmıştır. 2011 yı-

¹²⁵ *Bağımsız Azerbaycan: 20 Yıl.* Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011, s. 31.

lı sonunda sosyal yardım almaya hak kazanan yurttaş sayısı 306.800 kişi, kişi başı ortalama sosyal yardım 40 Azerbaycan Manatı olmuştur. Sosyal yardım alanların sayısında 2006 yılına oranla yüzde 18'lik artış gerçekleşmiş, kişi başı ortalama sosyal yardım 2,3 katına çıkmıştır. 2011 yılında 125.500 kişi bir defaya mahsus olarak sosyal yardım almaya hak kazanmıştır ve bu rakam 2006 yılına oranla yüzde 24 fazladır.¹²⁶

Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından 21 Ekim 2005 tarihinde imzalanan Aile Yardımları Hakkında Yasa düşük gelirli ailelerin maddi durumunun iyileştirilmesi yönünde atılan önemli adımlardan biridir. Bu Yasa gereği 1 Haziran 2006 tarihinden itibaren devlet, gelir düzeyi düşük ailelere sosyal yardımda bulunmaktadır. 2011 yılında 122.000 aileden 547.800 kişi aylık ortalama 22,95 Azerbaycan Manatı sosyal yardım almıştır. 2006 yılına oranla aile yardımı alan kişilerin sayısı 2,5 katına, kişi başına aylık ortalama yardımın miktarı 2,7 katına çıkmıştır.¹²⁷

Azerbaycan'ın sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğinin sağlanması entelektüel potansiyelin ve iş gücünün, insan sermayesinin verimli kullanımını, doğru istihdamını ve yönetimini de gerektirmektedir. Bu nedenle devlet; nüfusun iskânına, entelektüel potansiyelin ve iş gücünün doğru kullanılmasına ve yönetilmesine ilişkin özel programa sahip olmak zorundadır.

Küreselleşme ortamında ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasının temel etkenlerinden biri ulusal insan rezervlerinin doğru ve verimli kullanılması politikasıdır. Günümüzün çokulus-

¹²⁶ *Yeni Terakki Yılları: 2003-2011*. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011, s. 24.

¹²⁷ Aynı yer, s. 24.

lu ve küreselleşen dünyasında geniş coğrafyaya ve zengin doğal kaynaklara sahip olmak yalnız başına bir ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal güvenliğinin sağlanması için yeterli değil. Bu özellikler bir ülkenin coğrafi mekân karakteristiğinin, ekonomik gücünün göstergesi olarak da kabul edilemez. Bir ülkenin jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik önemi, daha önce de vurgulandığı üzere, insan rezervleri, bireylerin ve toplumun tamamının maddi ve manevi değerleri, iş gücü potansiyelinin doğru kullanılması, yurttaşların ekonomik ve sosyal durumu, refah düzeyi, yerleşim birimlerinin altyapılarının modern gereksinimleri karşılar durumda olup olmaması gibi etkenlerle değerlendirilmektedir.

Toplumu kontrol altında tutma ve etkileyebilme düzeyi, ulusal, dinî ve sosyal açılardan istikrarlı bir toplum oluşturma becerisi de bir devletin toplumsal, siyasal, sosyal ve etnik güvenliğinin başlıca ölçütlerindendir. Bu anlamda Azerbaycan'ın coğrafi mekân karakteristiği, nüfusun iskân durumu, sanayi ve ziraat altyapısı, iş gücünün konuşlandırılması, ekonomik kalkınması gibi meseleler ulusal güvenlik ve kalkınmayla doğrudan ilişkilidir.

Bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından Azerbaycan'da coğrafi mekân karakteristiğinin ileri düzeyde araştırılması, bu karakteristiğin yönetilmesi ve geliştirilmesi hususunda ortak bir devlet politikasının belirlenmesi gibi görevler de ulusal kalkınma ve güvenliğin öncelikli gereksinimleri olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle ülkenin dış dünyaya açılan kapıları olan sınır bölgelerinin, sınır boylarındaki ilçelerin, başkentin ve jeopolitik önemi haiz diğer coğrafi mekânların ekonomik ve siyasal altyapısının, enformasyon altyapısının yönetilmesinin ve geliştirilmesinin kontrolü gibi konular da sosyopolitik ve sosyoetnik

kalkınma ve güvenlikle doğrudan ilişkilidir. Azerbaycan'da merkezî yönetimle yerel yönetim kurumları ve topluluklar arasında günümüzde ciddi bir sorun gözlemlenmemektedir. Fakat 1990'ların olayları ve acı deneyimleri, özellikle Güney, Kuzey ve Batı bölgelerinde dış kaynaklı bazı ayrılıkçılık hareketleri göz önünde bulundurulacak olursa, söz konusu etkenin her zaman ciddi kontrol altında tutulması gerekmektedir. Sosyopolitik ve sosyoetnik güvenliğin sağlanması açısından her bölge ve ilçenin merkezle, merkezî yönetimle, ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal yönetim sistemiyle sıkı bir şekilde ilişkilendirilmesi, nüfusun etnik ve sosyal yapısının daima kontrol altında tutulması, bölgelerle merkezî kentler arasında sosyal ve ekonomik gelişmişlik farkının ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Azerbaycan'ın sosyopolitik ve sosyoetnik güvenlik politikasının analizi; içteki toplumsal ve siyasal istikrarın, yurttaş dayanışmasının, siyasal sistemin dinamikliğinin ve demokratikliğinin, sosyal kalkınma alanında uygulanan bilinçli politikaların insanların huzur ortamında yaşamasına ve halkın refah düzeyinin her gün daha fazla iyileşmesine hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Sosyopolitik ve sosyoetnik kalkınmaya ilişkin devlet politikası, maddi rezervlerin ve insan kaynaklarının kullanımı ve yönetimi bilinçli ve başarılı bir şekilde uygulanmış, söz konusu alanda güvenliği pekiştirmekle beraber, bütünüyle ülkenin ulusal çıkarlarına hizmet eder nitelikte bulunmuştur.

5.6. AZERBAYCAN'IN GIDA GÜVENLİĞİ POLİTİKASI

Güney Kafkasya'nın genel jeoekonomik durumu göz önünde tutulursa, bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal jeoekonomik güvenlik alanındaki önemli görevlerinden biri gıda güvenliğini sağlamaktan ibarettir. Azerbaycan'ın gıda güvenliği politikasının öncelikli görevleri temel gıda ürünlerinde dışa bağımlılığın asgariye indirilmesinden, güvenli iç ve dış gıda temini mekanizmalarının oluşturulmasından, yurttaşların beslenme gereksiniminin uluslararası normlara uygun bir şekilde karşılanmasından oluşur.

Gıda güvenliği ve bu arada yurttaşların yeterli beslenme ihtiyacının karşılanması yalnızca bir ülkenin stratejik iç görevlerinden değil, hem de uluslararası hukukun gereklerindendir. Azerbaycan'ın da taraf olduğu İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de, Evrensel Çocuk Hakları Bildirgesi'nde insanların yeterli düzeyde beslenmesinin temini zorunlu bir uluslararası norm olarak ifade edilmiştir.¹²⁸

Son dönemlerde dünya çapında yaşanan ekonomik krizler ve nüfus artışı sayesinde gıda ürünlerine talebin artması, iklim değişiklikleri, su rezervlerinin sınırlılığı ve diğer nedenler dünya pazarlarında temel gıda ürünleri kıtlığına, gıda ürünü fiyatlarında artışa yol açmış, hatta bazı ülkelerde gıda yetersizliği reel tehlike boyutuna ulaşmıştır.

¹²⁸ *Права человека. Сборник международных документов.* Варшава, 2001, с. 85 [*İnsan Hakları. Uluslararası Belgeler.* Varşova, 2001, s. 85].

Dünya gıda piyasasında gözlemlenen istikrarsızlık, her yerde olduğu gibi Güney Kafkasya ve Azerbaycan'da da birtakım gıda ürünlerinin kıtlığına neden olmuştur. Bu durum sonuç itibariyle bazı ürünlerin fiyatlarının yükselmesini etkilemiştir ki söz konusu gelişmeler yetkilileri; Azerbaycan'ın iç gıda pazarının geliştirilmesine ve korunmasına, nüfusun gıda ürünlerine duyduğu gereksinimin karşılanmasında ithalata bağımlılığın en aza indirilmesine, ulusal gıda rezervlerinin oluşturulmasına yönelik kompleks önlemler almak, gıda güvenliğinin temini yönünde sistematik çalışmalar yapmak ve bu konuda özel devlet programı hazırlamak zorunda bırakmıştır.

Uzmanlara göre, tüm dünyada ve bu arada Hazar havzası ve Güney Kafkasya ülkelerinde de nüfusun gıda ürünlerine duyduğu gereksinimin istikrarlı bir şekilde karşılanabilmesinin öncelikli şartları şunlardan oluşmaktadır:

- Makroekonomik istikrara dayalı dayanıklı kalkınmanın sağlanması;
- Ziraat ve gıda ürünleri üretiminin arttırılmasına yönelik önlemlerin alınması;
- Yeni işyerleri açılmasının sağlanması;
- Dar gelirlilerin gelirlerinin, emekli maaşlarının ve asgari ücretin arttırılması;
- Ülke bazında ihtiyaç kriterlerinin asgari yaşam standardı düzeyine ulaştırılması vb.

Bölge ülkeleri arasında öncelikle uygulamaya konan kolhoz ve sovhos kurumlarının ilgası, toprakların özelleştirilmesi, sürekli tarım reformları gibi önlemler sayesinde Azerbaycan'da ziraatta gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiş, kişi başına düşen gıda üretimi büyük ölçüde arttırılmıştır. Yapılan çalışmalar so-

nucunda temel zirai göstergeler iyileştirilmiş, öte yandan gıda üretiminin yapılandırılmasında birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Reformlar Azerbaycan'ın zirai yapılanmasını büyük ölçüde etkilemiş, temel gıda ürünlerinin üretiminin artırılmasına, üretimin iç ve dış pazarların gereksinimlerine uygun bir şekilde yeniden yapılandırılmasına olanak vermiştir.

Azerbaycan'da son yıllarda takip edilen ve toprakların verimliliğinin artırılmasını, ıslahını, kültür ziraatını, su endüstrisinin geliştirilmesini öngören tarım politikasının da gıda güvenliğinin sağlanmasına önemli katkısı olmuştur. Azerbaycan'ın gıda güvenliği programı birtakım önlemlerin sürekli olarak alınmasını öngörmektedir:

- Toprakların verimliliğinin ve randımanın artırılması, ekine yararlı fakat kullanılmayan toprakların kullanıma açılması;
- Islah çalışmalarının yapılması;
- Hayvancılığın hızla geliştirilmesi;
- Su ürünleri potansiyelinin yoğun bir şekilde kullanılması;
- Gıda hammaddelerini modern standartlara uygun üreten yeni teknolojilerin kullanılması;
- Tarım ve balık endüstrisi kurumlarında yeni teknolojilerle çalışabilen personelin yetiştirilmesi ve uzmanlıklarının artırılması vb.¹²⁹

Azerbaycan'ın gıda güvenliğinin öncelikli istikametleri şunlardan oluşmaktadır:

- Gıda ürünleri üretiminin artırılması;
- Nüfusun güvenli ve kaliteli gıda ürünleriyle temini;

¹²⁹ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Gıda Güvenliği Programı; 2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İstikrarlı Gıda Arzına İlişkin Devlet Programı <http://e-qanun.az>

- Gıda teminatı sisteminin kurumsal gelişmesine devlet desteğinin sağlanması;
- Girişimcilik muhitinin iyileştirilmesi alanında risk yönetiminin temini vb.

Bu görevlerin başarıyla yerine getirilmesi istikrarlı ve dengeli bir gıda arzının oluşması, verimli bir üretim ve ticaret altyapısının kurulması, gıda ürünlerinin kalite kontrolü sisteminin geliştirilmesi anlamına gelmektedir.

İstikrarlı ve dengeli bir gıda arzının öncelikli şartları tarım sektöründe tekrar üretimin yoğunlaştırılması, zirai ürünlerin işlenmesinin geliştirilmesi süreciyle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Gıda arzının nicelik açısından yeterli olmakla beraber, nitelik açısından da günümüz standartları düzeyinde olması ve yurttaşların doğal ürünlerle temin edilmesi gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için de gıda ürünlerinin niteliğinin ve güvenliğinin iyi kontrol edilmesi şarttır. Verimli üretim, depolama ve pazarlama altyapısının kurulması gıda güvenliğinin önemli unsurlarındadır.

Gıda güvenliğinin önemli hususlarından birinin muhtemel risklerin iyi yönetilmesi olduğu uluslararası tecrübeyle de sabittir. Bu nedenle ülkeler belirli gıda rezervleri oluşturmak ve bu rezervleri günün talebi doğrultusunda yönetmek zorundadırlar. Gıda arzı sisteminin kurumsal gelişiminin de her zaman göz önünde bulundurulması, ziraat sektöründe bilimsel çalışmaların ve kadro potansiyelinin artırılması, girişimciliğin teşviki için ileri modeller uygulanması gerekmektedir.

Gıda arzının istikrara kavuşturulması amacıyla Azerbaycan'da 1994 yılından itibaren uygulanmaya başlayan politika meyvelerini vermiştir. Ulusal Önder Haydar Aliyev'in girişimle-

riyle toprak reformu Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında ilk kez Azerbaycan'da gerçekleştirilmiş, zirai üretim yapanlara yardım mekanizmaları oluşturulmuş, bu alanda uluslararası örgütlerle işbirliği içinde önemli projeler uygulamaya konmuştur. Daha sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2 Mart 2001 tarihli kararnamesiyle Azerbaycan Cumhuriyeti Gıda Güvenliğı Programı ve 25 Ağustos 2008 tarihli kararnamesiyle de 2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İstikrarlı Gıda Arzına İlişkin Devlet Programı kabul edilmiştir.¹³⁰

Bu programlar doğrultusunda yapılan çalışmalar sayesinde son dönemlerde Azerbaycan'da zirai ürünlerin ve gıda ürünlerinin üretimi önemli ölçüde artmıştır. Yoksulluğun azaltılmasına, küçük ve orta boy işletmelerin geliştirilmesine, bölgelerin sosyal ve ekonomik kalkınmasına ilişkin devlet programlarının yerine getirilmesi de gıda arzında yerli ürün oranının artmasını olumlu etkilemiştir.¹³¹

Son yıllarda Azerbaycan'da ekonominin dengeli büyümesinin sağlanması, tarım sektörünün gelişmesini teşvik eden para ve finans politikasının uygulanması, sosyal hizmetlerin kapasitesinin ve niteliğinin artırılmasını amaçlayan bütçe politikasının izlenmesi, bölgelerde altyapının iyileştirilmesine yönelik önlemlerin alınması gıda güvenliğinin temin edilmesini de olumlu yönde etkilemiştir. Gıda arzı sektörünün maddi ve teknik altyapısı da eskiye nazaran önemli ölçüde iyileştirilmiş ve bu alanda uluslararası kurumlarla işbirliği pekiştirilmiştir.

¹³⁰ Bkz. <http://e-qanun.az>

¹³¹ 2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Dayanıklı Kalkınma Programı // <http://e-qanun.az>

Halkın güvenli ve kaliteli gıda ürünlerine duyduğu gereksinimin karşılanması amacıyla gıda üretiminde ISO standartlarına uygun kalite yönetimi sistemlerinin kullanılmasının ve uluslararası HACCP (Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları) sistemine geçişin hukuki temelleri oluşturulmuştur. Gıda güvenliği alanında uluslararası deneyimler göz önünde bulundurularak ulusal standartların belirlenmesi ve uygulanması çalışmaları başlatılmıştır. Dünyada uygulanan “tarladan sofraya gelinceye kadar” ilkesi temelinde ulusal gıda üretimi zincirinin tüm halkalarında kalite kontrolü mekanizmaları oluşturulmasına ve uygulanmasına başlanmıştır.

Girişimcilik ortamının iyileştirilmesi ve gıda arzı sisteminin kurumsal gelişmesi gıda güvenliğinin sağlanmasında önemli yere sahiptir. Bu etkenlerin önemi göz önünde bulundurularak son yıllarda Azerbaycan’da girişimciliğin teşvikine yönelik ileri modellerin uygulanması yaygınlaştırılmış, zirai ürünlerin üretime ve işlenmesine verilen avantajlı krediler her yıl daha fazla arttırılmış ve rekabet gücü yüksek ürünlerin ortaya çıkması için gereken şartlar sağlanmıştır.

Azerbaycan’da gıda güvenliğinin sağlanmasında temel görevler resmî belgelerde şu şekilde belirlenmiştir:

- Gıda güvenliğine yönelik iç ve dış tehditlerin zamanında tespit edilerek önlenmesi;
- Halkın gıda ürünleriyle temini sisteminin hazırlanması;
- Gıda ürünlerinin stratejik stoklarının oluşturulması;
- Gıda ürünlerinde dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması amacıyla gıda ve hammadde üretiminin istikrarlı bir şekilde geliştirilmesi;

- Aktif ve sağlıklı bir hayat için her bireyin güvenli gıda ürünlerine duyduğu gereksinimin karşılanması vb.¹³²

Her ülkenin gıda güvenliği durumunun ekonomik durumla sıkı bir şekilde ilişkili olduğunun da vurgulanması gerekir. Ekonomik açıdan gelişmişlik bireylerin ihtiyaç duydukları gıda ürünlerine ulaşabilmesini maddi açıdan olanaklı kılmaktadır.

Tüm dünyada gıda güvenliği açısından birtakım risk ve tehditler söz konusudur. En önemli riskler şu şekilde sıralanabilir:

- Makroekonomik riskler (ekonominin önemli alanlarının dış ekonomik konjonktüre bağımlı olması, gıda üretimi sektörüne sermaye yatırımının azalması vb.);
- Teknolojik riskler (gıda üretiminde kullanılan teknolojilerin eskimesi ve bu durumun gıda güvenliğini olumsuz etkilemesi);
- Tarımsal ve çevresel riskler (olumsuz iklim değişiklikleri, olağanüstü endüstriyel kazalar) vb.

Sıralanan riskler gıda güvenliğine yönelik tehditleri ortaya çıkarır. Bu durumu göz önünde bulunduran Azerbaycan hükümeti gıda güvenliği politikasını şu farklı istikametlerde uygulamayı planlamıştır:

- Yoksulluk düzeyinin azaltılması ve normal beslenmeye daha fazla ihtiyaç duyan kesimin maddi durumunun iyileştirilmesi;
- Hamilelerin, bebeklerin, okul öncesi ve okul yaşında çocukların sağlıklı beslenmesinin sağlanması vb.¹³³

¹³² Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Gıda Güvenliği Programı; 2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İstikrarlı Gıda Arzına İlişkin Devlet Programı <http://e-qanun.az>

¹³³ Aynı yer.

Azerbaycan'da gıda güvenliğinin sağlanması mekanizmaları ekonomiye ve ekonominin çeşitli alanlarına dair yasal düzenlemelere uygun bir şekilde oluşturulmaktadır. Gıda güvenliğinin sağlanmasına yönelik önlemler ve mekanizmalar bu alanın iç ve dış tehditlere karşı korunmasını hedefler.

Ülke ekonomisinin dayanıklılığının dünya pazarındaki değişiklikler göz önünde bulundurulmakla değerlendirilmesi, gıda güvenliği stratejisinin uygulanmasında devletin enformasyon rezervleri olanaklarının verimli bir şekilde kullanılması gibi konular da gıda güvenliğinin sağlanması sürecinin organize edilmesi ve yönetilmesinde önem arz eden görevler arasındadır.

Azerbaycan Devleti gıda güvenliğini sağlayabilmek için iki aşamalı bir ulusal strateji uygulamayı taahhüt etmiştir:

Birinci aşamada reformlar döneminde gıda güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla kısa ve orta vadede geçiş dönemi önlemlerinin uygulanması planlanmıştır. Bu durum ağırlıklı olarak çiftlik işletmelerinin ve özel girişimin devlet tarafından desteklenmesi sonucunda temin edilir.

Birinci aşamada alınması planlanan önlemler şunlardır:

- İlgili yasalara uyulma durumunun denetlenmesi;
- Beklenen ilk sonuçların alınmasına kadarki süre için yapılması gereken bütçe harcamalarının netleştirilmesi;
- Gıda üretimi alanında geçici vergi avantajlarının uygulanması konusunun ele alınması;
- Gıda ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması için kredi alımlarında kolaylık sağlanması;
- Gıda üreticilerinin ithal gıda ürünlerine karşı korunması;
- Tüketici haklarının korunması vb.

İkinci aşamada gıda güvenliği alanında zirai kazanç düzeyinin ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik uzun vadeli önlemlerin alınması planlanmıştır.

Tüm ülkelerin gıda güvenliğini ağırlıklı olarak ziraat sektörünün geliştirilmesi ve gıda tüketimi durumunun iyileştirilmesi sayesinde temin ettikleri bilinmektedir. Bu görevin üstesinden gelebilmek için Azerbaycan'da da gıda güvenliğine ilişkin yönetim mekanizmalarının mükemmelleştirilmesi, çiftlik işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uyumlu kurumlara dönüşmesinin sağlanması, gıda üretiminin geliştirilmesi ve ziraat sektörünün altyapısına sermaye yatırılması konuları daha fazla önemsenmektedir.¹³⁴

Azerbaycan'da gıda güvenliği politikasının öncelikli konularından biri de toprak rezervlerinin kullanılmasında verimliliğin artırılması yöntemiyle üretimin artırılması ve ürün bolluğunun sağlanmasıdır. Üretimin artırılması sayesinde ithal gıda ürünlerinin yerini yerli ürünlere bırakması da planlanmıştır.

Azerbaycan'ın bazı bölgelerinin nüfusunda demir ve iyot eksikliği olduğu araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur. Örneğin yemek tuzundaki iyot eksikliği nedeniyle bazı bölgelerde guatr hastalığının yaygınlaştığı görülmüştür. Bu nedenle, nüfusun dengeli beslenmesini sağlamak gıda güvenliği politikasının öncelikli görevlerinden biri olmak zorundadır.

Diğer yandan, yurttaşların sağlıklı ve iyi beslenmesini sağlamak amacıyla gıda ürünlerinin kalitesinin ve güvenliğinin kontrolüne yönelik mekanizmaların oluşturulması, yerli gıda ürünlerinin üretiminin, işlenmesinin ve pazarlamasının örgütlenmesi de önem taşımaktadır. Gıda ürünlerinin kalitesine ve

¹³⁴ Aynı yer.

güvenliğine yönelik kontrollerin arttırılması, güvenlik normlarına uymayan ve gümrük görevlileri tarafından el konan gıda ürünlerinin imha edilmesi de önem arz etmektedir.

5.7. AZERBAYCAN'IN BİLİŞİM GÜVENLİĞİ POLİTİKASI

21. Yy. başlarından itibaren dünyada cereyan eden başlıca jeopolitik gelişmelerin yönetilmesi, uluslararası ilişkilerin düzenlenmesi, devletlerin ulusal güvenliklerinin sağlanması süreçleri vb. meselelerde geleneksel askerî-jeostratejik, coğrafi, ekonomik, politik, sosyal ve diğer konularla beraber, devletlerin bilişim güvenliği sorunu da büyük önem kazanmıştır. Küreselleşmenin hızlandığı, sanal bilişim âleminin gitgide genişlediği, ulusal bilişim ortamının bozulduğu, ulusal değer ölçütlerinin ve sınırlarının “evrenselleştiği” modern dünyada uluslararası ve yerel kamuoyunun yönlendirilmesi, siyasal süreçlerin bilinçli bir şekilde yönetilmesi konusu da her geçen gün daha fazla güncellik kazanmaktadır. Çokuluslu bilişim politikası ve ulusal sınırları kolayca aşan uluslararası propaganda faaliyeti ülkelerin dünyadaki imajını, iç düzenini, ulus toplumların durumunu ciddi şekilde etkilemektedir.

Her devletin bilişim alan ve ortamı, enformasyon rezerv ve teknolojileri toplumun sosyal, ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel gelişim düzeyini ve dinamiğini belirler. Jeopolitik literatüründe “bilişim ortamı” uluslararası ve yerel düzeyde sistem oluşturuca etken olarak kabul edilir ve belirli mekânlarda siyasal, ekonomik, sosyal, manevi alanlara, savunma alanına ve diğerlerine müdahalede bulunarak ulusal güvenlik sistemini önemli ölçüde etkileyen bir faktör konumunda değerlendirilir. Uluslararası ve ulusal yönetim kararlarının verimliliğini belirle-

yen şey eldeki verilerin kapsamı, işlenme ve kullanım hızıdır. Bilişim politikası ve güvenliğinin uluslararası, bölgesel ve iç ilişkilerin, iç ve dış sosyoekonomik süreçlerin yönetilmesindeki rolü gitgide artmaktadır.

Bağımsızlığını tekrar kazanmasının ardından Azerbaycan'ın ulusal güvenliğinin başlıca meseleleri ulusal bilişim politikasının şekillendirilmesi, bilişim güvenliğinin sağlanması, ulusal bilişim ortamının oluşturulması, korunması ve yönetilmesinden ibaret olmuştur. 1990'ların başlarında birtakım dış odakların sistemli şekilde uyguladıkları bilişim müdahaleleri, ideolojik propaganda çalışmaları Azerbaycan nüfusunun bazı sosyal ve etnik grupları üzerinde ciddi boyutta ulus karşıtı ve devlet karşıtı yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bağımsız Azerbaycan Devleti'nin temellerini, Azerbaycan'da yurttaşlar arasında dayanışma ve birliği tehlikeye sokmuştur. Bununla yetinmeyen dış mihraklar Azerbaycan'ın iç ve dış politikasını, kamuoyunu etkilemek amacıyla dinî ve ideolojik içerikli geniş bir enformasyon ve propaganda ağı oluşturmuş ve bunu kendi hedefleri doğrultusunda kullanmışlardır. Bu bozucu çalışmalar Azerbaycan'da istikrarsız bir ortam oluşturma, merkezî yönetimin toplum üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olma ve anarşiye yol açma amacı gütmekteydi.

Diğer yandan, söz konusu dönemde Azerbaycan'ın iç bilişim sistemleri ve bu arada veri oluşturma, aktarma, toplama ve analiz araçları, hatları ve ağları çalışamaz hale gelmiş ya da bütünüyle dış ülkelerin kontrolüne girmiş bulunuyordu. Aynı dönemde bilişim teknolojilerinin, yani telefon ve uydu bağlantılarının, internetin ve veri aktarma sistemlerinin, Ulusal Güvenlik ve Savunma Bakanlıklarının kullandığı diğer bilişim araçlarının bütünüyle yabancı ülkelerin ve bilişim alanında etkin uluslara-

rası güçlerin kontrolünde olduğu da göz önünde bulundurulursa, bilişim güvenliği alanındaki sorun ve boşlukların boyutunu düşünmek zor değildir.

Mevcut durum ve 1990'ların başlarında cereyan eden birtakım diğer süreçler, Azerbaycan iktidarını özel bilişim faaliyeti ve güvenliği politikasını oluşturmak, ulusal bilişim faaliyetlerinin ortak stratejisini belirlemek ve uygulamak gibi ivedilikle yerine getirilmesi görevlerle baş başa bırakmıştır. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yönetiminde 1993 yılından itibaren; bağımsız devletin çıkarlarını ve uluslararası değerleri, genel güvenlik normlarını ve ulusal gerçeklikleri kendi bünyesinde barındıran bir bilişim faaliyeti ve güvenliği politikası uygulamaya konmuştur. Devletin bilişim politikasının temel görev, yön, öncelik ve rezervleri tespit edilmiş, teorik ve pratik dayanakları oluşturulmuş ve bunlar daha sonraki aşamalarda iyileştirilerek geliştirilmiş, devlet hayatının tüm alanlarında tatbik edilmiştir. Demokratik bir devlet yapılanması ve yurttaş toplumunun başlıca gereksinimleri olarak söz ve bilgi özgürlüğünün temin edilmesi, kitle iletişim araçlarının demokrasi ve siyasi çoğulculuk temelini dayalı olarak şekillendirilmesi, kitle iletişim araçlarının ekonomik ve politik açılarından bağımsızlıklarının sağlanması ve uluslararası arenadaki rekabet güçlerinin artırılması, bilişim faaliyetinin hukuki ve normatif temellerinin yeniden yapılandırılması gibi çalışmalar bilişim politikasının önceliklerini teşkil etmiştir. Azerbaycan iktidarı bu alanda pek çok uluslararası kurum ve ileri demokrasi ülkeleri ile işbirliği içinde kendi ülkesinde özgür bir bilişim ortamını temin etmiş, bilişim güvenliğini temin edecek mekanizmaları oluşturmuş.

Aradan geçen 20 yılda Azerbaycan'da ulusal bilişim politikası ve güvenliği alanında birtakım yasalar, konseptler, doktrinler,

özel amaçlı devlet programları ve diğer resmi belgeler hazırlanmış, pratikte de önemli adımlar atılmış ve büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

Azerbaycan'ın Bilişim Alanında Devlet Politikasının Temelleri: Bağımsız Kitle İletişim Araçlarının Oluşturulmasına Yönelik Politika, Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin Geliştirilmesi Politikası

Azerbaycan'da söz ve bilgi özgürlüğünün temin edilmesi, özgür bilişim ortamı ve bağımsız kitle iletişim araçları politikasını başlatan Ulusal Önder Haydar Aliyev'dir. Azerbaycan'da; özgür, bağımsız, demokratik ve uluslararası arenada rekabet gücü yüksek ulusal kitle iletişim araçlarının oluşması ve her açıdan gelişmesi için gerekli ortamın sağlanmasına yönelik bilinçli bir politika Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde takip edilmeye başlanmıştır. Haydar Aliyev önderliğinde Azerbaycan'da çoğulculuğu, söz ve basın özgürlüğünü kısıtlayan tüm yapay engeller ortadan kaldırılmış, kitle iletişim araçlarının faaliyetini düzenleyen yasal mevzuat iyileştirilerek uluslararası standartlara uygun hale getirilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995 yılında onaylanan yeni Anayasa'sında söz, düşünce ve bilgi özgürlüğü, bilgi alma ve yayma hakkı, kitle iletişim araçlarının herhangi bir şekilde sansüre tabi tutulmasına müsaade edilemeyeceği kesin bir dille ifade edilmiştir. 1990'lardan itibaren Azerbaycan'da söz ve bilgi özgürlüğünün temini, demokratik ve çoğulcu bir basının şekillenmesi, böyle bir basın faaliyeti için hukuki ve normatif temellerin oluşturulması, basının ekonomik bağımsızlığının sağlanması açısından geniş olanaklar sunulmuştur. Bakanlar Kurulu

nezdinde çalışan, basında ve diğer kitle iletişim araçlarında devlet sırrının korunmasından sorumlu özel kurum 6 Ağustos 1998 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle ilga edilmiştir.¹³⁵ Sansürün kaldırılması demokratik bir toplum olarak Azerbaycan'da gelecekte çoğulcu temelde bir bilişim politikasını kaçınılmaz kılmış ve bu politikanın uygulanmasını hızlandırmıştır. Kararname'de öngörülen diğer önlemler sayesinde kitle iletişim araçlarının bağımsız bir şekilde gelişmesi, yurttaşların uluslararası hukuk normlarına dayalı ve Azerbaycan Anayasa'sında da tespit edilen söz, bilgi, düşünce özgürlüklerini temin etmiş, Azerbaycan'da uygulanan bilişim politikasını daha verimli bir hale getirmiştir. Bilişim politikasının sürekliliğini temin etmek amacıyla 2000 yılında Basın ve Enformasyon Bakanlığı ilga edilmiş, dolayısıyla devlet, basını kontrol etme işlevini bir kenara bırakmıştır. 2003 yılında gerçekleşen Azerbaycan Gazetecileri I. Kurultayı'nda basının otokontrolünü temin edecek ve devlet kurumlarıyla basın arasındaki ilişkileri yönetecek bağımsız bir kurum olarak Basın Konseyi oluşturulmuştur.

Azerbaycan'da modern dönemde bilişim ihtiyacının giderilmesi ve bilişim güvenliği politikası hukuki, örgütsel ve teknik, ekonomik yöntemlerle sağlanmaktadır. **Hukuki yöntemler** bilişim alanında ilişkileri düzenleyen hukuki düzenlemeleri, bilişim güvenliği konulu yöntemsel belgelerin hazırlanmasını ve onaylanmasını kapsar. **Örgütsel ve teknik yöntemler** bilişim ve telekomünikasyon sistemlerinin normal çalışması açısından tehlike oluşturan teknik aygıt ve programların tespitini vb. kapsar.

¹³⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Söz, Düşünce ve Bilgi Edinme Özgürlüğünün Sağlanmasına Yönelik Ek Önlemlere İlişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi <http://e-qanun.az>

Ekonomik yöntemler bilişim güvenliğinin sağlanmasına ilişkin ekonomik önlemlerin alınmasını ve bu önlemlerin finanse edilmesini kapsar.

Azerbaycan'da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle uyumlu yeni demokratik Kitle İletişim Araçları Yasası 1999 yılı Aralık ayında çıkmıştır.¹³⁶ Azerbaycan Milli Meclis'inin 28 Aralık 2001 tarihinde değişikliklerle kabul etmiş olduğu bu yasa, uzmanlara göre, demokrasinin tüm gereksinimlerini, yani söz ve bilgi özgürlüğünü, kitle iletişim araçlarının ve gazetecilerin bağımsızlığını ve özgürce çalışmalarını bütünüyle garanti altına almıştır.

Yine uluslararası standartlar düzeyinde bir Radyo-Televizyon Yasası Avrupa Konseyi'yle işbirliği halinde hazırlanarak 2002 yılında onaylanmıştır.¹³⁷ Daha sonra, 2003 yılında ise elektronik kitle iletişim araçlarının çalışmalarını demokratik normlar çerçevesinde temin edecek ve radyo-televizyon alanındaki faaliyeti de düzenleyecek bağımsız bir devlet kurumu olarak Ulusal Radyo-Televizyon Konseyi kurulmuştur. Konsey, yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti yasaları önünde sorumluluk taşır.

2004 yılında İhtimai Televizyon ve Radyo Yayını yasa tasarıları hazırlanarak onaylanmıştır.¹³⁸ Avrupa Konseyi'nden bilirkişilerin söz konusu yasanın hazırlanması sürecinde yer aldıklarını ve yasanın ilkesel açıdan önemli çoğu maddesinin bu bilirkişilerce de tasvip edildiğini özellikle vurgulamak gerekir.

¹³⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Kitle İletişim Araçları Yasası <http://e-qanun.az>

¹³⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Televizyon ve Radyo Yayınları Yasası <http://e-qanun.az>

¹³⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti İhtimai Televizyon ve Radyo Yayını Yasası <http://e-qanun.az>

Devlet Sırrı Yasası 2004 Eylül'ünden itibaren yürürlüğe girmiş ve devlet sırrı kapsamına giren bilgilerin listesi yasanın yürürlüğe girmesinden bir süre sonra Cumhurbaşkanınca onaylanmıştır. Söz konusu bilgiler ağırlıklı olarak askerî alana, devletin istihbarat ve karşı istihbarat faaliyetine ilişkin bilgilerdir. Gazetecilerin bilgi edinme özgürlüğünün tam anlamıyla sağlanabilmesi amacıyla Azerbaycan Cumhurbaşkanı, 30 Eylül 2005 tarihinde Bilgi Edinme Yasası'nı onaylamıştır.¹³⁹ Söz konusu yasanın yapım sürecine ülkenin önde gelen gazetecilik örgütleriyle beraber Avrupa Konseyi de katılmış bulunuyorlardı. Sonuç olarak, yerel ve yabancı uzmanların büyük beğenisini kazanan Bilgi Edinme Yasası Avrupa'daki en ilerici yasal mevzuatlardan bir tanesi olarak değerlendirilmektedir. Bilgi Edinme Yasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından kamu kurumlarında halkla ilişkiler şubelerinin ve basın sözcülüklerinin oluşturulmasına başlanmıştır. Tüm yasal bilgi sahipleri, yerel ve merkezi yönetim organları ellerindeki bilgileri internet üzerinden gazetecilerin kullanımına açmışlardır. Günümüzde, internetteki bu bilgi rezervlerinin kullanımının geliştirilmesine yönelik bir dizi önlem gerçekleştirilmektedir.

Kamu kurumlarının çalışmalarında şeffaflığın artırılması, hesap vermenin temin edilmesi, karar alma ve yönetim mekanizmalarına toplumun daha fazla katılımının sağlanması, yeni bilişim teknolojilerinin uygulamaya konması gibi amaçlarla Açık Hükümetin Teşvik Edilmesine Dair 2012-2015 Ulusal Faaliyet Programı 5 Eylül 2012 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle

¹³⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Bilgi Edinme Yasası <http://e-qanun.az>

onaylanmıştır.¹⁴⁰ Faaliyet Planı'nda; bilgi edinmenin kolaylaştırılması, devlet kurumlarının kendi çalışmaları konusunda kamuoyunu düzenli biçimde bilgilendirmeleri, yasal mevzuatın ortak elektronik veritabanının iyileştirilmesi, toplumun kamu kurumlarının çalışmalarına katılımının artırılması, elektronik hizmetlerin iyileştirilmesi, mali kontrol kurumlarının, vergi kontrolü ve denetimi süreçlerinin, mineral rezervlerinin hâsılatı alanında çalışan kurumların şeffaflığının artırılması, açık hükümetin teşvik edilmesi amaçlı önlemlere ilişkin bilgilendirme ve işbirliği çalışmalarının yapılması öngörülmüştür.

Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da söz ve bilgi özgürlüğünün temin edilmesi, kitle iletişim araçlarının maddi ve teknik altyapısının pekiştirilmesi, gazetecilerin sosyal güvenliğinin iyileştirilmesi amacıyla bir dizi karar alınmış, yasal mevzuat hazırlanmıştır. Kitle iletişim araçlarının maddi ve teknik altyapısının iyileştirilmesi amacıyla 1998 yılı sonunda gazeteler katma değer vergisinden muaf tutulmuştur. Vergi Kanunu'nda; kitle iletişim araçlarının gelişiminin teşvik edilmesi, mali durumlarının iyileştirilmesi, maddi ve teknik altyapılarının pekiştirilmesi amacıyla birtakım muafiyetler öngörülmüştür. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 20 Temmuz 2001 tarihinde imzaladığı Kitle İletişim Araçlarının Devlet Desteğinin Arttırılmasına Yönelik Ek Önlemler çerçevesinde, Azerbaycan'a ithal edilen gazete kâğıdı gümrük vergisinden muaf tutulmuş, gazetelere uzun süreli ve ayrıcalıklı krediler verilmesi karara bağlanmıştır. 5 Eylül 2002 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesi'yle medya projelerinin finansmanı için İşverenlere Destek Ulusal Fonu'ndan 600 bin manat

¹⁴⁰ Açık Hükümetin Teşvik Edilmesine Dair 2012-2015 Ulusal Faaliyet Programı <http://e-qanun.az>

tahsis edilmiştir. 9 Ocak 2003 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnesi'yle gazetelerin *Azərbaycan* yayınevine olan borçları 3 yılılığına dondurulmuş, 2006 yılı Mart'ında ise gazetelerin 450 bin dolarlık borcunun devlet bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir.

Azərbaycan'da ulusal basın alanında yuvarlak yıldönümlerinin devlet çapında kutlanmasına 2000 yılından itibaren başlandığının da vurgulanması gerekir. 2005 ve 2010 yıllarında yüzlerce gazeteci onursal adlara ve devlet ödüllerine layık bulunmuştur. Azərbaycan'ın önde gelen gazeteleri ve haber ajansları her yıl devletten tek seferlik mali destekler de almaktadırlar.

30 Temmuz 2008 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnesi'yle Azərbaycan Cumhuriyeti'nde Kitle İletişim Araçlarının Gelişmesine Devlet Desteği Konsepti onaylanmıştır.¹⁴¹ Kitle iletişim araçlarına verilecek devlet desteğinin başlıca amacı; kitle iletişim araçlarının yurttaş toplumunun oluşturulması sürecindeki rolünün göz önünde tutulmasıyla düşünce, söz ve bilgi özgürlüklerini geliştirmekten, kitle iletişim araçlarının bağımsızlığını desteklemekten, ilgili kurumlara yapılan yardımların mekanizmasını iyileştirmekten, enformasyon sektöründe yeni bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanımını teşvik etmekten, toplumla kitle iletişim araçları arasındaki verimli işbirliğini pekiştirmekten, sektör çalışanlarının profesyonelliklerini ve sorumluluklarını arttırmaları için gereken ortamı hazırlamaktan, devlet ve toplum açısından öncelikli sorunların çözüme kavuşturulmasında kitle iletişim araçlarının potansiyelinden yararlanmaktan ibarettir.

¹⁴¹ Azərbaycan Cumhuriyeti'nde Kitle İletişim Araçlarının Gelişmesine Devlet Desteği Konsepti <http://e-qanun.az>

Kitle İletişim Araçlarına Devlet Desteği Konsepti'nden hareketle 3 Nisan 2009 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı nezdinde Kitle İletişim Araçlarının Gelişimine Devlet Desteği Fonu oluşturulmuştur.¹⁴² Fon'un başlıca görevleri söz ve bilgi özgürlüğünün gerçekleştirilmesi, kitle iletişim araçlarının geliştirilmesine yönelik Konsept maddelerinin uygulanması süreçlerini, kitle iletişim araçlarının program, proje ve diğer etkinliklerini finanse etmekten ibarettir. Bağımsız bir kurum olan Fon'un çalışmalarını, bünyesinde sivil toplum örgütlerinin temsilcilerini barındıran bir İzleme Konseyi denetler. Kitle iletişim araçları projelerinin finanse edilmesi amacıyla 2009 yılından itibaren Fon'a devlet bütçesinden ayrılan para 15 milyon manatın üzerindedir.

Azerbaycan'da Basın Çalışanlarının Sosyal Güvenliğinin Artırılması Önlemleri konulu ve 22 Temmuz 2010 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesi gazeteciler için konut yapılması amaçlı mali destek ayrılmasını öngörmüştür. Konutun açılışı 22 Temmuz 2013 tarihinde gerçekleştirilmiş ve 156 basın çalışanına bu konuda birer daire hibe edilmiştir. Aynı tarihte Azerbaycan'da Basın Çalışanlarının Sosyal Güvenliğinin Arttırılmasına Yönelik Ek Önlemler konulu yeni bir Kararname imzalanmış ve 240 daireden oluşacak yeni bir konutun yapımı için gereken mali destek ayrılmıştır.

Günümüzde Azerbaycan'da dünya standartlarında özgür ve çoğulcu bir medya vardır. Kitle iletişim araçlarının bağımsız bir şekilde ve çok yönlü olarak gelişebilmesi için gereken ortam

¹⁴² Azerbaycan Cumhurbaşkanı nezdinde Kitle İletişim Araçlarının Gelişimine Devlet Desteği Fonu'nun Oluşturulmasına İlişkin Cumhurbaşkanı Kararnamesi <http://e-qanun.az>

devlet tarafından sağlanmıştır. Azerbaycan Devleti, kitle iletişim araçlarının yurttaş toplumunun dinamik gelişmesi üzerinde önemli bir etki gücüne sahip olduğu kanısındadır. Kitle iletişim araçlarının sayısı açısından Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında öncelikli yerlerden birine sahiptir. Azerbaycan'da, ilgili devlet kurumlarında kayıtlı kitle iletişim araçlarının sayısı 5 bin civarındadır. Bu kitle iletişim araçları çeşitli siyasi ve toplumsal görüşleri savunan örgütlere, özel kuruluş ve gerçek kişilere aittir. Azerbaycan'da yaklaşık 40 adet günlük, 200 küsur haftalık ve aylık gazete çıkmaktadır. Bilimsel, toplumsal, siyasal, ekonomik konularda, kadın ve çocuklara yönelik ve eğlence amaçlı dergi sayısı 80'i aşmıştır. Azerbaycan'da var olan yaklaşık 20 haber ajansı yurtdışı ve dünyada yaşanan gelişmeler konusunda sürekli ve çeşitli haberler geçmektedir. Yerel gazete ve dergilerin sayısı 100 kadardır.

Azerbaycan'da özel radyo ve televizyon kanalları 1998 yılı sonrasında açılmıştır. Son yıllarda kablolu televizyon yayını yaygınlaşmıştır. Günümüzde Azerbaycan'da yurt dışında yayın yapan 10, uydu yayını yapan 1 adet televizyon kanalıyla beraber, 14 yerel ve 14 kablolu televizyon, 14 radyo kanalı yayın yapmaktadır. Azerbaycan Devlet Televizyonu temelinde 2005 yılında Azerbaycan Televizyon ve Radyo Yayınları adlı halka kapalı anonim şirket oluşturulmuştur. Yine aynı yıl ikinci devlet kanalı temelinde İhtimai Televizyon ve Radyo Yayınları adlı bir şirket tesis edilerek faaliyete başlamıştır. İhtimai Televizyon'un maddi ve teknik altyapısının hazırlanması ve reel olarak yayına başlaması için gereken tüm çalışmalar tamamlanmıştır. Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun 2001 yılında almış olduğu bir kararla ülkede dijital yayın uygulamasına başlanmıştır.

tır ve dijital yayına geçiş sürecinin 2014 yılında tamamlanması öngörölmüştür.

Azerbaycan'da resmî kayıtlı gazetecilik örgütlerinin sayısı 50'den fazladır. Söz ve bilgi edinme özgürlüğünün geliştirilmesi, medyanın ekonomik bağımsızlığının pekiştirilmesi, gazeteci haklarının korunması, kitle iletişim araçlarının bilgi edinme olanaklarının artırılması, kitle iletişim araçlarıyla toplum arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve diğer konularla ilgilenen örgüt sayısı ise 30 civarındadır. Basın alanında çalışan bağımsız dağıtım şirketlerinin sayısında da artış gözlemlenmektedir. Günümüzde başkentte ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde etkin 23 medya dağıtım şirketi bulunuyor.

Azerbaycan'da söz ve bilgi özgürlüğünün temin edilmesi, bağımsız kitle iletişim araçlarının geliştirilmesi ve bunların uluslararası arenada rekabet gücünün pekiştirilmesi, medyanın maddi ve teknik altyapısının iyileştirilmesi, medya çalışanlarının profesyonelliklerinin artırılması ve benzer konularda uygulanan devlet politikasının olumlu sonuçlarının göz önünde olduğunu da vurgulamak gerekir. 2009 yılından itibaren iftira ya da hakaret suçlamasıyla ve genel olarak profesyonel çalışmaları nedeniyle hapis cezasına çarptırılan medya çalışanı bulunmamaktadır. Günümüzde Azerbaycan'da "iftira suçu" hakkında yeni bir yasa tasarısının tartışmaya açılarak kabul edilmesi, gazetecilerin profesyonel çalışmalarına daha fazla kolaylık sağlanması ve güvenliklerinin daha iyi temin edilmesi gündeme gelmiş bulunuyor. Hükümet yetkilileri ile medya dünyası ileri demokrasi ülkelerinin bu alandaki kazanımlarının araştırılmasına ve Azerbaycan'da uygulanmasına yönelik çalışmaları işbirliği içinde yürütmektedirler.

Dünyada ve özellikle gelişmiş ülkelerde bilişim ve iletişim geliştirilmesine, ileri teknolojiler ve yenileşime dayalı ekonomik ilişkiler temelinde bilişim toplumunun oluşturulmasına yönelik uluslararası çalışmalar ikinci binyılın başlarından itibaren daha fazla hız kazanmıştır. Bu çalışmalar yeni binyılın başlıca kalkınma hedef ve gereksinimleri arasında, BM Milenyum Zirvesi'nin kararlarına da yansımış bulunuyor. Son on yılda Azerbaycan'da da istikrarlı ve dinamik bir kalkınmanın sağlanması, toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarının çözüme kavuşturulması, söz ve bilgi özgürlüğünün temin edilmesi, ulusal kitle iletişim araçlarının maddi ve teknik altyapısının güçlendirilmesi amacıyla bilişim ve iletişim teknolojileri ile iletişim sektörünün kalkınmasına özel bir önem atfedilmektedir. Günümüz Azerbaycan'ında bilişim ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi politikası devletin çalışmalarında öncelikli bir yere sahiptir. Birkaç yıl gibi kısa sürede bu alanda bir yandan ulusal mevzuat geliştirilirken, diğer yandan pratik adımlar atılmış ve çok ciddi sonuçlar elde edilmiştir. Azerbaycan'da bilişim toplumunun, ileri teknolojilere ve yenilikçi bilgilere dayalı ekonominin oluşturulması süreci devlet tarafından desteklenmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bilişim güvenliğinin sağlanması ve bilişim teknolojilerinin gelişimi alanında ulusal mevzuat büyük ölçüde geliştirilmiştir. "Kitle İletişim Araçları Yasası", "Bilişim, Bilgilendirme ve Bilginin Korunması Yasası", "Bilgi Özgürlüğü Yasası", "Elektronik Belge ve Elektronik İmza Yasası", "Bilgiye Ulaşma Yasası", "Telekomünikasyon Yasası", "Devlet Sırrı Yasası" gibi yasaların onaylanması bu durumun açık kanıtıdır.¹⁴³

¹⁴³ Bkz. <http://e-qanun.az>

Bunların dışında, Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından Bilişim ve Komünikasyon Teknolojileri Ulusal Kalkınma Stratejisi (2003-2012), İletişim ve Bilişim Teknolojilerinin Gelişimi Devlet Programı (2005-2008), Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Uzay Endüstrisinin Kurulması ve Geliştirilmesi Devlet Programı gibi önemli belgeler imzalanmıştır. Bilişim güvenliği stratejisi çerçevesinde “Elektronik Azerbaycan: 2005-2008” ve “Elektronik Azerbaycan: 2010-2012” devlet programları onaylanmış ve uygulamaya konmuştur.¹⁴⁴

Son yıllarda Azerbaycan'da bilişim ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişmesi, internet olanaklarının genişlemesi ve modern bir internet ağının oluşmasını da sağlamış bulunuyor. İletişim ve bilişim teknolojilerinin geliştirilmesi amacıyla takip edilen devlet politikası sonucunda 2008 yılında Davos'ta gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nun sonuç raporunda Azerbaycan iletişim ve bilişim teknolojileri alanındaki gelişme düzeyine göre Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında ilk sırayı almıştır.

Dünya Ekonomik Forumu raporlarına nazaran günümüzde Azerbaycan'da nüfusun %70'i internet kullanıcısidir. Ulusal internet servis sağlayıcılarının sayısı 40'a ulaşmış bulunuyor. Son yıllarda geniş bantlı hızlı internet kullanıcılarının oranı %50'ye ulaşmış bulunuyor ve bu rakam dünya ortalamasından 2 kat yüksektir. İnternet trafiğinin hacmi 5 yılda 40 katına çıkmış ve günümüzde 200 GB'ı aşmış bulunuyor. İnternet hizmetlerinin kullanımı tarifi bölge ülkelerinin tarifelerine uyumlu hale getirilmiştir. Başkent dışında internet kullanıcılarının sayısında 12-15 kat artış gözlemlenmiştir. Ulaşımı en zor köyler de

¹⁴⁴ Aynı yer.

dâhil olmakla, Azerbaycan'ın her yerinde internet kullanımı için gerekli şartlar sağlanmıştır. 9 milyon nüfuslu Azerbaycan'da günümüzde yaklaşık 2 milyon sosyal ağ kullanıcısı ve bu arada 1,2 milyon Facebook kullanıcısı bulunmaktadır. "AZ" alan adıyla kayıtlı internet sitesi sayısı 20 bine ulaşmış bulunuyor. Azerbaycan'da yaklaşık 300 haber ve yorum sitesi bulunmakta ve bu sayı hızla artış göstermektedir.

23 Mayıs 2011 tarihinde Devlet Kurumlarının Elektronik Hizmetlerinin Düzenlenmesine İlişkin Önlemler konulu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi imzalanmıştır.¹⁴⁵ Devlet kurumları bu kararnameden hareketle, kendi faaliyet alanlarında elektronik hizmet vermeye başlamışlardır. Elektronik hizmetlerin "tek pencere" sistemine uygun hale getirilmesi amacıyla www.e-gov.az adlı ortak elektronik devlet portalı kurulmuştur. Bakanlar Kurulu'nun 22 Ekim 2012 tarihli kararına dayalı olarak devlet kurumlarının verdikleri elektronik hizmetlerin sayısı günümüzde 417'ye ulaşmış bulunuyor.

İletişim ve bilişim teknolojileri alanı Azerbaycan'da son yıllarda daha hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Son yıllarda bu alanda yapılan yatırımların toplam hacmi 3 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Azerbaycan sınırları içinde 1.161 kilometre uzunluğunda Trans-Asya-Avrupa (TAE) fiber optik kablo hattı çekilmiştir. Bu ağ iç rezervler sayesinde daha fazla genişletilerek Azerbaycan'ın diğer bölgelerinin de ağa katılımı sağlanmış, optik hat ülkenin kuzey sınırına kadar ulaştırılmıştır.

Günümüzde Azerbaycan'da radyo ve televizyon yayınlarının uydudan yapılmasını sağlayan istasyonlarla beraber, dış ülkelerle iletişim, bilgi aktarımı ve alımı, internet ağlarının ve iç ku-

¹⁴⁵ Aynı yer.

rumal şebekelerin oluşturulması amacıyla farklı uydular üzerinden uydu iletişimi kanalları aracılığıyla çalışan yer istasyonları da kurulmuş ve kullanıma açılmıştır. Halkın ve bu arada dış ülkelerdeki Azerbaycanlıların bilgiye ulaşmalarını sağlamak amacıyla iletişim ve bilişim teknolojilerinin olanaklarından geniş ölçüde yararlanılmaktadır. AzTV, İTV ve diğer ulusal televizyon kanalları, televizyon ve radyo yayınları “AZERSPACE-1” ile beraber daha iki uydu üzerinden Asya’ya, Avrupa’ya ve tüm dünyaya yayın yapmaktadır.

Çağdaş bir bilişim toplumunun oluşturulduğu, söz ve bilgi özgürlüğünün temin edildiği, bilişim ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi ve ulusal bilişim güvenliği alanında çok önemli çalışmalar yapılmış olduğu gerçeği bir tarafa, Azerbaycan’ın pek çok açıdan henüz dünya standartlarının gerisinde kaldığı açıktır. Bu nedenle bilişim toplumunun, bilişim ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi, diğer yandan Bilişim ve Komünikasyon Teknolojileri Ulusal Kalkınma Stratejisi’nin eksiksiz uygulanması, önemli bir devlet politikası haline gelmiş bulunmaktadır. Yine aynı amaçlar doğrultusunda, 2014-2020 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Bilişim Toplumunun Geliştirilmesi Ulusal Stratejisi 2 Nisan 2014 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesiyle onaylanmış ve bu suretle ikinci bir ulusal faaliyet programı kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Daha önce kabul edilmiş olan Ulusal Strateji 2003-2012 yılları arasını kapsamakla, bu alanda uygulamaya konacak olan ulusal faaliyet programının temel ilkelerini ve önceliklerini belirlemiş bulunuyordu.

Toplum hayatının bilişim ve iletişim teknolojilerinin çağdaş gereksinimleri doğrultusunda geliştirilmesi, devlet yönetiminin

¹⁴⁶ *Azerbaycan gaz.*, 3 Nisan 2014.

iyileştirilmesi ve yönetimde şeffaflığın artırılması, yeni ulusal bilişim rezervlerinin oluşturulması ve bunların güvenliğinin temin edilmesi, ekonominin çağdaş bilimsel verilere dayalı olarak kalkındırılması, yeni teknolojilerin her alanda yaygın kullanımının sağlanması, bilişim güvenliği ve özgürlüğünün korunması, evrensel bilişim mekânıyla bütünleşmenin hızlandırılması gibi çalışmalar Azerbaycan'da bilişim toplumuna geçişi sağlayacak faaliyetin parçalarıdır.

2013 yılında “AZERSPACE-1” adlı görüntü ve bilgi aktarıcı uydusunu uzaya fırlatması Azerbaycan'ı bölgesinde Rusya ve Türkiye ile beraber uzay ülkesine dönüştürmenin yanı sıra, bilişim çalışmalarının sürdürülmesi ve bilişim güvenliğinin sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş, diğer yandan yakın gelecekte bilişim ve iletişim teknolojileri alanında Azerbaycan'ın daha büyük başarılar kazanması için gerekli ortamı oluşturmuştur.

Anlaşılabacağı üzere, bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da yeni bir enformasyon faaliyetinin oluşturulması ve düşünce, söz, bilgi özgürlükleri alanında kazanılan başarılar, ulusal devletin yapılanmasına yönelik politikanın ve demokratik kazanımların önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Azerbaycan yönetimi demokrasinin geliştirilmesine yönelik olarak üzerine düşen görevlerin gereğini gelecekte de düzenli bir şekilde yapmaya azmetmiştir.

Bilişim Güvenliği Politikası

Bilişim güvenliğine yönelik iç ve dış tehditler, bunların önlenmesi yöntemleri vb. meseleler esasında ulusal güvenliğin bütün alanları için söz konusudur. Fakat bu alanlar (ekonomik,

politik, askerî alanlar, sınır güvenliği vb.) sırf kendine özgü özelliklere sahip olduğundan, bunların güvenliğinin sağlanması yöntemleri birbirinden farklıdır.

Azerbaycan'da bilişim güvenliği konuları daha önce zikredilen yasal düzenlemeler yanında, ana hatlarıyla Ulusal Güvenlik Yasası'nda ve Ulusal Güvenlik Konsepti'nde de yer almıştır. Azerbaycan'ın bilişim güvenliğine yönelik tehditlere Ulusal Güvenlik Konsepti'nde ana hatlarıyla ve kısaca değinilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bilişim güvenliği alanında uyguladığı politikanın; kamusal, toplumsal ve bireysel enformasyon rezervlerinin muhafazası ve bilişim alanında ulusal çıkarların korunması amaçlı önlemler bütünüünün uygulanmasından ibaret olduğu Ulusal Güvenlik Konsepti'nde ifade edilmiştir.¹⁴⁷

Bilişim alanında Azerbaycan'ın ulusal güvenliğinin sağlanması amacıyla; bilişimin ve bu arada devletin enformasyon rezervlerinin de korunmasına yönelik ulusal sistemlerin ve altyapının geliştirilmesi ve pekiştirilmesinin zorunluluğu da Ulusal Güvenlik Konsepti'nde belirtilmiştir. Diğer yandan Ulusal Güvenlik Konsepti'nde; devlet kurumlarının ve üst düzey devlet yetkililerinin karar alma süreçlerinin bilişim çalışmalarıyla desteklenmesi amacıyla nesnel ve önemli bilgilerin depolanması da önerilmiştir.

İstihbarat ve karşı istihbarat çalışmaları arasında uyumun sağlanması ve bunların verimliliğinin artırılması, gizli bilgilerin korunmasına yönelik çalışmaların koordinasyonu Ulusal Güvenlik Konsepti'nde ulusal güvenlik sektörünün önemli meseleleri olarak ifade edilmiş ve Azerbaycan'ın istihbarat ve karşı is-

¹⁴⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti <http://e-qanun.az>

tihtarar yeterliliğini gelecekte de arttıracakının, devlet sırrı kabul edilen bilgilerin korunmasına yönelik çalışmalarını sürdüreceğinin altı çizilmiştir.¹⁴⁸

Bilişim güvenliğı politikası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Güvenlik Yasası'nda da ana hatlarıyla ifade edilmiştir. Söz konusu yasada; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bilişim alanındaki başlıca ulusal çıkarları şu gruplar halinde ele alınarak değerlendirilmiştir:

- yurttaşların; bilginin yasal yollardan elde edilmesi, paylaşılması, hazırlanması ve yayılması gibi anayasal haklarının temini;
- rezervlerinin korunması ve geliştirilmesi;
- enformasyon mekânının oluşturulması ve korunması;
- uluslararası iletişim ve enformasyon sistemine giriş.¹⁴⁹

Ulusal Güvenlik Yasası'nın 15. maddesi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliğinin sağlanmasının başlıca alanları olarak ekonomik, askerî, sosyal, kültürel, manevi alanları, bilişim, çevre ve bilim alanlarını belirlemiştir.¹⁵⁰

Azerbaycan'ın bilişim güvenliğine yönelik başlıca tehditler Ulusal Güvenlik Yasası'nda şu şekilde sınıflandırılarak ele alınmıştır:

- Bilişim teknolojileri alanında gerilik ve uluslararası bilişim mekânına girişe engel teşkil eden hususlar;
- Bilişim özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik çalışmalar;
- Devlet sırrının açığa çıkarılmasına yönelik çalışmalar;

¹⁴⁸ Aynı yer.

¹⁴⁹ Bkz. http://www.mns.gov.az/nslawcp1_az.html

¹⁵⁰ Aynı yer.

- Dış ülkelerin Azerbaycan'a yönelik enformasyon saldırısı, Azerbaycan hakikatlerinin dünya kamuoyuna yanlış yansıtılması;
- Azerbaycan'ın bilişim sistemine ve enformasyon rezervlerine yönelik saldırılar vb.¹⁵¹

Anlaşılabacağı üzere, Ulusal Güvenlik Konsepti ve Ulusal Güvenlik Yasası'nda bilişim güvenliği meselesi öncelikli sorunlar arasında zikredilmemiş, genel ulusal güvenlik bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir. Bilişim güvenliğine yönelik tehditler de burada ana hatlarıyla sıralanmış, somut olarak politik, ekonomik, sosyal, ulusal, bilimsel, teknik, manevi, ahlaki alanlara ve savunma alanına yönelik bilişim güvenliğinin gereksinimlerine temas edilmemiştir. Gelişmiş ülkelerin deneyimleri, özel bir Bilişim Güvenliği Konsepti'nin hazırlanmasının ciddi bir ihtiyaç olduğunu gözler önüne sermiştir. Ulusal enformasyon faaliyeti ve bilişim güvenliği politikasının hukuki temellerinin özel Bilişim Güvenliği Konsepti'nde belirlemesi, devletin enformasyon alanına yönelik tehditlerin düzenli olarak araştırılması, gruplandırılması ve sistemleştirilmesi, bu tehditlerin doğurabileceği somut sonuçlara yönelik tahminlerin yapılması, söz konusu alanda devlet kurumlarının pratik çalışmalarının verimliliğinin ciddi yetle temin edilmesi gerekmektedir. Bilişim güvenliğine yönelik tüm tehditlerin zamanında tespit edilerek önlenmesi ulusal güvenliğin tam anlamıyla sağlanması açısından oldukça önemlidir. Bilişim güvenliğine yönelik tehditlerin zamanında tespit edilememesi siyaset, ekonomi, savunma alanlarında ve diğer konularda ulusal çıkarların ciddi ölçüde darbe almasıyla, toplumun kargaşa ve çatışma ortamına sürüklenmesiyle, yönetim

¹⁵¹ Aynı yer.

sisteminin etkisiz hale gelmesiyle, manevi ve ahlaki değerlerin aşınmasıyla sonuçlanabilir.

Azerbaycan'ın bilişim güvenliği ortamının mevcut durumunun analizi bilişim güvenliği politikasının öncelikli hedeflerini birey, toplum ve devletin hayati çıkarlarını daha iyi ve ileri düzeyde korumak, bu koruma düzeyinin dinamik gelişmelere ayak uydurmasını sağlamak, ulusal enformasyon rezervlerinin kaydını yeni baştan tutmak, bilişim güvenliğinin ölçütlerini ve yöntemlerini bütün yönleriyle ele alarak değerlendirmek şeklinde belirlemek gerektiğini ortaya koymuştur. Uzmanlara göre günümüzde ülkelerin bilişim güvenliğinin sağlanması bu alanda devlet politikasının önceliklerinin doğru belirlenmesi, bilişim güvenliği ortamının bilimsel bir şekilde doğru ve tarafsız değerlendirilmesi, bilişim güvenliği konusundaki çalışmaların verimliliğinin artırılması gibi etkenlere bağlıdır. Bu nedenle günümüzde Azerbaycan'ın bilişim güvenliği ortamını etkileyen başlıca faktörlerin belirlenmesi, sınıflandırılması ve Bilişim Güvenliği Konsepti'nde bunlara yer verilmesi önemlidir.

Bilişim Güvenliği Konsepti'nin uluslararası arenada ve ülke içinde cereyan eden sosyopolitik ve sosyoekonomik süreçlerin bilişim güvenliği üzerindeki etkilerini ve bu etkilerden doğan görevleri de kapsaması gerekmektedir. 2011 yılının sonuçlarının değerlendirildiği Bakanlar Kurulu toplantısına katılan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, günümüzde dünya ülkelerinin iletişim ve bilişim politikalarının karakteristik yönlerinin, her gün daha fazla genişleyen internet rezervlerinin, çokuluslu yayın ve bilişim sistemlerinin uluslararası kamuoyunu şekillendirmedeki rolünün, sanal enformasyon bağlarının tüm ulusal sınırları aştığı gerçeğinin göz önünde bulundurularak, bilişim güvenliğinin her ülkenin ulusal güvenliğinin önemli bir parçası

haline geldiğinin altını çizmiş ve ülkesinde bu alanda yapılması gereken çalışmalardan bahsetmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şöyle demiştir: “Bilişim çağında, internetin ve diğer bilişim teknolojilerinin geliştiği bir dönemde bulunuyoruz. Azerbaycan’da politik çoğulculuk vardır, özgür basın, internet ve enformasyon kurumları vardır. Nüfusun yüzde 50’sinden fazlası internetten faydalanmaktadır. Her köye, her yerleşim birimine geniş bantlı internet bağlantısının yapılması planlanmaktadır. Fakat ne yazık günümüzde evrensel bilişim mekânında internet, bilişim araçları, çokuluslu yayın kurumları insanların bilişim ihtiyacını karşılamamanın ötesinde bazen birer sabotaj aracı gibi kullanılmakta, çeşitli kişilere, halklara ve devletlere karşı yürütülen karalama kampanyalarında bunlardan yararlanılmaktadır. Bu sabotaj girişimleri, bilinçli kampanyalar bazen açık, bazen de gizli yürütülmektedir. Böyle durumlarda kuşku yok ki ülkelerin bilişim güvenliği konusu daha fazla güncellik kazanmaktadır.”¹⁵²

Azerbaycan’ın takip ettiği bilişim güvenliği politikasından da bahseden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şunları vurgulamıştır: “Günümüzde dünyada aleyhimize sistemli bir şekilde enformasyon savaşı yapan güçler bulunmaktadır. Bazı ülkelerde her hafta değil, hatta her gün Azerbaycan’la ilgili iftira dolu yayınlar yapılmaktadır. Bu elbette ki sistemli bir Azerbaycan karşıtı politikadır. Bu politikada öncelikle Ermeni lobisinin etkinliğinin altını çizmek gerekir. Ermeniler Azerbaycan’ın millî ve kültürel değerlerini, reel gelişmişlik düzeyini ve diğer gerçekleri sürekli olarak

¹⁵² Bkz. *Azerbaycan gaz.*, 17 Nisan 2012.

inkâr etmekte, Azerbaycan'ı tüm dünyaya geri, antidemokratik, Hıristiyanlık karşıtı bir ülke olarak tanıtmaya çalışmaktadırlar.”¹⁵³

Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın açıklamalarından da anlaşıldığı üzere, Bilişim Güvenliği Konsepti'nin Dağlık Karabağ sorunu bağlamında bilişim güvenliği politikasının başlıca yönlerini ve bu alanda yapılması gerekenleri de ihtiva etmesi gerekir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de vurgulamış olduğu gibi, Azerbaycan'a karşı sürdürülen enformasyon savaşında Ermenistan özel bir yer çaba sarf etmektedir. Çeşitli ülkelerin enformasyon araçlarını kullanan Ermeni diasporası Azerbaycan'ın uluslararası arenada her geçen gün artan nüfuzunu, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda kazandığı başarıları gölgelemeğe çalışmaktadır. Bu çalışmada Ermeni yanlısı iç ve dış politik güçlerin de rolü az değildir. Ermenilerin ve Ermenileri kayıran siyasi çevrelerin başlıca amacı her ne pahasına olursa olsun dünya Azerbaycan'la ilgili olumsuz bir kamuoyu oluşturmaktır.¹⁵⁴

Modern bilişim güvenliği alanında Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarından kaynaklanan görevlerden de bahseden Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkesinin tüm yetkililerini ve yurttaşlarını, tüm dünya Azerbaycanlılarını Ermeni lobisine karşı enformasyon savaşına hazır olmaya davet etmiştir. Cumhurbaşkanı, son yıllarda durumun Azerbaycan lehinde büyük ölçüde değişmiş olduğunu da ifade etmiştir. Azerbaycan diasporası kurumları, sivil toplum örgütleri, dış ülkelerdeki Azerbaycan Büyükelçilikleri ve kamuoyu bu yöndeki çalışmaları etkin bir şekilde desteklemektedir. Azerbaycan'ı destekleyen kişilerin yabancı basın ve

¹⁵³ Aynı yer.

¹⁵⁴ Aynı yer.

bilişim araçlarına ulaşım olanakları gitgide artmakta ve konumları daha fazla pekişmektedir. Fakat Ermeni lobisi henüz Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle gelişmiş ülkelerde büyük güce ve etkiye sahiptir. Ermeniler onlarca, yüzlerce yıldan beri bu yönde bilinçli olarak çalışmış, örgütlenmiş, oldukça saldırgan ve fitneci bir ağ kurmuşlardır. Azerbaycan hakkında dünyaya duyurulan olumsuz haberlerin çoğu bu Ermeni lobisi tarafından teşvik edilmektedir.¹⁵⁵

Bağımsızlık kazandıktan sonra Ermeniler dış ülkelerdeki diasporalarının olanaklarını kullanarak Azerbaycan aleyhinde enformasyon savaşı yapan büyük bir ağ kurmuşlardır. Bu ağın kapsama ve etki alanı oldukça geniştir. Çeşitli ülkelerin en ünlü basın kurumlarında çalışan, bazen kökenini saklayarak farklı adlarla çalışan Ermeni kökenli gazeteciler, diasporanın etkisi altında bulunan yabancı basın kuruluşları, bilişim araçları, radyo ve televizyon şirketleri bu geniş ağa dâhildir. Bu ağın Azerbaycan karşıtı çalışmaları bilinçli ve koordine bir faaliyettir. Bunun dışında da dünyada Azerbaycan'a karşı enformasyon savaşı yapan güçler vardır. Bunlar genellikle Ermeni lobisinin etkisi altında bulunan, Ermeni lobisi tarafından finanse edilen bazı yabancı sivil toplum kuruluşları, ünlü sanat adamları ve politikacılarıdır. Bunların çoğu açıkça, bazıları ise gizliden gizliye Ermenileri desteklemekte, sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürmesi ve tanınması için çalışmakta, tüm dünyada Azerbaycan karşıtı propaganda yapmaktadırlar. Azerbaycan karşıtı propagandanın beslendiği üçüncü kaynak olarak birtakım ülkelerde yaygınlaştığı gözlemlenen İslamofobi zikredilebilir. İslamofobi günümüzde dünyanın en olumsuz yö-

¹⁵⁵ Aynı yer.

nelimlerinden ve kötü gerçeklerinden biridir. Müslüman bir ülke olarak Azerbaycan da bu durumdan dolayı sıkıntı çekmektedir. İslamofobi arttıkça Müslüman ülkelere karşı olumsuz tutumlar da artmaktadır. Günümüzde çeşitli ülkelerde İslamofobi hastalığına yakalanmış olan politikacıların sayısı her gün daha fazla artmaktadır ve bu politikacılar Müslüman ülkelere karşı mücadele eden ciddi bir güce dönüşmektedirler. Bu güçler olumlu gelişme eğilimiyle, modernliği, bağımsız politika yürütmesi ve diğer özellikleriyle öne çıkan Azerbaycan gibi Müslüman ülkelere karşı etkili kampanyalar yürütmektedirler. Azerbaycan'a karşı enformasyon savaşı yapan dördüncü grubu ise Azerbaycan'ın bağımsız politika yürütmesini kabullenmeyen kişiler, kurumlar ve ülkeler oluşturmaktadır. Bu gruba girenler Azerbaycan gibi küçük ülkelerin bağımsız politika gütmemesi, varlığını birilerinin "kanatları altında" sürdürmesi gerektiğini düşünüyor. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev bu konuya ilişkin konuşmasında, Azerbaycan'ın bağımsız politika yürütmesini kabullenemeyen güç odaklarının bilişim teknolojileri ve diğer olanaklardan yararlanmak suretiyle Azerbaycan'a karşı sabotaj yapmaya çalıştıklarını, dünya kamuoyunu Azerbaycan hakkında yanlış bilgilendirdiklerini, Azerbaycan'ı karalama gayreti içinde olduklarını açıkça ifade etmiştir. İzlediği bağımsız politika ve uluslararası meselelerde sergilediği kararlılık dünya kamuoyunun gözünde Azerbaycan'a duyulan güveni arttırmaktadır. BM Güvenlik Kurulu'na seçilmesi Azerbaycan'ın dış politikasının büyük başarısı ve zaferidir. 155 yabancı ülkenin desteğini kazanmış olmak bağımsız Azerbaycan'a duyulan inancın ve güvenin açık göstergesidir. Azerbaycan belirlemiş olduğu bağımsız çizgide ilerlemeye devam etmektedir.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bilişim alanında Azerbaycan'a karşı yapılan sabotajların ne yazık ki bu kadarla sınırlı olmadığını da ifade etmiştir: "Bazı güç odakları bölgedeki durumu istikrarsızlaştırmak, Azerbaycan'ı komşu ülkelerle karşı karşıya getirmek çabasıındadırlar. Bilişim alanında yapılan sabotajların bir amacı da bundan ibarettir. Azerbaycan, elbette ki Ermenistan istisna tutulmak kaydıyla, tüm komşularıyla iyi ilişkiler tesis etmiştir. Azerbaycan herhangi bir ülkeye karşı yapılan bir planın parçası olmayı asla kabul etmemiştir, bundan sonra da etmeyecektir. Bunu henüz yeni Cumhurbaşkanı olduğum sırada da açıkça ifade etmiştim. Azerbaycan ülkeler arasında çatışma alanına dönüşmeyecektir. Azerbaycan topraklarının Azerbaycan'ın komşularına karşı kullanılmasına hiçbir zaman müsaade edemeyiz. Bu durumda yine bilişimde sabotaj konusuna dönüyoruz. Dünya çapında bilinen, muteber medya organlarında çirkin yalanlar yayınlanıyor. Daha sonra diğer medya organları da bu yalanların etkisi altında kalarak iftiraları yaygınlaştırıyor. Bu suretle, gerçekte olmayan olaylar, süreçler hakkında kamuoyu oluşturulmaya çalışılıyor."¹⁵⁶

Ermenistan'ın Askerî Doktrin'inde, Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde ve diğer resmî belgelerinde ulusal güvenlik politikasının meseleleri Ermenistan'ın ve sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin çıkarları bağlamında izah edilmiştir. Bu belgelerde Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan'ın ulusal çıkarları çerçevesinde çözümlenmesi bu ülkenin ulusal güvenliğinin en önemli şıkkı olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle Azerbaycan; Bilişim Güvenliği Konsepti'nde Ermenistan'ın işgalci politikasının mahiyeti konusunda dünya kamuoyunun bilgilendirilmesi, Ermenilerin

¹⁵⁶ Aynı yer.

Azerbaycan karşıtı propagandalarının etkisiz hale getirilmesi yönünde yapılacak çalışmaların amaç ve hedeflerini doğru bir şekilde belirlemek durumundadır.

Günümüzde diğer ölkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da bilişim güvenliğinin sağlanması öncelikli görevler uzay ve uydu araçlarına dış müdahalelerin önlenmesi, ölkede kamuoyunu yönlendirme amaçlı propaganda faaliyetlerine izin verilmemesidir. Uzmanlar, günümüzde Azerbaycan'da ulusal bilişim güvenliği sisteminin oluşturulmasını da öncelikli görevlerden biri olarak belirtmektedirler. Özellikle sanal âlemdede Azerbaycan'ın tarihine, költürüne, ekonomik ve siyasal düzenine, bugünkü durumuna ilişkin bilgilerin, Azerbaycan topraklarının bir kısmının komşu ölkede Ermenistan tarafından işgal edildiği gerçeğinin, Dağlık Karabağ sorununun dünya kamuoyuna ulaştırılması için çok sayıda kaynağın, internet sitesinin ve diğer elektronik bilişim araçlarının takibi, analizi ve idaresi en güncel ve öncelikli meselelerden biridir. Ermenistan hükümetinin hem i potansiyelini, hem de diasporanın ideolojik ve entelektüel rezervlerini bilinçli bir surette Azerbaycan karşıtı propaganda amacıyla kullandığı da göz önünde bulundurulursa, evrensel ve sanal bilişim âleminde Azerbaycan'ın ideolojik mücadelesinin ve bilişim güvenliği alanındaki çalışmalarının önemi daha iyi kavranmış olur.

Azerbaycan'ın bilişim güvenliği politikasının öncelikli görevlerinden biri hem kendi olanaklarını, hem de işbirliği içinde bulunduğu bölge ölkelerinin ve uluslararası bilişim araçlarının potansiyelini azami şekilde kullanmak suretiyle dünya kamuoyuna ulaşmanın ve dünya kamuoyunu etkilemenin mekanizmalarını oluştırmaktan ibarettir. Uzmanlar, günümüzde sahip olduğu bilişim ve iletişim teknolojileri sayesinde ABD'nin tüm dünyanın ya-

rısından fazlasını jeopolitik, askerî-stratejik ve bilişimsel anlamda kontrol altında tutabildiğini ifade etmektedirler. Günümüzde uydu, bilgisayar ve bilişim teknolojileri, mobil telefon ağıları hem ülkelerin kendi nüfusunu, hem de dünya kamuoyunu yönlendirmenin ve yönetmenin etkili araçlarına dönüşmüştür. Azerbaycan gibi ülkelerin dünyanın enformasyon mekânında çok etkili bir yer edinme olanaklarının bulunmadığı açıktır. Fakat her bağımsız ülke kadar Azerbaycan da ulusal bilişim politikasını şekillendirmek, kendi enformasyon mekânını dış güçlerin müdahalesinden ve etkisinden azami düzeyde korumak, ulusal bilişim çıkarlarını savunmak, evrensel ve sanal bilişim âlemine ulaşmanın çeşitli yollarını bulmak, dünya kamuoyu üzerinde etki gücüne sahip olmak zorundadır. Azerbaycan'ın bilişim güvenliğinin sağlanması çalışmalarının ülke çapında ortak bir konsept ve faaliyet programı çerçevesinde yapılması, iç ve dış bilişim politikasının ve ideolojik etkinliklerin tek merkezden yönetilerek sistematik bir şekilde uygulanması gerekir.

Günümüzde dünyanın gelişmiş ülkeleri bilişim güvenliğini sağlamada uzay ve uydu enformasyon ve kontrol mekanizmalarını yaygın olarak kullanmakta, bu mekanizmalar aracılığıyla diğer ülkeler, özellikle jeopolitik açıdan fazla önem arz eden anahtar bölgeler üzerinde her türlü kontrolü sağlamaya çalışmaktadırlar. Azerbaycan diğer ülkeler ve stratejik bölgeler üzerinde böyle kontrol mekanizmalarına sahip ülkelerden değil. En modern askerî-stratejik ve uydu enformasyon teknolojilerine sahip bulunmamaktadır. Bununla beraber Azerbaycan, stratejik ortakları aracılığıyla ulusal güvenliğini sağlayabilmek amacıyla bölgesel öneme sahip bilişim teknolojilerinin olanaklarından faydalanabilir.

Modern jeopolitikte enformasyon ve propagandanın uluslararası kamuoyu oluşturma olanağı üzerinde önemle durulmaktadır. Bugün herhangi bir ülkenin bir diğer ülkenin bilişim sistemlerini kendi kontrol ve idaresine almasının sonuçları yalnızca askerî meseleler ve ulusal güvenlik konusuyla sınırlı değildir. Bu durum diğer yandan etki altındaki ülkenin kamuoyunun da dış mihraklar tarafından yönlendirilmesi ve yönetilmesi, dolayısıyla ülke yönetiminin etkisiz hale getirilmesi sonucunu doğurabilir. Uzmanlara göre, günümüzde yabancı teknolojilerin ulaşmış olduğu gelişmişlik düzeyi çeşitli ülkelerin yönetim sistemleri arasındaki ilişkiyi koparmak, hatta bu sisteme müdahale yoluyla dezenformasyon oluşturmak ve yönetim sistemlerinin faaliyetini bozmak için yeterlidir. Günümüzde birtakım kurumlar modern bilişim teknolojilerinin olanaklarından faydalanmak suretiyle internet ağında, bazı ülkelerde özel dezenformasyon faaliyeti yürütmekte, devlet kurumlarını, insanları ve bütünyle toplumu yanıltıcı çalışmalar yapmaktadırlar. Bu durumda dezenformasyona maruz kalan ülkenin istikrarı, yönetici kurumlarının çalışmalarında uyum kaybolmakta, söz konusu ülke ulusal güvenliğini tehdit edici dış müdahalelere açık hale gelmektedir. Örneğin günümüzde ABD'nin ve NATO blokunun elektronik ajanlık ve özel operasyonlar yöntemiyle bazı Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinde uyguladığı, devletlerin kendi halkları üzerindeki kontrollerini zayıflatma amaçlı çalışmalar 1992-1995 yılları arasında ve diğer zamanlarda da çeşitli güç odaklarınca Azerbaycan'da yapılmak istenmiştir. Söz konusu dönemde Azerbaycan'da mevcut enformasyon ve propaganda ortamının analizi, bilişim güvenliğinin hemen hemen tamamen dış ülkele-
rin etkisi altında bulunmuş olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ulusal televizyon, radyo ve basın organlarının çalışmaları

etkisizdi ve ülkenin tamamını kapsayamamaktaydı. Bu durumda hem Rusya, Türkiye ve İran'ın, hem de çokuluslu kitle iletişim araçlarının kamuoyunun şekillendirilmesi ve yönlendirilmesi üzerindeki etkisi oldukça büyüktü.

Anlaşılabacağı üzere, günümüzde de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal güvenliği bilişim güvenliğinin ülke çapında sağlanmasına büyük ölçüde bağlıdır. Bu nedenle; oluşturulacak Bilişim Güvenliği Konsepti'nin modern dünyanın evrensel süreçlerini ve Azerbaycan'ın istikrarlı, güvenli, dinamik kalkınmasının gereklerini karşılayan etkili bir bilişim güvenliği politikası ve bilişim güvenliği faaliyetini yansıtacağını, bilişim güvenliği politikasının temellerini belirleyeceğini, devlet kurumlarının bu alandaki çalışmalarını yönlendireceğini ve bilişim güvenliği konusunda üstesinden gelmesi gereken görevleri tanımlayacağını umuyoruz.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde son zamanlarda bilişim güvenliğine yönelik öncelikli görevlerin yerine getirilmesi, ulusal enformasyon rezervlerinin korunması ve bunlara yönelik tehditlerin önlenmesi, tehditlere karşı alınan önlemlerin verimliliğinin artırılması istikametinde devlet çapında ciddi bir çalışma başlatılmıştır. İletişim ve Bilişim Teknolojileri Bakanlığı nezdinde Elektronik Güvenlik Merkezi'nin kurulmasına ilişkin 26 Eylül 2012 tarihli ve Bilişim Güvenliği Çalışmalarının İyileştirilmesine Yönelik Önlemler konulu 5 Mart 2013 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnameleri bu çalışmalar sırasında zikredilebilir.¹⁵⁷

Bilişim Güvenliği Çalışmalarının İyileştirilmesine Yönelik Önlemler konulu Kararname'yle Cumhurbaşkanı; Azerbaycan'da bilişim süreçlerinin muhafazasının, istikrarının ve sürekliliğinin

¹⁵⁷ Bkz. <http://president.az>

temini, devlet kurumlarının enformasyon rezervlerinin korunması ve bu rezervlere yönelik tehditlerin analizi ve önlenmesi için kamu ve özel bilişim altyapısı öznelerinin ve kullanıcılarının faaliyetinin koordinasyonu, siber güvenlik alanındaki risklerin değerlendirilmesi ve yönetimi, toplumsal hazırlık ve bilgilendirmenin temin edilmesi amacıyla Özel Devlet Koruma Teşkilatı bünyesinde İletişim ve Bilişim Güvenliği Özel Devlet Ajansı'nı kurmuş ve bu Ajans'ın çalışma ilkelerini belirlemiştir. İletişim ve Bilişim Teknolojileri Bakanlığı nezdinde Elektronik Güvenlik Merkezi'nin kurulmasına ilişkin Kararname ise siber güvenlik alanında etkin bilişim altyapısı öznelerinin çalışmalarını koordine edecek, mevcut ve olası elektronik tehlikeler konusunda yurt çapında bilgilendirme görevini, toplumun, özel ve diğer kurumların siber güvenlik alanında bilinçlendirilmesi ve yöntemsel destekle temin edilmesi işlevini üstlenecek bir koordinasyon merkezinin kurulmasını sağlamıştır.

Bilişim Güvenliği Özel Devlet Ajansı ve Elektronik Güvenlik Merkezi'nin koordinasyon içinde yerine getirecekleri işlevler şöyle belirlenmiştir:

- Siber güvenlik alanında bilişim altyapısı öznelerinin çalışmalarının koordinasyonu;
- Bilişim sistemleri, ağları, bilgisayar cihazları ve programları, yerel ve tüzel bilişim sistem ve rezervlerinin güvenliğini hedef alan siber saldırıların, yasadışı müdahalelerin, zararlı programların derlenmesi, analizi ve etkisiz hale getirilmesi;
- Mevcut ve olası elektronik tehlikeler konusunda yurt çapında bilgilendirme yapılması, kullanıcıların siber güvenlik konusunda bilinçlendirilmesi;

- Elektronik tehlikelerin önlenmesine ve bu arada kullanıcıların zararına uygulamaya sokulabilecek program ve teknik araçlar konusunda direktifler hazırlanması, kullanıcılar için tavsiye ve yöntemsel desteklerin hazırlanması;
- Genel internet trafiğinde küresel siber saldırıların önlenmesi amacıyla ulusal internet operatörüyle beraber önlemler alınması;
- Siber güvenlik alanında hazırlıkların yapılabilmesi amacıyla ilgili kurumlar arasında karşılıklı ilişkilerin temin edilmesi.¹⁵⁸

Tüm bu çalışmalarla beraber, Azerbaycan'da 2014-2018 Yıllarında Devlet Sırrının Muhafazası Sisteminin Geliştirilmesine Yönelik Devlet Programı 10 Şubat 2014 tarihli Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile onaylanmıştır. Bu Kararname, bilişim alanında devlet sırrının ve enformasyon rezervlerinin muhafazasına yönelik önlemlerin koordinasyonunu Ulusal Güvenlik Bakanlığı'na havale edilmiştir.¹⁵⁹

5.8. AZERBAYCAN'IN ÇEVRE GÜVENLİĞİ POLİTİKASI

Son yüzyılda hızlı bilimsel ve teknik gelişmeler insanoğlunun çevre üzerindeki etkisinin artmasına ve doğanın fazlaca sömürülmesine neden olmuştur. Günümüzde insanoğlu küresel ısınma, gitgide daha geniş bölgelerin çöl olması, biyolojik çeşitliliğin hızla azalması, çevrenin kirletilmesi gibi evrensel mahiyette çevre sorunlarıyla ve birtakım hastalıkların geniş yaygın-

¹⁵⁸ Bkz. <http://www.cert.az>

¹⁵⁹ Bkz. *Azerbaycan gaz.*, 11 Şubat 2014.

lık kazanması gerçeğiyle yüz yüze kalmıştır. Bu durum insanlığı ciddi boyutta rahatsız etmektedir. Zamanında küçük birer doğa olayı olarak nitelendirilen ve çözümlenmeyen bazı çevre sorunları günümüzde artık evrensel boyutta ve önlenmesi mümkünsüz görünen felaketler doğurabilecek süreçlere dönüşmüştür.

“Çevre güvenliği” kavramı ülkelerin kendi sınırlarında ve yakın coğrafyada oluşan tehlikeli çevre olaylarını önlemesine ve bu olayların olumsuz sonuçlarının azami derecede ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerin belirlenmesi ve uygulanması sürecini kapsar. Çevre güvenliği yalnızca ulusal değil, evrensel bir konu olduğundan, yalnızca bir ülkenin coğrafyası, yerel kurumları ve bölgesel çalışmalarla sınırlı kalmaz. Günümüzde uluslararası politik ilkeler, herhangi bir ülkenin ya da bölgenin ekonomik ve teknolojik kalkınmasının diğer ülkelerde ya da bütünyle yeryüzünde çevrenin kirletilmesi suretiyle sağlanmasına müsaade etmemektedir. Böyle bir kalkınma uluslararası hukuk normlarına terstir.

Azerbaycan’da çevre konusunda bahsederken öncelikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin 1918-1920 yılları arasındaki 23 aylık tarihi istisna tutulmakla, 20. Yy. sonlarına gelinceye değin bu ülkenin topraklarının ve doğal kaynaklarının, özellikle de petrol sanayisinin genellikle yabancı güçlerin, devletlerin ve işadamlarının kontrolünde bulunduğunu vurgulamak gerekir. 1920’lerin başlarından itibaren Azerbaycan’ın petrol ve doğal gaz endüstrisi doğrudan SSCB merkezî hükümetinin kontrolünde geliştirilmiştir. Çevre temizliğine önem verilmemesi nedeniyle Azerbaycan, özellikle Abşeron Yarımadası ve Bakü bir takım ciddi çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Günümüzde Azerbaycan’ın en büyük çevre sorunlarının çoğu yine

SSCB döneminde, SSCB'nin enerji gereksiniminin karşılanması amacıyla Abşeron Yarımadası'nda, Hazar Denizi'nde ve kıyılarında uzun bir süre, çevre faktörü büsbütün göz ardı edilerek gerçekleştirilen petrol ve doğalgaz hâsılatı çalışmalarının sonucudur. Bakü ve Abşeron'da petrol hâsılatı, yakıt ve enerji tesislerinin yapılması çevrenin kirlenmesinde başlıca etken olmuştur. Bu alanda en büyük çevre sorunu eskiden beri petrol çıkarılan bölgelerde çevrenin petrol ve yan ürünleriyle kirlenmesidir. Onlarca yıldan beri hem Azerbaycan'ın doğal kaynakları, petrolü, madenleri, nehirleri, gölleri, toprağı, ormanları, bitki ve hayvan varlığı SSCB'nin merkezî kurumları tarafından çevre faktörü göz ardı edilerek, vahşice sömürülmüş, hem de doğaya ve çevreye telafi edilmesi çok zor hasar verilmiştir.

SSCB'nin çöküşünün ardından diğer Post-Sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan da çevre güvenliğini sağlamak, kendi coğrafyasında çevrenin iyileştirilmesi ve korunmasına yönelik özel politikalar belirlemek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik, politik ve toplumsal krize bağlı olarak çevre güvenliğinin sağlanmasına yönelik ciddi çalışmalar yapılamamıştır. 1990'ların sonlarından itibaren Azerbaycan kendi çevre güvenliği politikasını oluşturmaya başlamıştır. Çevre güvenliği kısa sürede ulusal güvenliğin başlıca alanlarından biri olarak kabul edilmiş, devletin resmî politikası düzeyine getirilmiş ve bu alanda ivedi önlemler alınmaya başlanmıştır.

Azerbaycan'ın çevre güvenliği politikasının temel amacı Çevre Güvenliği Yasası'nda insanların hayatının ve sağlığının, toplumun ve onun maddi, manevi değerlerinin, çevrenin ve bu arada atmosferin, uzayın, su objelerinin, yeraltının, toprağın, doğal ortamın, bitki ve hayvan âleminin doğal ve antropojen

faktörlerin doğurduğu tehlikelere karşı korunması şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶⁰

Çevre Güvenliği Yasası ve bundan daha sonra kabul edilen çevre önlemlerine ilişkin ulusal faaliyet programı Azerbaycan'da çevre güvenliğine ilişkin devlet politikasının ana yönlerini ve görevlerini şu şekilde belirlemiştir:

- Kalkınma stratejisinin şekillendirilmesi ve uygulanması sürecinde çevre güvenliğinin ileri derecede temin edilmesi;
- Yerel, bölgesel ve evrensel ölçekte çevre güvenliğinin sağlanması amacıyla uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi;
- Bütün bileşenleriyle beraber biyosferin korunması, çevre açısından güvenli bir ortamın sağlanması;
- Ülkenin sınırları içinde ve bu arada Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölgesinde devlet kurumlarıyla yerel yönetimlerin çevreye ilişkin çalışmalarının uyumlu hale getirilmesi;
- Tehlikeli ve olağanüstü durumların önlenmesi, buna ilişkin önlemler programının hazırlanması ve sürekli biçimde uygulanması;
- Çevreyi olumsuz etkileyen üretim faaliyetlerinin ve diğer etkinliklerin denetime tabi tutulması vb.¹⁶¹

Çevre güvenliğinin sağlanması konusu Azerbaycan Devleti'ni ve ilgili devlet kurumlarını pek çok ivedi ve stratejik sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sorunlar şöyle sıralanabilir:

¹⁶⁰ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre Güvenliği Yasası. <http://e-qanun.az>

¹⁶¹ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çevrenin İyileştirilmesine Yönelik Kompleks Önlemler (2006-2010). <http://e-qanun.az>

- Doğal kaynakların çevre açısından tehlike oluşturmaya-
cak şekilde kullanılmasının, üretim faaliyetlerinde çevre gü-
venliği şartlarının yerine getirilmesinin denetlenmesi; çevre
açısından tehlike doğuran durumların ve olayların tespit
edilmesi, önceden tahmin edilmesi;
- Çevre güvenliğine ilişkin bilgi paylaşımının organize
edilmesi ve gerçekleştirilmesi;
- Nüfusun çevre güvenliği konusunda bilgilendirilmesinin
ve bilinçlendirilmesinin sağlanması;
- Çevre güvenliği konusunda yasalarla belirlenmiş görev-
lerin yerine getirilmesi vb.¹⁶²

Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'ın şekillendirdiği çevre güvenliği politikasının ana yönelimleri ülke sınırları içinde çevresel ortamın iyileştirilmesinden, su rezervlerinin kirlenmesinin ve toprak erozyonlarının önlenmesinden, biyolojik çeşitliliğin korunmasından, yeşil alanların artırılmasından, atmosferin korunmasından, petrol ve diğer atıklarla kirletilmiş toprakların temizlenmesinden, endüstriyel ve evsel atıkların yönetiminin geliştirilmesinden vb. ibarettir.

Pek çok ülke için olduğu gibi Azerbaycan için de çevrenin korunması ve doğal kaynakların verimli kullanımı çevre güvenliği politikasının önemli maddelerini oluşturmaktadır. Çevrenin antropojen ve doğal etkilerin doğurduğu tehlikelere karşı korunması da çevre güvenliği politikasıyla sıkı bir şekilde ilişkilidir. Ne var ki bu alanda uzun zamandan beri biriken sorunların yalnızca Azerbaycan'ın kendi olanaklarıyla çözüme kavuşturulması oldukça zordur. Bu nedenledir ki Azerbaycan hükümeti çevrenin korunması amacıyla uluslararası, bölgesel, ikili ve

¹⁶² Aynı yer.

çoklu olmakla devletler arası işbirliğinin açtığı olanaklardan, taraf olduğu uluslararası konvansiyonlar çerçevesinde gerçekleştirilen etkinliklerden büyük ölçüde faydalanmaktadır. Çevre güvenliğine ilişkin uluslararası konvansiyonlara taraf olan ülkeler hem uluslararası normları yerine getirme taahhüdünde bulunmakta, hem de kendi çevre politikasını uygulamak hususunda uluslararası camianın büyük desteğini alabilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti bugüne kadar çevre konulu 29 uluslararası konvansiyeyle taraf olmuş ve çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası standartlar düzeyinde bir ulusal mevzuat oluşturmuştur.

Azerbaycan'da çevrenin korunması alanında öncelikli görevlerden biri Abşeron Yarımadası'nın antropojen etkiler sonucu kirlenmiş bölgelerinin arındırılmasından ibarettir. Abşeron Yarımadası'nda kirlenmiş toprakların toplam yüzölçümü 33.300 hektardır. Bunun 10.600 hektarı petrol ve petrol sanayisi ürünleriyle kirlenmiş topraklardır. Bunun dışında Abşeron Yarımadası'nda atık sularla veya yer altı sularıyla kirlenmiş toplam 3.325 hektarlık bir yüzölçümüne sahip 200 kadar göl ve gölet bulunmaktadır.

Nüfusun üçte birinin ikamet ettiği Bakü'nün ve Abşeron Yarımadası'nın yıllardan beri biriken petrol atıklarından, endüstriyel ve evsel atıklardan arındırılması, yakıt ve enerji endüstrisinin ve diğer sanayi alanlarının, evsel atıkların çevre üzerindeki olumsuz etkisinin kısıtlanması, kent endüstrisinin ve çevrenin korunması etkinliklerinin Avrupa normlarına yaklaştırılması gibi görevler Azerbaycan'da çevre alanında uygulanan en önemli projelerdir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Bakü'de ve Abşeron Yarımadası'nda mevcut durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Yıllardan, yüzyıllardan beri kirlenmekte olan göletler,

yerler, çevre açısından makbul görülemeyecek bir manzara vardır. Son zamanlarda bu konuda önemli işler yaptık. Petrol hâsılatı Azerbaycan'da yaklaşık iki yüz yıldan beridir gerçekleştirilmekte. Fakat ne yazık ki çevre konusuna gereken dikkat ayrılmış değil. Bu nedenledir ki çevreyle ilgili konuları sürekli olarak nazar-ı dikkatte tutuyoruz.”¹⁶³ Son yıllarda çevre sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla Azerbaycan hükümeti tarafından çok büyük ve pahalı çevre arındırma projeleri gerçekleştirilmekte, petrol ve doğalgaz üretiminde ve diğer sanayi alanlarında çevre açısından elverişli ve güvenli teknolojiler kullanılmakta, enerji ve kent endüstrisi gibi alanlara ilişkin yatırım projelerinde çevre konusuna daha büyük özen gösterilmektedir.

Azerbaycan'ın tamamında, özellikle Bakü'de ve diğer sanayi kentlerinde çevre denetleme sisteminin geliştirilmesi yönünde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çevrenin İyileştirilmesine Yönelik Kompleks Önlemler (2006-2010) doğrultusunda Abşeron Yarımadası'nda ve diğer bölgelerde petrole kirletilen toprakların arındırılması çalışmaları 2007 yılında başlatılmıştır. Bibi Heybet bölgesinde 190 hektarlık bir alan arındırılmış ve yeşillendirme yapılmıştır. Petrole kirletilen toprakların rehabilitasyonu çalışmaları Surahanı ve Balahanı bölgelerinde de gerçekleştirilmiştir.

Büyükşor Gölü'nün arındırılması, bayındır hale getirilmesi ve şehir nüfusu için dinlenme bölgesine dönüştürülmesi projesi hazırlanmıştır. Abşeron Yarımadası'ndaki göllerin ve diğer su

¹⁶³ 2014 yılının ilk çeyreğinde sosyoekonomik kalkınma durumu ve bu alandaki görevler konulu Bakanlar Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in konuşması (13 Nisan 2014) <http://president.az/articles/11475>

birikintilerinin çevre açısından sağlıklı hale getirilmesi için de projeler yapılmıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmaların verimliliğinin artırılmasına da çalışılmaktadır. Tehlikeli atıkların çevre üzerindeki olumsuz etkisinin önlenmesi için ilgili yasalar-da değişiklik yapılmış, Gence’de tehlikeli atıklar için depo inşa edilmiş ve mevcut atık depoları modern standartlara uyumlu hale getirilmek amacıyla yeniden düzenlenmiştir.¹⁶⁴

Azerbaycan’da çevre güvenliği politikasının önemli maddelerinden biri sanayi kurumlarında SSCB döneminden itibaren biriken tehlikeli endüstriyel atıkların zararsız hale getirilmesidir. Söz konusu atıkların hacmi ve depolanma şartları çevre norm ve standartlarına uymamakta, insan sağlığı ve çevre açısından ciddi boyutta tehlike oluşturmaktadır. Sorunun çözülmesi için ağırlıklı olarak Bakü ve Sumgayıt kentlerinden tehlikeli sanayi atıkları Tehlikeli Atık Yönetimi Ulusal Merkezi’ne nakledilerek gömülmektedir. Sumgayıt’ta çevre kirliliğine neden olan 287 bin ton cıva içerikli zehirli atığın birkaç yıldan beri devam eden tehlikeli atıklar tesisine nakledilerek zararsız hale getirilmesi süreci 2009 yılında tamamlanmıştır.

Tatlı su rezervlerinin korunması ve verimli kullanımı da Azerbaycan’da çevre güvenliği politikasının önemli maddelerinden birini teşkil etmektedir. Azerbaycan’ın kullandığı Kura, Aras, Samur nehirlerindeki ve diğer nehirlerdeki tatlı su rezervinin önemli bir bölümünün (yüzde 70’nin) bu ülkenin sınırları dışında, yani komşu ülkelerde biriktiği bilinmektedir. Azerbaycan’ın dörtte üçlük bir bölümü Kura Nehri havzasında bulunmaktadır. Kura Nehri Azerbaycan’ın en önemli içme suyu kay-

¹⁶⁴ Bkz. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Çevrenin İyileştirilmesine Yönelik Kompleks Önlemler (2006-2010). <http://e-qanun.az>

nağıdır. Komşu ülkelerin arındırılmamış atık suları Kura ve Aras nehirlerine akıtmaları Kura Nehri'nin hidrokimyasal ortamını ve su kalitesini olumsuz etkilemektedir. Örneğin, bu nehirdeki bakır, çinko, fenol ve petrol atıkları bazen müsaade edilen standardın 10 katına ulaşabilmektedir. Ermenistan ve Gürcistan'da su rezervlerinin kimyasal, radyoaktif ve diğer maddelerle sürekli olarak kirletilmesi, Kura ve Aras nehirlerinin kirlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durum Azerbaycan'da nüfusun içme suyu ihtiyacının karşılanması açısından ciddi ve tehlikeli sorunlara yol açmaktadır.¹⁶⁵

Diğer yandan, Güney Kafkasya'da çevre ve içme suyu rezervleri açısından büyük tehlike kaynağı olan Metzamor Nükleer Santrali hem sismik bölgede bulunmaktadır, hem de teknolojik olarak eskimiştir. Ermenistan'ın, işgal altında bulundurduğu Azerbaycan topraklarında da çevreyi bilinçli olarak kirlettiği, verimli toprakların erozyonuna neden olduğu, doğal kaynakları hor kullandığı, endüstriyel ve evsel atıkları herhangi bir işleme tabi tutmadan nehirlere akıttığı, ekosistemi bozduğu, bölgenin bitki ve hayvan âlemini mahvettiği, geniş ölçekli yangınlar çıkardığı bilinmekte ve bu etkenler bölgenin su rezervlerini, bu arada Azerbaycan'a akan nehirlerin kaynaklarını da büyük ölçüde olumsuz etkilemektedir.¹⁶⁶

Azerbaycan'ın tatlı su rezervlerine yönelik bazı yerel tehditler de bulunmaktadır. Su rezervlerinin Azerbaycan içinde atık sularla kirlenmesi, içme suyu rezervlerinde su kalitesinin düşmesi, insan sağlığını tehdit eden ortamın oluşması, seller ve su

¹⁶⁵ Bkz. www.eko.gov.az

¹⁶⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti. <http://e-qanun.az>

taşkınlarının sıklığının ve etkisinin artmasından kaynaklanan içme suyu problemleri, dağ buzullarının erimesi nedeniyle pınarların kuruması, yer altı sularının yükselmesi böyle tehditlerdendir.¹⁶⁷

Son yıllarda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın, halkın içme suyu ihtiyacının karşılanmasına ilişkin kararname ve direktifleri doğrultusunda içme suyu sıkıntısı yaşanan yerleşim birimlerine merkezîleştirilmiş olarak güvenli içme suyu verilmiştir. 12 ilçeye bağlı 122 köyde sonlandırılmış olan çalışmalarla 224 bin kişi Dünya Sağlık Örgütü'nün standartlarına uygun içme suyuna kavuşmuştur. Bu çalışmalar sırasında yaklaşık 1300 su dağıtım noktası, 600 kilometreden fazla su boru hattı inşa edilmiştir.

Çevre güvenliği alanında Azerbaycan'da önemli bir tedirginlik kaynağı da Hazar Denizi'nin kirlenmesidir. Hazar, okyanuslu bağlantısı bulunmayan en büyük kapalı su havzasıdır. Petrol, doğalgaz ve diğer doğal kaynaklarla zengin Hazar, uzmanlara göre, fiziksel ve coğrafi özellikleri ve biyolojik rezervleriyle yer yüzünün en benzersiz denizlerinden bir tanesidir.¹⁶⁸ Kıyılarında beş ayrı ülkeye ait çeşitli sanayi ve üretim tesislerinin bulunduğu, petrol ve doğalgaz sanayisi çalışmalarının nice yıllardan beri sürdürüldüğü, üstelik fazlaca kirletilmiş nehirlerin kendisine döküldüğü Hazar Denizi, sularının sürekli olarak yükselmesi ve sahil bölgelerinin zaman zaman su altında kalmasıyla da kıyılarındaki ülkeler ve yerleşim mahalleri açısından ciddi çevresel soruna dönüşebilmektedir.

¹⁶⁷ Bkz. www.eko.gov.az

¹⁶⁸ Bkz. Жильцов, С. С., И. С. Зонн, А. М. Ушков. *Геополитика Каспийского Региона*. Москва, 2003, с. 185 [Jilcov, S. S., I. S. Zonn, A. M. Uşkov. *Hazar Bölgesinin Jeopolitiği*. Moskova, 2003, s. 185.]

Hazar Denizi'nin sahip olduğu benzersiz biyolojik rezervler, özellikle dünyada tek, ünlü Mersin balığı türü ve siyah havyarı ile stratejik öneme sahip petrol ve doğalgaz rezervleri ve diğer sanayi potansiyeli arasında daima çelişkili bir durum söz konusudur. Hazar Denizi'ne dökülen tatlı sulu nehirlerle gelen ve Hazar'ın kendisinde mevcut bulunan, 123 türden oluşan yaklaşık 2 milyon 900 bin tonluk balık rezervinin hayatta kalması için gerekli hidrokimyasal içerik, sanayi atıklarıyla bozulmakta ve bu durum Hazar'ın biyolojik rezervlerinin azalmasına ve mahvına neden olmaktadır.¹⁶⁹ Resmi verilere nazaran, son yıllara kadar, Hazar'a kıyısı bulunan beş ülkede sahil boylarındaki balık çiftlikleri ve balık üretimi tesisleri aracılığıyla yapılan yıllık balık üretimi 25 özel çeşitte yaklaşık 300 bin ton, siyah havyar üretimi ise yaklaşık bin ton olmuştur. 1989 yılına kadarki dönemde yıllık siyah havyar üretimi SSCB'de 1365 ton, İran'da ise yaklaşık 282 ton olmuştur. Diğer yandan Hazar havzası Avrasya'da, eski SSCB coğrafyası ve Akdeniz ülkelerinde yaşayan kuşların kışı geçirmek üzere gittiği bir su havzasıdır. Hazar'da kışlayan kuş sayısı yıllık yaklaşık 10-12 milyondur. SSCB döneminde denize yıllık olarak 50-60 milyon balık yumurtası bırakılır ve dolayısıyla Hazar'da Mersin balığı rezervinin denge tutulması ve yine dengeli avlanması sağlanırdı.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Казанчев, Е. Н. *Рыбы Каспийского моря*. Москва, 1981, с. 168 [Kazançev, E. N. *Hazar Denizi Balıkları*, Moskova, 1981, s. 168.]

¹⁷⁰ Вкз. Жильцов, С. С., И. С. Зонн, А. М. Ушков. *Геополитика Каспийского Региона*. Москва, 2003, с. 185 [Jilcov, S. S., İ. S. Zonn, A. M. Uşkov. *Hazar Bölgesinin Jeopolitiği*. Moskova, 2003, s. 186-187.]

Günümüzde Hazar Denizi'nin balık ve havyar rezervi gitgide tükenmektedir. Bu durum temel nedenlerinden biri denizin kirlenmesi ve deniz suyunun biyokimyasal içeriğinin değişmesiyle beraber, denize bırakılan balık yumurtası sayısının önceki yıllara kıyasla büyük oranda azalması, buna karşılık balık avının, özellikle de kaçak ve yasadışı avlanmanın birkaç kat artış göstermesidir. Rusya Federal Sınır Hizmeti Ajansı'nın verilerine göre, yalnızca Rusya'da Hazar Denizi'nden yıllık 125 milyon dolarlık siyah havyar yasadışı yollardan temin edilmektedir. Hazar'da yapılan kaçak avlanmadan kaynaklanan toplam zarar ise 1,5 milyar dolara eşittir. Yine aynı kaynağa nazaran, yalnızca Moskova'da tüketilen Mersin balığı ve havyarı yıllık 37 bin tona ulaşmaktadır.¹⁷¹

Uzmanlar Hazar'ın kirlenmesine neden olan en önemli dört etkeni şu şekilde sıralamaktadırlar:

- Hazar'da gerçekleştirilen sanayi çalışmaları;
- Kıyı şeridinde gerçekleştirilen çalışmalar ve bu çalışmaların denize etkisi;
- Deniz seviyesinin yükselmesi sonucunda kıyı bölgelerinin su altında kalması;
- Hazar'a dökülen suların ve nehirlerin fazlasıyla kirlenmiş olması.

Hazar Denizi'nin çevresel durumunun kötüleşmesi denizdeki biyolojik rezervlerin mahvolmasına, denizin etrafındaki doğal ve antropojen ekosistemin bozulmasına, bölge halkının sağlık

¹⁷¹ *Сохранение биологического разнообразия в России. Проекты главного экологического фонда. "Сохранение биоразнообразия". Москва, 1997, с. 170 [Rusya'da Biyolojik Çeşitliliğin Korunması. Genel Çevre Fonu Projeleri. "Biyolojik Çeşitliliğin Korunması". Moskova, 1997, s. 170.]*

durumunun ve hayat şartlarının kötüleşmesine, deniz suyunun fazlaca kirlenmesine yol açmaktadır. SSCB'nin parçalanmasının ardından, 1992 yılında Hazar'ın kirlenmesini önlemek ve biyolojik rezervlerini korumaya almak amacıyla Rusya'dan Hazar'a dökülen Volga ve Terek nehirleri havzası Rusya'nın ilgili devlet kurumlarınca "çevresel felaket bölgesi" ilan edilmiş ve bu bölgelerin arındırılması için özel programlar hazırlanmıştır. Söz konusu programlarda Hazar'ın en büyük kirlilik nedeninin fazlasıyla kirletilmiş Volga Nehri olduğunun altı çizilmiştir.¹⁷²

Hazar'ın kirlenmesine neden olan etkenlerden bir grubunu da petrol tankerleri, feribotlar, mavnalar ve diğer ulaşım araçları oluşturmaktadır. Uzmanlara göre, petrol tankerlerinin geri dönüşte diğer denizlerden aldıkları suyu Hazar'a boşaltmaları, yabancı mikroorganizmaların denize girmesine ve Hazar'ın biyolojik rezervlerinin mahvına neden olmaktadır. Diğer yandan, petrol atıklarının suya akıtılması da deniz suyunun kirlenmesine neden oluyor.

Bölge ülkeleri içinde Azerbaycan, Hazar Denizi'nin korunması ve çevre şartlarının iyileştirilmesi yönünde en etkin politika izleyen ve en somut çalışmalar yapan ülke olarak kabul edilmektedir. Gerçekte Hazar'ın kirlenmesinden dolayı en fazla sıkıntı çeken de Azerbaycan halkı, özellikle Hazar kıyısında bulunan Bakü, Sumgayıt, Lenkeran gibi kentlerin, diğer yerleşim birimlerinin nüfusedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Hazar Denizi'nin Kirlenmeye Karşı Korunmasına Yönelik Bazı Önlemler Hakkında 20 Haziran 2007 ve 13 Haziran 2008 tarihli

¹⁷² Bkz. Государственный доклад "О состоянии окружающей среды Российской Федерации в 1992 году". М., 1993 [Rusya Federasyonu 1992 Yılı Çevre Durumu Raporu. Moskova, 1993].

kararnameleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyolojik Çeşitliliğin Muhafazası ve Dayanıklı Kullanımı Hakkında Ulusal Strateji ve Faaliyet Programı çerçevesinde öngörülen çalışmaların yapılması sonucunda Abşeron Yarımadası'nın Bilgeh, Buzovna, Merdekan, Pirşağı, Nardaran, Novhanı ve Sumgayıt kıyı bölgelerinde bataklığa dönüşen alanların ve kirli su birikintilerinin çoğu kurutulmuş ve buralarda ekolojik denge sağlanmıştır. Bunun dışında Abşeron Yarımadası'nda modüler su arıtma cihazlarından oluşan 16 tesis kurulmuş ve Hazar Denizi'nin çevresel ortamının korunması sistemi oluşturulmuştur. Bu tesisler aracılığıyla Pirallahı Novhanı arasında 86 kilometre mesafede kıyı bölgelerinde günlük 6 bin metreküpten fazla atık suyun işleme tabi tutulmadan denize akıtılması önlenmiş ve söz konusu bölgede ekolojik dengenin tekrar sağlanması açısından önemli mesafe kaydedilmiştir.¹⁷³

Azerbaycan'da çevrenin iyileştirilmesi ve biyolojik çeşitliliğin muhafaza edilmesi çalışmaları çevre güvenliğinin önemli şıklarını oluşturuyor. Günümüzde insan faaliyetinin doğal ortam üzerindeki olumsuz etkisi sonucunda Azerbaycan'da biyolojik çeşitliliğin azalmakta olduğu gözlemlenmiştir. Azerbaycan'da biyolojik çeşitliliğe ve orman ekosistemine yönelik tehditler şöyle sıralanabilir:

- Göçebe hayvancılığın hızla gelişmesi;
- Elektrik enerjisi ve doğalgaz kesintileri nedeniyle ormanlık bölgelerde ağaçların kesilmesi;

¹⁷³ Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyolojik Çeşitliliğin Muhafazası ve Dayanıklı Kullanımı Hakkında Ulusal Strateji ve Faaliyet Programı <http://e-qanun.az/print.php?>

- Ekosistemlerin içeriğinin ve coğrafi alanlarının değişikliğe uğraması, zararlı canlıların artması;
- Çöl, kurak ve yarı kurak ekosistemlerinde doğal şartların kötüye gitmesi;
- Erozyonlar, dağlık bölgelerde seller, toprak kaymaları ve çığ düşmeleri;
- Dağ buzullarının erimesi, pınarların ve nehirlerin kuruması;
- Orman yangınlarının artması vb.¹⁷⁴

Bu tehditlerin önlenbilmesi için birtakım programlar kabul edilmiştir: “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Ormanların Yenilenmesi ve Ormanlık Alanların Genişletilmesine Yönelik Ulusal Program”, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Alternatif ve Yenilenen Enerji Kaynaklarının Kullanımına Dair Devlet Programı”, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Biyolojik Çeşitliliğin Muhafazası ve Dayanıklı Kullanımı Hakkında Ulusal Strateji ve Faaliyet Programı”. Bu programlar doğrultusunda birtakım önemli çevre projeleri gerçekleştirilmiş ve çalışmalar yapılmıştır. Şöyle ki 2002 yılında Azerbaycan’ın toplam yüzölçümünün yüzde 4,5’lik bir bölümünü kaplayan özel korunan doğal alanlar günümüzde yüzde 10,1’e ulaşmıştır. Özel korunan doğal alanlar sisteminin modern standartlar düzeyine getirilmesi, tüm önemli ekosistem ve türlerin korunması, koridor ve koruma bölgelerinin oluşturulması amacıyla son yıllarda 8 yeni ulusal park, 4 doğal sit alanı, 6 özel bölge ve 3 doğal anıt oluşturulmuştur. Ormanlık alanların yüzölçümü son 15 yılda 989 bin hektardan 1 milyon 21 bin hektara ulaştırılmıştır. Dolayısıyla ormanlık alanların yüzölçümü yüzde 0,4 artış göstererek yüzde 11,4’ten yüzde

¹⁷⁴ Aynı yer.

11,8'e ulaşmıştır.¹⁷⁵ Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2010 yılını Çevre Yılı ilan edişi, çevre güvenliğinin sağlanması açısından da önem ifade etmiştir. Çevre Yılı etkinlikleri dolayısıyla Azerbaycan'da ,1 milyon 540 bin adedi Bakü etrafında olmak kaydıyla toplamda 8 milyon 200 bin fidan dikilmiştir.¹⁷⁶

Son yıllarda Azerbaycan sağlık alanında da çevre güvenliğinin sağlanmasına yönelik özel bir politika takip edilmektedir. Bu politikanın başlıca amacı kötü çevre şartlarının etkisinin azaltılmasından, insanların daha uzun bir hayat yaşamalarına yardımcı olmaktan, çevreye ilişkin göstergelerin iyileştirilmesinden, insan sağlığını etkileyen çevre risklerinin düşürülmesinden, su ve hava kalitesinin çevre standartlarına uyumlu hale getirilmesinden, nüfusun güvenli besin ihtiyacının karşılanmasından, GDO'lu besin maddeleri üzerinde denetimin artırılmasından ibarettir.

Azerbaycan'da çevre politikası günümüzün çevresel, sosyal ve ekonomik şartları göz önünde bulundurulmakla şu doğrultularda uygulanmaktadır:

- Çevrenin korunmasına yönelik ve çevre kirliliğinin en aza indirilmesi amacıyla gelişmiş yöntemler uygulanması;
- Günümüzün ve gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla doğal rezervlerin ve tükenmeyen alternatif enerji kaynaklarının kullanılması;
- Küresel çevre sorunları bağlamında ulusal ihtiyaçların değerlendirilmesi ve çözüm yollarının belirlenmesi vb.

¹⁷⁵ Veriler Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı resmî internet sitesinden alınmıştır.

¹⁷⁶ <http://president.az/articles/738>

Çevre güvenliği alanının durumu ve bu konuda yapılan çalışmaların kısa analizi Azerbaycan'da gerçekleşen sürekli ekonomik gelişmenin; çevre güvenliğinin sağlanması, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, halk sağlığının korunması, sürekli ve verimli çevre güvenliği politikasının uygulanması gibi hayati önem arz eden meselelerin çözüme kavuşturulması sürecini olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Ülkelerin çevre güvenliğini sağlamaya yönelik önlemleri sonuçta küresel çevre sorunlarının çözümüne ve bir bütün olarak insanlığın sağlıklı geleceğine katkıda bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar

- Ahmedov, E. *Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Uluslararası Örgütler*, Bakü, 1998, 137 s.
- Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedidir*. (C. 1). Bakü, 1997.
- Aliyev, Haydar. *Bağımsızlığımız Ebedidir*. (C. 1-24). Elektronik versiyonu için: <http://heydaraliyev.preslib.az>
- Aliyev, İlham. "Doğal Kaynakların Güvenliği ve Değişen Küresel Güç" konulu Münih Uluslararası Güvenlik Konferansı'ndaki konuşması // *Azerbaycan gaz.*, 7 Şubat 2010.
- Allison, Graham T. *U.S. policy on Caspian energy development and exports: mini-case and illustrative paradigm*. Cambridge, MA: Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Caspian Studies Program, 2001, 27 p.
- Aslanova, R. *Küreselleşme ve Kültürel Çeşitlilik*. Bakü, 2004, 264 s.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*. Resmî yayın. Bakü, 2009.
- Azimli, A. *Azerbaycan-NATO İlişkileri (1992-2000)*. Bakü, 2001, 226 s.
- Bağımsız Azerbaycan: 20 Yıl*. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011.
- Caferov, N. *Azerbaycan Yurt Bilgisinin Temelleri*. Bakü, 2005, 256 s.
- Cemilli, Elnur. *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*. İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, 192 s.
- Central Asia and the South Caucasus: reorientations, internal transitions, and strategic dynamics: conference report*. Washington, D.C: National Intelligence Council, 2000, 85 p.
- Chandler, William. *Energy and Environment in the Transition Economies. Between Cold War and Global Warming*. Westview Press, 2000, 248 p.
- Crandall, Maureen S. *Energy, economics, and politics in the Caspian region: dreams and realities*. Westport, CT: Praeger Security International, 2006, 245 p.
- Croissant, Cynthia. *Azerbaijan, oil and geopolitics*. NY: Science Publishers, 1998, 117 p.

- Dağlık Karabağ Münakaşası*. Elektronik metinler.
<http://www.elibrary.az>
- De Waal, Thomas. *The Caucasus: an introduction*. Oxford University Press, 2010, 259 p.
- Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. İstanbul, 2003, 289 s.
- Demir, Ali Faik. *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul, Bağlam, 2003, 358 s.
- Doug, Stokes and Sam Raphael. *Global energy security and American hegemony*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press, 2010, 280 p.
- Energy and conflict in Central Asia and the Caucasus* / edited by Robert Ebel and Rajan Menon. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2000, 267 p.
- Energy and security: toward a new foreign policy strategy* / edited by Jan H. Kalicki and David L. Goldwyn. Johns Hopkins University Press, 2005, 604 p.
- Feteliyev, M., M. Kasımlı. *Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Çağdaş Tarihi*. II. Bölüm. Bakü, 2008, 344 s.
- Freitag-Wirminghaus, Rainer. "Azerbaycan'ın Dış Politikası ve Güvenlik Politikası" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 103.
- Gürsoy, Barış. *Soğuk Savaş'tan Günümüze Asimetrik Tehdit*. İstanbul, Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, 208 s.
- Hasanov, A. "Azerbaycan'ın Modern Jeopolitik Gelişmesi: Mevcut Durum ve Beklentiler" // *Jestrateji* derg. Bakü, Mart 2011, s. 10-20.
- Hasanov, A. "Azerbaycan'ın Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikasına Kavramsal Yaklaşım" // *Jestrateji* derg. Bakü, Temmuz 2011, s. 3-7.
- Hasanov, A. "Dünya Ülkelerinin Enerji Politikası ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Stratejisi" // *XXI. Yüzyılın Eşiğinde Azerbaycan'da Ulusal Politika ve Stratejik Kalkınma*. Bakü, 2005, s. 3-16.
- Hasanov, A. "Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Dış Politika Stratejisinin Kurucusudur" // *Haydar Aliyev Yolu: Azerbaycan Kalkınmanın Yeni Aşamasında*. Bakü, 2007, s. 351-367.

- Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Modern Jeopolitik Gelişmesi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Modernleşme Stratejisi*. Bakü, 2011, s. 31-43.
- Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası (Bölgesel Güvenlik)" // *Haydar Aliyev Mirası ve Azerbaycan'ın Dayanıklı Kalkınma Stratejisi*. Bakü, 2006, s. 59-76.
- Hasanov, A. "Haydar Aliyev ve Azerbaycan'ın Ulusal Güvenlik Politikası: Ana Amaç, Görev ve Mekanizmaları" // *Haydar Aliyev ve Kalkınmanın Azerbaycan Modeli*. Bakü, 2010, s. 32-48.
- Hasanov, A. "Haydar Aliyev'in Devlet Yapılanması Öğretisi" // *Haydar Aliyev ve Azerbaycan*. Bakü, 2008, s. 391-401.
- Hasanov, A. "Haydar Aliyev'in Dış Politikasında Ulaşım-İletişim ve Enerji Koridorları Meselesi" // *Haydar Aliyev Düşünceleri: 21. Yy.da Azerbaycan'ın Kalkınma Yolu*. Bakü, 2009, s. 326-342.
- Hasanov, A. "Haydar Aliyev'in Jeopolitik Öğretisi: 21. Yy.da Azerbaycan'ın Başlıca Jeopolitik Görev ve Beklentileri" // *Jeostratesi* derg. Bakü, Nisan 2011, s. 3-18.
- Hasanov, A. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*. Bakü, 2011, 440 s.
- Hasanov, A. *Azerbaycan ve AGİT. Avrupa'nın Genel Güvenliği Bağlamında Ermenistan-Azerbaycan Çatışması ve Dağlık Karabağ Sorunu*. Bakü, 1997, 82 s.
- Hasanov, A. *Azerbaycan'ın Dış Politikası: Avrupa Ülkeleri ve ABD (1991-1996)*. Bakü, 1998, 315 s.
- Hasanov, A. *Jeopolitik*. Bakü, 2010, 604 s.
- Hasanov, A. *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası*. Bakü, Azerbaycan Yay., 2005, 752 s.
- Hasanov, Ali. *Jeopolitik*. İstanbul, 2012, 460 s.
- Hasanov, C. *SSCB-Türkiye: Soğuk Savaş'ın Sınav Alanı*. Bakü, 2005, 544 s.
- Haşimov, D. *Ulusal Güvenliğin Önemli Bir Bileşeni Olarak Siyasal Güvenlik. Azerbaycan Cumhuriyeti Örneği*. Doktora Tezi Özeti. Bakü, 2010.
- Hooman, Peimani. *Conflict and security in Central Asia and the Caucasus*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO, 2009, 373 p.
- Hüseynova, Hicran. *Avrupa'yla Bütünleşme Süreçleri Sisteminde Azerbaycan (1991-1997)*. Bakü, 1998.

- İsmailov, F. *ABD'nin Küresel Politikası Bağlamında Karabağ Çatışması*. Bakü, 2001, 150 s.
- Kandilov, S. *Devletçilik Tefekkürü, İdarecilik Mahareti*. Bakü, 2009, 432 s.
- Kandilov, S. *Müstakillik Yıllarının Düşünceleri*. Bakü, 2006, 500 s.
- Karabayram, Fırat. *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*. Ankara, Atılım Üniversitesi, 2007, 357 s.
- Kasım, K. *Uluslararası Güvenlik Sorunları*. Ankara, ASAM, 2004, 307 s.
- Kasimov, M. *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Büyük Devletlerin Azerbaycan Politikası (1914-1918)*. III. Bölüm, Bakü, 2004, 532 s.
- Mahmudov, Y., Şükürov, K. *Azerbaycan: Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Tarihi*. C. 1. Bakü, 2009, 512 s.
- Mehdiyev, R. *21. Yüzyılda Ulus Devletçilik*, Bakü, 2003, 248 s.
- Mehdiyev, R. *Azerbaycan 2003-2008. Zaman Hakkında Düşünürken*. Bakü, 2009, 240 s.
- Mehdiyev, R. *Azerbaycan: Tarihî Miras ve Bağımsızlık Felsefesi*. Bakü, 2001, 273 s.
- Mehdiyev, R. *Azerbaycan'ın Kalkınma Diyalektiği*, Bakü, 2000, 286 s.
- Mehdiyev, R. *Azerbaycanlılara Karşı Soykırımın Gerçekleri*. Bakü, 2000, 286 s.
- Mehdiyev, R. *Demokrasi Yolunda: Miras Hakkında Düşünürken*. Bakü, 2008, 791 s.
- Mehdiyev, R. *Geleceğin Stratejisini Belirlerken: Modernleşme Çizgisi*, Bakü, Şark-Garp, 2008, 215 s.
- Mehdiyev, R. *Küreselleşme Döneminin Şartları*, Bakü, 2005, 463 s.
- Mehdiyev, R. *Millî Ülkü, Devletçilik ve Bağımsızlık Yolunda*. C. 1. Bakü, 2006, 624 s.
- Mehdiyev, R. *Millî Ülkü, Devletçilik ve Bağımsızlık Yolunda*. C. 2. Bakü, 2006, 672 s.
- Mehdiyev, R. *Yeni Siyaset*, C. 1. Bakü, 2008, 582 s.
- Mehdiyev, R. *Yeni Siyaset*, C. 2. Bakü, 2008, 344 s.
- Mehdiyev, R. *Sivil Topluma Götüren Düşünceler*. Bakü, 2006, 583 s.
- Memmedov, H. *Dünya Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler*. Bakü, 2010, 568 s.
- Nation, R. Craig. *Russia, the United States, and the Caucasus*. Strategic Studies Institute, 2007, 40 p.

- Nesibov, E. *ABD ve Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitik Bölgesindeki Çıkarları ve Azerbaycan Cumhuriyeti*. Bakü, 2006, 310 s.
- Oil and geopolitics in the Caspian Sea Region* / edited by Michael P. Croissant and Bülent Aras; foreword by Patrick Clawson. Westport, Conn: Praeger, 2000, 305 p.
- Öymen, Onur. *Ulusal Çıkarlar: Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak*. İstanbul, 2005, 484 s.
- Papava, V. "Kafkasya Tandemi'nin Oluşumu ve Gelişimi // *Azerbaijan Focus* derg. Nu. 1, 2009.
- Paşayev, H. *Bir Sefirin Manifestosu*. Bakü, 2007, 248 s.
- Petersen, A. "Azerbaycan'ın Avro-Atlantik Görüşleri" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu. 2, 2010, s.197-198.
- Piriyev, A. *Siyasi Strateji ve Ulusal Güvenlik*. Bakü, BDU Yay., 2005, 545 s.
- Raar, A., S. Riider. "Azerbaycan'ın Karadeniz Havzası ve Hazar Bölgesindeki Jeopolitik Rolü" // *Azerbaijan Focus* derg., Nu.1, 2009, s. 44-46.
- Security sector governance in Southern Caucasus: challenges and visions* // Study Groups, Regional Stability in Southern Caucasus. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2004, 214 p.
- Svante, E. Cornell. "Geopolitics and strategie alignments in the Caucasus and Central Asia" // *Journal of International Affair*, june-august 1999.
- Şen, Levent. *Türkiye ve Güney Kafkasya Gerçeği: Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası*. Ankara, 2009, 205 s.
- The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: oil window to the West* // edited by S. Frederick Starr and Svante E. Cornell. Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute; Uppsala, Sweden: Silk Road Studies Program, 2005,150 p.
- The security of the Caspian Sea Region* // edited by Gennady Chufrin. Oxford University Press, 2001, 375 p.
- The South Caucasus: a challenge for the EU* // edited by Dov Lynch. Paris: Institute for Security Studies, 2003, 205 p.
- Veliyeva, S. *Ulus Devletçilik Hareketinin Yükselişi ve Halk Cumhuriyeti Döneminde Azerbaycancılık İdeolojisi*. Bakü, 2003, 128 s.

- Veliyeva, S. *Ulusal İdeoloji ve Edebî-Estetik Öğreti Olarak Azerbaycancılık*. Bakü, 2002, 140 s.
- Yeni Terakki Yılları: 2003-2011*. Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu Yayını, 2011.
- Yılmaz, Hasan, Nihat Kaşıkçı. *Tarihin Sıkıştığı Coğrafya: Kafkasya*. Ankara, 2006, 217 s.
- Аббасов, А. “Роль внутреннего производства в обеспечении продовольственной безопасности Азербайджанской Республики” // *Проблемы современной экономики*, 2005, № 3-4, с. 350-354.
- Арбатов, А. Г. “Национальная идея и национальная безопасность” // *Внешняя политика и безопасность современной России*. Т. 1. Московский общественный научный фонд. М., 1999, с. 195-247.
- Артемова, А. Н. “Формирование системы обеспечения экономической безопасности на корпоративном уровне” // *Микроэкономика*, 2010, N. 1, с. 129-136.
- Архитектура евроатлантической безопасности*. Под ред. И. Ю. Юргенса, А. А. Дынкина, В. Г. Барановского. М., 2009, 124 с.
- Бабаева, З. Г. “Внутренняя безопасность в системе национальной безопасности Азербайджана в современных условиях” // *Политика и общество*, N. 1, 2009, с. 21-26.
- Багирли, В. Д. “К вопросу о полномочиях президентов Азербайджанской Республики и США в сфере обеспечения национальной безопасности” // *Юридические науки*, 2009, N. 3, с. 27-30.
- Багиров, Э. М. *Приоритеты внешней политики Ирана и проблемы региональной безопасности на Южном Кавказе на рубеже XX-XXI вв.* Дис. канд. ист. наук. М., 2006 г.
- Баранец, В. Н. *Генштаб без тайн*. М., 1999.
- Бармен Скотт. *Разработка правил информационной безопасности*. М., 2002, 208 с.

- Белов, Е. Б., Лось В. П. и др. *Основы информационной безопасности*. М., 2006, 544 с.
- Бжезинский, З. *Выбор: мировое господство или глобальное лидерство*. М., 2004.
- Богомолов, В. А., Барикаев Е. Н. и др. *Экономическая безопасность*. М., 2009, 228 с.
- Боровский, Ю. В. “Энергетическая безопасность Российской Федерации в рамках СНГ” // *Аналитические записки НКСМИ*, 2005, N. 4, с. 16-30.
- Бурков, В. Н., Щепкин, А. В. *Экологическая безопасность*. М., ИПУ РАН, 2003, 92 с.
- Быков, О. Н. *Международная безопасность: прошлое, настоящее, будущее*. М., ИМЭМО РАН, 2006, 219 с.
- Быстрова, А. К. *Проблемы транспортной инфраструктуры и экологии в Каспийском регионе (добыча и экспортные перевозки углеводородов)*. М., ИМЭМО РАН, 2009, 96 с.
- Валлерстайн, И. *Анализ мировых систем*. М., 2006, 186 с.
- Велиев, Е. “Каспий остается проблематичным” // газ. “Зеркало”, 26 января 2010 г.
- Вершинина, Д. Б. “Конфликт цивилизаций в региональном преломлении: Кавказ и Балканы” // *Полис*, 2007, N. 4, с. 146–157.
- Внешние связи стран Прикаспия в условиях глобального кризиса и интересы России*. Отв. ред. Г.И. Чуфрин. М., ИМЭМО РАН, 2010, 131 с.
- Гаджиев, К. С. *Геополитика Кавказа*. М., 2001, 464 с.
- Гаджиев, К. С. *Кавказский узел в геополитических приоритетах России*. М., 2010, 532 с.
- Гасанов, А. М. “Внешняя политика Азербайджана и новые принципы организации мира после 11-го сентября” // *Цивилизация и террор*. Баку, 2002, с. 37 – 50.
- Гасанов, А. М. “Энергетические ресурсы Каспийского бассейна и Южного Кавказа и участие в энергетической безопасности

- Европы" // *Кавказ и Мир*. Международный научный журнал, Грузия, Тбилиси, N. 14, 2012, с. 18-28.
- Гасанов, А. М. *Геополитика*. Баку, 2012, 688 с.
- Гасанов, А. М. *Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана*. 2-ое изд., Баку, 2013, 1008 с.
- Гегелашвили, Н. А. "Каспийский регион в контексте Российско-Американских отношений" // *США - Канада. Экономика, политика, культура*, 2009, N. 12, с. 33-46.
- Гегелашвили, Н. А. "Политика Вашингтона в государствах Южного Кавказа и Центральной Азии" // *США-Канада: экономика, политика, культура*, 2007, N. 5, с. 35-60.
- Гобл, П. "Соединенные Штаты и ГУАМ: от тактического взаимодействия к партнерству" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2008, N 3-4, с. 177-181.
- Государственный доклад "О состоянии окружающей среды Российской Федерации в 1992 году"*, М., 1993.
- Гусев, Л. Ю. "Россия-Азербайджан: энергетический диалог. Новое развитие ситуации после конфликта в Южной Осетии" // Информационно-Аналитический Центр МГУ-РГГУ, 12.02.2009 г.
- Гушер, А. "Азербайджан. Стратегические приоритеты: расчеты и реальность" // *Азия и Африка сегодня*, 2000, N 10, с. 9-12.
- Гушер, А. "Кавказское прозрение" // *Азия и Африка сегодня*, 2009, N. 2, с.18-24.
- Гушер, А. "Стратегия национальной безопасности России на юге" // *Азия и Африка сегодня*, 1997, N 1, с. 28-35.
- Гушер, А. "Стратегия США в Каспийском регионе" // *Азия и Африка сегодня*, 2003, N. 5, с. 16-22.
- Гушер, А. "Южный Кавказ, Америка, НАТО" // *Азия и Африка сегодня*, 2005, N 10, с.10-16.

- Гюль, У. "Политика Турции в отношении Закавказья и тюркоязычных республик Центральной Азии" // *Дипломатическая служба*, 2006, N. 5, с. 73-89.
- Давутоглу, Ахмет. "Внешняя политика Турции и Россия" // *Россия в глобальной политике*, 2010, N 1, с. 60-70.
- Дарабади, П. "Глобализация и геополитические процессы в Центральной Евразии" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2006, N. 3, с. 7-13.
- Дегоев, В. "Кавказ между бывшим Востоком и нынешним Западом" // *Дружба народов*, 2008, N 6, с. 159-162.
- Добаев, И. "Глобальная конкуренция на Кавказе" // *Ориентир*, 2008, N. 7, с. 9-13.
- Добаев, И. "Прикаспийский регион: перспективы развития" // *Ориентир*, 2007, N. 1, с. 12-15.
- Добаев, И. *Кавказский макрорегион в фокусе геополитических интересов мировых держав: история и современность*. Южный научный центр РАН., Ростов на Дону, 2007, 207 с.
- Дугин, А. *Геополитика постмодерна*. СПб., 2007, 789 с.
- Дюрре, М. Э. "Проблемы турецко-российских отношений в новой системе международной безопасности" // *Азия и Африка сегодня*, 2007, N. 4, с. 50-54.
- Жизнин, С. "В поисках интересов (Геополитические и экономические аспекты каспийских нефти и газа)" // *Независимая газета*, 12 января 2010 г.
- Забурдаева, Е. В. "Информационная безопасность в современном обществе (анализ зарубежного опыта)" // *Труд и социальные отношения*, 2008, N 8, с. 133-140.
- Завьялова, Е. Б. "Национальная экономическая безопасность" // *Внеэкономические связи*, 2005, N 5, с. 54-55.
- Захаров, В. А. "Продвижение НАТО на Южный Кавказ: реалии последних лет" // *Современный Кавказ: геополитический выбор*. Пятигорск, ПГЛУ, 2009, с. 331-378.

- Изотов, В. С. *Особенности формирования геополитической стратегии России в постсоветский период (концептуальный аспект)*. Автореф. дис. канд. полит. наук. М., 2009 г.
- Йигаталиев, Ш. "О некоторых моделях отношений между США, КНР и РФ в контексте стратегии в Центральной Азии и на Кавказе" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2007, N. 2, с. 50-60.
- Кавказ в российской политике: история и современность*. Материалы междунар. науч. конференции. Москва, 16-17 мая 2006 г. М., 2007, 239 с.
- Кан Сам Гу. *Этно-национальные конфликты в Закавказье и Центральной Азии в контексте их геополитического положения*. М., 2005, 198 с.
- "Каспий не поделили, но объявили безопасной зоной" // *Независимая газета*, 19 ноября 2010 г.
- Киссинджер, Генри. *Дипломатия*. М., 1997, 903 с.
- Киссинджер, Генри. "Нужна ли Америке внешняя политика?" // *Геополитика. Антология*. М., 2006, с. 562-568.
- Колосов, В., Мироненко, Н. *Геополитика и политическая география*. М., 2001, 509 с.
- Корнилов, А., Сулейманов, А. "Евразийская дипломатия Анкары" // *Международная жизнь*, 2010, N. 4, с. 68-76.
- Крамаренко, А. В. "Геоэкономические конфликты в топливно-энергетической сфере Каспийского региона" // *Вестник Московского университета. Серия «География»*, 2010, N. 1, с. 64-71.
- Крутских, А., Федоров, А. "О международной информационной безопасности" // *Международная жизнь*, 2000, N 2, с. 37-48.
- Кудряшова, Ю. "Государства Южного Кавказа в Европейской политике соседства" // *Аналитические записки НКСМИ*, 2008, N. 6, с. 31-39.
- Кузнецов, Ю., Никольский, В. *Введение в теорию национальной безопасности*. М., 2004, 395 с.

- Кукушкина, А. В. *Экологическая безопасность, разоружение и военная деятельность государств: международно-правовые аспекты*. М., 2008, 176 с.
- Кулагин, В. М. *Международная безопасность*. М., 2006, 319 с.
- Ланда, К. Г. "Влияние глобализации на Каспийский регион" // *Современные проблемы науки и образования*, 2008, N. 3, с. 57-62.
- Ланда, К. Г. "Геополитические проблемы Каспийского региона" // *Власть*, 2010, N.5, с. 117-120.
- Ланцов, В. М., Хамзин, Д. М., Шандра, К. А., Капранова, М. Н. *Национальная безопасность – сущность, основы теории и практического анализа*. Казань, 2003, 194 с.
- Логунов, А. Б. *Региональная и национальная безопасность*. М., 2009, 432 с.
- Луков, В., Остин, Г., Хенниг, О., Барановский, В. "Евроатлантическая безопасность: путь в будущее" // *Международная жизнь*, 2009, N. 11, с. 4-14.
- Лунев, С. "Центральная Азия и Южный Кавказ как геополитические регионы и их значение для России" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2006, N. 3, с. 14-27.
- Лутовинов, В. И. "К проблеме формирования стратегии национальной безопасности России" // *Власть*, 2008, N.10, с. 13-21.
- Магеррамов, А. А. "Вопросы участия Азербайджанской Республики в конвенциях по охране окружающей среды" // *Евразийский юридический журнал*, 2009, N. 17, с. 55-62.
- Магеррамов, А. А. "Двустороннее сотрудничество Азербайджанской Республики с международными организациями в сфере экологической безопасности" // *Вопросы гуманитарных наук*, 2010, N. 1, с. 139-147.
- Магомедов, А. М. "Энергетическая и транзитная геополитика Большого Каспия" // *Свободная мысль*, 2009, N. 2, с. 83-98.

- Малышева, Д. "Кавказский узел мировой политики" // *Свободная мысль*, 2008, N. 10, с. 19-30.
- Малышева, Д. "Центральная Азия и Южный Кавказ: региональная безопасность в эпоху нового миропорядка" // *Россия и мусульманский мир*, 2004, N. 11, с. 37-47.
- Малышева, Д. "Южная Евразия в стратегии США" // *Мировая экономика и международные отношения*, 2005, N. 8, с. 33-42.
- Малышева, Д. "Конфликты в Каспийском регионе и меняющаяся Россия" // *Вестник Евразии*, 2002, N. 2, с. 75-99.
- Маринченко, А. В. *Геополитика*. М., 2009, 429 с.
- Маркедонов, С. "Азербайджан в Большой Игре на Кавказе" // *Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы*, 2005, N. 17, с. 9-11.
- Меликли, Г. "Стратегия национальной безопасности в государственном строительстве Азербайджанской Республики" // *Современные гуманитарные исследования*, 2010, N. 2, с. 309-312.
- Миронов, Н. В. *Международная энергетическая безопасность*. М., 2003, 165 с.
- Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире*. Материалы семинара. М., ИМЭМО РАН, 2003, 128 с.
- Ниязов, Н. С. *Основные векторы политики военной безопасности Азербайджанской Республики в 1994-2010 годы*. Санкт-Петербург, 2010, 208 с.
- Нуриев, Э. "Внешнеполитическая стратегия Азербайджана и проблемы национальной безопасности" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2003, N. 4, с. 20-27.
- Нуриев, Э. "Ни мира, ни войны: геополитическая игра на Кавказе продолжается" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2000, N. 6, с. 7-19.
- Ознобищев, С. "Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития" // *Россия в глобальной политике*, 2009, N. 1, с. 179-181.

- Папаева В. “Центральная Кавказия вместо Центральной Евразии” // *Центральная Азия и Кавказ*, 2008, N. 2, с. 33-48.
- “Период полураздела” // газ. *Коммерсант*, 19 ноября 2010 г.
- Петров, С. П. *Каспийская нефть как фактор мировой и региональной политики (конец XX - начало XXI вв.)*. Дис. канд. ист. наук. М., 2005 г.
- Плотников, В. С. *Социальная безопасность в транзитивном обществе: содержание и механизм обеспечения*. Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Новосибирск, 2004.
- Права человека. Сборник международных документов*. Варшава, 2001, с. 85.
- “Прогрессивный блок НАТО” // газ. *Известия*, 22 ноября 2010 г.
- Раджабли, А. *Национальные интересы и международная безопасность*. Баку, 2004, 400 с.
- Редкоус, В. М. “Правовое регулирование обеспечения национальной безопасности в Республике Азербайджан” // *Вестник Московского университета МВД России*, 2008, N. 2, с. 190-193.
- Рзаев, И. Б. “Вооруженные силы Азербайджана как составляющая государственной системы обеспечения национальной безопасности” // *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия Международные отношения, 2006, N. 2, с. 41-49.
- Салимов, С. М. “Энергетические индикаторы устойчивого развития Азербайджана – экологический аспект” // *Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом*, 2010, N. 3, с. 47-52.
- Самедов, А. *Механизмы влияния Российской Федерации на разрешение конфликтов на Кавказе*. Баку, 2007, 191 с.
- Семедов, С. “Кавказ во внешней политике США” // *Обозреватель*, 2007, N. 8, с. 68-78.

- Семедов С. "Основные аспекты современной политики Турции на Кавказе" // *Вестник Московского университета. Серия Социология и политология*, 2008, N. 2, с. 39-52.
- Соловьев, Э. Г. *Национальные интересы и основные политические силы современной России*. М., 2004, 198 с.
- Состояние и перспективы взаимодействия России со странами Центральной Азии и Закавказья*. М., ИМЭМО РАН, 2009, 139 с.
- Старченков, Г. "Каспийская нефть в региональной экономике и мировой политике" // *Центральная Азия и Кавказ*, 2006, N. 1, с. 7-15.
- Степанов, Е. А., Корнеев, И. К. *Информационная безопасность и защита информации*. М., 2001, 304 с.
- Стратегическая стабильность после холодной войны*. М., ИМЭМО РАН, 2010, 60 с.
- Сулейманов, А. В. "Политика Турции и Ирана в Закавказье: сопоставительный анализ" // *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Международные отношения*, 2010, N. 1, с. 53-59.
- США в поисках ответов на вызовы XXI века (социально-экономический аспект)*. М., ИМЭМО РАН, 2010, 290 с.
- Федоров, Ф. В. *Информационная безопасность в мировом политическом процессе*. М., МГИМО-Университет, 2006, 220 с.
- Федулова, Н. "Правовой статус Каспийского моря: позиции прибрежных государств" // *Мировая экономика и международные отношения*, 2008, N. 8, с. 68-75.
- Центральная Азия. Кавказ. Балканы: региональные подсистемы и региональные проблемы безопасности*. Дипломат. акад. МИД России, 2005, 479 с.
- Чернявский, С. И. *Формирование внешнеполитической стратегии Азербайджана (1988-2003)*. Дис. д-ра ист. наук. М., 2004 г.

- Шавров, Н. Н. *Новая угроза русскому делу в Закавказье: предстоящая распродажа Мугани инородцам*. СПб., 1911.
- Шатунов, А. А. *Диверсификация энергетических поставок в геополитическом измерении*. Автореф. дис. канд. полит. наук. М., 2008 г.
- Эжиев, И. "Политические риски в Кавказско-Каспийском регионе" // *Власть*, 2007, N. 5, с. 18-22.
- Экологические проблемы добычи и транспортировки углеводородов Каспия и каспийского региона*. М., ИМЭМО РАН, 2004, 132 с.
- Явчуновская, Р. А. *Глобальная и региональная безопасность*. М., 2009, 184 с.
- Язькова, А. "Государства Закавказья и Россия в новом геополитическом измерении" // *Россия и современный мир*, 2003, N. 2, с. 97-106.

Yasal Mevzuat

- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ulaşım Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Kitle İletişim Araçları Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bilişim, Bilgilendirme ve Bilginin Korunması Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Sırrı Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bilgi Özgürlüğü Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Telekomünikasyon Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Endüstrisi Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre Güvenliği Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Organik Ziraat Yasası
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Konsepti
- Azerbaycan Cumhuriyeti Askerî Doktrini
- Bilişim ve Komünikasyon Teknolojileri Ulusal Kalkınma Stratejisi

Azerbaycan Cumhuriyeti Halkının Temiz Su İhtiyacının Karşılanması
Çalışmalarının İyileştirilmesine Yönelik Birtakım Önlemlere Dair
Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
Azerbaycan Cumhuriyeti Alternatif ve Yenilenen Enerji Kaynaklarının
Kullanımı Hakkında Devlet Programı
Azerbaycan Cumhuriyeti Yakıt ve Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi
Hakkında Devlet Programı (2005-2015)
Azerbaycan Cumhuriyeti Gıda Güvenliği Programı
2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İstikrarlı Gıda Ar-
zına İlişkin Devlet Programı
2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azal-
tılması ve Sürekli Dayanıklı Kalkınma Hakkında Devlet Programı
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İletişim ve Bilişim Teknolojilerinin Geli-
şimi Devlet Programı (2010-2012)
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Uzay Endüstrisinin Kurulması ve Geliş-
tirilmesi Devlet Programı
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Çevrenin İyileştirilmesine Yönelik
Kompleks Önlemler (2006-2010)
Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyolojik Çeşitliliğin Muhafazası ve Da-
yanıklı Kullanımı Hakkında Ulusal Strateji ve Faaliyet Programı

Yararlanılan Gazete ve Dergiler

Azerbaycan, 18 Mart 2004
Azerbaycan, 30 Nisan 2004
Azerbaycan, 19 Ocak 2010
Azerbaycan, 23 Kasım 2010
Ekspres, 16 Eylül 2010
İzvestiya, 18 Kasım 2010
Jeostrateji derg., Mart-Ağustos 2011
Kaspi, 16 Eylül 2007
Krasnaya Zvezda, 1 Mart 2003
Zerkalo, 26 Ocak, 11-12 Şubat, 22 Temmuz, 27 Ağustos, 2, 24 Eylül,
3 Kasım 2010

İnternet Siteleri

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in resmî sitesi
<http://www.president.az/>

Haydar Aliyev Mirasını Araştırma Merkezi
<http://www.aliyev-heritage.org/>

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Kütüphanesi
<http://www.preslib.az/>

Azerbaycan Cumhuriyeti hukuki mevzuatı
<http://e-qanun.az/>

Azerbaycan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Bakanlığı
<http://www.mns.gov.az/>

Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı
<http://www.mfa.gov.az/>

Azerbaycan Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı sitesinde ulaşım politikası ve ulaşım koridorları hakkında bilgi
<http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=138>
<http://www.mot.gov.az/?mod=inside&lang=az&menu=119>

Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı sitesinde raporlar
<http://www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi?s=9;s2=1>

Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı
<http://www.eco.gov.az/>

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Nezdinde Stratejik Araştırmalar Merkezi yayınları
<http://sam.gov.az/nesrler>

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi: Tezler ve süreli yayınlar
<http://www.science.gov.az/az/referat.php>
<http://www.science.gov.az/az/cat.php?fid=publications>

Azerbaycan Ulusal Kütüphanesi
<http://www.anl.az/el.php>

MGIMO (Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) yayınları
<http://www.mgimo.ru/publications/index.phtml>

Yüksek Ekonomi Okulu Uluslararası Örgütler ve Uluslararası İşbirliği
Enstitüsü dergisi ve tezleri
<http://www.iori.hse.ru/publications/monograf.shtm>
<http://www.iori.hse.ru/publications/herald.shtm>

Rusya Bilimler Akademisi Uluslararası Güvenlik Sorunları Enstitüsü
<http://www.ipmb.ru/index.html>

Rusya Bilimler Akademisi Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler
Enstitüsü
<http://www.imemo.ru/>

Rusya Bilimler Akademisi ABD ve Kanada Enstitüsü dergileri
ABD-Kanada: Ekonomi, Politika, Kültür
<http://www.iskran.ru/journal>
XXI. Yüzyılda Rusya ve Amerika
<http://www.rusus.ru/>

Rusya Bilimler Akademisi Ekonomi Enstitüsü yayınları
<http://inecon.ru/ru/index.php?go=Content&id=25>

Rusya Bilimler Akademisi Avrupa Enstitüsü yayınları
<http://www.ieras.ru/info8.htm>

Rusya Bilimler Akademisi Sosyoloji Enstitüsü yayınları
<http://www.si.ras.ru/index.php?pid=9&lid=1>

Rusya Bilimler Akademisi Genel Tarih Enstitüsü yayınları
<http://www.igh.ru/>

Elektronik Bilim Kütüphanesi: Tezler ve tez özetleri
<http://www.scholar.ru/>

Elektronik Bilim Kütüphanesi
<http://elibrary.ru/defaultx.asp>

Bilimsel Kaynaklar
<http://www.scintific.narod.ru/literature.htm>

Elektronik Kütüphane: Kitap, dergi, tez ve tez özetleri
<http://www.lib.ua-ru.net/>

Moskova Devlet Üniversitesi Kütüphaneleri Elektronik Katalogu
<http://www.msu.ru/libraries/>

Rusya Tezleri
<http://www.lib.ua-ru.net/disser/ru.html>

Elektronik Kütüphane
<http://www.litru.ru/>

Rusya Sosyal Bilimler İnternet Üniversitesi Eğitim ve Bilim Kütüphanesi
<http://www.i-u.ru/biblio/>

Harvard Libraries
<http://lib.harvard.edu>

Questia Online Library
<http://www.questia.com/Index.jsp>

The Internet Public Library
<http://www.ipl.org>

The Library of Congress
<http://catalog.loc.gov>

The British Library
<http://www.bl.uk>

United Nations Office on Drugs and Crime
www.unodc.org